ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳು

ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ

(ಆರಂಭ ಕಾಲದಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭ನೇ ಶತಮಾನ)

ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪಿಹೆಚ್.ಡಿ ಪದವಿಗಾಗಿ ಸಾದರ ಪಡಿಸಿದ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ

ಸಂಶೋಧಕರು
ಸಿ.ಕೆ.ಕೊಟ್ರಪ್ಪ

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು

ಡಾ॥ ಎಂ.ಕೊಟ್ರೇಶ್
ಸಹ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು
ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕ್ತನ ಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ
ತುಮಕೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ,
ತುಮಕೂರು

ಸಮಾಜ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ನಿಕಾಯ
ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ
ಹಂಪಿ

ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ

ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ
ಹಂಪಿ
ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ: ೫೮೩೯೨೭೬

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳು

ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ

(ಆರಂಭ ಕಾಲದಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭ನೇ ಶತಮಾನ)

ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪಿಹೆಚ್.ಡಿ ಪದವಿಗಾಗಿ ಸಾದರ ಪಡಿಸಿದ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ

ಸಂಶೋಧಕರು

ಸಿ.ಕೆ.ಕೊಟ್ರಪ್ಪ

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು

ಡಾ॥ ಎಂ.ಕೊಟ್ರೇಶ್
ಸಹ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು
ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕ್ತನ ಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ
ತುಮಕೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ,
ತುಮಕೂರು

ಸಮಾಜ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ನಿಕಾಯ
ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ
ಹಂಪಿ

ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ

ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ
ಹಂಪಿ
ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ: ೫೮೩೨೭೬

ಅಭ್ಯರ್ಥಿಯ ಪ್ರಮಾಣ ಪತ್ರ

"ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ" (ಆರಂಭ ಕಾಲದಿಂದ ೧೭ ನೇ ಶತಮಾನ) ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯ ಮಹಾ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಡಾ.ಎಂ.ಕೊಟ್ರೇಶ್ ಸಹ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕ್ತನಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ ತುಮಕೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ತುಮಕೂರು ಇವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಪದವಿಗಾಗಿ ಸಮಾಜ ವಿಜ್ಞಾನಗಳ ನಿಕಾಯದ ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಈ ಮೊದಲು ಯಾವುದೇ ಪದವಿಗಾಗಿ ಸಲ್ಲಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಮಾಣೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಅಭ್ಯರ್ಥಿ ಸಹಿ

ಸ್ಥಳ : ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ.

ದಿನಾಂಕ : 30.7-2013.

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರ ದೃಢೀಕರಣ ಪತ್ರ

ಶ್ರೀ.ಸಿ.ಕೆ.ಕೊಟ್ರಪ್ಪ ಇವರು "ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ" (ಆರಂಭ ಕಾಲದಿಂದ ೧೭ ನೇ ಶತಮಾನ) ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯ ಮಹಾ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ನನ್ನ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪಿಎಚ್.ಡಿ ಪದವಿಗಾಗಿ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಈ ಮೊದಲು ಯಾವುದೇ ಪದವಿಗಾಗಿ ಸಲ್ಲಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ದೃಢೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

M. Kotresh.
ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು
Dr. M. Kotresh
Associate Professor
Department of History and Archaeology,
Tumkur University, Tumkur - 572 103.

ಸ್ಥಳ : ತುಮಕೂರು.

ಸಹಿ

ದಿನಾಂಕ : 30.7.2013.

ಪರಿವಿಡಿ

ಅಧ್ಯಾಯ –೭

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು

ಅಧ್ಯಾಯ –೮ ಸಮಾರೋಪ

೧) ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪಟ್ಟಿ

೨) ಪದಕೋಶ

೩) ಗ್ರಂಥ ಋಣ

೪) ಛಾಯಚಿತ್ರ ಸೂಚಿ

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ
ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಕ್ಷೆ

ಅಧ್ಯಾಯ–೧

೧.೧ ಪೀಠಿಕೆ

೧.೨ ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ

೧.೩ ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ

೧.೪ ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಧಾನ ಮತ್ತು ಸ್ವರೂಪ

ಅಧ್ಯಾಯ ೧

ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ, ವಿಧಾನ ಹಾಗೂ ಮಹತ್ವ

೧.೧ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ

ಭರತ ಖಂಡದ ದಖಿನ್ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಪೂರ್ವಕಾಲದಿಂದಲೂ ಮಾನವನ ವಸತಿ ತಾಣವಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನವನ ವಿಕಸನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆಗಳ ಎಲ್ಲಾ ಘಟ್ಟಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ನಾಡಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಪುನರ್ರಚಿಸಲು ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ಪುರಾತತ್ವ ಅವಶೇಷಗಳ ಪಾತ್ರ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಪುರಾತತ್ವ ಅವಶೇಷಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನವನಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡು, ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಿರುವಂತಹ ಮಡಿಕೆ ಕುಡಿಕೆಗಳೂ, ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷಗಳು, ಶಾಸನಗಳು, ದೇವಾಲಯಗಳು, ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ನಾಣ್ಯಗಳು ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ಈ ಅವಶೇಷಗಳ ಸಂಗ್ರಹಣೆ ಒಂದು ನಾಡಿನ ನರನಾಡಿಗಳೆನಿಸಿದ ಒಂದು ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಈ ನಾಡಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ವಸ್ತುನಿಷ್ಠವಾಗಿ ರಚಿಸಬಹುದು. ಹಾಗೂ ಇತಿಹಾಸದ ಪುನರ್ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕಳೆದು ಹೋದ ಕೊಂಡಿಗಳನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಈ ರೀತಿಯ ಪುರಾತತ್ವ ಅವಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವವಾದ **"ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ"** ಎನ್ನುವ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಡಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯಾಧಾರಿತ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಇತಿಹಾಸದ ರಚನೆಗೆ ಆಕರ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳು ಅವಶ್ಯವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಆಕರ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳನ್ನು ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಕೂಲಂಕಶವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಇತಿಹಾಸದ ವಿವಿಧ ಮುಖಗಳನ್ನು ಪುನರ್ರಚಿಸಿರುವುದು ಮತ್ತು ಪುನರ್‌ರಚಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದ, ರಾಜ್ಯಮಟ್ಟದ, ಪ್ರಾದೇಶಿಕಮಟ್ಟದ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆದು ಅವುಗಳ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಹೊಸ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಿವೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧಕರು ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಸಮಗ್ರ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಪುನರ್ರಚಿಸಲು ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಆಕರ ಸಾಮಾಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವರು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರದೇಶದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ವೇಷಣಾ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅನ್ವೇಷಣೆಯ ಫಲದಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿರುವ ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಹೊರಬರಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವವಾದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತವೆ. **"ಆಡು ಮುಟ್ಟದ ಸೊಪ್ಪಿಲ್ಲ ಸರ್ವಜ್ಞ ಹೇಳದ ಮಾತಿಲ್ಲ"** ಎನ್ನುವ ಪ್ರಚಲಿತ ನಾಣ್ಣುಡಿಯಂತೆ **'ದೇವಾಲಯಗಳಿಲ್ಲದ ಗ್ರಾಮವಿಲ್ಲ'** ಎಂದರೆ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿ ಎನಿಸದು. ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನವನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕುರುಹುಗಳಾಗಿ ಉಳಿದು ಬಂದಿರುವ ದೇವಾಲುಗಳು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಸರಳವಾದ ವಿನ್ಯಾಸ ಹೊಂದಿದವು. ಕ್ರಮೇಣ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ವಿಕಾಸನ ಹೊಂದಿದಂತೆ ಇವುಗಳು ಬೃಹದಾಕಾರದ

ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದವು. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಧಾರ್ಮಿಕ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗೆ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಇವುಗಳು ಕ್ರಮೇಣ ಆರ್ಥಿಕ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ, ನ್ಯಾಯದಾನ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟವು. ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ದೊರೆತ ರಾಜಾಶ್ರಯ. ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ರಾಜರುಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರು, ಸಾಮಂತರು, ನಾಡಪ್ರಭುಗಳು, ಗೌಡ, ಪಟೇಲ, ಅಧೀನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಹಾಗೂ ಶ್ರೀಮಂತರು ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರೋದ್ಯಮಿಗಳು ಸಹ ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿರುವರು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ **'ದೇವಾಲಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ'** ಬೆಳೆದು ಬಂದಿತು. ಒಂದು ಸಮಾಜದ ಕೇಂದ್ರಬಿಂದುಗಳಾದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಡಾ॥ಎಂ.ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿಯವರು ಒಂದು ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಯೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ.

೧.೨ ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ : ಕಳೆದ ದಶಕದಿಂದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ನೋಡುವ ದೃಷ್ಟಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತನೆಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈವರೆಗಿನ ಸಂಶೋಧನೆಗಳು ಕೇವಲ ಬೃಹತ್ ರಾಜಮನೆತನಗಳಿಗೆ ರಾಜರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಇತ್ತೀಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಯು ಒಂದು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮುಖಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಒಳಪಡಿಸುವ ಮೂಲಕ ಅಥವಾ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಶೋಧನೆಯತ್ತ ಸಾಗಿದೆ ಇದರಿಂದಾಗಿ ಇತ್ತಿಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಗಳು ಹೊಸರೂಪತಾಳಿವೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಅರಿಯುವಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ನೋಡಬಹುದು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಪೂರ್ವ-ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಮಹತ್ವದ್ದು. ಇತಿಹಾಸ ಪೂರ್ವಕಾಲದಿಂದ ಮಾನವನು ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಕುರುಹುಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಮೌರ್ಯರಿಂದ ಹಿಡಿದು ವಿಜಯನಗರ ಹಾಗೂ ವಿಜಯನಗರೋತ್ತರ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೇಯಗಾರರವರೆಗೆ ವಿವಿಧ ಅರಸು ಮನೆತನದವರು ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದೊಂದಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಪರೋಕ್ಷವಾದ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿರುವುದು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ಆಗಲಿ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ಆಗಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಬಹುತೇಕ ಪ್ರಮುಖ ಅರಸು ಮನೆತನದವರು ಈ ಪ್ರದೇಶದೊಂದಿಗೆ ರಾಜಕೀಯ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಹಾಗಾಗಿ ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭ ಕಾಲದಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭-೧೮ನೇ ಶತಮಾನದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಎಲ್ಲಾ ಹಂತದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆ, ವಾಸ್ತುಲಕ್ಷಣಗಳು ಹಾಗೂ ವಿವಿಧ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನವು ಒಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೂ ಆ ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶವು ಒಂದು ಗುರಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಗುರಿಯೆಂದರೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಪಡಿಸಿದ ಸಮಸ್ಯೆಗೆ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಹುಡುಕುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಒಂದು ಸಂಶೋಧನೆಯ ಉದ್ದೇಶವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಪಡಿಸಿದ ಸಂಶೋಧನೆ ಯೋಜನೆಯಡಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಒಟ್ಟು ಕೆಲಸಗಳ ಸಮಗ್ರ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಸಮಸ್ಯಾರೂಪದಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹುಡುಕುವ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆ ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತಿಮವಾಗಿ ನಿಗದಿಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಸಮಸ್ಯೆಗೆ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶಗಳು ಸಂಶೋಧನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಒಂದು ಮಾರ್ಗಸೂಚಿಯಂತೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನ ವಿಷಯ **"ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ"**ವೂ ಸಹ ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಉದ್ದೇಶಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

೧) ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯದ ಮೂಲಕ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸಕ ಕಾಲದ ಹಾಗೂ ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭಕಾಲದ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ಅಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಶೇಷಗಳ ದಾಖಲೀಕರಣ ಮತ್ತು ಪರಿಶೀಲನೆ (ಕೇವಲ ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರದೇಶದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ)

೨) ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಿವಿಧ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲಗಳ ದಾಖಲೀಕರಣ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಯನ

೩) ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣೆ, ದಾಖಲೀಕರಣ ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಯನ

೪) ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತಿರುವ ಶಾಸನಗಳ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಯನ. ಈ ಅಧ್ಯಯನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವರ್ಗೀಕರಿಸುವುದು ಹಾಗೂ ವಿವಿಧ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಪಡಿಸುವುದು.

೫) ಈ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರದೇಶದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ನಡೆದಿರುವ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ವರದಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸುವುದು.

೬) ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದ ವರ್ಗೀಕೃತ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳು ಹಾಗೂ ಈಗಾಗಲೇ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿರುವ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳೊಂದಿಗೆ ತುಲನೆಮಾಡುವುದು.

೭) ತುಲನಾತ್ಮಕ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಹೊರ ಬಂದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ದಾಖಲಿಸುವುದು.

ಈ ಮೇಲಿನ ಗುರಿಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಗೆತ್ತಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಉದ್ದೇಶ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ಕಂಡುಬರುವ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ ಕಾರ್ಯನಡೆಸಿ ದಾಖಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಶಾಸನಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದ ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ರಾಜಕೀಯೇತರ ವಿವರಗಳನ್ನು ಪುನರ್ ರಚಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ.

೧.೩ ವ್ಯಾಪ್ತಿ : ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಂತೆಯೇ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಅದರದೇ ಆದ ಚೌಕಟ್ಟು ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಹಾಗೂ ಉದ್ದೇಶಪೂರಿತ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ಇದು ಅತ್ಯಗತ್ಯ. ಈ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಕ್ರಮ ಬದ್ಧತೆಯಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಇತಿಹಾಸ ರಚಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನೆಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೀಮಿತಗೊಂಡಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಭೌಗೋಳಿಕವಾಗಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಆರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಕಾಲಮಾನದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೮ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಕಂಡುಬರುವ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖಿತ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತುಲಕ್ಷಣಗಳು ಕ್ರಮಾನುಗತ ವಿವರಗಳು ಹಾಗೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ವಿವಿಧ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಲಾಗಿದೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಪೂರಕವಾದ ರಾಜಕೀಯ ವಿವರಗಳು ಶಾನಗಳನ್ನಾಧರಿಸಿದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿವರಗಳು ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹಾಗೂ ಪರಾಮರ್ಶನಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿವೆ.

೧.೪ ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಧಾನ ಮತ್ತು ಸ್ವರೂಪ : ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಕ್ರಮ ಬಹುಮುಖ್ಯ. ಸಂಶೋಧನ ಕಾರ್ಯವು ಯಾವುದೇ ಅಡೆತಡೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ಸಾಗುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಆಧಾರಗಳು. ಈ ಆಧಾರಗಳನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ ನಡೆದಿರುವ ಅಧ್ಯಯನಗಳು, ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ಕೃತಿಗಳು ಮತ್ತು ಲೇಖನಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಅದರೊಟ್ಟಿಗೆ ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕುರಿತ ಈವರೆಗೆ ನಡೆದ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ನೀಡಿತಲ್ಲದೆ ಮುಂದೆ ಮಾಡಬಹುದಾದ ಕಾರ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ದಿಕ್ಸೂಚಿಯಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಕಟಿತ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಸಮಗ್ರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಕ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಸಿ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಮಾನವನ ನೆಲೆಗಳು, ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಾಹಿತಿ ಸಾರುವ ಬೇಚರಕ್ ಗ್ರಾಮಗಳು, ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರ ಪೂರ್ಣವಾದ ರೇಖಾ ಚಿತ್ರಗಳೂ ಹಾಗೂ ತಲಾನಖಾಷೆಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಲಾಯಿತು. ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ನೀಡುವಾಗ ಮೊದಲು ತಳವಿನ್ಯಾಸದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಗರ್ಭಗೃಹದಿಂದ ಮುಖಮಂಟಪದವರೆಗೆ ನಂತರ ಏರುವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಿಂದ ಕಲಶದವರೆಗೆ ಕಂಡುಬರುವ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳ ವಾಸ್ತುವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು

ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಅವುಗಳ ಶೈಲಿ, ಭಂಗಿ, ಕಾಲಮಾನ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಮಾ ಲಕ್ಷಣ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಛಾಯಾಚಿತ್ರ ದಾಖಲೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. ಕೆಲವೊಂದು ಶಾಸನಗಳ ಪಡಿಯಚ್ಚನ್ನು ತೆಗೆಯಲಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯದ ಮೂಲಕ ಪಡೆದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಹಾಗೂ ಈಗಾಗಲೇ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಕೂಲಂಕಶವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿ ಸುಸಂಗತ ಸ್ವರೂಪದ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಕಂಡಂತೆ ವರ್ಗೀಕರಿಸಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಧಾನ ಮತ್ತು ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈವರೆಗೆ, ನಡೆದಿರುವ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಕೊನೆಯದಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭೌಗೋಳಿಕ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರದೇಶದ ಭೌಗೋಳಿಕ ಪರಿಚಯ, ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಂಪತ್ತು, ಬೆಟ್ಟ ಗುಡ್ಡಗಳು ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿನ ಕೃಷಿ ಮತ್ತು ನೀರಾವರಿ, ನದಿ ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮತ್ತು ನನ್ನ ಸಂಶೊಧನ ಪ್ರದೇಶದ ಸ್ಥಳ ನಾಮದ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡಿರುತ್ತೇನೆ.

ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ ಕಾಲದ ನಿವೇಶನಗಳು ಹಾಗೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನಾಧರಿಸಿದ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭ ಕಾಲದಿಂದ ಅಂದರೆ ಮೌರ್ಯರಿಂದ ಆರಂಭಗೊಂಡು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೇಯಗಾರರ ಕಾಲದವರೆಗಿನ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ರಾಜಕೀಯ ವಿವರವನ್ನು ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ದೇವಾಲಯಗಳ ಉಗಮ ಮತ್ತು ವಿಕಾಸವನ್ನು ಕುರಿತ ವಿವರಣಾತ್ಮಕ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಂಪೂರ್ಣ ವಿವರಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳ ವಿವರಗಳ ಶೈಲಿ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಸವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ಉಗಮ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಅವುಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಧರ್ಮಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ವಿವಿಧ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರಗಳು ಹಾಗೂ ಶಾಕ್ತಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಶಾಸನಗಳ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಬಹುತೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಈಗಾಗಲೇ ವಿವಿಧ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ರಾಜಕೀಯ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಾರೆ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಶೇಷಗಳ ವಿವರ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಧ್ಯಾಯ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಪೂರಕವಾದ ಪರಾಮಾರ್ಶನ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪಟ್ಟಿ ಅಗತ್ಯವಿರುವ ನಕಾಶೆಗಳು ಹಾಗೂ ಛಾಯಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯು ತನ್ನದೆ ಆದ ಛಾಪನ್ನು ಮೂಡಿಸಿದೆ. ಪ್ರಾಗಿ ತಿಹಾಸದ ಪಿತಾಮಹರಾದ ರಾಬರ್ಟ್‌ಬ್ರೂಸ್‌ಫೂಟ್‌ರವರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೬೦ ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣೆ ನಡೆಸಿ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತಾಳ್ಯ ಹಾಗೂ ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜಾಣಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿ ಹಳೆ ಶಿಲಾಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಹಲವು ಕೈಕೊಡಲಿಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆ ಹಚ್ಚಿದರು. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಕಾರ್ಯವು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಧ್ಯಯನದ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಯತ್ನವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ರಾಬರ್ಟ್‌ಬ್ರೂಸ್‌ಫೂಟ್‌ರವರಿಂದ ಆರಂಭಗೊಂಡ ಪ್ರಾಚೀನ ನಿವೇಶನ ಶೋಧನ ಕಾರ್ಯ ಇಂದಿನವರೆಗೂ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಮುಂದುವರೆದು ಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ ಮತ್ತು ಮುಂದುವರೆಯುತ್ತಿದೆ. ಬಿ.ಎಲ್.ರೈಸ್. ಅ.ಸುಂದರ, ಎಂ.ಹೆಚ್.ಕೃಷ್ಣ. ಮಾರ್ಟಿಮರ್‌ವೀಲರ್, ಆರ್.ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ ಮೊದಲಾದ ಗಣ್ಯಾತಿಗಣ್ಯರು ಪ್ರೊ॥ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ತೆಲಗಾವಿ, ಡಾ.ಎಸ್.ಜಿ.ರಾಮದಾಸರೆಡ್ಡಿ, ಡಾ॥ ವೈ.ಸೋಮಶೇಖರ್, ಡಾ॥ಎಸ್.ತಿಪ್ಪೇಸ್ವಾಮಿ, ಡಾ॥ಬಿ.ಸುರೇಶ್, ಡಾ॥ಬಿ.ಜಯಮ್ಮ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಸಂಶೋಧಕರು, ಸಂಶೋಧನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಇತಿಹಾಸ ಆಸಕ್ತರುಗಳ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯದ ಫಲವಾಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಾಂತ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ ಕಾಲದ ನಿವೇಶನಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಇವುಗಳು ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನದ ಅನೇಕ ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಲೇಖನಗಳ ಮೂಲಕ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಹುಲ್ಲೂರು ಶ್ರೀನಿವಾಸಜೋಯಿಸರು ಹಲವಾರು ಲೇಖನಗಳ ಮೂಲಕ ಇಲ್ಲಿನ ಇತಿಹಾಸದ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕನ್ನು ಚೆಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರೊ॥ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ತೆಲಗಾವಿಯವರು ಈ ಭಾಗದ ಇತಿಹಾಸದ ಮೇಲೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಆಳವಾದ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ನಡೆಸಿರುವರು. ಅವರು ರಚಿಸಿದ "ಮೌರ್ಯ ಮತ್ತು ಶಾತವಾಹನ ಯುಗ" ಈಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಮತ್ತು ಇಸಿಲಪಟ್ಟಣದ ನಿವೇಶನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿ ಇಸಿಲ ಮಹಿಷಮಂಡಲಗಳಂತೆಯೇ ಹಾಗೂ ಬನವಾಸಿಯಂತೆಯೇ ಆಗಿನ ಪ್ರಮುಖ ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು

ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು ಎಂಬ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಸಿದ್ಧಾಪುರ, ಜಟ್ಟಿಂಗರಾಮೇಶ್ವರ ಪರಿಸರದ ಮೌರ್ಯ ಪೂರ್ವಕಾಲದಿಂದಲೂ ಜನವಸತಿಯುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬ ಮಹತ್ವದ ವಿಷಯವನ್ನು ಅರಿಯಬಹುದು. ಅಶೋಕನ ಮೂರು ಬಂಡೆ ಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ನಂತರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ನೀಡಿರುವ ರಾಜಾಜ್ಞೆಗಳು ಮೊದಲು ಸುವರ್ಣಗಿರಿಯ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗೆ ತಲುಪಿ, ಆ ನಂತರ ಅವುಗಳನ್ನು ಇಸಿಲಾದ ಮಹಾಮಾತ್ರರಿಗೆ ಅಥವಾ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಲಾಯಿತೆಂಬುದು ದೃಢಪಟ್ಟಿತು. 'ಇಸಿಲ' ಎಂಬುದು ಅಶೋಕನ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಕೃತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. 'ಹರತಿಸಿರಿ' ಸಂಶೋಧನೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪಾಳೇಯಗಾರರ ನ್ಯಾಯಾಡಳಿತ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕೃತಿಗಳು ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ರಾಜಕೀಯ, ಆರ್ಥಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಾಗೂ ಇತರೆ ಸಮಗ್ರ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ.

ಬಿ.ಎಲ್. ರೈಸ್‌ರವರು ಈ ಭಾಗದ ಸಂಶೋಧಕರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಮಾನ್ಯರು. ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಬಹುತೇಕ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಶೋಧಿಸಿ ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯಾ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಪುಟ XI ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳ ಮೂಲಪಾಠ, ಇಂಗ್ಲೀಷ್‌ನ ಅನುವಾದ ಹಾಗೂ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ನೀಡಿರುವರು. ಡಾ॥ಬಿ.ರಾಜಶೇಖರಪ್ಪ ಅವರು ಈಗಾಗಲೇ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿರುವ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಪುನರ್ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿರುವರು. ಅವರ **ದುರ್ಗಶೋಧನ ನಿರಂತರ ಹಾಗೂ ಇತಿಹಾಸ ಕಥನ** ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಗಳಿವೆ.

ಹೀಗೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಈವರೆಗೆ ನಡೆದಿರುವ ಅಧ್ಯಯನಗಳು ಕೇವಲ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ ಕಾಲದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ರಾಜಕೀಯ ವಿವರಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಶಾಸನಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತಗೊಂಡಿವೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಈವರಗೆ ಸಮಗ್ರವಾದ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆದಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅವಿಭಜಿತ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಹೆನ್ರಿ ಕಝಿನ್ಸ್, ಎಂ.ಎ.ಢಾಕೆ, ಷ.ಶಟ್ಟರ್, ರು.ಮ.ಷಡಕ್ಷರಯ್ಯ, ಶ್ರೀನಿವಾಸ.ವಿ.ಪಾಡಿಗಾರ ಮೊದಲಾದವರು ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ನಡೆಸಿರುವರು. ಡಾ॥ ಬಿ.ಸುರೇಶ್‌ರವರು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಹಾಗೂ ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಡೆಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿರುವರು. ಇವರ **"ಚಿತ್ರದುರ್ಗ-ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ದೇವಾಲಯಗಳು"** ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ವಿವರಗಳಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿನ ಕೆಲ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ವಿವರಣೆಯಿರುವ ಕೆಲ ಲೇಖನಗಳಿವೆ.

ಡಾ॥ ಬಿ.ಜಯಮ್ಮ ಅವರ **"ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶದ ಪುರಾತತ್ವ"** ಎನ್ನುವ ಆಂಶಿಕ ಕಿರು ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ (ಅಪ್ರಕಟಿತ) ಇಲ್ಲಿಯ ಕೆಲ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹಾಗೂ ಶಿಲ್ಪಗಳ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ಎನ್.ಎಸ್.ಮಹಂತೇಶ್‌ರವರ **"ಕೋಟೆ ಪರಿಸರದ ದೇವಾಲಯಗಳು"** ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಕೋಟೆಯೊಳಗಿನ ದೇವಾಲಗಳ ವಿವರವಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಕುರಿತು ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳು ಅಭಿನಂದನ ಗ್ರಂಥಗಳು ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಬಿಡಿ ಲೇಖನಗಳು ರಚನೆಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಸಮಗ್ರ ಅಧ್ಯಯನವೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ವಿಷಯಾಧಾರಿತ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನಷ್ಟೇ ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನೆಯು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ .ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಮಗ್ರ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ರಚನೆಯಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಅಧ್ಯಾಯ-೨

ಭೌಗೋಳಿಕ ಪರಿಚಯ

ಅಧ್ಯಾಯ - ೨

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭೌಗೋಳಿಕ ಪರಿಚಯ

ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿನ ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶಗಳು ಬಹು ಪ್ರಮುಖವಾದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನವನು ತನ್ನ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಹವಮಾನ ಮತ್ತು ಭೌಗೋಳಿಕ ಪರಿಸರವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಅಥವಾ ನಾಗರೀಕತೆಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶ ಬಹುಮುಖ್ಯ. ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಹವಾಮಾನ ಮತ್ತು ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶಗಳಿರುತ್ತವೆಯೋ ಆ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಾಚೀನತೆ ಇರುವುದನ್ನು ಗುರುತಿಸುತ್ತೇವೆ. ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಪರ್ವತ ಶ್ರೇಣಿ, ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳು, ನದಿಬಯಲುಪ್ರದೇಶ, ಹಳ್ಳಕೊಳ್ಳಗಳು ಹಾಗೂ ಕೃಷಿಯೋಗ್ಯವಾದ ಭೂಮಿ ಹಿತಕರವಾದ ಹವಾಮಾನ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶಗಳು ನಾಗರಿಕತೆಯ ಉಗಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತವೆ. ಉತ್ತಮ ಭೌಗೋಳಿಕ ಪರಿಸರ ಆ ಪ್ರದೇಶದ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿ ಮಾನವನ ವಸತಿಗೆ ಆ ಮೂಲಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ರಿಚರ್ಡ್ ಹಕ್ಲೂಯತ್‌ರವರು ಭೂಗೋಳ ಮತ್ತು ಕಾಲಗಣನೆಗಳು ಇತಿಹಾಸದ ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿರುವುದು ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ.

ಮಾನವ ಬದುಕುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಶೋಧಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಒಂದು ದೇಶದ ನಾಗರೀಕತೆಯ ಅಳಿವು - ಉಳಿವು ಅಲ್ಲಿನ ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆಯೋ ಆ ರಾಷ್ಟ್ರ ಬಹುಬೇಗ ಪ್ರಗತಿಯ ಪಥವನ್ನು ಹಿಡಿಯುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಒಂದು ನಾಡಿನ ಗತವೈಭವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶಗಳು ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳು ಆಯಾಯ ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿಯೇ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರುವ ಕೋಟೆಗಳು ಬುರುಜುಗಳು, ಬತೇರಿಗಳು, ಅರಮನೆಗಳು, ಸುರಂಗ ಮಾರ್ಗಗಳು, ಕೆರೆ-ಕಟ್ಟೆಗಳು, ರಸ್ತೆ-ಸೇತುವೆಗಳು ಹಾಗೂ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಭೌಗೋಳಿಕ ಅಂಶಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿಯೇ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಹಲವು ಕೋಟಿ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಸಾಗರದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದೂ, ಭೂರಚನೆಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಅದು ಮೇಲೆ ಬಂದಿತ್ತೆಂದೂ ಮರಡಿಹಳ್ಳಿಯ ಸನಿಹದಲ್ಲಿರುವ ದಿಂಬಿನಾಕಾರದ ಶಿಲೆಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಈ ಭೂಪ್ರದೇಶ ಪುನಃ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತೆಂದು ಭೂವಿಜ್ಞಾನಿಗಳು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.[೧]

ದಖ್ಖನ್ ಪ್ರಸ್ಥಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಘಟ್ಟಪ್ರದೇಶಗಳಿಲ್ಲ ೨೪-೮-೧೯೯೭ ರಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತದ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಆಗಿನ ದಿವಂಗತ ಮಾಜಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಜೆ.ಹೆಚ್.ಪಟೇಲರು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ವಿಭಜಿಸಿದರು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಚಳ್ಳಕೆರೆ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು, ಹಿರಿಯೂರು, ಹೊಸದುರ್ಗ ಹಾಗೂ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ

ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಂತೆ ಆರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ವಾಸ್ತವಿಕ ಭೌಗೋಳಿಕ ನೆಲೆಯು ಉತ್ತರ ಅಕ್ಷಾಂಶ ೧೩°.೧೫ ರಿಂದ ೧೫.೨೦ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ ರೇಖಾಂಶ ೭೬°.೨೪ ರಿಂದ ೭೭°.೦ ರಲ್ಲಿದೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತೀಕಡಿಮೆ ಮಳೆಬೀಳುವ ಪ್ರದೇಶ ಇದಾಗಿದ್ದು. ಹವಾಮಾನವೂ ಭಾಗಶಃ ಉಷ್ಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಸರಾಸರಿ ೩೨° ರಿಂದ ೩೪° ಅದೇ ರೀತಿ ಚಳಿಗಾಲದಲ್ಲಿ ೨೭° ರಿಂದ ೨೮° ಉಷ್ಣಾಂಶವಿರುತ್ತದೆ. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಅನಂತಪುರಜಿಲ್ಲೆ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ದಾವಣಗೆರೆ, ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಹಾಗೂ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳು ಗಡಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಾಗಿವೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಭೂಪ್ರದೇಶವು ಸಮುದ್ರಮಟ್ಟದಿಂದ ಸುಮಾರು ೨೦೦೦ ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಪ್ರಮುಖ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಾಲರಾಮೇಶ್ವರ ಗುಡ್ಡ (೩.೮೭೫ ಅಡಿ) ಅತ್ಯಂತ ಎತ್ತರವಾದುದಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬಳಿಯ ಜೋಗಿಮರಡಿ ಬಳಿಯ ಬಿರನಕಲ್‌ದುರ್ಗ (೩೮೬೩ ಅಡಿ) ೨ನೇ ಎತ್ತರದ ಗುಡ್ಡವಾಗಿದೆ. ಏಪಲ ಗುಡ್ಡ (೩.೮೦೪ ಅಡಿ) ಹಾಗೂ ಜೋಗಿಮಟ್ಟಿ (೩.೮೦೩ ಅಡಿ) ಗುಡ್ಡಗಳು ನಂತರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿವೆ. ಹೊಸದುರ್ಗ ಗುಡ್ಡಸಾಲಿಗೆ ಸಮಾನಾಂತರವಾಗಿ ಮಾಯಕೊಂಡದಿಂದ ಅಣಜಿಯವರೆಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಬೆಟ್ಟಸಾಲು ಇದೆ. ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಬಳಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿರುವ ಬೆಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ನುಂಕೆ ಭೈರವ (ನುಂಕಪ್ಪನಗುಡ್ಡ ೩೦೨೨) ಜಟ್ಟಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟ (೩೪೬೯ ಅಡಿ) ಮತ್ತು ಸಂತೆಗುಡ್ಡ (೨.೫೯೩ ಅಡಿ)ಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು.

ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿಯೇ ಅತೀ ಅಪರೂಪವೆನಿಸಿದ ಮರಡಿಹಳ್ಳಿ ದಿಂಬುರಚನೆ ಶಿಲೆ [ಪಿಲ್ಲೋಲಾವಾಸ್] ಇರುವುದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ, ಇದು ತುಂಬ ಅಪರೂಪದ ಒಂಬತ್ತು ಭೂ-ವಲಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇದನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಿಲೋದ್ಯಾನವನ್ನಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಉಪವರ್ಗವು ಧಾರವಾಡ ಶಿಲಾಸ್ತೋಮದ ಅತ್ಯಂತ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಶಿಲಾವರ್ಗವಾಗಿದ್ದು ಇದರ ಜಲಜ ಶಿಲಾ ಸಮುದಾಯ ಅಗ್ನಿಶಿಲೆಗಳೊಡಗೂಡಿ ಚಲಿತವಲಯ (ಮೊಬೈಲ್‌ಜೆಲ್ಪ್) ಆಗಿದೆ. ಈ ಗುಡ್ಡವು ಬಹುಭಾಗ ಕಣಶಿಲೆಯಿಂದಾವೃತವಾಗಿದೆ. ರೇಡಿಯೋ ವಿಕಿರಣ ಧಾತುಗಳು ದೃಢಪಡಿಸಿದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಶಿಲೆಗಳು ೨೭೦ ಕೋಟಿ ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಳೆಯವು. ಮೈಸೂರು ಭೂಗರ್ಭಶಾಸ್ತ್ರ ಇಲಾಖೆಯ ಭೂಗರ್ಭಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ಸಂಪತ್ತೈಯ್ಯಂಗಾರ್ ರವರು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಿಲಾ ಪೇರಿಕೆಯು **'ಜಲಜಶಿಲಾಸಂಚಯನ'** ದಿಂದ ರಚನೆಯಾಗಿದೆಯೆಂದು ಖಚಿತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಜಲಜಶಿಲೋದ್ಭವತತ್ವವೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಭೂ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಹೊಸದೊಂದು ಆಯಾಮ ಬಂದಿತು. ಈ ತತ್ವದ ಪ್ರಕಾರ ಚಿತ್ರದುರ್ಗವು ೨೭೦ ಕೋಟಿ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಸಮುದ್ರದ ತಳಭಾಗವಾಗಿತ್ತು ಮತ್ತು ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಶಿಲೆಗಳಾದ ಮರುಳುಶಿಲೆ, ಸುಣ್ಣಶಿಲೆ, ಪೆಂಡಿಶಿಲೆ, ಹಾಗೂ ಜೇಡರಶಿಲೆಗಳು ಸಾಗರತಳದ ಮಹಾಕಂದರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚಯಗೊಂಡವೆಂದು ಮೊದಲಬಾರಿಗೆ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಬಹಿರಂಗಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಲವಾರು ಭೂಗರ್ಭಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಇದನ್ನು ಖಚಿತಪಡಿಸಿ ಈ ಪದರು ಶಿಲೆಯನ್ನು **'ಕಿರಿಯ ಹಸಿರುಕಲ್ಲು ವಲಯ'**

ಎಂದು ವಿಭಜಿಸಲಾಗಿದೆ. ರೂಪಾಂತರಶಿಲೆ, ಅಗ್ನಿಶಿಲೆ, ಜಲಜಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪದರು ಶಿಲಾವಲಯ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಯಿತು. ಈ ವಲಯವು ೨೦ ರಿಂದ ೨೪ ಕಿ.ಮೀ. ಅಗಲ, ೨೦ ರಿಂದ ೪೦ ಕಿ.ಮೀ ಆಳ ಹಾಗೂ ಸುಮಾರು ೨೫೦ ಕಿ.ಮೀ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಿಂದ ಗದಗದವರೆಗೆ ಹಾಗೆಯೇ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮಂಡ್ಯ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದವರೆಗೆ ಒಂದೇ ರೀತಿಯ ಶಿಲಾವೋಟವುಳ್ಳ ಹಲವು ವಿವಿಧ ಪದರು ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿ ಜಲಜಶಿಲಾವೃತವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪರಿಸರದ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸುಣ್ಣಶಿಲೆ ಕಬ್ಬಿಣಯುಕ್ತವಾದ ಬೆಣಚು ಶಿಲೆ, ಜೇಡುಶಿಲೆ, ಪೆಂಟಿಶಿಲೆ, ಮರಳುಶಿಲೆ, ಕಣಶಿಲೆ, ಡಾಲೋರೈಟ್ ಮುಂತಾದ ವಿವಿಧ ಶಿಲೆಗಳಿವೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗವು ಹಲವರಿಗೆ ಪರಿಚಯವಾಗಿರುವುದು ಬರಪೀಡಿತ ಪ್ರದೇಶವೆಂದೇ ಜನಜನಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ಷಿಕವಾಗಿ ಸರಾಸರಿ ೬೫೫ ಮಿ.ಮೀ. ಮಳೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ರಾಜ್ಯದ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ದ್ವಿತೀಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದು ಕೊಂಡಿದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ತಾದ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ಕಣಿವೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಲ ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ತೊರೆಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿ ನಿರ್ಮಿತ ಹಾಗೂ ಮಾನವ ನಿರ್ಮಿತ ಕೆರೆ ಕಟ್ಟೆ ಕಾಲುವೆಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ತುಂಬಾ ವಿರಳವಾಗಿ ಮಳೆ ಬೀಳುವ ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಸಂಗ್ರಹಣೆ ಹಾಗೂ ಅದರ ಬಳಕೆಗಾಗಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ನಾಯಕ ಅರಸರ ಅವಧಿಯವರೆಗೆ ಕೈಗೊಂಡಿರುವ ಕ್ರಮಗಳು ಸ್ಮರಣಾರ್ಹವಾದವುಗಳು. ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ ಕಣಿವೆಯ ಕೆರೆಯೊಂದಕ್ಕೆ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಾರಂಭದ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಅಡ್ಡ ಏರಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವುದು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಪತ್ತೆಯಾಗಿದ್ದು ಇವು ಗುರುತಿಸಲಾಗದಷ್ಟು ಹಾಳಾಗಿವೆ. ತರುವಾಯ ವಿವಿಧ ಕಾಲಮಾನದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕೆರೆ ಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ತೊರೆಗಳಿಂದ ಬರುವ ನೀರನ್ನು ಶೇಖರಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಹೆಚ್ಚುವರಿ ನೀರು ಹರಿದುಹೋಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಕೆರೆ ಅಥವಾ ಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಶೇಖರಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸಿರುವುದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪರಿಸರದ ನೀರುನಿರ್ವಹಣೆಯ ಬಹುಮುಖ್ಯ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ನೆಲೆಗಳ ಜೀವ ಸೆಲೆಯಾಗಿರುವ ಜಿನಗಿಹಳ್ಳದ ಮೂಲ ಜೋಗಿಮಟ್ಟಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಓಬಳದೇವರ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಹುಲ್ಲೂರು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಜೋಯಿಸರು ಈ ಹಳ್ಳವನ್ನು **'ಪಾಪದಿನಾಶಿನಿ'** ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಮೂಲಸ್ಥಾನದಿಂದ ಸುಮಾರು ೧೨೮ ಕಿ.ಮೀ ಹರಿದು ವೇದಾವತಿ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಗಮವಾಗುತ್ತಾ ಮುಂದೆ ಹರಿದು ತುಂಗಭದ್ರ ನದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಈ ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ **'ಚಿನ್ನಹಗರಿ'** ಎಂಬ ಹೆಸರು ಜನಜನಿತವಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦ ಮತ್ತು ೧೬ ನೇ ಶತಮಾನದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು **'ಹನೆಯತೊರೆ'** ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.

೨.೧ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲಗಳು

ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳು ಗಿರಿಶಿಖರಗಳು ಆದಿಮಾನವನ ವಾಸಕ್ಕೆ ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಸಹಾಕಾರಿಯಾಗಿವೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬೆಟ್ಟದ ಸಾಲುಗಳು ದಕ್ಷಿಣ ಆಗ್ನೇಯದಿಂದ ಉತ್ತರದ ವಾಯುವ್ಯದ ಕಡೆಗೆ ಒಂದೇ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಸಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಹೆಚ್ಚು ಭಾಗ ತಗ್ಗಾದ ಕಣಶಿಲೆಯ ಬೋಳು ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದಲೂ ಮಧ್ಯ ಇರುವ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಸವಾದ ಕಣಿವೆಗಳಿಂದಲೂ ಆವರಿಸಿದೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಭೌಗೋಳಿಕ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಧವಳಪ್ಪನ ಗುಡ್ಡ, ಭೀರನ ಕಲ್ಲುದುರ್ಗ, ಈಚಲಗುಡ್ಡ, ಓಬಳ ದೇವರಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ಜೋಗಿಮರಡಿ ಮುಂತಾದ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ಜಟ್ಟಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ನುಂಕಪ್ಪನಗುಡ್ಡ, ಜೋಗಪ್ಪನಗುಡ್ಡ, ಸಂತೇಗುಡ್ಡ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೊಡ್ಡರಂಗಪ್ಪನಗುಡ್ಡ, ವಡೆರಗುಡ್ಡ, ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೀರ್ಗುಂದ, ಹಾಲುರಾಮೇಶ್ವರ, ಹಿರಿಯೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಾರಿಕಣಿವೆ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಸಾಲು, ಹಿಂಡಸನಕಟ್ಟೆ, ವೇಣುಕಲ್ಲು ಗುಡ್ಡ ಮೊದಲಾದವು ಕೋಟೆ–ಕೊತ್ತಲಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಿವೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಕೋಟೆಗೆ ಜಲದುರ್ಗ, ಗಿರಿದುರ್ಗ, ವನದುರ್ಗ, ಸ್ಥಲದುರ್ಗ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದು, ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಶತ್ರುಗಳ ವಿರುದ್ಧ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಆದಿ ಮಾನವನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ವಸತಿ ನೆಲೆಯಾಗಿದ್ದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಭಾರತದ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನವನ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಹಿಡಿದು ಅನೇಕ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಆಧಾರಗಳು ಸಹ ದೊರಕಿವೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಕೋಟೆಯು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅದರ ಇತಿಹಾಸ ಅವರಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೩-ಆನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾತವಾಹನರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಕೋಟೆ ಆರಂಭವಾಗಿತ್ತೆಂಬುದಾಗಿ ಚರಿತ್ರೆಯಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿ ಕದಂಬರ ಕಾಲದ ಅವಶೇಷಗಳು ಪತ್ತೆಯಾಗಿವೆ. ಅಷ್ಟೆ ಅಲ್ಲದೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಕೋಟೆ ಬಗ್ಗೆ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೭೩ರ ಶಾಸನವು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.

ಅನಂತರ ಹೊಯ್ಸಳರ ಮಹಾಪ್ರಧಾನಿಯಾದ ಪೆರುಮಾಳೆ ದಂಡನಾಯಕನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪೆರುಮಾಳೆಪುರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದು "ಪುರ" ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೋಟೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದ್ದು ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಹೊಯ್ಸಳರು ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಒಡೆಯನ ಶಾಸನವೊಂದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಕೋಟೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವರ್ಣನೆ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೨] ಈ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೪ನೇ ಶತಮಾನದ ವೇಳೆಗೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಪಥನದ ನಂತರ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಚಿತ್ರದುರ್ಗವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಏಳುಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ನೀಡಿದರು.

ಈ ಕೋಟೆ ಇಡೀ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬೆಟ್ಟವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಏಳುಶಿಖರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡು ಹಾಗೂ ಏಳು ಪ್ರಮುಖ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ರಂಗಯ್ಯನ ಬಾಗಿಲು ಕೋಟೆಯ ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನ ಮಹಾದ್ವಾರವಾಗಿದ್ದು, ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಮನೆದೇವರಾದ ನೀರ್ಥಡಿರಂಗನಾಥನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ರಂಗಯ್ಯನ ಬಾಗಿಲೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಎರಡನೆಯ ಬಾಗಿಲು ಸಿದ್ದಯ್ಯನ ಬಾಗಿಲು ಇದಕ್ಕೆ ಸಂತೆಬಾಗಿಲು ಎಂದೂ ಸಹ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಬಾಗಿಲ ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ಕುಸ್ತಿಕಾಳಗ, ಹುಲಿಕಾಳಗ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು ಜರುಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಮನೆದೇವತೆ ಉಚ್ಚಂಗಿಯಲ್ಲಮ್ಮ. ಈಕೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಬಾಗಿಲು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಬಾಗಿಲ ಮೂಲಕವೆ ಸಿಹಿನೀರು ಹೊಂಡಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಬಾಗಿಲ ಬಳಿ ನರಸಿಂಹ ಆಂಜನೇಯನ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಕೋಟೆಯ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಬಾಗಿಲು ಜೋಡು ಬತೇರಿ ಬಾಗಿಲು. ಇದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರು ಲಾಲಗಡದ ಬತೇರಿ ಬಾಗಿಲು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಕರೆಯಲು ಕಾರಣ ಈ ಭಾಗದ ಕೋಟೆಗೆ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಕಲ್ಲನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು. ಪಾಳೆಯಗಾರರ ದೇವರಾದ ಅಹೋಬಲ ನರಸಿಂಹನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹನ ಬಾಗಿಲೆಂದೂ ಸಹ ಇದನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಕೋಟೆಯ ಐದನೆಯ ಬಾಗಿಲು ಹನುಮನ ಬಾಗಿಲು. ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಆರಾಧ್ಯ ದೇವರು ಹನುಮಂತನಾಗಿದ್ದು, ಅವರ ಧ್ವಜವೂ ಸಹ ಗರುಡ ಆಗಿದೆ. ಈ ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಉಚ್ಚಂಗಿ ಎಲ್ಲಮ್ಮ ಗುಡಿಯಿಂದ ಬೆಟ್ಟದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದೇ ಆರನೆಯ ಬಾಗಿಲು ಇದಕ್ಕೆ ಗಾರೆಬಾಗಿಲು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೋಟೆಯ ಏಳನೆಯ ಸುತ್ತು ಕೂಡ ಇಲ್ಲಿಂದಲೆ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ನಯವಾದ ಗಾರೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಗಾರೆಬಾಗಿಲು ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಕೋಟೆಯ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ದ್ವರವೇ ಕಾಮನಬಾಗಿಲು. ಇದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಕೋಟೆಯ ಮಹಾದ್ವಾರಗಳಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಏಳನೆಯ ಬಾಗಿಲಾಗಿದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಕೋಟೆ ಏಳುಸುತ್ತುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಅವುಗಳು ರಂಗಯ್ಯನ ಬಾಗಿಲು, ಲಾಲ್‌ಕೋಟೆ ಬಾಗಿಲು, ಉಚ್ಚಂಗಿ ಬಾಗಿಲು, ಸಂತೆ ಬಾಗಿಲುಗಳು ಕೋಟೆಯ ಹೊರಸುತ್ತುಗಳಾಗಿವೆ. ಗಾರೆಬಾಗಿಲು ಎರಡನೆ ಸುತ್ತು ಕೋಟೆಯ ಆವರಣವನ್ನಾಧರಿಸಿದೆ.

ಕಾಮನಬಾಗಿಲು ಕೋಟೆಯ ಮೂರನೆಯ ಸುತ್ತನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಜಾಗಟೆಬಾಗಿಲು ಕೋಟೆಯ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸುತ್ತನ್ನು ಆವರಿಸಿದ್ದು, ಇದಕ್ಕೆ ವಿಷದ ಕತ್ತಿಬಾಗಿಲು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಐದನೆಯ ಸುತ್ತಿನ ಕೋಟೆಯ ಆವರಣ ಹೊಂದಿರುವ ಬಾಗಿಲು, ಗಂಟೆ ಬಾಗಿಲು ಈ ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಟಾಕಿನ ಬಾಗಿಲು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಟಾಕಿನ ಬಾಗಿಲು ಸುತ್ತುಕೋಟೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಈ ಭಾಗದ ಕೋಟೆಯ ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಕಸ್ತೂರಿ ರಂಗಪ್ಪನಾಯಕರ ಬಾಗಿಲು ಎಂದು ಸಹ ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆಯ ಏಳನೆಯ ಸುತ್ತು ಏಕನಾಥೇಶ್ವರಿ ಬಾಗಿಲು. ಇಲ್ಲಿ ಅರಮನೆ, ತುಪ್ಪದಕೊಳ, ಏಕನಾಥೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. ಏಕನಾಥೇಶ್ವರಿ ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಅಜ್ಜಿ ಬಾಗಿಲು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಕೋಟೆಯು ನೈಸರ್ಗಿಕ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ.

೨.೨ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳು:

ಖನಿಜಗಳ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದಲೂ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಹಾಗೂ ಅದರ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿನ ಪರಿಸರವೂ ಪ್ರಾಕೃತಿಕವಾಗಿ ಸಂಪದ್ಭರಿತವಾಗಿದೆ. ಇಂಗಳದಾಳಿನಲ್ಲಿರುವ ತಾಮ್ರಗಣಿ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಅತೀ ಪುರಾತನವಾದ ತಾಮ್ರಗಣಿಯೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿಯೇ ಅಗ್ನಿಶಿಲೆಯಲ್ಲಿಯ ಬೆಣಚು ಸಿರಬಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಚಾಲ್ಕೋ ಪೈರೇಟ್, ಪೈರೋಟೈಟ್, ತಾಮ್ರದ ಅದಿರು ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತಿದ್ದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮೮೯ ರಲ್ಲಿ ರಾಬರ್ಟ್‌ಬ್ರೂಸ್‌ಫೂಟ್‌ರವರು ಇವುಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಿದರು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದಗಣಿಯೊಂದು ಇರುವ ಬಗ್ಗೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೩೮ ರ ಶಾಸನವೊಂದು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಚಿಮ್ಮತ್ತನಕಲ್ಲು ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿ ಸೋಮಸೆಟ್ಟಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವಾಗ ಚಿಂನದಗಣಿಕದ ಚವುಡಿಸೆಟ್ಟಿಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಚಿಂನದಗಣಿ ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಅದರ ನಿರ್ವಹಣೆಯನ್ನು ಚವುಡಸೆಟ್ಟಿ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಹೀಗಾಗಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಚಿಂನದಗಿರಿದುರ್ಗ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನೊಡನೆ **'ಚಿನ್ನ ಮುರಿದರೆ ಚಿನ್ನ ಕೊನುರುವುದು'** ಎಂಬ ನಾಣ್ಣುಡಿಗಳು ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿದ್ದು. ಚಿನ್ನದ ಗಣಿಗಾರಿಕೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದಾದ ಸೂಚನೆಗಳೂ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಹೊಸ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣೆಯ ವರದಿಯ ಪ್ರಕಾರ (ಭೂ ವಿಜ್ಞಾನ ಇಲಾಖೆ) ಗುಡ್ಡದ ರಂಗವ್ವನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಜಗಳೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊನ್ನಮರಡಿಗಳಲ್ಲೂ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚಿನ್ನದ ನಿಕ್ಷೇಪಗಳನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಲೋಹದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅದಿರುಗಳಾದ ಕಬ್ಬಿಣ, ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್, ಕ್ರೋಮೈಟ್, ಅಂಟಿಮೊನಿ, ಸೀಸ, ಸಿಲಿಕಾದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಾಕ್ಸೈಟ್‌ಗಳೂ ದೊರೆಯುತ್ತಿವೆ. ಲೋಹವಲ್ಲದ ಅದಿರುಗಳಾದ ಬೈರಟಿಸ್, ಸುಣ್ಣಶಿಲೆ, ಕಯನೈಟ್ ಕಾವಿಮಣ್ಣನ್ನೂ ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ನಾವು ನೋಡಬಹುದು.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪರಿಸರವು ಕೇವಲ ಜಲಸಂಪನ್ಮೂಲದ ಕೊರತೆಯನ್ನಲ್ಲದೆ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಹಾಗೂ ಬಹು ಮುಖ್ಯ ಸಂಪನ್ಮೂಲವಾದ ಅರಣ್ಯಸಂಪತ್ತಿನಲ್ಲೂ ಹಿಂದುಳಿದಿದೆ. ಬೃಹದಾಕಾರದ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಗಳು ಬೆಟ್ಟ-ಗುಡ್ಡ ಮತ್ತು ಕಿರಿದಾದ ಕಣಿವೆಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಅರಣ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯವರು ಗಿಡಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ಅರಣ್ಯೀಕರಣಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಹಾಗೂ ಪ್ರೇರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿರುವುದು ಸ್ವಾಗತಾರ್ಹವಾದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಾಗಿದೆ. ಜೋಗಿಮಟ್ಟಿ ಪರಿಸರವನ್ನು ಅರಣ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯವರು ಸಸ್ಯೋದ್ಯಾನವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಬೇವಿನಮರ, ಜಾಲಿ, ನೀಲಗಿರಿ, ಹೊಂಗೆ, ಶ್ರೀಗಂಧ, ಮಾವು, ಸೀತಾಫಲ, ನೇರಳೆ, ಹುಣಸೆ, ನೆಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಮುಂತಾದ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ

ಗಿಡಮರಗಳ ಬೆಳೆಯಲ್ಲೂ ಈ ಪರಿಸರ ಮತ್ತು ಹವಾಮಾನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳೊಡನೆ ಇಲ್ಲಿನ ಬೆಟ್ಟ-ಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಗವಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲ ವನ್ಯಮೃಗಗಳಾದ ಕರಡಿ, ಕಿರುಬ, ಚಿರತೆ, ಕಾಡುಹಂದಿ, ಉರಗ, ಜಿಂಕೆ, ನೀರುಗೋಳಿ, ನವಿಲು, ಮೊಲ, ಬಾತುಕೋಳಿ ಇನ್ನು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿವೆ. ಎಮ್ಮೆ, ಹಸು, ಮೇಕೆ, ಕುರಿ ಕೋಳಿಗಳು ಹಾಗೂ ಮೀನು ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ಸಾಕು ಪ್ರಾಣಿಗಳಾಗಿವೆ. ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಪಶುಸಂಗೋಪನೆ ಈ ಭಾಗದ ಜನರ ಉಪವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಒಂದು ಉದ್ಯಮದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ.

೨.೩ ಕೃಷಿಭೂಮಿ, ನದಿಗಳು ಮತ್ತು ನೀರಾವರಿ

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಎರೆಮಣ್ಣು, ಕೆಮ್ಮಣ್ಣು, ಕಲ್ಲುಮರಡಿಯೆಂಬ ೩ ರೀತಿಯ ನೆಲವಿದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಹತ್ತಿರದ ಗಾರೆಹಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿನ ಚೋಳೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಶಾಸನ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಹಿರೇಗುಂಟನೂರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಜಮೀನುಗಳ ವರ್ಗೀಕರಣಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಎರೆ, ಗದ್ದೆ, ಕೆನ್ನೆಲ ಮತ್ತು ತೋಟ ಎಂಬುದಾಗಿದೆ.[೩] ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನೀರಾವರಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿನ ಕೃಷಿಭೂಮಿಯು ಮಳೆಯಾಧಾರಿತವಾಗಿದ್ದು, ವೇದಾವತಿ ನದಿಯ ನೀರನ್ನು ಸಹ ಆಧರಿಸಿದೆ. ಜೋಳ, ರಾಗಿ, ಹತ್ತಿ, ಭತ್ತ, ಕಬ್ಬು, ಕಡಲೆಕಾಯಿ, ಎಣ್ಣೆ ಬೀಜಗಳು, ಹೊಗೆಸೊಪ್ಪು, ತೊಗರಿ, ನವಣೆ, ಸಾಸಿವೆ, ಬಾಳೆ, ಅಡಿಕೆ, ತೆಂಗು, ಈರುಳ್ಳಿ, ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಹಣ್ಣು, ತರಕಾರಿಗಳು ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖ್ಯ ಬೆಳೆಗಳಾಗಿವೆ.[೪]

ವೇದಾವತಿ ನದಿಯು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ೬೦ ರಿಂದ ೭೦ ಕಿ.ಮೀ. ನಷ್ಟು ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೆರೆ ನೀರಾವರಿಯು ಪ್ರಮುಖ ನೀರಾವರಿ ಮೂಲವಾಗಿದ್ದು, ಸು. ೨೮೨ ಕೆರೆಗಳು ಕೃಷಿಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತವೆ. ಚಿನ್ನಹಗರಿ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ ಭಟ್ಟರಹಳ್ಳಿ, ಮಲ್ಲಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ದೇವಸಮುದ್ರ ಕೆರೆಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ.

ಆದರೂ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೊಡ್ಡ ಕೆರೆಗಳಾಗಿ ಕೃಷಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ವಾತಾವರಣ ಕಲ್ಪಿಸುವಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಪುರಕೆರೆ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮುತ್ತುಗದೂರು ಕೆರೆಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿವೆ. ಹಿರಿಯೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಾರಿಕಣಿವೆ ಅಣೆಕಟ್ಟು, ಚಿನ್ನಗಹರಿ, ಸುವರ್ಣಮುಖಿ ನದಿಗಳು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ನೀರಾವರಿ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿವೆ.

೨.೪ ಅರಣ್ಯ ಸಂಪತ್ತು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿ ಸಂಪತ್ತು

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಳೆಯ ಪ್ರಮಾಣವು ತುಂಬಾ ಕಡಿಮೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅರಣ್ಯ ಸಂಪತ್ತು ಬೇರೆ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಗಿಂತ ಇಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆ ಇದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಇದು ಬಯಲುಸೀಮೆ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿದ್ದು, ಒಟ್ಟು ೭೩.೭೯ ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಅರಣ್ಯವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕುರುಚಲು ಕಾಡುಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ. ಮಳೆ ಹೆಚ್ಚಿಲ್ಲದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹುಣಸೆ, ಮಾವು, ಹಿಪ್ಪೆ, ಜಾಲಿ, ಸೀತಾಫಲ ಮರಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.[೫]

ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಮತ್ತು ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಮೃತಮಹಲ್ ಹುಲ್ಲುಗಾವಲುಗಳು ಹಚ್ಚಹಸಿರಾಗಿವೆ. ಜೋಗಿಮಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದಿರುಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳಲ್ಲಿ ಕತ್ತೆಕಿರುಬ, ಚಿರತೆ, ಕರಡಿ, ಕಾಡು ಹಂದಿಗಳು, ಹುಲಿಗಳು, ಜಿಂಕೆಗಳು, ನವಿಲುಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ.

ಹೊಸದುರ್ಗದ ಹತ್ತಿರ ಕಂಡುಬರುವ ವೇದಾವತಿ ನದಿಯು ಅರಣ್ಯಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಹಿರಿಯೂರು, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗರಹಾವು, ಮಂಡಲದ ಹಾವುಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.[೬] ಮತ್ತೋಡಿನಲ್ಲಿ ಕೊಕ್ಕರೆಗಳು ಬಹಳ ಇದ್ದು, ಇವು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪಕ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿಯೆ ಮುಖ್ಯವಾದವುಗಳಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಮ್ಮರ, ಸೋಮೆ, ಕೆಂಪುಖೈರ, ದಿಂಡಿಗ, ಬೇವು, ಕಕ್ಕೆ, ಚುಜ್ಜಲು, ತಂಗಡಿ ಮುಂತಾದ ಮರಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

೨.೫ ಖನಿಜ ಸಂಪತ್ತು

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಖನಿಜಗಳು ಮತ್ತು ಅದಿರುಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತಾಮ್ರ, ಕಬ್ಬಿಣ, ಮ್ಯಾಂಗನೀಸ್, ಸೀಸ, ಚಿನ್ನ, ಆಂಟಿಮೊನಿ ಮತ್ತು ಕ್ರೋಮೈಟ್, ಲೋಹದ ಅದಿರುಗಳಾದ ಬೆಕೈಟಿಸ್, ಕಯನೈಡ್, ಸುಣ್ಣಾಶಿಲೆ, ಬಣ್ಣದ ಮಣ್ಣುಗಳು ಹಾಗೂ ಅಲಂಕಾರಿಕ ಮತ್ತು ಕಟ್ಟಡದ ಶಿಲೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.[೭] ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಕೆಲ ಹಳ್ಳಿಗಳಾದ ಜವನಗೊಂಡನಹಳ್ಳಿ, ಆನೆಸಿದ್ರಿ, ದಿಂಡಾವರ, ಕೋಟೆಮರಡಿ, ಬಂಡಿಮರಡಿ, ಗುಡ್ಡದರಂಗ್ವನಹಳ್ಳಿ, ಹಳೇಕಲ್ ಮತ್ತು ಹೊನ್ನೆಮರಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಹಳೆಗಣಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ತಾಮ್ರದ ಅದಿರು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇಂಗಳದಾಳು ಮತ್ತು ಕುಂಚಿಗನಾಳು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.[೮] ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಅದಿರನ್ನು ಲಕ್ಕಿಹಳ್ಳಿ, ಕರೇಕಲ್ಲುಗುಡ್ಡ, ಬೋಡಿಮರಡಿ, ಮೆದಕೆರಿಪುರ, ಹನುಮನ ಕಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಭೀಮಸಮುದ್ರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಚಿಕ್ಕಬೈಲದಕೆರೆ, ಬೋಡಿಮರಡಿ, ಹೊರಕೆರೆದೇವರಪುರ, ಪಿಟ್ಲಾಲಿ ಹಾಗೂ ಜವನಗೊಂಡನಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕ್ಯಾಲ್ಸಿಂಯುಕ್ತ ಸುಣ್ಣಾಶಿಲೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.[೯]

೨.೬ ಇತರೆ ಅಂಶಗಳು

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಭಾಷೆಯನ್ನಾಡುವ ವಿವಿಧ ಧರ್ಮಿಯರನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂ, ಮುಸ್ಲಿಂ, ಕ್ರೈಸ್ತರನ್ನು ಹಾಗೂ ಹಿಂದೂಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು, ಲಿಂಗಾಯಿತರು, ವೈಶ್ಯರು, ಬೇಡರು, ಗೊಲ್ಲರು, ಬೋವಿ, ಒಕ್ಕಲಿಗರು, ಕುರುಬರು, ಆದಿಕರ್ನಾಟಕರು, ಉಪ್ಪಾರರು, ಗಾಣಿಗರು, ಮಡಿವಾಳರು, ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗರು, ರೆಡ್ಡಿಗರು, ಬೆಸ್ತರು, ಲಂಬಾಣಿಗರು, ವಿಶ್ವಕರ್ಮ, ಕೊರಚ, ಕೊರಮ, ಆದಿದ್ರಾವಿಡ, ಸಿಳ್ಳೇಕ್ಯಾತ, ಸರ್ಪಒಕ್ಕಲಿಗ, ನದಾಫರು (ಪಿಂಜಾರರು), ಶೆಟ್ಟಿಬಣಜಿಗರು, ನಾಯ್ಡುಗಳು, ದೇವಾಂಗ, ಕುಂಬಾರ, ಚಮ್ಮಾರರು, ಮೇದಾರರು, ಕಮ್ಮಾರರು ಮುಂತಾದ ಜನಾಂಗಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಶೇ.೭೦ ರಷ್ಟು ಜನರ ಭಾಷೆ ಕನ್ನಡವಾಗಿದ್ದು, ಅದರೊಂದಿಗೆ ತೆಲುಗು, ತಮಿಳು, ಉರ್ದು, ಮರಾಠಿ, ಹಿಂದಿ, ಗುಜರಾತಿ, ಕೊಂಕಣಿ, ತುಳು ಮೊದಲಾದ ಭಾಷೆಗಳನ್ನು

ಮಾತನಾಡುವ ಜನರು ಇದ್ದಾರೆ. ಅಷ್ಟೆ ಅಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಸ್ಯಾಹಾರ, ಮಾಂಸಾಹಾರ ಎರಡೂ ವರ್ಗಗಳ ಜನರಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ಹಬ್ಬ, ಹರಿದಿನ, ಉತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಹಿಂದೂಗಳು ಯುಗಾದಿ, ದೀಪಾವಳಿ, ರಾಮನವಮಿ, ಶಿವರಾತ್ರಿ, ದಸರಾ, ಹೋಳಿ, ಸಂಕ್ರಾಂತಿ, ಮೊದಲಾದ ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿದರೆ, ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಮೊಹರಂ, ರಂಜಾನ್, ಬಕ್ರೀದ್, ಮೊದಲಾದ ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕ್ರೈಸ್ತರು ಕ್ರಿಸ್‌ಮಸ್, ಗುಡ್‌ಫ್ರೈಡೆ, ಮೇರಿಯಮ್ಮನ ಉತ್ಸವ, ಈಸ್ಟರ್ ಮೊದಲಾದ ಹಬ್ಬಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

೨.೭ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಸ್ಥಳನಾಮಗಳು

ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದ ಇತಿಹಾಸದ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಳನಾಮವು ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ, ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಸ್ಥಳನಾಮವು ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದದ್ದು ಆಗಿದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗವನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲೂ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಒಂದೊಂದು ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ "ಚಿನ್ಮೂಲಾದ್ರಿ"ಯಾಗಿ, ದ್ವಾಪರಯುಗದಲ್ಲಿ "ಹಿಡಿಂಬ ಪಟ್ಟಣ"ವಾಗಿ, ಶಾತವಾಹನ ಮತ್ತು ಕದಂಬರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ "ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ"ಯಾಗಿ, ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಹಾಗೂ ಕಲಚೂರ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ "ಸೂಳ್ಗಲ್ಲು" ಆಗಿ, ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ "ಪೆರುಮಾಳಪುರ"ವಾಗಿ, ವಿಜಯನಗರ ಮತ್ತು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ "ಚಿತ್ರಕಲ್ಲುದುರ್ಗ" "ಚಿತ್ತನಕಲ್ಲುದುರ್ಗ", "ಚಿತ್ರದುರ್ಗ" ಎಂದು ಕರೆದರೆ, ಹೈದರಾಲಿ ಮತ್ತು ಟಿಪ್ಪು ಕಾಲದಲ್ಲಿ "ಫರ್ರುಕಾಬಾದ್"ಯಾಗಿ ಹಾಗೂ ಬ್ರಿಟೀಷರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ "ಚಿಟ್ಲ್‌ಡ್ರುಗ್" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಸ್ಥಳನಾಮವನ್ನು ಕುರಿತು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲು ನನಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿರುವ ಪ್ರಮುಖ ಆಧಾರಗಳೆಂದರೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು, ಪಾಳೆಯಗಾರರ ದಾಖಲೆಗಳು, ಕೈಫಿಯತ್ತುಗಳು ಹಾಗೂ ಬಖೈರುಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳು. ಬಿಎಲ್.ರೈಸ್‌ರವರು ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗವನ್ನು ಬೆಮ್ಮಚನೂರು, ಬೆಮ್ಮತನಕಲ್ಲುಪಟ್ಟಣ, ಬೆಮತುರಕಲ್ಲು ಎಂದು ಓದಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಡಾ.ಎಂ.ಎಂ.ಕಲಬುರ್ಗಿಯವರು ಬೆಮ್ಮತ್ತನೂರು ಎಂದೂ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಆಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಹೆಸರಿನ ಪ್ರಾರಂಭಾಕ್ಷರ ನಿಜವಾಗಿಯೂ 'ಬೆ' ಇದೆಯೆಂದು, ಬೆಮ್ಮತ್ತನಕಲ್ಲು ಆಗಿರದೆ ಅದು ಚಿಮ್ಮತ್ತನಕಲ್ಲು ಇದ್ದಿರಬಹುದು ಎಂದು ಚಿ, ಬೆ ಗಳಲ್ಲಿಯ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಬಿ.ಎಲ್.ರೈಸ್ ಗುರುತಿಸಿಲ್ಲವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಡಾ.ಎಂ.ಎಂ.ಕಲಬುರ್ಗಿ ಹಾಗೂ ಪ್ರೊ. ಬಿ.ರಾಜಶೇಖರಪ್ಪನವರು ೧೯೮೦ರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಖುದ್ದಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಬೆ, ಚಿ ಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಖಚಿತವಾಗಿ "ಚಿ" ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದರು. ಪ್ರೊ.ಬಿ.ರಾಜಶೇಖರಪ್ಪನವರು ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಶೋಧಕರಾಗಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು

ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಸ್ಥಳನಾಮವು ಮೂಲತಃ ಚಿಂಮತ್ತನೂರು, ಚಿಮ್ಮತನಕಲ್ಲುಪಟ್ಟಣ, ಚಿಮತುರುಕಲ್ಲು, ಚಿಂಮಚ್ಚನೂರು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಕೋಟೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ದುರ್ಗವೆಂದು, ಬೆಟ್ಟದ ಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಚಿತ್ರ ವಿಚಿತ್ರ ಆಕೃತಿವಿನ್ಯಾಸದ ಚೆಲುವುಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರವೆಂದು, ನಂತರ ಇದಕ್ಕೆ ಕಲ್ಲು ಎಂಬ ಪದ ಸೇರಿ ಚಿತ್ರಕಲ್ಲುದುರ್ಗವೆಂದು ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

೧. ವೆಂಕಣ್ಣಾಚಾರ್ ಕೆ., ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ : ಸುಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆ, ತುಷಾರ (ಮಾಸಪತ್ರಿಕೆ), ಸಂಪುಟ ೨೦, ಸಂಚಿಕೆ ೧೦, ಪುಟ ೫೨.

೨. ಅದೇ ಪುಟ: ೫೩

೩. ಉಜ್ಜಪ್ಪನ ಜಿ.ಎಸ್., ದಾಖಲಾಗಿರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೃಷಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಗೋಪಾಲ್ ಆರ್. (ಸಂ.) ಪುಟ ೨೫೪

೪. ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ಸಂಪುಟ ೧, (ಪರಿಷ್ಕೃತ), ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಪುಟ ೫೬೯

೫. ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪುಟ ೯೬೭

೬. ಅದೇ ಪುಟ ೯೬೭

೭. ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪ ಟಿ.ವಿ., ಹರಿತಿಸಿರಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ್ ತೆಲಗಾವಿ (ಸಂ.) ಪುಟ ೫೬೮

೮. ಅದೇ ಪುಟ ೫೬೯

೯. ಅದೇ ಪುಟ: ೫೬. ಅದರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಸದುರ್ಗ.

ಅಧ್ಯಾಯ –೩

ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸ

ಅಧ್ಯಾಯ – ೦೩

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸ

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಎರಡು ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಕೊಂಡಿಯಂತೆ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲೇ ಅತ್ಯಂತ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಹಾಗೂ ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಮಹತ್ವ ಪಡೆದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಎರಡು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು.

೩.೧ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ ಕಾಲ :

ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಗೆ ಬರೆವಣಿಗೆ ರೂಪದ ಆಧಾರಗಳು ದೊರೆಯದೆ ಇದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನವನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಬಿಟ್ಟು ಹೋದಂತಹ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ರಚಿಸಬಹುದು ಇದನ್ನು ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನವನಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಅವಶೇಷಗಳಾದ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು, ಮಡಿಕೆಗಳು, ಆಟಿಕೆ ವಸ್ತುಗಳು, ಆಭರಣಗಳು, ಗುಹಾವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಈವರೆಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ ನಿವೇಶನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳು. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ ನಿವೇಶನಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಬಾರಿ ಉತ್ಖನನಗಳು ನಡೆದಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಇವುಗಳೊಟ್ಟಿಗೆ ಇತರೆ ನಿವೇಶನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸವನ್ನು ರಚಿಸಬಹುದು.

ಅಧ್ಯಯನದ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸಕಾಲವನ್ನು ಹಳೇಶಿಲಾಯುಗ ಸೂಕ್ಷ್ಮಶಿಲಾಯುಗ ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಂತರಯುಗ, ನವಶಿಲಾಯುಗ ಅಥವಾ ನೂತನಶಿಲಾಯುಗ, ಕಬ್ಬಿಣ ಅಥವಾ ಬೃಹತ್‌ಶಿಲಾಯುಗವೆಂದು ವಿಭಾಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಹಳೇಶಿಲಾಯುಗ

ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸದ ಪಿತಾಮಹರಾದ ರಾಬರ್ಟ್‌ಬ್ರೂಸ್‌ಫೂಟ್‌ರವರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೦ ರ ದಶಕದಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೇಕ್ಷಣಕಾರ್ಯ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತಾಳ್ಯ ಹಾಗೂ ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜಾನಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಹಳೇಶಿಲಾಯುಗದ ಕೆಲವು ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆ ಹಚ್ಚಿದರು.[೧] ಹೀಗೆ ಆರಂಭಗೊಂಡ ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸದ ಅಧ್ಯಯನವು ಅನೇಕ ಸಂಶೋಧಕರುಗಳ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಇಂದು ಅನೇಕ ನಿವೇಶನಗಳು ಪತ್ತೆಯಾಗಿವೆ. ತಾಳ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಹಳೇಶಿಲಾಯುಗದ ಉಪಕರಣಗಳು ಜಾನಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ಉಪಕರಣಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಕ್ವರ್ಟ್ಸೈಟ್ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕೈಕೊಡಲಿಗಳು ಒಂದು ಮಚ್ಚುಗತ್ತಿ ಹಾಗೂ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಡಾಕಾರದ ಉಪಕರಣ. ಇವುಗಳ ಶೋಧನೆಯೊಂದಿಗೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಹಳೇ

ಶಿಲಾಯುಗದಿಂದಲೂ ಮಾನವನ ವಸತಿ ನಿವೇಶನವಾಗಿದ್ದಿತು ಎನ್ನುವುದು ದೃಢಪಟ್ಟಿತು. ಆದಿ ಹಳೇಶಿಲಾಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಕ್ಲಾಕ್‌ಟೋನಿಯನ್ ಮಾದರಿ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿದ್ದು ಅಶೂಲ್ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ ಎಂದು ರಾಬರ್ಟ್‌ಬ್ರೂಸ್‌ಫೂಟ್ ರವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲಾಯುಗ :

ಹಳೇಶಿಲಾಯುಗದ ನಂತರದ ಕಾಲವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮಶಿಲಾಯುಗವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಿದ್ದ ಮಾನವನು ತನ್ನ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಅಂದರೆ ೧ ರಿಂದ ೫ ಸೆಂ.ಮೀ. ಗಾತ್ರದ ಶಿಲಾಯುಧಗಳನ್ನು ಬಳಸಿರುವುದೇ ಹೀಗೆ ಹೆಸರಿಸಲು ಕಾರಣ. ಹಾಗೆಯೇ ತನ್ನ ಜೀವನದ ವಿಕಾಸದ ಹಂತದಲ್ಲಿ ತುಂಬಾ ಮಹತ್ತರ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಈ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಸ್ಥಿತ್ಯಂತರಯುಗವೆಂತಲೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಿಬ್ಬನಹಳ್ಳಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಂಗನಕಲ್ಲು, ಸ್ಥಳಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲಾ ನಿವೇಶನಗಳು.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಹಂತದ ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ಶಿಲಾಯುಗದ ನಿವೇಶನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ನುಂಕಿಮಲೆ, ಹಾನಗಲ್ಲು, ಹರಳಯ್ಯ ಗುಡಿ ಮತ್ತು ಪೂಜಾರಹಟ್ಟಿ.[೨] ಆರ್.ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್, ಎಂ.ಎಚ್.ಕೃಷ್ಣ, ಬಿ.ಎಲ್.ರೈಸ್ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳು ನಡೆಸಿದ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಹೊಸ ನಿವೇಶನಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ.

ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗ :

ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶಿಲಾಯುಗದ ನಂತರದ ಕಾಲವೇ ನವಶಿಲಾಯುಗ. ಮಾನವನ ವಿಕಾಸದ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಈ ಹಂತವು ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಈವರೆಗೂ ಅಲೆಮಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಮಾನವನು ಒಂದೆಡೆ ನೆಲೆ ನಿಂತು ಸ್ಥಿರವಾದ ಜೀವನ ಆರಂಭಿಸಿದ ಕಾಲ ಘಟ್ಟ ಇದಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿಕಾಸದ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಮೈಲಿಗಲ್ಲು. ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನವನು ಕೃಷಿಯನ್ನು ಆವಿಷ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡು ತಾನಿದ್ದಲ್ಲೇ ಆಹಾರವನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆ ಮಾಡಲು ಈ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಒಂದು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಸಮಾಜ ಆರಂಭವಾಯಿತೆನ್ನಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಾಂತ ಈ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ನಿವೇಶನಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಟಿ.ನರಸೀಪುರ, ಕಪ್ಪಗಲ್ಲು, ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರ, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಮಸ್ಕಿ, ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳ್, ಹಳ್ಳೂರು, ಹೆಮ್ಮಿಗೆ, ಮುಂತಾದವು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಹಂತದ ಅನೇಕ ನಿವೇಶನಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ, ಮೊಣಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ನುಂಕಿಮಲೆ, ಹಳೆಕೆರೆ, ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪರಶುರಾಮಪುರಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳು.[೩] ಈ

ನಿವೇಶನಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಳಪುಳ್ಳ ಕೊಡಲಿ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಶಿಲಾಯುಧಗಳು ವಿವಿಧ ಆಕಾರ ಮತ್ತು ಗಾತ್ರದ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಸಸ್ಯಾಕೃತಿ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಣಿ-ಪಕ್ಷಿಗಳ ಚಿತ್ರಗಳು, ಶವಸಂಸ್ಕಾರ ಪದ್ಧತಿ ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರೆತಿವೆ.

ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗ :

ನೂತನ ಶಿಲಾಯುಗದ ನಂತರದ ಕಾಲ ಘಟ್ಟವೇ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗ. ಈ ಹಂತದ ಮಾನವನು ಶವಸಂಸ್ಕಾರ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್‌ಕಲ್ಲು ಬಂಡೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕಬ್ಬಿಣದ ಆಯುಧಗಳು, ಸಲಕರಣೆಗಳು, ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಗೃಹೋಪಯೋಗಿ ವಸ್ತುಗಳು ಈ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಕಬ್ಬಿಣಯುಗವೆಂತಲೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗದ ನಿವೇಶನಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದಿದ್ದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಬಹುತೇಕ ಎಲ್ಲಾ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಈವರೆಗೆ ಪತ್ತೆಯಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಸ್ಕಿ, ಪಿಕ್ಲಿಹಾಳ್, ಸಂಗನಕಲ್ಲು, ಬನವಾಸಿ, ಹಳ್ಳೂರು, ವಡಗಾಂವ್, ಮಾದವಪುರ, ಬನಹಳ್ಳಿ, ಸನ್ನತಿ, ಜಡಿಗೇನಹಳ್ಳಿ, ಐಹೊಳೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈವರೆಗೂ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯನ್ನು ಹೊರತು ಪಡಿಸಿದರೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚು ನಿವೇಶನಗಳು ದೊರೆತಿರುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಟಿಮಾರ್‌ವೀಲ್ಹರ್ ಅವರು ನಡೆಸಿದ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಫಲವಾಗಿ ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಗೋರಿಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಇನ್ನಿತರ ನಿವೇಶನಗಳೆಂದರೆ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ, ಕುನಬೇವು, ಇಂಗಳದಾಳು, ಚಿಪ್ಪನಕೆರೆ, ತಮಟಕಲ್ಲು, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಂಜಿಗುಂಟೆ, ನಂದನಹೊಸೂರು, ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚಿಕ್ಕಮಧುರೆ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮುರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜಟಿಂಗರಾಮೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ನುಂಕಿಮಲೆ,[9] ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವಿಧದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಮಾಧಿಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ, ಶಿಲಾವೃತ್ತಗೋರಿಗಳು, ನಿಲಸುಗಲ್ಲು ಸಮಾಧಿಗಳು, ಕಂಡಿಕೋಣೆ ಸಮಾಧಿ ಹಾಗೂ ಆಯತಾಕಾರದ ಅಂತರ್ಗತ ಶವಪೆಟ್ಟಿಗೆ ಸಮಾಧಿ. ಇತರೆ ನಿವೇಶನಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲಾವೃತ್ತ ಹಾಗೂ ಕಲ್ಲುಗುಪ್ಪೆ ಸಮಾಧಿಗಳು ದೊರೆತಿವೆ.

ಹೀಗೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಹಳೇ ಶಿಲಾಯುಗದಿಂದ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗದವರೆಗೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನವನ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದಿತು. ಕ್ರಮೇಣ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಿದಂತೆಲ್ಲಾ ರಾಜಕೀಯ ಸಂಘಟಕನಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಲಶಾಲಿಯಾದವನು ಬಲಹೀನನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡನು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

೩.೨ ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲ :

ಲಿಖಿತ ರೂಪದ ಆಧಾರಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನವನ ಜೀವನವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಕಾಲವನ್ನು **ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲ** ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು

ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದಿಂದ ಶಾಸನಾಧಾರಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಮೌರ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಟ ಅಶೋಕನಿಂದ ಹೊರಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಶಾಸನಗಳೇ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದಾಖಲೆ ನೀಡುವ ಆರಂಭದ ಆಧಾರಗಳು. ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಪರಿಸರದ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಅಶೋಕಸಿದ್ದಾಪುರ ಹಾಗೂ ಜಟಿಂಗಗಿರಿಯ ಮೇಲೆ ಅಶೋಕನಿಂದ ಹೊರಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮೂರು ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಇವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶವು ಮೌರ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದ ರಾಜ ಮನೆತನದವರೆಂದರೆ ಮೌರ್ಯರು. ಆನಂತರ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನರು, ಚುಟುಗಳು, ಕದಂಬರು, ಬದಾಮಿಚಾಲುಕ್ಯರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಕಲ್ಯಾಣದಚಾಲುಕ್ಯರು, ಹೊಯ್ಸಳರು, ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು, ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದರು. ಅಂದರೆ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನಾಳಿದ ಪ್ರಮುಖ ರಾಜಸಂತತಿಯವರು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪರಿಸರವನ್ನು ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಹೇಳಬಹುದು. ಮೌರ್ಯರಿಂದ ಹಿಡಿದು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರವರೆಗೆ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ಎಲ್ಲಾ ಅರಸು ಮನೆತನದವರು ಹಾಕಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳು, ಅವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಶಿಲ್ಪಗಳು, ನಾಣ್ಯಗಳು. ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರೆ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ರಚಿಸಬಹುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗವನ್ನು ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಹಾಗೂ ಇವರ ಸಮಕಾಲೀನರಾದ ಹರತಿ ಮತ್ತು ಮತ್ತೋಡು, ಹಟ್ಟಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ, ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಶಾಸನಗಳು ಇನ್ನಿತರ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಆಧಾರಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಈ ಮುಂದೆ ಚರ್ಚಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ. ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಇಲ್ಲಿಯ ರಾಜ ಮನೆತನಗಳ ಕಿರುಪರಿಚಯ ಅಗತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗುವಂತಹ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ರಾಜ ಮನೆತನಗಳಿಗೆ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಈ ಮುಂದೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

೩.೩ ಮೌರ್ಯರು :

ಭಾರತೀಯ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲ ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಮೌರ್ಯ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಅಶೋಕನದು ಬಹು ದೊಡ್ಡ ಹೆಸರು. ಈತನಿಂದ ಹೊರಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ದೊರೆತಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕವೊಂದರಲ್ಲೇ ಈತನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಎಂಟು ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭ ಕಾಲದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲೇ ಈತನ ಮೂರು ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಯ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲಿನ ಪರಿಸರದ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ತಪ್ಪಲಿನಲ್ಲಿ ಅಶೋಕ ಸಿದ್ದಾಪುರ ಹಾಗೂ ಜಟ್ಟಿಂಗಗಿರಿಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಶೋಕನ ಮೂರು ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ.[೫] ಪ್ರಸ್ತುತ ಇವುಗಳನ್ನು ಕೇಂದ್ರೀಯ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯವರು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನದಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷರಗಳು ಬಹಳಷ್ಟು ತೃಟಿತಗೊಂಡಿವೆ. ಈ ವಿಷಯ ಹುಲ್ಷ್‌ರವರ **ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಸನ್ಸ್ ಆಫ್ ಅಶೋಕ ದ**ಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಬಿ.ಎಲ್.ರೈಸ್‌ರವರ ಎ.ಕ.ಸಂ. XI ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ.

ಮಸ್ಕಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣಗಿರಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಸುವರ್ಣಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜಪುತ್ರರು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರೆಂದು, ಅಶೋಕನು ಹೊರಡಿಸಿರುವ ರಾಜಾಜ್ಞೆಗಳು ಮೊದಲು ಸುವರ್ಣ ಗಿರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಂತ್ಯಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ತಲುಪುತ್ತಿದ್ದವೆಂದು ಈ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ 'ಇಸಿಲದ' ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. 'ಇಸಿಲ' ಕುರಿತು ಈವರೆಗೂ ಅನೇಕ ಚರ್ಚೆಗಳು ನಡೆದಿವೆ. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯ ಬಳಿಯೇ ಇದ್ದ ನಗರವೇ ಇಸಿಲ ಎಂದು ಬಹುತೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದ ಯರ್‍ರಗುಡಿಯ ಬಳಿ ಇರುವ ಜೊನ್ನಗಿರಿಯೇ ಇಸಿಲ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟರೆ, ಸನ್ನತಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕನಗನಹಳ್ಳಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.[೬]

ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರುವ ಉತ್ಖನನಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು ಅವುಗಳು ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕನ್ನು ಚೆಲ್ಲುತ್ತವೆ. ಮೌರ್ಯಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಬಹುದಾದ ಔತ್ತರೇಯ ಕಪ್ಪುಮಣ್ಣಿನ ಹೊಳಪಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಮುದ್ರಾಂಕಿತ ನಾಣ್ಯಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಇವುಗಳು ಮೌರ್ಯ ಕಾಲದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕುರುಹುಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಮೌರ್ಯರ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನೆಲೆಯೂರಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

೩.೪ ಶಾತವಾನಹರು :

ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಕೊನೆಯ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ಮೌರ್ಯ ಸಂತತಿ ಅವನತಿಯ ಹಾದಿಯನ್ನು ಹಿಡಿಯಿತು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ಏಕ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಕೊನೆಗೊಂಡು ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಆಡಳಿತ ಘಟಕವಾಗಿ ಒಡೆದು ಹೋಯಿತು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕಣ್ವರು ತಲೆಯೆತ್ತಿದರಾದರೆ, ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿ ತೀರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಶಾತವಾಹನರು ಏಳಿಗೆ ಹೊಂದಿದರು. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಆಂಧ್ರಭೃತ್ಯರು ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರಜಾತಿಯವರೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಶಾನಸಗಳಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಶಾತವಾಹನರು ಮತ್ತು ಶಾತಕರ್ಣಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೨೩೦ ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ.ಸು. ೨೨೦. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಇಂದಿನ ಔರಂಗಾಬಾದ್‌ಜಿಲ್ಲೆಯ **"ಪೈಠಾಣ"** ಇವರ ರಾಜಧಾನಿ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳಿದರೆ ಎಲ್.ಡಿ.ಬಾರ್ನೆಟ್ ಮತ್ತಿತರರು

ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಶ್ರೀಕಾಕುಳಂ ಅಥವಾ ಧನ್ಯಕಾಟಕ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗ ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕರಾವಳಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಂತಹ ಉತ್ತರಭಾಗಗಳು ಇವರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದವು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶವು ಶಾತವಾಹನರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತೆಂದು ಹೇಳಲು ಅನೇಕ ಆಧಾರಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಪಟ್ಟಣಗಳು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರೆದು ಪ್ರಮುಖ ನಗರಗಳಾಗಿದ್ದವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರುವ ಉತ್ಖನನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಬಹುದಾದ ಅನೇಕ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಸೀಸದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಹಲವಾರು ರಾಜರುಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ನಾಣ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರಾದ ಇ.ಜೆ.ರ್‍ಯಾಪ್ಸನ್‌ರವರು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಚುಟು ಅರಸರ ನಾಣ್ಯಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿರುವರು. ಆದರೆ ಎಂ.ಎಚ್.ಕೃಷ್ಣರವರು ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ದೊರೆತ ಪದರಿನ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಶಾತವಾಹನ ನಾಣ್ಯಗಳೆಂದು ದೃಢಪಡಿಸಿದರು. ಈ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಾಶ್ರೀ ಶಾತಕರ್ಣಿ, ಗೌತಮಿಪುತ್ರಶಾತಕರ್ಣಿ, ರೋಮನ್ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಾದ ಟೈಬಿರಿಯಸ್, ಅಗಸ್ಟಸ್, ಮೊದಲಾದವರ ನಾಣ್ಯಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಶಾತವಾಹನ-ರೋಮನ್ ನಾಣ್ಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರಿಸಿದರು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಶಾತವಾಹನ ಅವಶೇಷಗಳೆಂದೇ ಗುರುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿನ್ಯಾಸದ ರೌಲೆಟೆಡ್ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಬಿಳಿ ಬಣ್ಣದ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮೃಣ್ ಪಾತ್ರೆಗಳೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ.[2]

ಶಾತವಾಹನರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಯಾವುದೇ ಶಾಸನಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯದೇ ಹೋದರೂ ಮೇಲೆ ಹೆಸರಿಸಿದ ನಾಣ್ಯಗಳು ಹಾಗೂ ಮೃಣ್ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಇವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಗಾಢವಾಗಿ ಬೇರೂರಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನರ ಇತರ ಪ್ರಮುಖ ನಿವೇಶನಗಳಾದ ಬನವಾಸಿ, ವಡಗಾಂವ, ಮಾದವಪುರ, ಹಲಸಿ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು, ಐಹೊಳೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಂತೆಯೇ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯೂ ಸಹಾ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

೩.೫ ಕದಂಬರು :

ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನರ ಪತನದನಂತರ ಅನೇಕ ರಾಜಮನೆತನದವರು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ವಾಯುವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಭೀರರು ಮತ್ತು ತ್ರೈಕೂಟರು, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಿಕರು. ಚುಟುಗಳು ಮತ್ತು ನಾಗಗಳು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಕದಂಬರು ಮತ್ತು ಪಲ್ಲವರು, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಕ್ಷ್ವಾಕು ಮತ್ತು ವಾಕಟಕರು ಪ್ರಮುಖರು. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಭೌಗೋಳಿಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ವಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಹೀಗಾಗಿ ಶಾತವಾಹನರ ಅವನತಿಯ ನಂತರ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶವು ಕದಂಬರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಬನವಾಸಿಯನ್ನು ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಡಳಿತ

ನಡೆಸಿದ ಕದಂಬರು ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ, ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾಂ, ಹಾವೇರಿ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ದಾವಣಗೆರೆ ಹಾಗೂ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ನಿಯಂತ್ರಣದಲ್ಲಿರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಕದಂಬರರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಮಹತ್ತರ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ಶಾಸನಗಳು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಕದಂಬರ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಕನಾದ ಮಯೂರ ಶರ್ಮನ ಏಕೈಕ ಶಾಸನ ದೊರೆತಿರುವುದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬಳಿಯ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ. ಈ ಶಾಸನದ ಕಾಲ ಹಾಗೂ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿ ಭಿನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ಡಾ॥ ಎಂ.ಎಚ್.ಕೃಷ್ಣರವರು ಶಾಸನದ ಭಾಷೆ ಪ್ರಾಕೃತ ಎಂದು ಇದರ ಕಾಲಮಾನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೨೫೮ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೆರೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ತನ್ನ ದಿಗ್ವಿಜಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಯೂರ ಶರ್ಮನು ತಿಳಿಸಿರುವನು. ತ್ರೈಕೂಟ, ಅಭೀರ ಪಲ್ಲವ, ಪಾರಿಯಾತ್ರಿಕ, ಶಕಸ್ಥಾನ. ಸಯಿಂದಕ, ಪೂಣಾಟ, ಹಾಗೂ ಮೌಖರಿಣ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಜಯಸಿದನೆಂದು ಡಾ॥ಎಂ.ಎಚ್.ಕೃಷ್ಣರವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.[೮] ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ನಂತರ ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿ ವಿಭಿನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದವರೇ ಆದ ಡಾ॥ಬಿ.ರಾಜಶೇಖರಪ್ಪನವರು ಶಾಸನದ ಭಾಷೆ ಪ್ರೌಢ ಸಂಸ್ಕೃತ ಎಂದು ಹಾಗೂ ಶಾಸನದ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶ ಈ ಮೊದಲೇ ಇದ್ದ ಕೆರೆಯನ್ನು ದುರಸ್ತಿಪಡಿಸಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿದುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿರುವರು. ಮತ್ತು ಶಾಸನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ <u>ಕುಪಣಚಮೊ</u> ಪದವು ಶಾಸನದ ಲಿಪಿಕಾರನಿರಬೇಕೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.[೯]

ಕದಂಬರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು ಅವಿಭಜಿತ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಣಜಿ (ದಾವಣಗೆರೆ ತಾ) ಯ ಜಮೀನೊಂದರಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಈ ಶಾಸನವು ನೊಣಕ್ಕಸ ಪಲ್ಲವರಾಜ ಕೃಷ್ಣವರ್ಮನೊಂದಿಗೆ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೧೦] ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ ವರ್ಮನು ಪರಾಜಿತನಾದನು. ಕದಂಬ ಕಾಕುತ್ಸವರ್ಮನ ಮರಣಾನಂತರ ಕದಂಬ ವಂಶವು ಎರಡು ಶಾಖೆಗಳಾಯಿತು. ಕಾಕುತ್ಸವರ್ಮನ ಕಿರಿಯ ಮಗನಾದ ಕೃಷ್ಣವರ್ಮನು ತ್ರಿಪರ್ವತವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದನು. ಬಹುಶಃ ತ್ರಿಪರ್ವತ ಎಂಬುದು ಇಂದಿನ ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಉಚ್ಚಂಗಿಯಾಗಿರಬಹುದು ಎಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು, ಮೊಳಕಾಲ್ಮುರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉಚ್ಚಾಶೃಂಗಿಯೇ ಪೂರ್ವಕದಂಬರ ರಾಜಧಾನಿಯೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಎರಡೇ ಶಾಸನಗಳೂ ದೊರೆತಿದ್ದರೂ ಅವರ ಮಹತ್ತರವಾದ ರಾಜಕೀಯ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿವೆ.

೩.೬ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರು :

ಕ್ರಿ.ಶ.೬ನೇ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯ ಭಾಗದಿಂದ ೮ನೇ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯ ಭಾಗದವರೆಗೆ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯರು. ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಮತ್ತು

ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಇವರು ಸಲ್ಲಿಸಿರುವ ಕಾಣಿಕೆಗಳು ಅಪಾರ. ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಘರ್ಷಣೆಯ ಕಾಲವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಆಗತಾನೆ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಕಂಚಿಯ ಪಲ್ಲವರಿಗೂ, ಮಧುರೆ ಪಾಂಡ್ಯರಿಗೂ ಹಾಗೂ ಬಾದಾಮಿಚಾಲುಕ್ಯರಿಗೂ ಭೌಗೋಳಿಕ ಗಡಿ ವಿಸ್ತರಣೆಯ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಸದಾ ಘರ್ಷಣೆಗಳು ಸಂಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಯಾವುದೇ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆಯದೇ ಹೋದರೂ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಅವರ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರಭಾವವು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲಿದ್ದಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬರು ಚಾಲುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಹಾಗಾಗಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪರಿಸರವನ್ನು ನೊಂಬವಾಡಿ ೩೨೦೦೦ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅವಿಭಜಿತ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಲ್ಕುಂದ (ದಾವಣಗೆರೆ ತಾ)ದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ತಾಮ್ರಶಾಸನವೊಂದು ಇವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕನ್ನು ಚೆಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅಭಿನವಾದಿತ್ಯನು ತನ್ನನ್ನು ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ ಮತ್ತು ಪರಮೇಶ್ವರ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹಾಗೂ ಪೃಥ್ವಿವಲ್ಲಭ, ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜ ಎಂದೂ ಸಹ ಕರೆದು ಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಅಭಿನವಾದಿತ್ಯನು ಪುಲಕೇಶಿಯ ನಂತರ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

೩.೭ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು :

ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಬಾದಾಮಿಚಾಲುಕ್ಯರ ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿದ್ದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೭೫೩ ರ ವೇಳೆಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಇವರೂ ಸಹ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರಂತೆ ಉತ್ತಮ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತಗಾರರಾಗಿದ್ದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಮುಖ ಕೊಡುಗೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು, ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರೆ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕುರುಹುಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೩೭ ರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿರುವ ಶಾಸನವೊಂದು ಭರಮಸಾಗರ ಬಳಿಯ ಇಸಾಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದ್ದು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೧೧] ಅಜನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಈ ವಂಶಾವಳಿ ಯದುವಿನವರೆಗೆ ಬಂದು ನಂತರ ದಂತಿದುರ್ಗನನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತದೆ. ದಂತಿದುರ್ಗನ ಪುತ್ರ ಕನ್ನರ ನಿರುಪಮದೇವ, ಜಗತುಂಗ, ಅಮೋಘವರ್ಷದೇವ, ಇಂದ್ರದೇವ, ಇರಿವಕನ್ನರರ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಮಹಾ ಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ಕನ್ನಯ್ಯನ ಕದಂಬಗಳಿಗೆ ಸಾವಿರವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಕಾಕಂಬಾವಿ, ಪಂಚಮಠಸ್ಥಾನ, ಗಾವುಂಡ ಕಂಭಯ್ಯನು ಗೊಗ್ಗಿಯ ದೇಗುಲದ ಧರ್ಮರಾಶಿ ಭಟಾರರ ಕಾಲ ತೊಳೆದು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಶಾಸನವು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಎರಡನೇ ಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ಅಕಾಲವರ್ಷರ ಶಾಸನವೊಂದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೮೮೯ ರಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿದ್ದು ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೦೭ ರ ಗೊಡಬನಹಾಳ್ ವೀರಗಲ್ಲು ಶಾಸನವೊಂದು ಗಂಗ ಮತ್ತು ನೊಳಂಬರ ಮಧ್ಯೆ ನಡೆದ ಕಾಳಗದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೧೨] ಬಹುಶಃ ಎರಡನೇ ಕೃಷ್ಣನ ಸಾಮಂತ ಅಧಿಕಾರಿಯಾದ ನೊಳಂಬ ಅಯ್ಯಪ್ಪದೇವನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಾಸನವಿದಾಗಿರಬೇಕು. ಭರಮಸಾಗರ ಬಳಿಯಿರುವ ಇಸಾಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸ ಎರಡನೇ ಅಮೋಘವರ್ಷನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮತ್ತೆರಡು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಕಾಲಮಾನ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೩೭ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೪೦. ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕದಂಬಾಳಿಗೆ ಸಾವಿರವನ್ನು ಕನ್ನಯ್ಯ ಅಥವಾ ಕನ್ನರಸನು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದನು ಎನ್ನುವ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[೧೩] ನೊಳಂಬವಾಡಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಪರಿಸರವನ್ನು ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಣ್ಣಿಗ ಅಥವಾ ಅಣ್ಣಯ್ಯನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೬೪ ರ ಆಡನೂರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಯುತ ವೆಂಕಯ್ಯನು ಕದಂಬಳಿಗೆ ನಾಡು ಸಾವಿರವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಕನ್ನಯ್ಯನು ಆಡನೂರನ್ನು ಅಭ್ಯಂತರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿ ಏಳು ಗ್ರಾಮಗಳ ಗೌಡಿಕೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಯಬ್ಬರಸಿಯು ಉಮಾಮಹೇಶ್ವರ ದೇವರನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ದತ್ತಿನೀಡಿದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[೧೪] ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೬೭ ರ ಜಾಜೂರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಗೋಸಾಸನದ ಬಗ್ಗೆ[೧೫] ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೬೮ ರ ಆಡನೂರು ಶಾಸನವು ವೀರಗಲ್ಲನ್ನು ನಡೆಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೧೬] ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೬೮ ರ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬಳಿಯ ಕ್ಯಾಸಾಪುರ ಶಾಸನವು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸ ಕೊಟ್ಟಿಗನ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಆತನ ಸಾಮಂತಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಪಂದಯ್ಯನು ಆಡಳಿತ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು ಎಂಬ ವಿವರಸಿಗುತ್ತದೆ.[೧೭]

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ಅಂಶಗಳು ದೊರೆತು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲಿನ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸರ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.

೩.೮ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು :

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸರ ನಂತರ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದರು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೭೩ ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕೊನೆಯ ಅರಸ ಎರಡನೇ ಕರ್ಕನನ್ನು ಸೋಲಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಎರಡನೇ ತೈಲಪನು ಚಾಲುಕ್ಯವಂಶವನ್ನು ಪುನಃ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ್ದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಕಲ್ಯಾಣಚಾಲುಕ್ಯರು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ಮತ್ತಿತರ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದಾಖಲೆಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದ್ದು ಅವುಗಳು ಇಲ್ಲಿಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಎತ್ತಿತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೬೮ ರ ಬೇವಿನಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನವು ನಿತ್ಯವರಿಕ್ಷದೇವ ಚಲದಂಕಕಾರ ಕೊಟ್ಟಿಗದೇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತದೆ.[೧೮] ಇದೇ ಶಾಸನವು ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರಲ್ಲೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಗೊಗ್ಗಿಯ ಮಗ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಪಂದಿಗನ ಹೆಂಡತಿ

ಜಕ್ಕಿಸುಂದರಿಯು ಕಾಕಂಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಸದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿವರವನ್ನು ಇದೇ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೨೮ ರ ಕೊಳಹಾಳು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನು ಕಲ್ಯಾಣದ ನೆಲೆವೀಡಿನಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[೧೯] ಜಯಸಿಂಹನನ್ನು ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನೆನ್ನುವ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಶಾಸನ ಪುಷ್ಟಿನೀಡುತ್ತದೆ. ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವೀರಪಾಂಡ್ಯದೇವನು ಆಡಳಿತ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು ಎನ್ನುವ ವಿಷಯ ಇದೇ ಶಾಸನದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೬೦ ರ ಇಸಾಮುದ್ರ ಶಾಸನವು ೧ನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತದೆ.[೨೦] ಮಹಾಮಾಂಡಲೇಶ್ವರ ಸಿಂಗಣದೇವನು ಉಚ್ಚಂಗಿ ೩೦, ಸುಳುಂಗಲ್ಲು ೭೦, ಮಣ್ಣಲಿ ೧೦೦ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಈ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಗಾವುಣ್ಡಸುಂಕ, ವಡ್ಡರಾವುಳದ ಪನ್ನಾಯ, ಪೆರ್ಜುಂಕಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವೂ ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೪೨ ರಿಂದ ೧೦೬೮ ರ ವರೆಗೆ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ೧ನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ ದಾವಣಗೆರೆ ಬಳಿಯ ಹದಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ೧ನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ, ಆಹವಮಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದವೆನ್ನುವುದು ಈ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೨೧] ಈತನ ಮಗನಾದ ೨ನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಾಸನವೊಂದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬಳಿಯ ಹುಲೇಗೊಂದಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ.[೨೨] ಈತನ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಮಾಂಡಲೀಕನಾದ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬಪಲ್ಲವ ಪೆರ್ಮಾಡಿ ಜಯಸಿಂಹದೇವನನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೭೬ ರಿಂದ ೧೧೨೬ ರ ವರೆಗೆ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೨೩ ರ ಗಾರೆಹಟ್ಟಿ ಶಾಸನವು ಈತನ ಆಡಳಿತದ ಅನೇಕ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೨೩] ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಾಗಳಿಯ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ದತ್ತಿನೀಡಿರುವ ವಿವರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಹಾಗೆಯೇ ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೇತೂರು ಗ್ರಾಮವು ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಆಡಳಿತ ಉಪಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೪೯ ರ ಶಾಸನವೊಂದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮದಕರಿ ಪುರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ ವಿಷಯ ಗಮನಿಸಿದರೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಅನುಮಾನ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ ಆಳುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರಭಾವ ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಾಮಂತಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವನು ಪಾಂಡ್ಯವಂಶದ ಉದಯಾದಿತ್ಯ.

ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿರಲಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವರು ಮತ್ತು ಉಚ್ಚಂಗಿಪಾಂಡ್ಯರು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೇ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿವೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಇವರು ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ನೀಡಿದ್ದರು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇವರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಮುಂದಿನ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಬಹುದು.

೨.೯ ಹೊಯ್ಸಳರು :

ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರು ಸದಾ ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿರುವರು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ ೧೪ನೇ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದ ವರೆಗೆ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ಇವರು ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ನೀಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಬಸದಿಗಳು ಹಾಗೂ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರೂ ಸಹ ಕಲ್ಯಾಣಚಾಲುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದು ಕ್ರಮೇಣ ಸ್ವತಂತ್ರರಾದವರು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೦೪ ರ ಸಾದರಳ್ಳಿಯ ಶಾಸನವು ೨ನೇ ಬಲ್ಲಾಳನಿಗೆ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೭೩ – ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೨೦) ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, ವಿರೂಪಾಕ್ಷದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿನೀಡಿದ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೨೪] ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೧೪ ರ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾಸನವು ಈತನಿಗಿದ್ದ ಬಿರುದುಗಳಾದ ಹುಲಿರಾಯ, ಗಂಡಬೇರುಂಡ, ಪಾಂಡ್ಯರಾಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಾಚಾರ್ಯ, ಗಜಬೇಂಟೆಕಾರ, ಪ್ರತಾಪಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೨೫] ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಚಿಮ್ಮತ್ತೂರು ಪಟ್ಟಣವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆನ್ನುವ ವಿವರವೂ ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೧೫ರ ವೀರಗಲ್ಲು ಶಾಸನವು ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಿದ್ದಾಪುರ ಜಮೀನೊಂದರಲ್ಲಿದೆ.[೨೬] ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನವು ೨ನೇ ಬಲ್ಲಾಳನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು. ಇದು ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು **'ವಿಜಯಗಿರಿ'** ಎನ್ನುವ ಹೊಸನಗರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೂ ಸಿಡಿತಲೆ ಎನ್ನುವ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯ ಆತ್ಮ ಬಲಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಘಟನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೧೮ ರ ಕುಂದವಾಡ ಶಾಸನವು ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ರಾಣಿಯಾದ ಅಭಿನವ ಕೇತಳ ದೇವಿಯು ಪ್ರತಿ ಬುಧವಾರದಂದು ಕುಂದವಾಡದಲ್ಲಿ ಸಂತೆ ನಡೆಯುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೨೭]

ವೀರ ಬಲ್ಲಾಳನ ನಂತರ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಎರಡನೇ ನರಸಿಂಹನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಾಸನವೊಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಶಾಸನವು

ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲೆ ನೂರಾಹದಿನೈದು ಸುವರ್ಣ ಕಳಸಗಳನ್ನು ಇಡಿಸಿದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೨೮] ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೬೮ ರ ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು ಸೋಮಣ್ಣ ದಂಡನಾಯಕನ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ದೇವಾಲಯದ ಪೂರ್ವ ದ್ವಾರಮಂಟಪವನ್ನು ಅಂದರೆ ಮಹಾಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವನ್ನು ಐದು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ಗೋಪುರವು ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಬಹುಶಃ ಮಳೆಗಾಳಿಯ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಸೂಕ್ತ ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಗೋಪುರ ನಶಿಸಿರಬಹುದು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೬೮ ರ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು ಪೆರುಮಾಳ ದೇವ ದಂಡನಾಯಕನು ಚಿಮ್ಮತ್ತೂರಿನಲ್ಲಿ ಪಂಚಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪನೆದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೬೭ ರ ಹೊಸದುರ್ಗದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನವು ಮೂರನೇ ಬಲ್ಲಾಳನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು ಅವುಗಳು ಇಲ್ಲಿಯ ರಾಜಕೀಯ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸಾರುತ್ತವೆ. ಇವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಬಸದಿಗಳು ಹಾಗೂ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದ್ದು ಅವುಗಳ ವಾಸ್ತುಲಕ್ಷಣ ಹಾಗೂ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

೩.೧೦ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರು :

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪ ನೇ ಶತಮಾನದ ಆದಿ ಭಾಗದಿಂದ ೧೭ನೇ ಶತಮಾನದ ಆದಿ ಭಾಗದವರೆಗೆ ಅಂದರೆ ಸುಮಾರು ೩ ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ಸುದೀರ್ಘವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಭಾರತೀಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ತಮ್ಮದೆ ಆದ ಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿರುವರು. ಹಂಪಿಯನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಇವರು ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ನೀಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು, ಬೃಹತ್ ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು, ಶಾಸನಗಳನ್ನು, ಸ್ಮಾರಕ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸುಮಾರು ಐವತ್ತು ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ಶಾಸನಗಳು ಅವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ, ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೫೫ ಮತ್ತು ೧೩೫೬ ಶಾಸನಗಳು ಆರಂಭ ಅರಸ ಬುಕ್ಕಾರಾಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಒಡೆಯನು ಚಿಮ್ಮುತ್ತನಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ

ವಿವರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.[೨೯] ಇವೇ ಶಾಸನಗಳು ಸಂಪಿಗೆಯ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲಿನ ಉಪ್ಪರಿಗೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿವರವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೧೦ ರ ಒಂದನೇ ದೇವರಾಯನ ಶಾಸನವು ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಶಾಸನವು ದೇವರಾಯನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ಜಗನ್ನಾಥನ ಮಗ ಬುಳ್ಳಪ್ಪನು ಹರಿದ್ರಾ ನದಿಗೆ ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದನು ಎನ್ನುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೩೦] ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರು ಆಡಳಿತಕ್ಕಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕೊಡದೆ ಕೃಷಿಗೂ ಸಹ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತಹ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಹಮ್ಮಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು ಎನ್ನುವ ವಿವರಗಳನ್ನು ಈ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಇದೇ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು ಅಣೆಕಟ್ಟನ್ನು ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಿದ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೩೧] ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೧೧ ರ ಶಾಸನವೊಂದು ಚಿಮ್ಮುತ್ತನಕಲ್ಲಿಗೆ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಕಂಚಿಗನಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದೇವರಾಯನ ಮಗನಾದ ಮಲ್ಲಣ್ಣ ಒಡೆಯನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೩೨] ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೨೮ರ ಸೋಮೆರಹಳ್ಳಿಯ ಶಾಸನವು ಪ್ರೌಢದೇವರಾಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಕಾರೆಯ ಪಟ್ಟಣದ ಪಾಯಣನ ಪತ್ನಿ ಕಾಮಾಯಿಯು ತನ್ನ ಮಗ ಜಕ್ಕ ದೇವನ ಜೊತೆ ಐದು ಮಕ್ಕಳ ಸಮೇತ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಬರಲು ಕಂದಿಕೆರೆ ಸೀಮೆಯ ಭೈರವನಾಯಕರು ತಮ್ಮ ಕುಲ ದೇವರಾದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರನ್ನು ಹಿರಿಯೂರಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮುದ್ದೇರ ಹಳ್ಳವೆಂಬ ನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ತೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡಲು, ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಕೆರೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿವರವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನವು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೩೩]

ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲ ಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೧೧ ರ ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮತ್ತೋಡು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನವು ತುಳುವಂಶದ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೩೪] ಹಿರಿಯೂರು ಸೀಮೆಯ ತಿಮ್ಮಭಟ್ಟ ಎನ್ನುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ ವಿವರಗಳನ್ನು ಈ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯವರಾದ ಸದಾಶಿವರಾಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೫೫ ರ ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಶಾಸನವು, ತಿಮ್ಮೋಜ ಮತ್ತು ಕೋಂಡಜ ಎಂಬ ನಾಯಿಂದರು ಸದಾಶಿವರಾಯರಲ್ಲಿ ಮನವಿ ಸಲ್ಲಿಸಲು ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ಪಂದಿಸಿದ ರಾಯರು ತೆರಿಗೆ ಮುಕ್ತಗೊಳಿಸಿ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೩೫]

ಹೀಗೆ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತು ಅಂದಿನ ಆಡಳಿತದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮಪ್ರಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಮಾಧ್ಯಮವನ್ನಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಇವರು ಅತಿಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ

ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಹಾಗೂ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

೩.೧೧ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು :

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಆಡಳಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದ ಅನೇಕ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟು ಪ್ರಮುಖವಾದುದಾಗಿದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು **ನಾಯಂಕರ** ಪದ್ಧತಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಅರಸನು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದ ತಮ್ಮ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಲು ಅಥವಾ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೇ ನಾಯಂಕರ ಪದ್ಧತಿ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರಿಗೆ ಮತ್ತು ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ನಾಯಕರಿಗೂ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಅವಿನಾಭಾವ ಸಂಬಂಧ ಇದ್ದುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಗಾರ ಮೂಲ ಪುರುಷನಾದ ಮತ್ತಿತಿಮ್ಮಣ್ಣ ನಾಯಕನಿಂದ ಆರಂಭಗೊಂಡು ಐದನೇ ಮದಕರಿನಾಯಕನ ಆಳ್ವಿಕೆಯವರೆಗೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿಯ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇದ್ದಿತ್ತು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಈ ಮುಂದೆ ಚರ್ಚಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಮೂಲತಃ ಬೇಡ ಜನಾಂಗದವರಾಗಿದ್ದು, ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಗೋತ್ರದವರು. ಇವರು ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದ ತಿರುಪತಿ ಪರಿಸರದ ಜಡೇಕಲ್ಲು ದುರ್ಗದಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಬಂದರೆನ್ನುವುದು ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾದರೆ, ಇವರು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪರಿಸರದವರೇ ಎನ್ನುವ ಮತ್ತೊಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೆ. ಹೀಗೆ ಇವರ ಮೂಲದ ಬಗ್ಗೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿದ್ದು ಈವರೆಗೂ ಒಮ್ಮತಕ್ಕೆ ಬರಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಸಹ ಬೇಡ ಜನಾಂಗದವರೇ ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಇವರು ಸ್ಥಳಿಯರೇ ಇರಬಹುದು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗವನ್ನು ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತದ ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸುಮಾರು ಇನ್ನೂರು ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ಇವರು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಪಾಳೇಯಗಾರರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಮಾನ್ಯರು.

ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ನಾಯಕ

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ಕೀರ್ತಿ ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ನಾಯಕನಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೇಯಗಾರರ ಮೂಲ ಪುರುಷನೀತ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದಾವಣಗೆರೆ ಬಳಿಯ ಸೇಗಲೆ (ಶ್ಯಾಗಲೆ) ಹನುಮಿ ನಾಯಕನ ಮಗನಾದ ಈತನು, ಮತ್ತೀಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದುದರಿಂದ ಈತನನ್ನು ಮತ್ತಿತಿಮ್ಮಣ್ಣನಾಯಕನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ತನ್ನ ಶೌರ್ಯ, ಸಾಹಸ ಮತ್ತು ನಂಬಿಕೆಗಳಿಂದ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸ ಸದಾಶಿವರಾಯನ ಕೃಪೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾದ ಈತನು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೮ ರ ವೇಳೆಗೆ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಸೀಮೆಯ ದಂಡನಾಯಕನಾದನು. ಮುಂದೆ ತನ್ನ ಸಾಹಸವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ

ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಲೀನಗೊಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದಾಗಿ **'ಹಗಲುಕಗ್ಗೊಲೆಯ ಮಾನ್ಯ'** ಎನ್ನುವ ಬಿರುದಿನಿಂದ ಸನ್ಮಾನಿತನಾದನು. ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರಿಗೂ ಹಾಗೂ ಈತನ ಮಧ್ಯೆ ಭಿನ್ನಭಿಪ್ರಾಯಗಳುಂಟಾಗಿ ಈತನನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸೆರೆಮನೆಗೆ ಹಾಕಲಾಯಿತು. ನಂತರ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾಣಬಿಟ್ಟನೆನ್ನುವ ವಿಷಯ ಇತಿಹಾಸದ ಪುಟಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ದುರ್ಗದ ಕೋಟೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಈತನ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕೆರೆಗೆ ತಿಮ್ಮಣ್ಣನಾಯಕನ ಕೆರೆಯೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

೧ನೇ ಓಬಣ್ಣ ನಾಯಕ :

ಮತ್ತಿ ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ನಾಯಕನ ಮರಣಾನಂತರ ಓಬಣ್ಣ ನಾಯಕನು ಉತ್ತಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಕೆಲವೇ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ರಸಸಿದ್ಧರಿಂದ 'ಮೆದಕೇರಿನಾಯಕ' ಎನ್ನುವ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಲಾರಂಭಿಸಿದನು. ಈತನಿಗೆ **ಗಾದ್ರಿಮಲೆ ಹೆಬ್ಬುಲಿ** ಎನ್ನುವ ಬಿರುದಿತ್ತು. ಮೆದಕೇರಿನಾಯಕ ಎನ್ನುವ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದರು. ಯಾವ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ನೀಡಿದರು ಎನ್ನುವ ವಿವರ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಬಿರುದನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸನ್ನಿವೇಶವಾದರೂ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದು ಹೇಗೆ? ಎನ್ನುವ ಬಗ್ಗೆ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಗಳಿವೆ. ಆದರೂ, ಈ ನಂತರ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಗೆ ಮೆದಕೇರಿನಾಯಕರೆಂದು ಕರೆಯುವ ಪರಿಪಾಠ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಈ ಮುಂದೆ ಹೊರಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೂ ಇವರನ್ನು ಹೀಗೆ ಸಂಬೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

೧ನೇ ಕಸ್ತೂರಿ ರಂಗಪ್ಪ ನಾಯಕ

ಓಬಣ್ಣನಾಯಕನು ಬಹುಶಃ ಹೆಚ್ಚು ದಿನಗಳ ಕಾಲ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೫ ರ ವೇಳೆಗೆ ರಕ್ಕಸತಂಗಡಗಿ ಯುದ್ಧ ನಡೆದು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಕೀಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಏರುಪೇರಾಗಿದ್ದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೮ ರ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾಸನವು ಸದಾಶಿವರಾಯನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಸೀಮೆಯನ್ನು ಮಹಾನಾಯಕಾಚಾರ್ಯ ಕಾಮಗೇತಿ ಕಸ್ತೂರಿ ಮದಕರಿ ನಾಯಕನಿಗೆ ಅಮರಮಾಗಣಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದ ವಿವರ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರಿಂದ ಅಮರಮಾಗಣಿಯಾಗಿ ಪಡೆದ ಪಾಳೇಯಗಾರನು ಮುಂದೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮುನ್ನೆಡೆಸಿದನು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ರಾಜಕೀಯ ಅಸ್ಥಿರತೆಯ ಲಾಭ ಪಡೆಯಲು ತರೀಕೆರೆ ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕನು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಗೈದನು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸಂಘರ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದನೇ ಕಸ್ತೂರಿ ರಂಗಪ್ಪನು ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕನನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದನು. ಹಾಗೆಯೇ ಮತ್ತೊಂದು ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಪಾಳೆಯಗಾರನನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದನು.

ಹೀಗೆ ತನ್ನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲು ಇದ್ದ ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ಸಂಸ್ಥಾಪಕರನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಿ ತನ್ನನ್ನು ಅರಸನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿಸಿಕೊಂಡು, ಅವರನ್ನು ಪಾಳೆಯಗಾರರೆಂದು ಕರೆದು ಅವರೊಂದಿಗೆ ಪತ್ರ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಉತ್ತಮ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದನು. ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟು ೬೫೦೦೦ ವರಹಗಳ ಆದಾಯ ಸಂಗ್ರಹವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈತನ ಮರಣನಂತರ ಈತನ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನ ಮಗನಾದ ೨ನೇ ಮದಕರಿನಾಯಕನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದನು.

ಇಮ್ಮಡಿ ಮದಕರಿ ನಾಯಕ :

ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಕಾಲದಂತೆಯೇ ಈತನು ಸಹಾ ತನ್ನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಸನ್ನಿವೇಶ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿತು. ತರೀಕೆರೆ ಚಿಕ್ಕಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕ ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಾಭಿರಾಮ ನಾಯಕರು ಗಡಿ ಪ್ರದೇಶವಾದ ದೇವಪುರ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಮುತ್ತಿದರು. ಆಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಮದಕರಿನಾಯಕನೂ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ಅವರನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದನು. ನಂತರ ಗುಡೇಕೋಟೆ, ನನ್ನೀವಾಳ, ಐಮಂಗಳ ಹಾಗೂ ಹಿರಿಯೂರು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗವೂ ೧೦೦೦೦೦ ವರಹಾಗಳ ಆದಾಯ ತರುವ ಸಂಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಆಡಳಿತದ ಅನುಕೂಲಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಒಂದೊಂದು ವಿಭಾಗಕ್ಕೂ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ನೇಮಿಸಿದನು. ಈತನಿಗೆ ಗಂಡುಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಸಾಕು ಮಗನಾದ ಓಬಣ್ಣನಾಯಕನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಆದರೆ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ಆಂತರಿಕ ಕಲಹ ಉಂಟಾಗಿ ಓಬಣ್ಣನಾಯಕನು ಕೊಲೆಯಾದನು. ನಂತರ ಈತನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಚಿಕ್ಕಣ್ಣ ನಾಯಕನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದನು.

ಚಿಕ್ಕಣ್ಣ ನಾಯಕ

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೭೫ ರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಈತನು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಗಾರರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖನು. ಈತನು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಂಘರ್ಷಗಳನ್ನು ಹೆದರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ಹಿಂದೆ ನಿಡುಗಲ್ಲಿನ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಸಾಣೆಕೆರೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಅದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಅಣಜಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಹಾಗಾಗಿ ಚಿಕ್ಕಣ್ಣ ನಾಯಕನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಕೂಡಲೇ ಈ ಎರಡು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡನು. ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ರಾಯದುರ್ಗದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿ ಬೊಮ್ಮಣ್ಣ ನಾಯಕನನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಿ ನಂತರ ಬೊಮ್ಮಣ್ಣ ನಾಯಕನ ಮಗಳನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗುವ ಮೂಲಕ ರಾಯದುರ್ಗವನ್ನು ಅವರಿಗೆ ನೀಡಿದನು. ತರುವಾಯ ಚಿಕ್ಕಣ್ಣ ನಾಯಕನು ಹಟ್ಟಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಮನೆತನದ ಮಲ್ಲವ್ವಳನ್ನು ವಿವಾಹವಾದನು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಣ್ಣನಾಯಕ ಹಾಗೂ ಪರಿವಾರದವರೆಲ್ಲರೂ ಲಿಂಗಾಯತ ಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದಿನಗಳಲ್ಲೇ ಪುನಃ ಆ ಧರ್ಮದಿಂದ ಹೊರಬಂದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಘಟನೆಯು ನಡೆಯಿತು. ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಹಟ್ಟಿ ಮನೆತನದ

ಮಲ್ಲವ್ವನಾಗತಿಯೊಬ್ಬಳು ಮಾತ್ರ ಅದೇ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರೆದು ಕೊನೆಯುಸಿರೆಳೆದಳು. ಚಿಕ್ಕಣ್ಣನಾಯಕನು ಸಂಸ್ಥಾನದ ವಿಸ್ತರಣಾ ನೀತಿಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ತರೀಕೆರೆ ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕನ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಹೋದನು. ಆದರೆ ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕನ ಮಗಳನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗುವುದರ ಮೂಲಕ ಆ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿಸಿದನು. ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದಾಗ ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗದ ಬಳಿ ಯುದ್ಧ ನಡೆಯಿತು. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಪಾಳೆಯಗಾರನನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಲಾಯಿತು. ಚಿಕ್ಕಣ್ಣ ನಾಯಕನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಜರಿಮಲೇ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಉಜ್ಜಿನಿಯನ್ನು ಪುನಃ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ನೆರವಿನಿಂದ ಜರಿಮಲೇಯವರು ದುರ್ಗದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದರು. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಣ್ಣನಾಯಕ ಸೋತು ಉಜ್ಜನಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟನು. ಈತನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೫೬ ರಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದನು. ಪುತ್ರ ಸಂತಾನವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಈತನ ನಂತರ ಲಿಂಗಣ್ಣ ನಾಯಕನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದನು.

ಬಿಚ್ಚುಗತ್ತಿ ಭರಮಣ್ಣ ನಾಯಕ

ಚಿಕ್ಕಣ್ಣ ನಾಯಕ ನಂತರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಲಿಂಗಣ್ಣನಾಯಕನು ದಳವಾಯಿಗಳ ವಿರೋಧಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಕೆಲವೇ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡನು. ನಂತರ ದೊಣ್ಣೆ ರಂಗಪ್ಪನಾಯಕನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದರೂ, ದಳವಾಯಿಗಳ ಸಂಚಿನಿಂದ ಈತನೂ ಸಹ ಸೆರೆಯಾದನು. ಹೀಗೆ ರಾಜಕೀಯ ಅಸ್ಥಿರತೆ ಉಂಟಾಗಿ ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೯ ರಲ್ಲಿ ಬಿಳಿಚೋಡು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿದ್ದ ಭರಮಣ್ಣನಾಯಕನನ್ನು ಕರೆತಂದು ದುರ್ಗದ ದೊರೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರಲ್ಲಿ ಬಿಚ್ಚುಗತ್ತಿಭರಮಣ್ಣ ನಾಯಕನೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಈತನ ಕಾಲಾವಧಿ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದು ರಾಜಕೀಯ ಅಸ್ಥಿರತೆಯ ಲಾಭ ಪಡೆಯಲು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಹವಣಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ಬಿದನೂರು ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಅಣಜಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಭರಮಣ್ಣನಾಯಕನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕೂಡಲೇ ಅಣಜಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಪುನಃ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೯೬ ರಲ್ಲಿ ಮರಾಠ ಸೈನ್ಯ ಶಿಬಿರವನ್ನು ಮುತ್ತಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿನ ಸುಬೇದಾರ ಖಾಸಿಂಖಾನ್‌ನು ದೊಡ್ಡೇರಿ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಅವಿತುಕುಳಿತನು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮರಾಠರಿಗೆ ಸಹಕರಿಸಿದ ಭರಮಣ್ಣನಾಯಕನಿಗೆ ಮರಾಠರು ದೊಡ್ಡೇರಿಯನ್ನು ಉಡುಗೊರೆಯಾಗಿ ನೀಡಿದರು. ರಾಯದುರ್ಗದವರು ಹಟ್ಟಿಯನ್ನು ಮುತ್ತಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಭರಮಣ್ಣನಾಯಕನು ಹಟ್ಟಿನಾಯಕರಿಗೆ ಸಹಕರಿಸಿ ರಾಯದುರ್ಗದವರನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸುವಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದನು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹಟ್ಟಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಕೆಲವೊಂದು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟರು. ಬಿಜಾಪುರದ ದಿಲಾವರ್‌ಖಾನ್‌ನು ದುರ್ಗದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಮುತ್ತಿದಾಗ ಹಿರಿಯೂರಿನ ಬಳಿ ಭೀಕರ ಕದನ ಉಂಟಾಗಿ ನವಾಬರ ಸೇನೆಯನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದನು.

ಹೀಗೆ ಭರಮಣ್ಣನಾಯಕನು ಅತ್ಯಂತ ಕ್ಲಿಷ್ಟ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದನು. ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯುದ್ದಕ್ಕೂ ಸದಾ ಒಂದಿಲ್ಲೊಂದು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಮೂಲಕ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ಭೌಗೋಳಿಕವಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದನು. ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ನೀಡಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ವೆಂಕಟರಮಣ, ನೀರ್ಥಡಿ ರಂಗನಾಥ, ಮೊದಲಾದ ಮೂವತ್ತಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಕೃಷಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಲೆಂದು ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತೈದಕ್ಕೂ ಅಧಿಕ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಅದರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ೪ರ ಭರಮಸಾಗರದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೆರೆಯು ಒಂದಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಊರಿಗೆ ಭರಮಸಾಗರ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಜನಪರ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದಾಗಿ ಭರಮಣ್ಣನಾಯಕ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾದನು. ಈತನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಲೋಕ ಸಂಚಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಮುರಿಗೆ ಶಾಂತವೀರ ಸ್ವಾಮಿಗಳಿಗಾಗಿ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಮಠವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ತಂಗಲು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದನು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಗೂ ಮತ್ತು ಮುರಘಾ ಮಠಕ್ಕೂ ಒಂದೂ ರೀತಿಯ ಅವಿನಾಭಾವ ಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆದುಬಂದಿದ್ದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಹೀಗೆ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸರ್ವೋತೋಮುಖಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಭರಮಣ್ಣನಾಯಕನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೨೧ ರಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದನು.

ಹಿರೇ ಮದಕರಿ ನಾಯಕ :

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೨೧ ರಿಂದ ೧೭೪೮ ರವರೆಗೆ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಹಿರೇ ಮದಕರಿನಾಯಕನು ತನ್ನ ತಂದೆಯಂತೆ ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೪೨ ರಲ್ಲಿ ಕೆಳದಿ ಬಸವಪ್ಪನಾಯಕನ ನಿರ್ದೇಶನದಂತೆ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ, ಸವಣೂರು ಮತ್ತು ರಾಯದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ರಾಮಗಿರಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಿ ವಿಫಲರಾದರು. ಪುನಃ ಎರಡನೇ ಬಾರಿ ಮೇಲ್ಕಾಣಿಸಿದ ಒಕ್ಕೂಟದ ನಾಯಕರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೪೮ ರಲ್ಲಿ ಮಾಯಕೊಂಡವನ್ನು ಮುತ್ತಿದರು. ಆದರೆ ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹಿರೇ ಮದಕರಿನಾಯಕನು ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯ ಸೋಮಶೇಖರ ನಾಯಕನಿಂದ ಗಾಯಗೊಂಡು ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಹತನಾದನು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹಿರೇ ಮದಕರಿನಾಯಕನ ಮಗನಾದ ೨ನೇ ಕಸ್ತೂರಿ ರಂಗಪ್ಪನಾಯಕನು ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದನು. ನಂತರ ಗುಡೇಕೋಟೆ, ರಾಯದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಬಳ್ಳಾರಿ, ರಾಯದುರ್ಗ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲ ಭೂ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಲೀನಗೊಳಿಸಿದನು. ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೂದಿಹಾಳನ್ನು ತನ್ನ ನಿಯಂತ್ರಣಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡನು. ಹೀಗೆ ಭರಮಣ್ಣನಾಯಕನ ನಂತರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ **ಹೆಬ್ಬುಲಿ** ಎನ್ನುವ ಬಿರುದನ್ನು ಪಡೆದ ಹಿರೇ ಮದಕರಿನಾಯಕ ಹಾಗೂ ಆತನ ಮಗನಾದ ಎರಡನೇ ಕಸ್ತೂರಿ ರಂಗಪ್ಪನಾಯಕನು ಅನೇಕ ಪ್ರಮುಖ ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಮೂಲಕ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಆದಾಯವನ್ನು ಮತ್ತು ಭೌಗೋಳಿಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದನು.

೫ನೇ ಮದಕರಿನಾಯಕ :

೨ನೇ ಕಸ್ತೂರಿ ರಂಗಪ್ಪನಿಗೆ ಪುತ್ರ ಸಂತಾನ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ತನ್ನ ದಾಯಾದಿ ಸಂಬಂಧಿಯೊಬ್ಬನನ್ನು ದತ್ತು ತೆಗೆದುಕೊಂಡನು. ಆದರೆ ರಾಜಮಾತೆ ಓಬವ್ವನಾಗತಿಯ ತಂತ್ರದಿಂದಾಗಿ ಜಾನಕಲ್ಲಿನ ಬಾಲಕ ಚಿಕ್ಕಮದಕರಿನಾಯಕನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವಂತಾಯಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೫೪ ರಿಂದ ೧೭೭೯ ರವರೆಗೆ ಸುಮಾರು ೨೫ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಐದನೇ ಮದಕರಿನಾಯಕನು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಹಾಗೂ ಕೊನೆಯವನು. ಈತನನ್ನು ರಾಜವೀರ ಮದಕರಿನಾಯಕನೆಂತಲೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ರಾಜನ ಅಪ್ರಾಪ್ತತೆಯ ಲಾಭವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳಲು ರಾಯದುರ್ಗದವರು ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದರು. ಆದರೆ ಅವರ ಪ್ರಯತ್ನ ಯಶ ಕಾಣದೆ ಹಿಂದೆ ಸರಿಯಬೇಕಾಯಿತು. ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ತರೀಕೆರೆ ಜರೇಮಲೆಯವರೂ ಸಹ ದುರ್ಗದ ಗಡಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜಮಾಯಿಸಿದರು. ಅವರನ್ನು ಸಹಾ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಲಾಯಿತು. ಶ್ರೀರಂಗಪಟ್ಟಣದ ಹೈದರಾಲಿಯೂ ಬಂಕಾಪುರ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಲು ಹೋದಾಗ ಮದಕರಿ ನಾಯಕನು ಸಹಕರಿಸಿದನು. ಹಾಗೆಯೇ ಹೈದರಾಲಿಯು ಇಕ್ಕೇರಿ ಸಂಸ್ಥಾನವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಾಗಲೂ ಮದಕರಿನಾಯಕನು ಸಹಕರಿಸಿದನು. ಹಾಗೆಯೇ ಗುತ್ತೀ, ನಿಜಗಲ್ಲು ಕೋಟೆಗಳನ್ನು ಹೈದರನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಮದಕರಿನಾಯಕನು ಸಹಕರಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ಹೈದರನ ಎಲ್ಲಾ ಮುತ್ತಿಗೆಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮದಕರಿನಾಯಕನು ಸಹಕರಿಸಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಅನವಟ್ಟಿಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮದಕರಿನಾಯಕನ ಅಸಹಕಾರದಿಂದಾಗಿ ಹೈದರನ ಸೈನ್ಯ ಸೋತು ಹಿಂದಿರುಗಬೇಕಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಕುಪಿತಗೊಂಡ ಹೈದರನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೭೯ ರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಿದನು. ಈ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಮದಕರಿನಾಯಕನು ತನ್ನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಬಹುತೇಕ ಎಲ್ಲಾ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ವೈರತ್ವವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಈ ಹಿನ್ನಲೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಹೈದರನಿಗೆ ಸಹಕರಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಕೆಲ ಮುಸಲ್ಮಾನ ಸರದಾರರು ಮತ್ತು ಕೆಲ ಹಿಂದೂ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಹೈದರನ ಜೊತೆಗೂಡಿದರು. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲರ ಸಹಕಾರ ಪಡೆದ ಹೈದರನು ತನ್ನ ಎರಡನೆಯ ಮುತ್ತಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮದಕರಿನಾಯಕನನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸೆರೆಹಿಡಿದನು. ಹೀಗೆ ಮದಕರಿನಾಯಕನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯುವುದರ ಮೂಲಕ ಹೈದರಾಲಿಯು ಚಿತ್ರದುರ್ಗವನ್ನು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಲೀನಗೊಳಿಸಿದನು.[೩೬]

ಹೀಗೆ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಪಥನವಾದ ನಂತರ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಸುಮಾರು ೨೩೧ ವರ್ಷಗಳ ಸುದೀರ್ಘಕಾಲ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಶೌರ್ಯ ಮತ್ತು ಧೈರ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಸರಾದ ಇವರು ಅನೇಕ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೊಡುಗೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ ಎನ್ನುವುದು ಅವರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ತುಂಬಾ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜನವಸತಿ ಇದ್ದುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಕುರುಹುಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಮೌರ್ಯರಿಂದ ಹಿಡಿದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಗಾರರವರೆಗೆ ನಿರಂತರ ಹಾಗೂ ಕಾಲಾನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನೇಕ ರಾಜಮನೆತನಗಳವರು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಕಾಲಗಳ ಶಾಸನಗಳು, ದೇವಾಲಯಗಳು ಹಾಗೂ ಸ್ಮಾರಕಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಅವಶ್ಯವಾದ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ರಾಜಕೀಯ ವಿವರವನ್ನು ನೀಡಿರುತ್ತೇನೆ.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

೧) Foot R.B. India free Histric – Proto Histric, Antiaqities, Modras - 1916

೨) ಶಿವತಾರಕ್ ಕೆ.ಬಿ. – ಕರ್ನಾಟಕದ ಪುರಾತತ್ವ ನೆಲೆಗಳು.ಪು.ಸಂ–೨೬೩

೩) ಶಿವತಾರಕ್ ಕೆ.ಬಿ. – ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,ಪು.ಸಂ–೨೬೪

೪) ಶಿವತರಾಕ್ ಕೆ.ಬಿ. – ಪೂರ್ವೋಕ್ತ,ಪು.ಸಂ–೨೬೭

೫) ಎ.ಕ.ಸಂXI – ಮೊಳಕಾಲ್ಮುರು ಶಾ.ಸಂ, ೧೪, ೨೧, ೩೪

೬) Chakravarthi N.P, The minor Rock aditts of Ashok & some connected problems-vol-IV Delhi

೭) Krishana-M.H. Excavation at chandravalli A.S.I. Mysore.

೮) B.N. Sathyan – chitradurga District Gazetteer, ಪು.ಸಂ–೩೨

೯) ಡಾ॥ ಬಿ.ರಾಜಶೇಖರಪ್ಪ – ದುರ್ಗಶೋಧನ, ಪು.ಸಂ–೬

೧೦) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ದಾವಣಗೆರೆ, ಪು.ಸಂ–೧೬೧

೧೧) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೭೬ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ. ೪೬

೧೨) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೨೬ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ. ೧೮

೧೩) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೭೬,೭೭ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ , ಪು.ಸಂ. ೪೬

೧೪) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೩೦ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಪು.ಸಂ. ೨೩

೧೫) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೬೦ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಪು.ಸಂ. ೪೨

೧೬) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI– ಸಂ. ೩೨ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಪು.ಸಂ. ೨೪

೧೭) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI– ಸಂ. ೨೩ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ. ೩೩೫

೧೮) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೭೪ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ. ೪೩

೧೯) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೬೪ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ. ೩೯

೨೦) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೭೮ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ. ೪೭

೨೧) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೧೨೪ ದಾವಣಗೆರೆ, ಪು.ಸಂ.

೨೨) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೮೨ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ. ೫೦

೨೩) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೩೩ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ. ೨೩

೨೪) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೨೩ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ. ೧೬

೨೫) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೨ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಪು.ಸಂ. ೩೨೩

೨೬) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೧೨ ಮೊಳಕಾಲ್ಮುರು , ಪು.ಸಂ. ೨೪೮

೨೭) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೧೧೪ ದಾವಣಗೆರೆ, ಪು.ಸಂ.

೨೮) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೨೫ ದಾವಣಗೆರೆ, ಪು.ಸಂ.

೨೯) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೨,೩ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ. ೨–೩

೩೦) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೨,೩ ದಾವಣಗೆರೆ, ಪು.ಸಂ. ೨–೩

೩೧) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೨,೩ ದಾವಣಗೆರೆ, ಪು.ಸಂ. ೨–೩

೩೨) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೧೪ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ. ೧೩

೩೩) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೫೨ ಹಿರಿಯೂರು, ಪು.ಸಂ. ೩೦೭

೩೪) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೯೪ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಪು.ಸಂ. ೩೬೫

೩೫) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI – ಸಂ. ೬,೮,೯ ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು, ಪು.ಸಂ. ೨೪೬–೨೪೭

೩೬) ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಗೆಜೆಟಿಯರ್

ಅಧ್ಯಾಯ – ೪

ದೇವಾಲಯಗಳ ಉಗಮ ಮತ್ತು ವಿಕಾಸ

ಪೀಠಿಕೆ :–

ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನವನು ತನ್ನ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಲು ಅನುಸರಿಸಬಹುದಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಲೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಕಲೆಯನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೊಳಿಸುವ ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ವಾಸ್ತು ಎಂದರೆ **ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವಂತಹದ್ದು** ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವು ಕೇವಲ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸದೇ ಬೃಹತ್ ಕಟ್ಟಡಗಳು ನಗರ ನಿರ್ಮಾಣ ಯೋಜನೆ, ಉದ್ಯಾನವನಗಳು, ರಸ್ತೆ–ಸೇತುವೆಗಳು, ಗೃಹೋಪಯೋಗಿ ಅಲಂಕಾರಿಕ ವಸ್ತುಗಳು ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಅಂಶಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವೆಂದರೆ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಥವಾ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಎಂದೂ, ಶಿಲ್ಪವೆಂದರೆ ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿಗಳು, ಸ್ಮಾರಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಷಯಗಳಿಗಿರುವಂತೆ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೂ ತನ್ನದೆ ಆದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥವಾದ ಮಾನಸಾರಕೃತಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳಿಂದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮ, ಮಯ, ತ್ವಷ್ಟ್ರ ಮನು ಹುಟ್ಟಿದರು. ಇವರಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ಥಪತಿ ಸುತ್ರಗ್ರಾಹಿ, ವರ್ಧಕಿ ಹಾಗೂ ತಕ್ಷಕ ಎನ್ನುವ ನಾಲ್ಕು ಮಕ್ಕಳು ಇರುವರು. ಇವರಿಂದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಬೆಳೆಯಿತೆನ್ನುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ವಾಸ್ತು ಪುರುಷನು ಆಕಾಶದಿಂದ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದನೆಂದು ತನ್ನ ಕೈಕಾಲುಗಳನ್ನು ಮಡಚಿಕೊಂಡು ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ತಲೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಿದ್ದಾಗ ಚತುಷ್ಕೋನಾಕಾರವಾಗಿ ವಾಸ್ತು ಮಂಡಲ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತೆಂದು ಆತನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಇತರ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ನೆಲೆಸಿದರೆಂದು ಹೇಳುವ ದೈವಿಕವಾದದ ಮೂಲವನ್ನೇ ಶಿಲ್ಪರತ್ನ, ವಾಸ್ತು ಚಂದ್ರಿಕ ಮೊದಲಾದ ಕೃತಿಗಳು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನವನು ಅಲೆಮಾರಿಯಾಗಿದ್ದು ಬೇಟೆಗಾರಿಕೆಯಿಂದಲೇ ತನ್ನ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನೈಸರ್ಗಿಕವಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದಂತಹ ಗುಡುಗು–ಸಿಡಿಲು ಮಳೆ, ಹಗಲು, ರಾತ್ರಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಗಮನಿಸಿ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳ ಹಿಂದೆ ಅಗೋಚರವಾದ ಶಕ್ತಿ ಇದೆ ಎಂದು ಮನಗಂಡನು. ಹಾಗಾಗಿ ಈ ಆಗೋಚರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅಥವಾ ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಭಯವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಹಾಗೂ ತನಗೆ ಒಳಿತಾಗಲೆಂದು ದೈವದ ಮೊರೆಹೋದನು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನವನು ದೈವತ್ವಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ನೀಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ನಿಸರ್ಗವನ್ನು ಆರಾಧಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ನಿಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಮರ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಈ ದೈವ ಶಕ್ತಿಗೆ ಶಿಲೆಯಿಂದ ಮೂರ್ತಿ ರೂಪ ಕೊಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು.

ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕಲೆಯ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ದೊರಕುವ ಪ್ರಮುಖ ಆಕರಗಳೆಂದರೆ ದೇವಾಲಯಗಳು. ಏಕೆಂದರೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಟ್ಟಡಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಬಾಳುವಂತೆ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಅಂದರೆ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ಉಳಿದು ಬಂದಿದೆ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಹೀಗಾಗಿ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಅಧ್ಯಯನವೆಂದರೆ ಮಾನವನ ಇತಿಹಾಸದ ಅಧ್ಯಯನವೇ ಸರಿ ಮಾನವನ ವಿಕಾಸದ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಆದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಾಗೂ ರಾಜಕೀಯ ಬದಲಾವಣೆಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣದ ಉದ್ದೇಶ ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಅದು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೊಂಡ ರೂಪ ಮತ್ತು ಸ್ವರೂಪ ಕಾಲದಿಂದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗುತ್ತಾ ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿರುವ ಹರಪ್ಪ ನಾಗರೀಕತೆಯ ನಿವೇಶನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಅವಶೇಷಗಳೇ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಕುರುಹುಗಳು ಹರಪ್ಪ ನಾಗರೀಕತೆಯ ಈ ನಿವೇಶನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ವಿಶಾಲವಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಬೃಹತ್ ಸ್ನಾನಕೊಳಗಳು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಅವಶೇಷಗಳು ಅಷ್ಟೇನು ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಕಾಣದೆ ಇದ್ದರೂ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿವೆ. ಈ ಕಟ್ಟಡದ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅವರು ಬಳಸಿರುವ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಾದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮಣ್ಣು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇಂದಿಗೂ ಸಹ ನಾವು ಅದೇ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಭದ್ರವಾದ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ಎರಡು ಮೂರು ಮಹಡಿ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಟ್ಟಡದ ಪ್ರಮುಖ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸುಟ್ಟ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಸಾಧಾರಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಸಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಅವರ ನೈಪುಣ್ಯತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ವೈದಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಬಗ್ಗೆ ಆಗಲಿ ಬೃಹತ್ ಕಟ್ಟಡಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕುರುಹುಗಳು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾಲದ ಜನರು ಬಿದಿರು ಬೊಂಬು ಮರ ಹುಲ್ಲನ್ನು ಬಳಸಿ ಗುಡಿಸಲುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳು ಅಷ್ಟೇನು ಆಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿರದೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದ್ದುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ರುದ್ರ, ಯಮ, ಮೊದಲಾದ ದೇವರುಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದರೂ ಅವರಿಗಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಆಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ತಮ್ಮ ಮನೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಬಳಸುತ್ತಿರಬಹುದು ಹಾಗಾಗಿ ಅವು ಇಂದು ಕಣ್ಮರೆಯಾಗಿವೆ.

ಗಟ್ಟಿಯಾದ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ರಚನೆಗೊಂಡ ವಾಸಯೋಗ್ಯ ರಚನೆಗಳು ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳು ಎನಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿಯ ವಾಸ್ತು ರಚನೆಯನ್ನು ಮಾನವನ ನಾಗರೀಕತೆಯ ಮಾನದಂಡ ಎಂದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನವನು ತನ್ನ ವಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಮನೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಂತೆ ತಾನು ನಂಬಿ ಪೂಜಿಸುವ ದೇವರಿಗಾಗಿ ಆಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯಗಳು ಯಾವ ಹಂತದಲ್ಲಿ,

ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಕುರಿತು ಈವರೆಗೆ ಅನೇಕ ಚರ್ಚೆಗಳು ನಡೆದಿವೆ. ಆರಂಭದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಯಾವ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಇದ್ದವು ಎನ್ನುವ ಸ್ಪಷ್ಟ ಚಿತ್ರಣ ನಮಗೆ ಇಲ್ಲವಾದರೂ ಈವರೆಗೆ ನಡೆದಿರುವ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ತುಂಬ ಸರಳವಾಗಿದ್ದವು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳಾದ ಮಾನಸಾರ, ಮಯಮತ, ಕಾಶ್ಯಪ, ವೈಖಾನಸ, ವಿಶ್ವಕರ್ಮಿಯ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಹಲವಾರು ಪುರಾಣ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಕುರಿತು ಅನೇಕ ವಿವರಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಮಾನಸಾರ ಗ್ರಂಥವು ಇಂದು ನಮಗೆ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯದೆ ಹೋದರೂ, ದೊರೆತಿರುವ ಕೆಲ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ, ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ಉದ್ದೇಶ. ಶಿಲ್ಪಿಗೆ ಇರಬೇಕಾದ ಅರ್ಹತೆಗಳು, ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಯೋಗ್ಯ ಸ್ಥಳ, ದೇವಾಲಯದ ಸ್ವರೂಪ, ತಳ ವಿನ್ಯಾಸ, ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಶಿಖರ, ಪ್ರಧಾನ ದೇವರುಗಳ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ, ಪರಿವಾರ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮಯಮತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇದೆ. ವಿವರಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಾಗ ವಾಸ್ತು ಪುರುಷನನ್ನು ತೃಪ್ತಿ ಪಡಿಸಲು ಮಾಡಬೇಕಾದ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳು, ದೇವಾಲಯದ ಉಪಪೀಠ, ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಭಿತ್ತಿ, ಪ್ರಸ್ತಾರ, ಕಟ್ಟಡದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿ, ಪ್ರಾಕಾರ, ಮಂಟಪಗಳು, ಬಲಿಪೀಠ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕಾಶ್ಯಪ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇದೇ ವಿವರಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು, ದ್ವಾರಗಳು, ಅಲಂಕರಣೆಗಳು, ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳು, ದೇವತೆಗಳ ವಿಗ್ರಹಗಳ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ವೈಖಾನಸ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ವಿಧಿವಿಧಾನಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಇನ್ನು ಹತ್ತಾರು ಪ್ರಾಚೀನ ವಾಸ್ತು ಕೃತಿಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ, ನಿರ್ಮಾಣ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ವಿಧಿ-ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿರುವ ಅಂಶಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಉಗಮ ನಿರ್ಮಾಣ, ಹಾಗೂ ವಿಕಾಸವನ್ನು ಈ ಮುಂದಿನಂತೆ ನೋಡಬಹುದು.

ದೇವರಿಗಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಆಲಯವನ್ನು 'ದೇವಾಲಯ' ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಮಾನವನು ತನ್ನ ವಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಗೆ ಮನೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ, ಹಾಗೆಯೇ ದೇವರಿಗೂ ಸಹ ಆಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರಬೇಕು. ಮಾನವ-ದೈವ, ಇಹ-ಪರ, ವಾಸ್ತವಿಕ-ಆದರ್ಶ ಇವುಗಳ ಸಮ್ಮಿಲನದ ಸಂಕೇತವೇ ದೇವಾಲಯ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ದೇವಾಲಯಗಳ ಉಗಮದ ಬಗ್ಗೆ ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಕಷ್ಟ ಸಾಧ್ಯವಾದರೂ ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಖಚಿತವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೨ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಲಿಯೊಡರಸ್ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಗರುಡಸ್ತಂಬದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಅತೀ ಪ್ರಾಚೀನವೆಂದು

ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು.[೧] ಕ್ರಿ.ಶ. ೧ ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಾಜಸ್ಥಾನದ ಗೌಸುಂಧಿಯಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನಿಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವಾಲಯದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಬಹುದು.[೨] ಹೀಗೆ ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ಉಲ್ಲೇಖ ಕಂಡು ಬಂದರೂ ಅವುಗಳು ಇಂದು ನಶಿಸಿ ಹೋಗಿವೆ. ಬಿಸಿಲುಗಾಳಿಯ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಸಿಲುಕಿ ಸೂಕ್ತ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯಿಲ್ಲದೆ ಅಥವಾ ಬೇಗ ನಶಿಸಿ ಹೋಗುವಂತಹ ಮಾಧ್ಯಮವನ್ನು (ಕಚ್ಚಾವಸ್ತು) ಬಳಸಿ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಮೌರ್ಯ ಅರಸರು ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದು, ವಾಸ್ತು ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿ ನಡೆದಿರುವುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಶೋಕನು ಸುಮಾರು ೮೪ ಸಾವಿರ ಸ್ತೂಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರ ಬಗ್ಗೆ ಲಿಖಿತ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಂಚಿ, ಗಯ, ಇನ್ನಿತರ ಕೆಲವೇ ಕೆಲ ಸ್ತೂಪಗಳು ಇಂದು ಉಳಿದಿದ್ದು, ಬಹುತೇಕ ನಶಿಸಿ ಹೋಗಿವೆ. ಈ ಸ್ತೂಪಗಳು ಇಂದು ಮೂಲ ರೂಪದಲ್ಲಿರದೆ, ನಂತರ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಅನೇಕ ಅರಸರು ಅವುಗಳನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಿಸ್ತೃತ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಪಾಟಲೀಪುತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆ ಮೌರ್ಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಅರಮನೆ ಬೃಹತ್ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಕೋಟೆ ಕೊತ್ತಲಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಸ್ತು ಕೃತಿಗಳು ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ವೈಭವದ ಬಗ್ಗೆ ಮೆಗಸ್ತಾನೀಸನು ತನ್ನ ಇಂಡಿಕಾ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಲೋಹಿಯ ನಂದನಗರ್, ರುಮಿಂದ್ಯೆ, ರಾಂಪೂರ್ವ, ಸಾಂಚಿ, ಸಾರನಾಥ ಇನ್ನಿತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಸ್ತಂಭಗಳು ಹಾಗೂ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಆರಂಭ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತು ಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಮೌರ್ಯರ ನಂತರ ಭಾರತದ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಶೃಂಗರು ಏಳಿಗೆ ಹೊಂದಿದರು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನರು ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಪ್ರಬಲರಾದರು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಸ್ತೂಪ ಮತ್ತು ಚೈತ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ಬದಲಾವಣೆಗಳಾಗಿ ಬಹಳಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡವು. ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ರೀತಿಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದಿದುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಅದೇನೆಂದರೆ, ಕಲ್ಲುಗುಡ್ಡಗಳನ್ನು ಕೊರೆದು ಗುಹಾಂತರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕೊರೆದು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಕ್ರಮ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ನಿರ್ಮಾಣ ವಾಸ್ತುವಿಗಿಂತಲೂ ಇದು ತುಂಬಾ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದುದು. ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮರದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ಚೈತ್ಯಾಲಯಗಳ ಮಾದರಿಯನ್ನೇ ಅವು ಹೋಲುತ್ತಿದ್ದವು. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ನಾಸಿಕ, ಭಾಜ, ಕನ್ಹೇರಿ, ಕಾರ್ಲೆ, ಕೊಂಡಾನೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಗುಹಾಲಯಗಳನ್ನು ಇಂದಿಗೂ ನಾವು ನೋಡಬಹುದು.

ಶೃಂಗ ಹಾಗೂ ಕಣ್ವರ ನಂತರ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕುಶಾನರು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದರು ಗಾಂಧಾರ, ಮಥುರಾ ರೀತಿಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಾಯಿತು. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಒರಟುಕಲ್ಲಿನಿಂದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಇವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಆನಂತರ ಪದರು ಶಿಲೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ

ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಹಲವಾರು ಚೈತ್ಯಾಲಯಗಳೂ, ವಿಹಾರಗಳೂ ಕುಶಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು. ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಬಾರಿಗೆ ಇವರಿಂದಲೇ ಆರಂಭವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಭಾರತೀಯ ದೇವರುಗಳನ್ನು ಮೂರ್ತೀಕರಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತು ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡಿದ್ದು ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇವರು ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಅದುವರೆಗೂ ಬೇಗ ನಶಿಸಿ ಹೋಗುವಂತಹ ಮಣ್ಣು, ಇಟ್ಟಿಗೆ, ಮರ, ಇತ್ಯಾದಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿಯೇ ಮೌರ್ಯ ಹಾಗೂ ಮೌರ್ಯ ಪೂರ್ವಕಾಲೀನ ವಾಸ್ತು ಕೃತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖಿತ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆತರೂ ಇಂದು ಅವು ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಶತಮಾನದ ಆದಿ ಭಾಗದಿಂದ ಸು. ೨೫೦ ವರ್ಷಗಳಿಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಗುಪ್ತರು ಬಹುಕಾಲ ಉಳಿಯುವಂತಹ ವಸ್ತುಗಳಾದ ಕಲ್ಲು ಮತ್ತಿತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದಿಗೂ ಸಹ ನಾವು ಅವುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇವರು ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಆಯಾಮಗಳಾದ ಸಂಗೀತ, ನಾಟ್ಯ, ಚಿತ್ರಕಲೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ಅಂಶಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ನೀಡಿ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾಬಲ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಸರಿದಿದ್ದ ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪುನಶ್ಚೇತನಗೊಳಿಸಿದರು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇವರ ಕಾಲವನ್ನು 'ಸುವರ್ಣ ಯುಗವೆಂದು' ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ದೇವಾನು ದೇವತೆಗಳು ಮೂರ್ತಿ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದುದನ್ನು ಹಾಗೂ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಲೆ ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳವಣಿಗೆಹೊಂದಿತು. ದೇವಾಲಯಗಳ ಕಂಭಗಳಲ್ಲಿ, ಅವುಗಳ ಬೋದಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ, ಭಿತ್ತಿ ಹಾಗು ಕೋಷ್ಠಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪ್ರದೇಶದ್ವಾದದ ಅಲಂಕರಣೆಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ದೇವಾಲಯಗಳು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರಬೇಕೆನ್ನುವ ಕಾರಣಕ್ಕೆ ಗುಪ್ತ ಅರಸರು ಹೆಚ್ಚು ಹಣ ಮತ್ತು ಸಮಯವನ್ನು ವಿನಿಯೋಗಿಸಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಈ ಮೂಲಕ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳು ತಮ್ಮ ಕಲೆಯ ಸಾರ್ಥಕತೆಯನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಹೀಗೆ ಭಾರತೀಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಧರ್ಮವೇ ತಳಹದಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಕಳಸವೂ ಆಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಸಾಂಚಿಯ ೧೭ ನೇ ನಂಬರಿನ ದೇವಾಲಯವು ಆರಂಭ ಕಾಲದ್ದಾಗಿದ್ದು, ತಳ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಚೌಕಕಾರದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಚಿಕ್ಕದಾದ ಮುಖ ಮಂಟಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಏರು ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಸರಳವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ನಿರಲಂಕೃತ ಭಿತ್ತಿ, ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊರ ಚಾಚಿರುವ ತೊಲೆ, ಸಮತಟ್ಟಾದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಹೀಗೆ ಅತ್ಯಂತ

ಸರಳವಾಗಿ ಈ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಬಿತ್ತರ್‌ಗಾವ್‌ನ ಇಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯ, ತಿಗಾವ್‌ದ ವಿಷ್ಣು ದೇವಾಲಯ, ಭೂಮಾರದ ಶಿವ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಇನ್ನುಮುಂತಾದವು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಉತ್ತಮ ವಾಸ್ತು ಕೃತಿಗಳು.

ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ನಿಧಾನವಾಗಿ ವಾಸ್ತು ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ನಡೆದಿದ್ದರ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೦ ರ ಶಾತವಾಹನರ ಪ್ರಾಕೃತ ಶಾಸನವೊಂದು ಈ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ದೇವಾಲಯಗಳು ರಚನೆಗೊಂಡಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೩] ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೪೫೦ ರ ತಾಳಗುಂದ ಶಾಸನವು ಮಾಹಾದೇವ ದೇವಾಲಯದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೪] ಹೀಗೆ ಈ ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೪-೫ ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕಾಗಲೇ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಇದ್ದವುಗಳೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಆರಂಭ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಮಹಾಕೂಟ, ಬಾದಾಮಿ, ಐಹೊಳೆ, ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಭಾರತೀಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ತೊಟ್ಟಿಲು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಮುಖ ಮಂಟಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅನೇಕ ಸರಳವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೬ನೇ ಶತಮಾನದ ವೇಳೆಗೆ ಭಾರತದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಮೂರು ಶೈಲಿಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗರ, ದ್ರಾವಿಡ ಹಾಗು ವೇಸರ ಶೈಲಿ ಎನ್ನುವ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕರೆಯಲು ಆಯಾ ಶೈಲಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಬಗೆಯ ಲಕ್ಷಣಗಳೇ ಕಾರಣ. ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರವಾದ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಮೇಲಿನ ಭಿತ್ತಿ, ಶಿಖರ ನೋಡಲು ನೇರವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆ:- ಪುರಿ, ಕೋನಾರ್ಕ್, ಬುವನೇಶ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಶಿಖರ ಹಲವಾರು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ:- ಮಹಾಬಲಿಪುರಂ, ಕಂಚಿ, ಲೇಪಾಕ್ಷಿ ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಐಹೊಳೆ ಶಿಖರ ಹಲವಾರು ಹಂತಗಳನ್ನು ರಚನೆಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ವೇಸರ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡೂ ರೀತಿಯ ಮಿಶ್ರಿತ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆ ಐಹೊಳೆಯ ದುರ್ಗಾದೇವಾಲಯ ಭಾರತೀಯ ಕಲಾ ಪ್ರಕಾರಗಳಾದ ದ್ರಾವಿಡ, ನಾಗರ, ಹಾಗೂ ವೇಸರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಗೊಂಡಿರುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಲಸಿಯಲ್ಲಿರುವ ಜೈನ ಬಸದಿಯು ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. ಕದಂಬರಾಜನಾದ ಮೃಗೇಶವರ್ಮನು ಇದನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೫ ನೇ

ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕದಾದ ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಬಾಹ್ಯವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇನೂ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿರದೆ ಸಾಧಾರಣವಾದ ದೇವಾಲಯವಿದಾಗಿದೆ. ಕದಂಬ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ದೇವಾಲಯವೆಂದರೆ, ತಾಳಗುಂದದ ಪ್ರಣವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ. ಇದನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕದಂಬ ಹಾಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಸಮಾಕಾಲೀನ ಪಲ್ಲವ ಅರಸರು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಭದ್ರವಾದ ಬುನಾದಿಯನ್ನು ಹಾಕಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮಂಡಗಪಟ್ಟು ಶಾಸನವು ವಿಚಿತ್ರ ಚಿತ್ತನು ಚಿತ್ರಕಾರ ಪುಲಿಯಾದ ಮಹೇಂದ್ರವರ್ಮನು ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರರಿಗೆ, ಇಟ್ಟಿಗೆ, ಗಾರೆ ಮಣ್ಣನ್ನು ಬಳಸಿ ಆಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಮಹಾಬಲಿಪುರಂ, ಮಂಡಗಪಟ್ಟು, ಏಂಡಳ್ಳಿ, ಪಲ್ಲಾವರಂ ಮತ್ತಿತರ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಗುಹಾಲಯಗಳಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಇವುಗಳು ಬಾದಾಮಿಯ ಗುಹಾಲಯಗಳಂತೆ ಇದ್ದು, ಚಿಕ್ಕದಾದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ವಿಶಾಲವಾದ ಹಜಾರ ಹಾಗೂ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಮುಖಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಎರಡು ಹಾಗೂ ವಿರಳವಾಗಿ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿರುವುದು ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳು ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ಸಿಂಹಪಾದ ಹೊಂದಿವೆ. ಹೀಗೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಹಾಗೂ ಪಲ್ಲವರ ಗುಹಾಲಯಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಹೋಲಿಕೆಯೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸರಳವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವರಂತೆಯೇ ಗುಹಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಾದಾಮಿ, ಐಹೊಳೆ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಇವುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ತುಂಬಾ ಕಠಿಣಕೆಲಸವಾದ್ದರಿಂದ ಹಾಗೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯ ಕೆಲವು ನ್ಯೂನತೆಗಳನ್ನು ಅರಿತ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಪ್ರಾಯಶಃ ಅರಸರ ಗಮನಕ್ಕೆ ತಂದಿರಬಹುದು. ತದನಂತರ ಬಿಡಿಬಿಡಿಯಾದ ನಿರ್ಮಾಣ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರಬಹುದು. ಹೀಗೆ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಬಾದಾಮಿ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು ಐಹೊಳೆಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಉತ್ತರಭಾರತದಲ್ಲಿ ಗುಪ್ತ ಅರಸರು ಹೇಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಇವರೂ ಸಹ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಬಾರಿಗೆ ರಚನಾತ್ಮಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇವರ ಆರಂಭದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಮತಟ್ಟಾದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಗುಪ್ತರ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಸಹ ಇದೇ ರೀತಿಯ ರಚನೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಇವರ ಆರಂಭದ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೊರಗಿನಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಇವುಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳೆಂದು ಗುರುತಿಸುವುದೇ ಕಷ್ಟ,

ಅಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಸರಳವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ನಂತರ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ರಂಗಮಂಟಪ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶಾಲವಾಯಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಶಿಖರವೂ ಬೆಳೆದಿದ್ದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಇನ್ನೂ ಕೆಲ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ರಂಗಮಂಟಪಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಗ ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡು **'ಸುಕನಾಸಿ'** ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿಧಾನವಾಗಿ, ಸ್ಥೂಲರೂಪ ಪಡೆದದ್ದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೮ನೇ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦ ನೇ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದವರೆಗೆ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾತಿನಿಧ್ಯ ನೀಡಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಾರತೀಯ ಕಲಾ ಶೈಲಿಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರಂತೆ ಇವರೂ ಸಹ ಗುಹಾ ಹಾಗು ನಿರ್ಮಾಣ ವಾಸ್ತು ರಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಆದರೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಕಲಾಕೃತಿಗಳು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಂತಾ, ಎಲ್ಲೋರಾ, ಎಲಿಫೆಂಟಾಗಳು ಇವರ ವಾಸ್ತು ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಳಗಳಾಗಿವೆ.[೫] ಇವರು ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾದ ಗುಹಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಹೆಬ್ಬಂಡೆಗಳನ್ನು ಸಮಾನಾಂತರವಾಗಿ ಕೊರೆದು ಆಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರೆ, ಇವರು ಹೆಬ್ಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಿಂದ ಕೆಳಮುಖವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಶಿಖರ ಭಾಗದಿಂದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದವರೆಗೆ ಕೊರೆದು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಗುಹಾಲಯಗಳಿಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದ ಗುಹಾಲಯಗಳಿಗೂ ನಿರ್ಮಾಣ ಶೈಲಿ ಮತ್ತು ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳು ಹಾಗೂ ವೈಶಾಲ್ಯತೆ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಅದೇ ರೀತಿ ನಿರ್ಮಾಣ ವಾಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅನೇಕ ಹೊಸ ಹೊಸ ಅಂಶಗಳು ಸೇರ್ಪಡೆಯಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಭಿತ್ತಿ ಶಿಖರ ಹಾಗೂ ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಪರಿವರ್ತನೆಯಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಹಾಗೂ ಚೌಕಾಕಾರದ ಕಂಬಗಳು, ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ರಸಿಕ ದಂಪತಿಯರ, ರತಿ ಮನ್ಮಥರ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಹೀಗೆ ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ಹೊಸ ಅಂಶಗಳು ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡಿವೆ. ಇನ್ನು ಒಳ ಅಲಂಕಾರದ ದ್ವಾರ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಧ ಕಂಬಗಳು, ಪೂರ್ಣ ಕಳಶ, ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷಾಸನ ಹೀಗೆ ದೇವಾಲಯ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಬಾದಾಮಿ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು, ಐಹೊಳೆ, ಕುಕ್ಕನೂರು, ಹಳ್ಳೂರು, ಸಂಡೂರು ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಕಲ್ಯಾಣಚಾಲುಕ್ಯರು ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದ ವಾಸ್ತು ಕೃತಿ ನಿರ್ಮಾತೃಗಳಲ್ಲೇ ಪ್ರಮುಖರು. ತುಂಬಾ ವಿಶಾಲವಾದ ಹಾಗೂ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಇವರದು. ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯನ್ನೇ ಇವರು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರೆಸಿದರೂ, ಇವರ

ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅಂತಿಮ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಸ್ವಂತ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರ ಕಾಲದ ಕೆಲದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರಂದರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಕೆಲದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾಂದರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲ ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ ಅಥವಾ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳನ್ನೊಂದಿದ್ದರೆ, ಇನ್ನೂ ಕೆಲ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಬಳ್ಳಿಗಾವಿಯ ಕೇದಾರೇಶ್ವರ, ಗದುಗಿನ ತ್ರಿಕೂಟೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಸರಸ್ವತಿ, ಹುಣಕಲ್ಲಿನ ಚಂದ್ರಮೌಳೇಶ್ವರ, ಬಾಗಳಿಯ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಕುರುವತ್ತಿಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಕುಕ್ಕನೂರಿನ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಲಕ್ಕುಂಡಿಯ ಬ್ರಹ್ಮಜಿನಾಲಯ, ಹಬಲೂರಿನ ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ, ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ತಾರಕೇಶ್ವರ, ಇಟಗಿಯ ಮಹಾದೇವ, ಡಂಬಳದ ದೊಡ್ಡ ಬಸಪ್ಪ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರವು ಈ ಕಾಲದ ಪ್ರಮುಖ ದೇವಾಲಯಗಳು. ಇವರು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಕಪ್ಪು ಮಿಶ್ರಿತ ನೀಲಿ ಛಾಯೆಯ ಬಳಪದ ಕಲ್ಲನ್ನು ಬಳಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಇವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಕೆತ್ತನೆಗಳು ಮತ್ತು ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ಆಭರಣಗಳು ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಇವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಏರುವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸಾಕಷ್ಟು ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿರುವ ದಿಂಡುಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಂತೆ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಕೀರ್ತಿ ಮುಖ, ಮಕರ, ತೋರಣ, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೂಡು ಶಿಲ್ಪಗಳು ನಿರೂಪಿತಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಇವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಜಾಲಂಧ್ರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ನವರಂಗ, ಅನೇಕ ಕೋಷ್ಟಕಗಳು ಹಾಗೂ ಕೋಷ್ಟಶಿಲ್ಪಗಳು ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಾರಬಂಧವು ಮೂರರಿಂದ ಒಂಬತ್ತು ಅಥವಾ ವಿರಳವಾಗಿ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಶಾಖೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲದ ಕಂಬಗಳ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಚೌಕ, ಅಷ್ಟಮುಖ, ಬಹುಮುಖ, ಘಂಟಕಾರ, ಚೌಕಾಕಾರದ ಫಲಕ, ಹಾಗೂ ಬೋದಿಗೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. ಕಂಬಗಳ ಪಾದ ಭಾಗದ ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳಲ್ಲಿ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಪಂಜರಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಬುವನೇಶ್ವರಿಯು ಸಹ ಅನೇಕ ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತಗೊಂಡಿದ್ದು ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು, ಪರಿವಾರ ದೇವತೆಗಳು, ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತದ ಕಥಾನಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ.

'ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿ' ಎಂದೇ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಕಲಾ ಪ್ರಾಕಾರವನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿದವರೆಂದರೆ ಹೊಯ್ಸಳರು.[6] ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ನಂತರ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಹೊಯ್ಸಳರು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯ ವಾಸ್ತು ಶೈಲಿಯನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ

ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವರು. ಇವರು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶೈಲಿಯನ್ನೇ ಮುಂದುವರೆಸಿದರೂ ಸಹ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನೆ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಛಾಪನ್ನು ಮೂಡಿಸಿರುವರು. ಇವರ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ನಾಗರ ಹಾಗು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಗಳ ಮಿಶ್ರಣ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆಯಾದರೂ, ನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಅಂಶಗಳು ವಿರಳವಾಗಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಗರ್ಭಗೃಹ ಮೇಲಿನ ಶಿಖರದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಕೆಲ ಅಂಶಗಳು ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತವೆ. ಆದರೆ, ಇವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಬಹುತೇಕ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಕೆಲ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಮಾರ್ಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಹೊಸ ಹೊಸ ಅಂಶಗಳು ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಬೇಲೂರು, ಹಳೇಬೀಡು, ಸೋಮನಾಥಪುರ, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ, ದೊಡ್ಡಗದ್ದವಳ್ಳಿ, ಹಗಲಯ, ನುಗ್ಗಿಹಳ್ಳಿ, ಹೊಸಹೊಳಲು, ಮೇಲುಕೋಟೆ, ತಲಕಾಡು, ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಎತ್ತರವಾದ ಜಗಲಿಯ ಮೇಲೆ ಇವರು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದು ವಿಶೇಷ. ಬಹುತೇಕ ಇವರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರಂದರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಜಗಲಿಯನ್ನೇ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾ ಪಥವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳು, ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಒಂಟೆ, ವ್ಯಾಳ, ಹಂಸ, ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾಣಿ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಸಾಲು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವರು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಬಳಪದ ಕಲ್ಲನ್ನು ಅಥವಾ ಕ್ಲಾರಿಟಿಕ್ಸ್‌ಸಿಸ್ಟ್‌ನ್ನು ಬಳಸಿರುವುದರಿಂದ ಸೂಕ್ಷ್ಮಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. ಶಿಖರಗಳಲ್ಲಂತೂ ವಿಭಿನ್ನತೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾಗಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿವೆ. ಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಅಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಾಲಯಗಳು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದರೂ, ಹೊಯ್ಸಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಅವು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿವೆ. ಇವರು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಮೃದುಶಿಲೆಯನ್ನು ಬಳಸಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಹ್ಯ ನೋಟದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳು ಎತ್ತರವಾಗಿರದೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕುಳ್ಳಾದ ಆಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಕಂಬಗಳ ರಚನಾವಿನ್ಯಾಸ, ಪಾದಭಾಗಗಳಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಥವಾ ಕೋಷ್ಠ ಪಂಜರಗಳು, ಬಿಡಿಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಕುಸುರಿ ಕೆತ್ತನೆಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಅಂಶಗಳು ಆಶ್ಚರ್ಯವೆನಿಸುವಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಕೆತ್ತನೆಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರಂತೆಯೇ ಇವರೂ ಸಹ ಒಂದರಿಂದ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳವರೆಗಿನ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಹೆಜ್ಜೆ ಮುಂದೆ ಹೋಗಿ, ನಾಲ್ಕು ಹಾಗು ಐದು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಇವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩ – ೧೪ ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ದೆಹಲಿ ಸುಲ್ತಾನರು ಕ್ರಮೇಣ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದತ್ತ ತಮ್ಮ ನೋಟವನ್ನು ಬೀರಿದರು. ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರವನ್ನು ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡ ದೆಹಲಿ ಸುಲ್ತಾನರು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಉತ್ತುಂಗ ಶಿಖರದಲ್ಲಿದ್ದ ಆಡಳಿತ ಘಟಕಗಳ ಮೇಲೆ ಆಧಿಪತ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಚುರಪಡಿಸಲು ಯೋಜಿಸಿದರು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಇಸ್ಲಾಂ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟುವಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದ ವಿಜಯ ನಗರ ಅರಸರು ಹಿಂದೂಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಮಾಧ್ಯಮವನ್ನಾಗಿ ಬಳಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯ ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ, ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯನೀಡುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳನ್ನು, ಮಸೀದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಹಂಪೆ, ಲೇಪಾಕ್ಷಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಕಮಲಾಪುರ, ಪೆನುಗೊಂಡ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತುಮಕೂರು, ಕೋಲಾರ, ಕರಾವಳಿ ತೀರ ಪ್ರದೇಶ, ಆರ್ಕಟ್, ಮಧುರೈ, ಹೀಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಾದ್ಯಾಂತ ಇಂದೂ ಪೂಜೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದರೆ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯು ಅತ್ಯುನ್ನತ ಹಂತ ತಲುಪಿದ್ದೀತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಬಹುತೇಕ ಎಲ್ಲಾ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದು. ಮತ್ತಷ್ಟು ಹೊಸ ಹೊಸ ಅಂಶಗಳು ಸೇರ್ಪಡೆಯಾಗಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಪ್ರಾಕಾರ, ಪ್ರಾಕಾರದ ಕೋಷ್ಠಗಳು, ಕೋಷ್ಠಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಮೇಲಿನ ರಾಯಗೋಪುರ, ದೇವಾಲಯದ ವಾಯುವ್ಯ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಹೊಸದಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಅಮ್ಮನವರ ಗುಡಿ, ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಯಾಣಮಂಟಪ ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಕಾರದ ಸುತ್ತಲೂ ಒಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಮಂಟಪಗಳು, ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಇವರ ವಾಸ್ತು ಶೈಲಿಯ ಸೇರ್ಪಡೆ ಅಂಶಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ಕಂಬಗಳು ದೇವಾಲಯದ ಅಂದವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತವೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಸಂಯೋಗ ಸ್ತಂಭಗಳು, ಸ್ತಂಭಗಳ ಕಾಂಡ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಕಂಬಗಳಂತಿರುವ ಸಂಗೀತ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊರ ಸೂಸುವ ಮಾದರಿ ಸ್ತಂಭಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಇವರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲು ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ದೊರಕುತ್ತಿದ್ದ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಮರಳು ಶಿಲೆಯನ್ನು ಬಳಸಿರುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ ಈ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕುಸುರಿ ಕೆತ್ತನೆಗಳು ಕಂಡುಬರದೆ ಬೃಹತ್ ಗಾತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿವೆ.

ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರು ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯನ್ನೇ ಮುಂದುವರೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ, ಚೋಳರ ಕಾಲದ ಬೃಹತ್ ದೇವಾಲಯಗಳಂತೆ ಒಂದೇ ಕಟ್ಟಡಕ್ಕೆ

ಬದಲಾಗಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಪ್ರಾಕಾರದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಸಮುದಾಯವನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಪ್ರಧಾನ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಕಾಶದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು, ಸುತ್ತಲೂ ಚಿಕ್ಕಚಿಕ್ಕ ಮಂಟಪಗಳು ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಈ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಾದ ಸಾಮಾಜಿಕ ಬದಲಾವಣೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಪೂಜಾಧಿಕ್ರಮಗಳು ಬದಲಾವಣಿಗೊಂಡುದುದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೀಗೆ ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡವು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇವರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸೌಂದರ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಕೀರ್ಣತೆ ಇರುವುದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಂಬಗಳ ರಚನಾವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳು ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯ ಆಕಾರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ತುಂಬಾ ಭಿನ್ನ. ಮೂರರಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಧದ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಇವುಗಳು ಮರಳುಮಿಶ್ರಿತ ಒರಟಾದ ಶಿಲೆಯಿಂದ ಕಂಡರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಎತ್ತರವಾಗಿ ಹಾಗೂ ದಪ್ಪನೆಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ, ಹೆಚ್ಚಿನ ಕುಸುರಿ ಕೆತ್ತನೆಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಭಾಗವೆಂದರೆ, ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಮೇಲಿನ ಗೋಪುರ ಅಥವಾ ರಾಯಗೋಪುರ ಪ್ರಕಾರ ಗೋಡೆಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಈ ಗೋಪುರವು ಬೇರೆಲ್ಲ ಅಂಶಗಳಿಗಿಂತಲೂ ವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಥಾನ ಪಡೆದಿದೆ. ಚೋಳರಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೇ ಇದರ ಹುಟ್ಟನ್ನು ಕಂಡರೂ ಅವುಗಳು ಅಷ್ಟೇನೂ ಎತ್ತರವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಯಗೋಪುರವನ್ನು ನೋಡಿದೊಡನೆಯೇ ವಿಜಯನಗರ ದೇವಾಲಯ ಎನ್ನುವಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಎತ್ತರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಬೃಹತ್ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯ ಮೇಲೆ ಈ ಗೋಪುರಗಳು ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಗಾರೆಯಿಂದ ಹಲವಾರು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಗಾರೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವ ಅನೇಕ ಬಿಡಿಶಿಲ್ಪಗಳು, ಕೋಷ್ಠಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಥಾನಕ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಪತನಾನಂತರ ಅವರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದು ಅನೇಕ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಮುನ್ನಡೆಸಿದರು. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರು ತಮ್ಮ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಇವರ ಮೂಲಕವೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರಿಂದ, ಅದೇ ಶೈಲಿಯನ್ನೇ ಇವರು ಮುಂದುವರೆಸಿದರು. ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರೂ ವಿಜಯನಗರ ದೇವಾಲಯಗಳಂತೆಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವರ ಕಲಾ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ. ಕೇವಲ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ಇವರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಆದರೂ, ವೈಶಾಲ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿರುವುದು. ಉಯ್ಯಾಲೆಸ್ತಂಭ, ಇನ್ನಿತರ ಕೆಲ ಸ್ಥಳೀಯ ಅಂಶಗಳ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಈ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದಷ್ಟೆ. ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರು ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ನಿಯಂತ್ರಣಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವವರೆಗೂ ಈ ರೀತಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳು

ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿವೆ. ಕೊನೆಯದಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಮೈಸೂರಿನ ಒಡೆಯರೂ ಸಹ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯಲ್ಲೇ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಸಂಖ್ಯೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಡಿಮೆ ಎಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು.

ಭಾರತೀಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಉಗಮ ಮತ್ತು ವಿಕಾಸ ಕುರಿತಂತೆ ಈವರೆಗೆ ಅಧ್ಯಯ ನಡೆಸಿರುವ ಪರ್ಸಿಬ್ರೌನ್, ಜೇಮ್ಸ್‌ಫರ್ಗ್ಯುಸನ್, ಡಾಕೆ, ಮೊದಲಾದ ವಿದೇಶಿ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹಾಗ ಅ.ಸುಂದರ ಎ.ವಿ.ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ, ಬಿ.ಆರ್.ಗೋಪಾಲ್, ಎಂ.ಎಸ್.ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಹೆಚ್.ಆರ್.ರಘುನಾಥಭಟ್ಟ, ಶ.ಶೆಟ್ಟರ್, ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಪಾಡಿಗಾರ್, ರು.ಮ ಷಡಕ್ಷರಯ್ಯ ಇತ್ಯಾ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಗ್ರಗಣ್ಯರು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅಧ್ಯಯನಗಳ ಫಲವಾಗಿ ಭಾರತೀಯ ವಾಸ್ತು ಚಟುವಟಿಕೆಗ ಪ್ರಾಗ್ ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆರಂಭಗೊಂಡಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ದೇವಾಲಯಗಳಿ ಸೀಮಿತವಾದಂತೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಕ್ರಿ.ಪೂ.ಕೊನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯ ಆರಂಭಗೊಂಡಿರುವುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಾಧಾರಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳು ವಿಕಾಸ ಹೊಂದಿ ಗುಪ್ತರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರಿಂದ ಆರಂಭಗೊಂಡು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ, ಚಾಲುಕ ಹೊಯ್ಸಳ, ಅಂತಿಮವಾಗಿ ವಿಜಯ ನಗರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಸ್ಥಿತಿ ತಲುಪಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು :

೧) ಕೆ.ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತ – ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಪು.ಸಂ. ೧೫

೨) ಡಿ.ಸಿ.ಸರ್ಕಾರ್ – ಎ ಸೆಲಕ್ಟ್ ಇನ್‌ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್, ಕಲ್ಕತ್ತ, ಪು.ಸಂ. ೯೧

೩) ಎಂ. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ – "ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ", ಪು.ಸಂ. ೧೯೩

೪) ಎಂ.ಚಿಂದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ – ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.ಸಂ. ೧೯೩

೫) ಬಾ.ರಾ. ಗೋಪಾಲ್ – ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಲೆಗಳು, ಪು.ಸಂ. ೫೨

೬) ಬ್ರೌನ್ ಪರ್ಸಿ – ಇಂಡಿಯನ್ ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಚರ್, ಪು.ಸಂ. ೧೪೦

ಅಧ್ಯಾಯ -೫

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳು

೫.೧ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು

೫.೨ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು

೫.೩ ಜೈನ ಬಸದಿ

೫.೪ ಶಾಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳು

೫.೫ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆ

೫.೬ ದೇವಾಲಯ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ

೫.೭ ದೇವಾಲಯ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ

೫.೮ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕತೆ

೫.೯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯಾಂಗ

ಅಧ್ಯಾಯ – ೫

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳು

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದರೆ ಹಳೆ ಶಿಲಾಯುಗದಿಂದಲೂ ಮಾನವನು ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿನ ವಾಸ್ತು ಕಲಾ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಪ್ರಾಗಿತಿಹಾಸ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ನಡೆದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಅನೇಕ ಉತ್ಖನನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಅವಶೇಷಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರುವ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಗಜಪೂಷ್ಠಕಾರ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಡಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು ಬಹುಶಃ ಇವುಗಳೇ ಇಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ನೊಳಂಬ, ಪಲ್ಲವ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳೇ ಆರಂಭ ಕಾಲದವು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಐದುನೂರಕ್ಕೂ ಅಧಿಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳು ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ನೂರಕ್ಕೂ ಅಧಿಕ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದರೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇಂದು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಅವುಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯ ಕೊರತೆಯಿಂದ ನಾಶಗೊಂಡಿರಬಹುದು. ಆರಂಭ ಕಾಲದ ಕೆಲ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖಿತ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಾದ ಸ್ತಂಭಗಳು, ಬಾಗಿಲುವಾಡಗಳು, ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಕೆಲ ಅವಶೇಷಗಳು, ಭಗ್ನಗೊಂಡ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ದೇವಾಲಯವು ಯಾವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದೆಂದು ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅಂದಾಜಿಸಬಹುದು. ಸ್ಥಳೀಯರಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇರುವ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಈ ಮಟ್ಟವನ್ನು ತಲುಪಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇನ್ನು ಕೆಲ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳು ಶಿಥಿಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿಭಿನ್ನ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶೈವ ಹಾಗೂ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳೇ ಅಧಿಕ. ಉಳಿದಂತೆ ಜೈನ, ಶಾಕ್ತ ಹಾಗೂ ವಿರಳವಾಗಿ ಹನುಮಂತನಿಗಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಈ ಮುಂದೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ.

೫.೧ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು :

ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ಹರಪ್ಪ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಹರಪ್ಪ ಮೆಹೆಂಜೊದಾರ್, ಕಾಲಿಬಂಗನ್, ಸುತ್ತಾನ್‌ಜಂಡು, ಲೋಥಲ್, ಇತ್ಯಾದಿ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದ ಮುದ್ರೆಗಳ ಮೇಲೆ ಯೋಗಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಮೂರುಮುಖದ ಪಶುಪತಿ ಶಿವನ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದ್ದರೂ ಶಿವನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದೇ ರೀತಿ ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಿವನ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದ್ದರೂ ಶೈವ ದೇವಾಲಗಳಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭ ಕಾಲದಲ್ಲಿ

ಅಂದರೆ ಮೌರ್ಯ ಹಾಗೂ ನಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದರ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನಾಧಾರಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.[1]

ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೆಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಖನನಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಶಾತವಾಹನ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳ ತಳಪಾಯಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಮಹಾಕೂಟ, ಅಂಕೋಲ ಬಳಿಯ ಬೊಳೆ, ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹರಶಿಯಲ್ಲಿ, ಶಿವಲಿಂಗ ಸಹಿತ ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳ ತಳಪಾಯಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಆದಿ ಕದಂಬರ ಶಾಂತಿ ವರ್ಮನ ತಾಳಗುಂದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಹಾದೇವನ ಭವದೇಗುಲವನ್ನು ಚುಟು ಶಾತಕರ್ಣಿ ದೊರೆ ಪೂಜಿಸಿದ್ದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಣವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿರುವ ತಾಳಗುಂದದ ಈ ಆಲಯವೇ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಶೈವ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ.[2]

ಕದಂಬರ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಕದಂಬ ಅರಸ ರವಿ ವರ್ಮನ ದೇಶಮಾತ್ಯನು ಆದ ನೀಲಕಂಠನು ಸಾರೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ಮಹಾದೇವ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಗೊವೆಯ ಆರವೆಲಂನಲ್ಲಿ ಮೃಗೇಷವರ್ಮನ ಕಾಲದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಶೈವ ದೇವಾಲಯದ ಉಲ್ಲೇಖ. ಹೀಗೆ ಕದಂಬ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಅನೇಕ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿವರಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಹಾಕೂಟದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಅನೇಕ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.[3] ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಜಯದಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಇಮ್ಮಡಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯರು ಅನೇಕ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಶೈವ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವುಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಟಗಿಯ ಮಹಾದೇವ, ಲಕ್ಕುಂಡಿಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಜಿನಾಲಯ, ಬಾಗಳಿಯ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಡಂಬಳದ ದೊಡ್ಡ ಬಸಪ್ಪ– ಹೀಗೆ ಇನ್ನಿತರೆ ಹಲವು ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನಂತರ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಸಹ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದು ಇತಿಹಾಸ ಪುಟಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿವರಣಾತ್ಮಕ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಈ ಮುಂದೆ ನಡೆಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶೈವ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವುಗಳೇ ಅಧಿಕವು. ಆದರೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಭಗ್ನಗೊಂಡಿದ್ದು ಕೇವಲ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಭಾಗಗಳು ಚೆಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿಯಾಗಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ಬಾಗಿಲುವಾಡ,

ಭಿತ್ತಿಭಾಗದ ಕೆಲ ಅವಶೇಷಗಳು ಸ್ತಂಭಗಳ ಕಾಂಡ ಭಾಗ, ಭಗ್ನಗೊಂಡ ಮುಖ್ಯ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ದೇವತಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳಿರುವ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಹುಡುಕಿದರೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಪರ್ಯಾಸವೆಂದರೆ ಸ್ಥಳೀಯರಿಗೂ ಆ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದ ಮಾಹಿತಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ನಾಶವಾಗಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಆರಂಭ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯವಾದ ಮಧುರೈ (ಸಿ.ಎಲ್.ಕೆ.೩೪) ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಬಹುತೇಕ ಜನರಿಗೆ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವುದೇ ಮಾಹಿತಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮದ ಕೆಲ ವಿದ್ಯಾವಂತ ಯುವಕರನ್ನು ಈ ಬಗ್ಗೆ ಗಮನ ಸೆಳೆದು ದೇವಾಲಯವಿರುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪತ್ತೆ ಹಚ್ಚಿದುದು ತುಂಬ ಪ್ರಯಾಸದ ಕಾರ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಅಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಅದಿಷ್ಠಾನದ ಕೆಲ ದಿಂಡುಗಳು ಭಗ್ನಗೊಂಡ ಬಾಗಿಲುವಾಡ ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯದ ಕೆಲ ಶಿಲಾಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯವೊಂದು ಇದ್ದಿತೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಆರಂಭಕಾಲದ ಇನ್ನಿತರ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಾದ ಇಸಾಮುದ್ರದ ಭೋಗೇಶ್ವರ (ಸಿ.ಟಿ.ಎ. ೭೭) ಚಿಕ್ಕಂದವಾಡಿಯ ಮಹೇಶ್ವರ (ಹೆಚ್.ಎಲ್.ಕೆ.–೨೯), ಕ್ಯಾಸಪುರದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ (ಸಿ.ಟಿ.ಎ.–೫೦) ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿರೂಪಗೊಂಡಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅವುಗಳನ್ನು ಈ ಮುಂದಿನಂತೆ ವಿವರವಾಗಿ ನೋಡಬಹುದು.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೧

ಹೆಸರು :– ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ

ಸ್ಥಳ :– ಮಧುರೆ

ತಾಲ್ಲೂಕು :– ಚಳ್ಳಕೆರೆ

ಕಾಲ.ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ :– ೯ನೇ ಶತಮಾನ

ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಪ್ರಥಮ ಶಾಸನೋಲ್ಲೆಖಿತ ದೇವಾಲಯವೆಂದರೆ ಮಧುರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ. ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ನೈರುತ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೧೫ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಮಧುರೆ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕೆರೆಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದೇವಾಲಯವು ಇಂದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ದಾರಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಇರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಭಗ್ನ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡು ಬಂದಿರುವುದು ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ ೯ನೇ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿರುವ ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನವು ದೇವಾಲಯವನ್ನು

ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವೇಳೆಗಾಗಲೆ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ನಿಸ್ಸಂಶಯವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.[೪]

ಗ್ರಾಮದ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಇಂದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ದಾರಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ದೇವಾಲಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಮೂಲ ದೇವಾಲಯದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿಯೆ ನಿರ್ಮಾಗೊಂಡಂತಿದೆ. ಸಾಂದರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಸೂತ್ತಲೂ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣ ಪಥವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳದ ರೀತಿಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಇಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಮುಚ್ಚಿದ ಅಂತರಾಳವಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೆ ಅದರ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು . ಕಂಬಗಳ ನವ ರಂಗವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆಧುನೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದೇ ಅಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳಾಗಲಿ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಗಣೇಶ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು ಮಹಿಷಿಮರ್ದಿನಿ ಇನ್ನಿತರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತ ಗೊಂಡಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲಿರುವ ವಿಮಾನವು ಎರಡು ತಲಾಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಆಧುನೀಕರಣಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಸಹ ಮೂಲ ದೇವಾಲಯದ ವಿಮಾನದಂತೆ ನಿರ್ಮಿಸಿರಬಹುದು.

ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ವಾಸ್ತು ಶೈಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಷ್ಟೇನು ಮಹತ್ವದ್ದೆಸದಿದ್ದರೂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಹುಮುಖ್ಯ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ವೇಳೆಗಾಗಲೆ ಕದಂಬರು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ್ದರೂ ಅವರ ಯಾವುದೇ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣದ ಕುರುಹುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅವರ ನಂತರ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ–ನೊಳಂಬ–ಪಲ್ಲವರು ಪ್ರಥಮಬಾರಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಗೂ ಅವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ.

ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಚೀನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು, ಗಣೇಶ, ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿ, ವಿಷ್ಣು, ಕಾರ್ತಿಕೇಯ, ಕಾಳಿ, ಸೂರ್ಯ, ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪ್ರಮುಖವು. ಬಹುತೇಕ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಾಣಕೊಂಡಿವೆ ಸ್ಥಾನಿಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಭರಣಗಳು ಕಿರೀಟ ಸಪ್ತ ಮಾತೃಕೆಯರು, ಆಸೀನ ಶೈಲಿ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ನಿರುಪಣೆ ಅವರ ವಾಹನಗಳು, ಕಾರ್ತಿಕೇಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸ್ಥಾನಿಕ ಸೂರ್ಯನ ಶಿಲ್ಪದ

ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ, ಇವುಗಳ ಕಾಲಮಾನ ಕ್ರಿಶ ೧೦ ಮತ್ತು ೧೧ ನೇ ಶತಮಾನವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಮುಂದಿನ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ :೨

ಹೆಸರು : ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಇಸಾಮುದ್ರ

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಚಿತ್ರದುರ್ಗ

ಕಾಲ.ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ : ೧೦ನೇ ಶತಮಾನ

ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಿಂಪ ದಾವಣಗೆರೆ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಬರುವ ಭರಮಸಾಗರದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೫ ಕಿ.ಮೀಗಳ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಇಸಾಮುದ್ರ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ.

ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಹೊರಗಿನಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಇದು ಒಂದು ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಮುಚ್ಚಲಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿಶ ೧೨-೧೩ ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಮೇಲೆ ಮುಸ್ಲಿಂಮರು ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಮುಚ್ಚುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ರೀತಿಯ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬುರುಡೆಕಟ್ಟೆಯ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗುಂಜಿಗನೂರಿನ ಕುಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಇಸಾಮುದ್ರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಇರುವ ಕೋಗುಂಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮೂಗಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗು ಇನ್ನಿತರವು ಪ್ರಮುಖವಾದವು ಇತ್ತೀಚಿಗೆ ಈ ಎಲ್ಲಾ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಸ್ಥಳಿಯರು ಪೂಜೆಗೆ ಯೋಗ್ಯಗೊಳಿಸಲು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮಣ್ಣನ್ನು ತೆಗೆದಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವಾಲಯವು ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಮುಖಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಬೃಹತ್ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಇದರ ಗಾತ್ರವನ್ನೇ ಆಧರಿಸಿ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೋಗೇಶ್ವರ ಎಂದು ಕರೆದಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಅಂತರಾಳವಿದ್ದು, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ಗಾತ್ರದ ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ತ್ರಿಶಾಖೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಳ, ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಪೇದ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಂಗ-

ಯಮುನೆಯರನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರಾಂಗ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಪೋತ ಭಾಗವಿದ್ದು ಇ[illegible]ನ್ನು ಕುಬ್ಜರು ಹೊತ್ತು ನಿಂತಿರುವಂತಿದೆ. ಕಪೋತದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೋಡುಗಳಿವೆ. ಕಪೋತದ ಮೇಲ್ಭಾಗ[illegible]ಲ್ಲಿ ಮೂರು ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ವಿಮಾನಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದೆ.ಅಂತರಾಳದ ಮುಂಭಾಗ[illegible]ಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕೂ ಕಂಬಗಳ ನವರಂಗವಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು ಒಂದೇ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಆರಂಭಕಾಲದ ಚಾ[illegible]ಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಪೀಠ, ಪಾದ, ಅಷ್ಟಮುಖದಿಂಡು ದುಂಡಾದ ಬೆ[illegible]ಗೆ ಹಾಗೂ ಅಭಾಕಾಸ್‌ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪಾದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಯವುದೇ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟ[illegible]ಖದಿಂಡಿನಲ್ಲಿ ಹೂಬಳ್ಳಿಗಳ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಇನ್ನುಳಿದ ಯಾವುದೇ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ತೆರೆದ ಮುಖ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳು ನಿ[illegible]ಂಕೃತ ಏಕ ಶಿಲೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಕಂಬಗಳಾಗಿವೆ.

ಏರುವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವು ಎತ್ತರವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಾ[illegible]ಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಪೀಠ, ಉಪಪೀಠ, ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಪದ್ಮ, ತ್ರಿಪಟ್ಟಕುಮುದಗಳ, [illegible]ೋತಗಳಿವೆ, ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲಿನ ಭಿತ್ತಿಯು ಭಾಗಶಃ ಭಗ್ನಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಲಂಕಾರಿ[illegible] ಅಂಶಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಭಿತ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯ ಕಾಡು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣ [illegible]ಾಡಿದಂತಿದೆ. ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯು ಚಪ್ಪಟೆ ಬಂಡೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ಲಾಡ್‌ಖಾನ್ ಗೌಡ[illegible]ಡಿ. ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಆರಂಭ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯು ಇದೇ ರೀತಿ ಚಪ್ಪ[illegible]ಂಡೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಬಹುದು. ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬಗಳು ಮೇಲ[illegible]ಣಿ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಇದು ಕ್ರಿಶ ೧೦ನೇ ಶತಮಾನದ ರಚನೆಯೆಂದು [illegible]ಳಬಹುದು.

ಕ್ರಿಶ ೧೦ನೇ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿರುವ ಇ[illegible] ಶಾಸನವು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವೇಳೆಗಾಗಲೆ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾ[illegible]ೊಂಡಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೩

ಹೆಸರು : ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಇಸಾಮುದ್ರ

ತಾಲ್ಲೂಕು: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ

ಕಾಲ.ಸು.ಕ್ರಿಶ: ೧೦ನೇ ಶತಮಾನ

ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಇಸಾಮುದ್ರ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರ[illegible]ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ತ್ರಿಕೂಟ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ [illegible]ಡು ಬರುವ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪ್ರಥಮ ತ್ರಿಕೂಟ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯವಾ[illegible] ಇಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಹಾಗು ದೇವಾಲಯದ ಬಾಹ್ಯಲಕ್ಷಣಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲ[illegible]ಶ ೧೦ನೇ

ಶತಮಾನ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.[3] ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖಾವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಸ್ತಂಭ,ವಲ್ಲಿ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಂಗ ಯಮುನೆಯರನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರಾಂಗ ಭಾಗವು ಅನೇಕ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೂಡುಗಳ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಕಪೋತವನ್ನು ಕುಬ್ಜರು ಹೊತ್ತಿರುವಂತಿದೆ. ಕಪೋತದ ಮೆಲ್ಭಾಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಾಲ ಹಾಗು ಪಂಜರ ಶಿಖರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮೂರು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಕಿರು ವಿಮಾನಗಳಿವೆ.

ವಿಮಾನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ ಹಾಗೂ ಶಾರದೆಯರನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳವಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಇದರ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಇದರ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ತೆರದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಮೂರು ಅಂತರಾಳಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಒಂದೇ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಕಂಬಗಳು ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ಪೀಠ-ಪಾದ-ಬಹುಮುಖ-ಚೌಕಭಾಗ-ಪೂರ್ಣಕುಂಬ ಹಾಗು ಸರಳ ಬೋದಿಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಟ್ಯವೇದಿಕೆ ಇದೆ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಅಂಕಣಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದು ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲೂ ಒಂದೊಂದು ಮಡಚಿದ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆ ಇದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಮತ್ತಿನ್ನಾವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಂತೆಯೇ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಯನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಏರುವಿನ್ಯಾಸಾದಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಕೆಲ ದಿಂಡುಗಳು ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಹೂತು ಹೊಗಿದ್ದು ತ್ರಿಪಟ್ಟಕುಮದ-ಕಂಪ-ಕಪೋತ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ.

ಭಿತ್ತಿಯು ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ಚಾಲುಕ್ಯ ಕಾಲದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಭದ್ರ, ಉಪಭದ್ರ, ಕೋಷ್ಠಪಂಜರಗಳನ್ನು ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಲಂಕೃತ ಕಪೋತ ಭಾಗವಿದ್ದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೂಡುಗಳ ಅಲಂಕರಣೆಯಿದೆ. ಕಪೋತದ ಮೇಲಿನ ಭಾಗವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬಿದ್ದು ಹೋಗಿದ್ದು ನಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಗಾರೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಕೈಪಿಡಿ ಗೋಡೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವರು. ದೇವಾಲಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಉತ್ತರಾಂಗ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿರುವ ಕಿರು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಗೋಪುರಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಬಹುಶಃ ಇಲ್ಲಿನ ಗರ್ಭ ಗೃಹದ ಮೇಲೆಯೂ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ವಿಮಾನವಿದ್ದಿರಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಸಾಮುದ್ರದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಹಾಗು

ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ತಾಣವಾಗಿದ್ದಿತ್ತು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಭವಾನಿ ಶಂಕರ, ಉಣಕಲ್ಲಿನ ಚಂದ್ರಮೌಳೇಶ್ವರ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಹ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ತಾಣಗಳಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಇದೇ ರೀತಿಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಕಿರು ವಿಮಾನ ಇರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಬಹುದು. ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೇ ಕಂಡುಬರುವ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗುಂಜಗೂನೂರಿನ ಕುಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಇದೇ ರೀತಿಯ ವಾಸ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳು ಹಾಗು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೪

ಹೆಸರು : ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಗುಂಡೇರಿ

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಹೊಳಲ್ಕರೆ

ಕಾಲ.ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ: ೧೦-೧೧ ನೇ ಶತಮಾನ

ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ನೈರುತ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೪ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಗುಂಡೇರಿ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಕೆರೆಯ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ವ ಪಡೆದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕೆರೆಯ ನೀರು ತುಂಬಿದರೆ ದೇವಾಲಯ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮುಳುಗಡೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀ ರಂಗಪಟ್ಟಣ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆ.ಆರ್.ಎಸ್.ಜಲಾಶಯದ ಹಿನ್ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀ ವೇಣುಗೊಪಾಲ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದಂತೆಯೇ ಇದನ್ನು ಸಹ ಕೆರೆಯ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ ಅಂತರಾಳ ಹಾಗು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಂದಿ ಮಂಟಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಸಾಧಾರಣ ಶಾಖೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಂಡಿರಿಸಲೂ ಸ್ಥಳಾವಕಾಶ ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ದೇವಲಯವಾ ಅಪೂರ್ಣ ಗೊಂಡಿರಬಹುದು. ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿರುವ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಬಿಂಬವು ಆಕರ್ಷಣಿಯವಾಗಿದೆ. ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೂವಿನ ತೋರಣವಿರುವುದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಆಕರ್ಷಣಿಯ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತೊಂದು ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಅಂತರಾಳ ಭಾಗವಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಇತರೆ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತೊರಿಸುವಂತೆ ನವರಂಗ ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಡೀ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಬೃಹತ್ ಕಲ್ಲುಚಪ್ಪಡಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಇದು ಸಹ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಆರಂಭಿಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲೆ ಚಿಕ್ಕದಾದ ವಿಮಾನವಿದ್ದಿರಬಹುದು ಆದರೆ ಇಂದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಶಿಸಿ ಹೋಗಿದೆ. ಇದರ ಮೆಲ್ಛಾವಣಿಯನ್ನು ಸಹ ಬೃಹತ್

ಕಲ್ಲುಚಪ್ಪಡಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಬಂಡೆಗಳನ್ನೇ ಕಪೋತದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಇಳಿಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಚಾಚಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಲಾಡ್‌ಖಾನ್ ದೇವಾಲಯ ನೆನಪಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಂತರಾಳದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನವರಂಗವಿದ್ದಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಕೆಲವು ಬಾಗಶಃ ಭಗ್ನಗೊಂಡ ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಇಂದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಶಿಸಿ ಹೋಗಿವೆ. ಅದರೆ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ನಂದಿ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವು ಸಹ ಹಾಳಾಗಿದ್ದು ಕೇವಲ ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನಂದಿಯನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಲಿಂಗುವಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ನಂದಿಯನ್ನು ವಿರುದ್ಧ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯ ಕೆರೆಯ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೆರೆ ಕೋಡಿಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಹೆಸರೇ ಹೇಳುವಂತೆ ಕೆರೆಯ ಕೋಡಿ ಬಳಿ ಇರುವ ಈ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಂದಿಮಂಟಪ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಕೆರೆಕೋಡಿಹಳ್ಳಿಯ ಬೃಹತ್ ನಂದಿಯನ್ನು ಲಿಂಗುವಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿನ ನಂದಿಯನ್ನು ವಿರುದ್ಧ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿಲಾಗಿದೆ ಈ ನಂದಿಯ ಶಿಲ್ಪವು ಅಷ್ಟು ಬೃಹತ್ ಗಾತ್ರದಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮಧ್ಯಮ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿದೆ. ಗಣೇಶ ವೀರಭದ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ.

ಗುಂಡೇರಿ ಗ್ರಾಮ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಪೂರ್ವಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಸ್ವಲ್ಪ ನಂತರದ ಕಾಲದ್ದಾಗಿದ್ದು ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ಹಾಗು ಮುಖಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಲಿಂಗುವಿಗೆ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಮುಖವಾಡವನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವನ್ನು ಟೈಲ್ಸ್‌ಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮುಂಭಾಗದ ಅಂತರಾಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ ಅಂತರಾಳ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಸರಳ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ತ್ರಿಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಪೇದ್ಯದಲ್ಲಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ನವರಂಗವು ಅಷ್ಟೇನು ವಿಶಾಲವಾಗಿರದೇ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳು ಪೀಠ, ಪಾದ, ಬಹುಮುಖ, ಚೌಕಭಾಗ, ಪೂರ್ಣಕುಂಭ, ದುಂಡಾದ ಬೋದಿಗೆ ಹಾಗು ಸರಳ ಅಭಾಕಸ್‌ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಇನ್ನಾವುದೇ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳು ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಮುಖ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲಿರುವ ಗೋಪುರವನ್ನು ಆಧುನಿಕಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೦೫

ಹೆಸರು : ಜಟ್ಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ

ಸ್ಥಳ : ಜಟ್ಟಿಂಗ ಗಿರಿ

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು

ಕಾಲ : ಸು – ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦-೧೧ನೇ ಶತಮಾನ

ಪಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಆರಂಭದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಜಟ್ಟಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ತುಂಬಾ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪೌರಾಣಿಕ ಹಾಗೂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಅಂಶಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಇದರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಈ ಪರಿಸರದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದೊರಕುವ ಅಂಶಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಅರಿಯಲು ಸಹಕಾರಿಯಾಗುತ್ತವೆ.

ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜಟ್ಟಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟವು ಮೊಳಕಾಲ್ಮುರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಉತ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಚಳ್ಳಕೆರೆಯಿಂದ ಬಳ್ಳಾರಿಗೆ ಹೋಗುವ ರಾಜ್ಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಮೊಳಕಾಲ್ಮುರುನಿಂದ ಸುಮಾರು ೨೫.ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಜಟ್ಟಂಗ ಗಿರಿಯು ರಾಮಾಯಣ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಅನ್ವಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ರಾವಣನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಕದ್ದೊಯ್ಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಅದನ್ನು ತಡೆಯಲು ಬಂದ ಜಟಾಯುವನ್ನು ಕೊಂದುದು ಇದೆ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯರು ಬಿಂಬಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಬೆಟ್ಟ ಪರಿಸರಕ್ಕೆ ಜಟ್ಟಂಗ ಗಿರಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿವರಗಳನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ.೯೬೧ ಶಾಸನವೊಂದು ಸಹಾ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೆ ಶಾಸನವು ಹೇಳುವಂತೆ ಈ ಘಟನೆಯ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ರಾಮನು ಈ ಮೊದಲೇ ಇದ್ದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ತೆಗೆದು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಹೊಸದಾಗಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿವರಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.[೬] ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯಬಹುದು. ನಾವು ಮೊದಲೇ ಚರ್ಚಿಸಿದಂತೆ ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಬೇಗ ನಶಿಸಿ ಹೋಗುವಂತಹ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮಣ್ಣು ಮರ ಇತ್ಯಾದಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಸಹ ಪುಷ್ಠಿ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲಿನಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ ಆಂಜನೇಯ ಮತ್ತಿತರ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಗಳು ಇಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವುದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ. ಇದೆ ಪರಿಸರದ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಗಜ ಪುಷ್ಠಾಕಾರದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಡ ದೊರೆತಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಶಾತವಾಹನ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯುವಂತಿಲ್ಲ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೭೧ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಜಯಸಿಂಗ ದೇವನು ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೭] ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೬೪ರ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನವು ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಮಹಾರಾಜ ನೊಳಂಬವಾಡಿ ೩೬ ಸಾವಿರವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನ ನೀಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೮] ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿರುವ

ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಅನೇಕ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ದೇವಾಲಯವು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦ನೇ ಶತಮಾನ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರಬೇಕು. ದೇವಾಲಯದ ಬಾಹ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧-೧೨ ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಣೆಯಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಜಟ್ಟಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವುದೇ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ. ಇದು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ತಲವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವು ಗರ್ಭಗೃಹ ಅಂತರಾಳ ಹಾಗೂ ನವರಂಗಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹವು ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗು ಇದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯು ಸಹ ಯಾವುದೇ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ರತ್ನ, ವಲ್ಲಿ, ಪುಷ್ಪ, ಶಾಖೆಗಳಿವೆ. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ.

ಅಂತರಾಳಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ನವರಂಗವಿದೆ. ಮಧ್ಯದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು ಶ್ರೀಕಾರ ಕಂಬಗಳಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಇದು ನಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿರಬೇಕು. ನವರಂಗಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಎರಡು ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳು ಇವೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಯಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ನಂದಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಏರು ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಪದ್ಮ ಹಾಗೂ ಕಪೋತ ಭಾಗಗಳು ಮಾತ್ರ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಅಂತರಾಳ ಭಾಗವು ಚಾಲುಕ್ಯ ಕಾಲದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭದ್ರ, ಉಪಭದ್ರ ಹಾಗೂ ಕೋಷ್ಠ ಪಂಜರಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಇನ್ನುಳಿದಂತೆ ಯಾವುದೇ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳಾಗಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ ಭಿತ್ತೀಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಪೋತವಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಯಾವುದೇ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳು ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇಲಿನ ಶಿಖರ ಭಾಗವನ್ನು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ ಅನೇಕ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಗಳಿವೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೬

ಹೆಸರು : ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಹಿರೇಬೆನ್ನೂರು

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಚಿತ್ರದುರ್ಗ

ಕಾಲ.ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ ೧೦-೧೧ ನೇ ಶತಮಾನ

ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಿಂದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ೪ಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಸುಮಾರು ೨೦ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಹಿರೇಬೆನ್ನೂರು ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿ ಶಾಸನೋಕ್ತ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕ್ರಿಶ ೧೧೬೦ರಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿರುವ ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. [೬]

ಈ ಮೇಲೆ ಚರ್ಚಿಸಿದ ಇಸಾಮುದ್ರದ ಬೋಗೇಶ್ವರ, ಗುಂಜಿಗೂನೂರಿನ ಕುಂಬೇಶ್ವರ, ಬುರುಡೆಕಟ್ಟೆಯ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಂತೆಯೇ ಇದನ್ನು ಸಹ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಹಾಕಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಇನ್ನೂ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಮುಕ್ತಗೊಳಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾಗಿ ಹೊರಗಿನಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಇದೊಂದು ದೇವಾಲಯವೇ ಎನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶಾಸನೋಕ್ತವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ದಿಪಡೆದಿರಬೇಕು. ಹಾಗು ಸಮಕಾಲಿನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧದ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ತಾಣವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಎತ್ತರವಾದ ಮಣ್ಣಿನ ಗುಡ್ಡೆಯಂತಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯವು ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕದಾದ ಗೂಡು ಮಂಟಪದ ರೀತಿಯ ಅಂತರಾಳ ಭಾಗವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಲಿಂಗವೂ ಸರಳವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿವಲಿಂಗ ಇರಬೇಕೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಂತರಾಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗುವಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತ ಚಿಕ್ಕದಾದ ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.ಈ ಶಿಲ್ಪವೂ ಸಹ ಲಿಂಗುವಿನ ಕಾಲಮಾನದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇನ್ನುಳಿದಂತೆ ಯಾವುದೇ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸ್ಥಳೀಯ ಒರಟು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯು ಸುಟ್ಟ ಕಲ್ಲುಚಪ್ಪಡಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳ ಭಾಗವು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶಾಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಲ್ಲುಚಪ್ಪಡಿಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತು ನಿಲ್ಲಲು ಎರಡು ಸರಳವಾದ ಕಲ್ಲು ಕಂಬಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಸನಿಹದಲ್ಲೇ ಶಾಸನವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ವೈಶಾಲ್ಯತೆ ಹಾಗು ಅದರ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸಾರುವ ಅನೇಕ ಕುರುವುಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೦೭

ಹೆಸರು : ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ನೀರ್ಗುಂದ

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಹೊಸದುರ್ಗ

ಕಾಲ. ಸು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨ನೇ ಶತಮಾನ

ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಅಜ್ಜಂಪುರ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಸುಮಾರು ೧೨ ಕಿ.ಮೀ. ಕ್ರಮಿಸಿದರೆ ಬಲಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ೨ ಕಿ.ಮೀ. ಹೋದರೆ ನೀರ್ಗುಂದ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ನಿರಾಗುಂದ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತೆನ್ನುವ ವಿಷಯ ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ.

ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೮೨ ರ ಇಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಶಾಸನವು ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿರುವ ವಿವರಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಹ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ತ್ರಿಕೂಟ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯವು ತಳ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕದಾದ ಮುಖ ಮಂಟಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹವೇ ಮುಖ್ಯ ಗರ್ಭಗಹವಾಗಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಅರಳಿದ ಪದ್ಮವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಪಂಚಶಾಖೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ರತ್ನ, ಲತಾಸುರಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ವಲ್ಲಿ, ಪದ್ಮ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪವಿರದೇ ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಬಾಳೆ ದಿಂಡಿನ ಅಲಂಕರಣೆ ಇದೆ. ಮುಂಭಾಗದ ಅಂತರಾಳದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಸಹ ಇದೇ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಶಾಖೆಗಳ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಜಾಲಾಂಧ್ರವನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉತ್ತಾರಂಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ಮಹೇಶ್ವರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

ಉತ್ತಾರಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗೋಪಾಲ ಕೃಷ್ಣನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆ ಇದೆ. ಇದರ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಸಹ ಪಂಚಶಾಖೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಲತಾ, ರತ್ನ, ಸ್ಥಂಭ, ವಲ್ಲಿ, ಪದ್ಮದಳಗಳಿವೆ. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಪುಷ್ಪದ ಅಲಂಕರಣೆ ಇದೆ. ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಳೆ ದಿಂಡಿನ ಆಕೃತಿಗಳಿವೆ, ಪೇಧ್ಯೆಭಾಗ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರಾಂಗ ಭಾಗಗಳು ಖಾಲಿ ಇರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇದೊಂದು ಅಪೂರ್ಣ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ಥಾನಿಕ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಬುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಅರಳಿದೆ ಪದ್ಮವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಸಹ ಮೇಲೆ ಚಾಚಿದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಕಂಬಗಳು ಪೀಠ, ಚೌಕ ಭಾಗ, ಬಳೆಗಳ ಕಲಶ,

ಫಲಕ, ಮತ್ತು ತರಂಗ ಬೋದಿಗೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರದಳದ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆ ಇದೆ. ಪದ್ಮದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟ ದಿಕ್ಪಾಲಕರಾದ ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಯಮ, ನೈರುತಿ, ವರುಣ, ವಾಯು, ಕುಬೇರ, ಮತ್ತು ಈ ಶಾನರನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮಕರ, ಪದ್ಮ ಹಂಸಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಣಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ರತ್ನ, ಲತಾ, ಸ್ತಂಭ, ವಲ್ಲಿ, ಪದ್ಮ ಶಾಖೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈ ಶಾಖೆಗಳು ಲಲಾಟೆ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದುವರೆದಿವೆ. ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆ ಇದೆ. ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಳೆಗೊನೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಂಬಗಳ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ವಿತಾನದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ಪದ್ಮಗಳ ಅಲಂಕರಣೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಏರು ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಪದ್ಮ, ಕುಮದ ದಂತ ಪಂಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಕಪೋತ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ಭದ್ರವಾಸ, ಭದ್ರ, ಕಣ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಕೋಷ್ಠದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನ ಕೋಷ್ಠದಲ್ಲಿ ನಟರಾಜನನ್ನು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಕೋಷ್ಠದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು. ಹಾಗಾಗಿ ಇದನ್ನು ಸಹ ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸಹ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿರಬೇಕು.[೧೦]

ಸಂಖ್ಯೆ : ೦೮

ಹೆಸರು : ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಬುರಡೆಕಟ್ಟೆ

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಹೊಸದುರ್ಗ

ಕಾಲ ಸು ಕ್ರಿಶ ೧೧-೧೨ ನೇ ಶತಮಾನ

ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಸುಮಾರು ೧೮ ಕಿ.ಮಿ ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಸುಮಾರು ೧೨ ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಗೊಂಡಿರಬಹುದೆಂದು ಉಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಂತರದ ಕಾಲಮಾನದಲ್ಲಿ ಇದು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮಣ್ಣಲ್ಲಿ ಹೂತು ಹೋಗಿದ್ದು ಅದನ್ನು ನಾನು ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಕಾಲೇಜಿನ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸ್ವಯಂ ಸೇವಕರು ಹಾಗು ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ಸಾಹಿ ಯುವಕರು ಶ್ರಮದಾನದಿಂದ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮದ ಹಿರಿಯರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಿಂದ ಆ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಆವೃತಗೊಂಡಿದ್ದ ಮಣ್ಣನ್ನು ತೆರವುಗೊಳಿಸಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಒಂದು ಹೊಸ ರೂಪವನ್ನು ನೀಡಲಾಯಿತು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಶಾಸನವೊಂದು ಪತ್ತೆಯಾಯಿತು. ಅದು ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಾಸನವಾಗಿದೆ.[೧೧]

ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ದೇವಾಲಯವು ದ್ವಿಕೂಟ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ ಪುರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದರೆ ಮತ್ತೊಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹವೇ ಮುಖ್ಯ ಗರ್ಭಗೃಹವಾಗಿದ್ದು ಚೌಕಾಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ನಯನ ಮನೋಹರವಾದ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಶಿವಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪೀಠ ಪಟ್ಟಿಕೆ ಜಲಾಹರಿಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಪಂಚಶಾಖೆಗಲಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಂಬಗಳ ಮುಚ್ಚಿರುವ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಶಿವಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾದ ನಂದಿ ಇದೆ. ಇದರ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪಾದಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆ ಇದೆ. ಇದರ ಪ್ರವೇಶ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರದ ಪಂಚಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ದಕ್ಷಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಚತುರ್ಭುಜದಾರಿಯಾದ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಮ, ಶಂಕ, ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಗದೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಈ ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಇವನನ್ನು ಕೇಶವನೆಂದು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಈ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಒಂದೇ ನವರಂಗವಿದೆ ನವರಂಗ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು ೧೨ ಅರೆಗಂಬಗಳಿವೆ ಕಂಬಗಳು ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪೀಠ ಪಾದ ಬಳೆಯಾಕಾರದ ಫಲಕ ಮತ್ತು ಸರಳ ಬೋದಿಗೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭೈರವ ಮತ್ತು ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರವೇಶ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರ ಪಂಚಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತಂಭಶಾಖೆ ಲತಾಸುರಳಿ, ಪದ್ಮ, ವಲ್ಲಿಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಇದು ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ದೇವಾಲಯದ ಬಾಹ್ಯಭಿತ್ತಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹಾಳಾಗಿದೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೦೯

ಹೆಸರು : ಬಾಚೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ

ಸ್ಥಳ : ಕೋಗುಂಡೆ

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಚಿತ್ರದುರ್ಗ

ಕಾಲ ಸು ಕ್ರಿ.ಶ ೧೨ ನೇ ಶತಮಾನ

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಭರಮಸಾಗರದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೯ ಕಿ.ಮಿ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಕೋಗುಂಡೆ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಈಶ್ವರ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬಾಚೇಶ್ವರ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿದೆ.[೨] ಗ್ರಾಮದ ಹೊರ ವಲಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಬಾಚೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೇವಲ ಗರ್ಭ ಗೃಹ ಹಾಗೂ ಅಂತರಾಳ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ, ಹೊರಗಿನಿಂದ ನೋಡಲು ಇದೊಂದು ಸಾಧಾರಣ ಮಂಟಪದಂತೆ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಇದೊಂದು ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಬಾಚೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿದ್ದು ಚೌಕಾಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ ಹಾಗೂ ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತ ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಲಿಂಗವು ಪೀಠದ ಮೇಲಿದ್ದು ಜಲಾಹಾರಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಅತ್ಯಂತ ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ನಿರಾಲಂಕೃತ ಕಲ್ಲು ಚಪ್ಪಡೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಚಿಕ್ಕ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಮಗುಚಿದ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆ ಇದ್ದು ಮತ್ತಿನ್ಯಾವುದೇ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಂತೆ ಸರಳವಾಗಿದೆ.

ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖಿತ ಬಾಚೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಇಂದು ಪೂಜೆಗೆ ಒಳಪಡದೇ ಇದ್ದರೂ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ದೇವಾಲಯ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಅನೇಕ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕುರುಹುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಬಾಹ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಇತ್ತೀಚಿಗೆ ಮಣ್ಣನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯರು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೆರವುಗೊಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರಾಳದ ಮುಂಭಾಗ ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲ್ಭಾಗವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹಾಳಾಗಿದೆ ಹಾಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯವು ಇಂದು ಕೇವಲ ಮುಚ್ಚಿದ ಮಂಟಪದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೧೦

ಹೆಸರು : ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ

ತಾಲ್ಲೂಕು: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ

ಕಾಲ : ಸು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ನೇ ಶತಮಾನ

ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಸಂಪಿಗೆ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನಗಳು ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ, ಹಿಡಂಭನಾಥ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿವೆ.[೧೩]

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಿಡಂಬಾಸುರನು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿರುವ ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ಎನ್ನುವ ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂದು ಸ್ಥಳೀಯರ ಅಭಿಮತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತವಾಗಿ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹವನ್ನು ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಕೊರೆದು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಹೆಬ್ಬಂಡೇಶ್ವರ - ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ಎನ್ನುವ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು. ದೇವಾಲಯವು ತಳ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ನವರಂಗ, ಸಭಾಮಂಟಪ ಹಾಗೂ ಮುಖ ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹವೂ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಬಂಡೆಯ ಅಡಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ವಿಶಾಲವಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯೆದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರಬಂಧವು ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ನವರಂಗವಿದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಟ್ಯ ವೇದಿಕೆ ಇದೆ. ಕಂಬಗಳು, ಪೀಠ,

ಪಾದ, ಅಷ್ಟಮುಖ, ವೃತ್ತಾಕಾರದ ದಿಂಡು, ಚೌಕ, ಕಲಶ ಮತ್ತು ಬೋದಿಗೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಅರಳಿದ ಪದ್ಮವಿದೆ. ನಾಟ್ಯವೇದಿಕೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಂದಿಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ವಾಯುವ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಗುಡಿಯಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ನವರಂಗದ ದೇವ ಕೋಷ್ಠಗಳಲ್ಲಿ ಭೈರವ, ಬ್ರಹ್ಮ, ರಾವು, ಕೇತು, ನಾಗಶಿಲ್ಪ, ಮಹಿಷಿಮರ್ದನಿ, ಗಣೇಶ ಹಾಗೂ ಎರಡು ಭಗ್ನಗೊಂಡ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಸಭಾ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಕಂಬಗಳು ಸಹ ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಸುತ್ತಲೂ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅರೆಗಂಬಗಳಿವೆ. ಸಭಾ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಮೂರು ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಗಳಿದ್ದು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಚಿಕ್ಕ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ.

ಏರು ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಚಿಕ್ಕದಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಗಳ, ತ್ರಿಪಟ್ಟಕುಮದ, ಕಂಠ, ಕಪೋತಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ನವರಂಗ ಬಾಹ್ಯ ಭಿತ್ತಿಯ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗಾರೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಮುಖ ಮಂಟಪದ ಭಿತ್ತಿಯು ಕಲ್ಲು ಚಪ್ಪಡಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಹಾಗು ಅದರ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೇವ ಕೋಷ್ಠಗಳಿವೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಇದರಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು ಈಗ ನಶಿಸಿ ಹೋಗಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಶಿಖರ ಹಾಗೂ ಸ್ತೂಪಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲು ಮಂಟಪ ಹಾಗೂ ಗಾಳಿ ಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ದೂರದಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ದೇವಾಲಯವು ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದ್ದು ಗಾಳಿಮಂಟಪಗಳು ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಂತೆ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೧೧

ಹೆಸರು : ಕುಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ

ಸ್ಥಳ : ಗುಂಜಿಗನೂರು

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ

ಕಾಲ : ಸು ಕ್ರಿ.ಶ. ೨೧ನೇ ಶತಮಾನ

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚಿಕ್ಕಜಾಜೂರು ರೈಲ್ವೇ ಸ್ಟೇಷನ್‌ನಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೫.ಕಿ.ಮೀ ದೂರದಲ್ಲಿ ಗುಂಜಿಗನೂರು ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕುಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಇದನ್ನು ಈಶ್ವರ, ಲೋಕೇಶ್ವರ ಎನ್ನುವ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲೇ ಇರುವ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೨೬ ಶಾಸನವು ಇದನ್ನು ಕುಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[೧೪]

ಕುಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ತ್ರಿಕೂಟ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ ಮುಖ್ಯ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗು ಇರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಕುಂಬೇಶ್ವರ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇದನ್ನು ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಭವಾನಿ ಶಂಕರ ಭಾಗಳಿಯ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ವಜ್ರ–ವಲ್ಲಿ–ಸ್ಥಂಬ–ಪದ್ಮ ಶಾಖೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಪೆದ್ಯಾದಲ್ಲಿ ಕುಂಬದ ಅಲಂಕರಣೆ ಇದೆ. ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಂತರಾಳಗಳಿದ್ದು ಮೂರು ಅಂತರಾಳಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಟ್ಯ ವೇದಿಕೆ ಇದೆ. ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳು ಕಲ್ಯಾಣಚಾಲುಕ್ಯರ ಆರಂಭದ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕಂಬಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಪೀಠ, ಚೌಕ, ಬಹುಮುಖ, ಚೌಕ, ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಫಲಕ ಹಾಗೂ ಸರಳವಾದ ಬೋದಿಗೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಕಂಬಗಳ ಚೌಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು ಇವುಗಳನ್ನು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕೊರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಮಗುಚಿದ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆ ಇದೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರದೇಶ ದ್ವಾರವು ರತ್ನ, ಲತಾಸುರಳಿ, ಸ್ತಂಭ, ವಲ್ಲಿ, ಪದ್ಮ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಮೂರು ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಶಿಖರಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ ಹಾಗೂ ಸರಸ್ವತಿಯ ಚಿಕ್ಕ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಪೇಧ್ಯಾದಲ್ಲಿ ಗಂಗ, ಯಮುನೆಯರು ಹಾಗೂ ದ್ವಾರ ಪಾಲಕರಿರುವರು.

ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಹ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಗೋಚರಿಸದೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮುಚ್ಚಿ ಹೋಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಶಿಖರವು ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹಾಳಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಾಯಶಃ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶಿಖರವಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಉತ್ತರಾಂಗ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಕಿರು ವಿಮಾನಾಕೃತಿಗಳೇ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ.

ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಬಾಹ್ಯವಾಗಿ ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇದೊಂದು ಸಾಧಾರಣ ದೇವಾಲಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಿವಲಿಂಗು, ವಿಷ್ಣು, ಸೂರ್ಯ, ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹಾಗೂ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಉತ್ತರಾಂಗ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಗಣೇಶ ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇದೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ದೇವಾಲಯವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರರಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರರಿರುವುದು ಗಮನಿಸದ ಬೇಕಾದ ಅಂಶ ಹಾಗೆಯೇ ಉತ್ತರಾಂಗ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಗಣೇಶ ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತಿಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇದೊಂದು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಿರ ಬಹುದು ಎಂದೆನಿಸುತ್ತದೆ.[೧೫]

ಸಂಖ್ಯೆ : ೧೨

ಹೆಸರು : ತ್ರಿಶಂಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಅಶೋಕ ಸಿದ್ದಾಪುರ

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು

ಕಾಲ.ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨–೧೩ನೇ ಶತಮಾನ

ತ್ರಿಶಂಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಮೌರ್ಯ ಅರಸ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನವಿರುವ ಅಶೋಕ ಸಿದ್ದಾಪುರದ ಗ್ರಾಮದ ಹೊರ ವಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಸಿದ್ದಾಪುರದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಹತ್ತುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನವೂ ಇದೆ. ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಇದನ್ನು ಅಕ್ಕ-ತಂಗಿ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೬೦ರ ಶಾಸನವು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೧೬] ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲಲ್ಲೇ ಇರುವುದರಿಂದ ತುಂಬಾ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯವು ಉತ್ತಾರಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ ಹಾಗೂ ನವರಂಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಚೌಕಾಕಾರದ ಗರ್ಭಗೃಹವೂ ನಾಲ್ಕು ಅರೆಗಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ ಭಿತ್ತಿ ಒಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಪಟ್ಟಿಕೆ ಇದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇವಪೀಠವಿದ್ದು ಪ್ರಸ್ತುತ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪವಿಲ್ಲ ಪ್ರಾಯಶಃ ಕಿಡಿಗೇಡಿಗಳು ಅದನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಅರಳಿದ ಪದ್ಮವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮ, ವಲ್ಲಿ, ಸ್ತಂಭ, ವಿಧ್ಯಾದರರ ಹಾಗೂ ಪದ್ಮ ಶಾಖೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಶಿಲ್ಪ ಇದ್ದು ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಳೆಮೊಗ್ಗಿನ ಆಕಾರದ ಅಲಂಕಾರವಿದೆ. ಗರ್ಭ ಗೃಹ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ತೆರದ ಅಂತರಾಳವಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ವಿತಾನದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವಿದೆ.

ತ್ರಿಶಂಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗವು ತೆರದ ಮಂಟಪದಂತಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ನಾಲ್ಕು ಶ್ರೀಕಾರಕ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಸೂತ್ತಲೂ ಕಕ್ಷಾಸಾನದೋಪಾದಿಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಚಿಕ್ಕಚಿಕ್ಕ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ನವರಂಗವಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಿರುವುದು ವಿರಳ. ಮುಖ, ದಿಂಡು, ಚೌಕ, ಘಂಟಾಕರ, ಕಳಸ ಮತ್ತು ಬೋದಿಗೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಬುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪುಷ್ಪದ ಅಲಂಕಾರವೂ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿದೆ.

ತ್ರಿಶಂಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಎತ್ತರವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿವೆ. ಅದಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಪದ್ಮ, ತ್ರಿಪಟ್ಟಕುಮದ ಹಾಗೂ ಕಪೋತಗಳಿವೆ. ಕಪೋತದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೂಡುಗಳಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಭೀತ್ತಿ ತುಂಬ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ದೊಡ್ಡದಾದ ಕಲ್ಲು ಚಪ್ಪಡಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಈ ಭಿತ್ತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳಾಗಲಿ ಕರಣ, ಭದ್ರ ರೀತಿಯ ಯಾವುದೇ ಭಾಗಗಳನ್ನು

ಅಳವಡಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಭೀತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಶಿಖರವು ಕದಂಬ ನಾಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ದೇವಾಲಯದ ಅಂದವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದೆ. ಶಿಖರದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವ ಗ್ರಿವ, ಶಿಖರ ಹಾಗೂ ಸ್ತೂಪಗಳಿವೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ದೇವಾಲಯವು ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಭಾಗಗಳು ೨ ಮಾತ್ರ ಇದ್ದು ಮೇಲ್ಕಟ್ಟಡ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶವಾಗಿವೆ. ಹೀಗೆ ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳು ಇದ್ದಿದ್ದರಿಂದಲೇ ಬಹುಶಃ ಇದಕ್ಕೆ ಅಕ್ಕ-ತಂಗಿ ದೇವಾಲಯ ಎಂದು ಸ್ಥಳೀಯರು ಕರೆಯುತ್ತಿರಬಹುದು. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಯಾವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ. ಆದರೂ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಪೇಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿರುವುದರಿಂದ ಇದೊಂದು ಶೈವ ದೇವಾಲಯ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಒಟ್ಟಾರೆ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಹ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಇದೊಂದು ಉತ್ತಮವಾದ ದೇವಾಲಯ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ರೀತಿ ಕದಂಬ ನಾಗರಶೈಲಿಯ ಶಿಖರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ದೊಡ್ಡ ಗದ್ದವಳ್ಳಿಯ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ದೇವಾಲಯ ಉಪಟೂರಿನ ಕೈಟಬೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ, ನೀರ್ಥುಂದದ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೧೩

ಹೆಸರು : ಸಂಪಿಗೆ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ

ಸ್ಥಳ : ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ

ಕಾಲ : ಸು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨-೧೪ನೇ ಶತಮಾನ

ಸಂಪಿಗೆಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿದ್ದು ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದೆ ನಡೆದರೆ ಹಳೇ ಮುರುಘಾಮಠಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಇದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಸಂಪಿಗೆಮರ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಸಂಪಿಗೆಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೩೫೫೮ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧನಾಥ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಒಡೆಯನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿರುವ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೧೭] ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ತಲ ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಮುಖ ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಯತಾಕಾರದ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕೂ ಕಂಬಗಳ ನವರಂಗವಿದೆ. ಈ ಕಂಬಗಳು ಪೀಠ, ಪಾದ, ಬಹುಮುಖ ದಿಂಡು, ಚೌಕ, ಕಳಸ, ಫಲಕ, ಮತ್ತು ಬೋದಿಗೆಗಳಿವೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಅರಳಿದ ಪದ್ಮವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿನ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಯಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನ

ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಗುಂಡಯ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಯ್ಯ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಇನ್ನಿತರ ಶಿಲ್ಪಗಳೆಂದರೆ ನಾಗ, ನಾಗಿಣಿ, ಭೈರವ, ಇತ್ಯಾದಿ ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಂಬಗಳ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಮುಖ ಮಂಟಪವಿದೆ.

ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬೃಹತ್ ಬಂಡೆಯ ಕೆಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಹ್ಯ ಭಿತ್ತಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಂಭಾಗದ ಬಾಹ್ಯ ಭಾಗ ಮಾತ್ರವಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿರುವ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಕಂಠಿ, ಚೂಪುಕುಮುದ, ಕಪೋತ, ಭಾಗಗಳಿವೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಾರ ಹಾಗೂ ದೇವಕೋಷ್ಠವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಕಲ್ಲುಮಂಟಪಗಳ ಪ್ರಾಂಗಣವಿದೆ. ಪ್ರಾಂಗಣ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೪ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಜಗತಿ ಇದ್ದು ಪ್ರಾಯಶಃ ಹಬ್ಬಹರಿದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿರಬೇಕು. ಪ್ರಾಂಗಣದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಗಾರೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳು ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ರಚನೆ ವಿಜಯ ನಗರದ ಕಾಲದ್ದಿರಬೇಕು. ಮಳೆ ಹಾಗೂ ಗಾಳಿಯ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ದೇವ ಕೋಷ್ಠದಲ್ಲಿರುವ ಗಾರೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿರೂಪಗೊಂಡಿವೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೧೪

ಹೆಸರು : ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಚಿತ್ರದುರ್ಗ

ಕಾಲ. : ಸು. ಕ್ರಿಶ ೧೩ನೇ ಶತಮಾನ

ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ನೈರುತ್ಯಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ ಅಥವಾ ಹುಲಿಗೊಂದಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುವ ಸುಮಾರು ೬೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ 'ಸುಳ್ಗಲ್ಲತೀರ್ಥ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯ ಯಾತ್ರ ಸ್ಥಳವಾದ ಅಂಕಲಿಮಠಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಪಿರಮಿಡ್ಡಿನಾಕಾರದ ಬೃಹತ್ ಬಂಡೆಯೊಂದರ ಕೆಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿದೆ. ಸರಿ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಸಾವಿರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅದಿಕ ವರ್ಷ ಪೂರಾತನವಾದುದೆಂದು ಶಾಸನಧಾರಗಳಿಂದ ಈ ಮಾಹಿತಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೧೮] ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಮತ್ತೊಂದು ದೇವಾಲಯ ಹಿಡಿಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ. ಬೃಹತ್ ಬಂಡೆಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರುವ ಗವಿನೆಲೆಗೆ ಸುತ್ತಲೂ ಮಾನವ ನಿರ್ಮಿತ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಒಂದು ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಿಂಡಿಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಮಾನವ ನಿರ್ಮಿತ ಗುಹೇ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಈ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ನಿಸರ್ಗ ನಿರ್ಮಿತ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯದ ಎದುರಿಗೆ ಹಾಗು ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಜಗಲಿಗಳಿವೆ (ಕಟ್ಟೆಗಳು). ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಭಿನ್ನ ಗಾತ್ರದ ಶಿವಲಿಂಗಗಳು, ಮಧ್ಯದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿಗೆ ತಾಗಿ ನಿಂತ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಶಾಸನವಿದೆ. ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಎಂಬ ನಾಮವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದ ಜಗುಲಿಯಲ್ಲಿ (ಕಟ್ಟೆ) ನಾಲ್ಕು, ಮೂಡಣ ಜಗಲಿಯ ಮೇಲೆ ಎರಡು ಹಾಗು ಪಡುವಣ ಜಗಲಿಯ ಮೇಲೆ ಮೂರು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಒಂಬತ್ತು ಲಿಂಗಗಳು ಇವೆ. ಡಾ.ಎಂ.ಎಚ್.ಕೃಷ್ಣ ಅವರು ಕ್ರಿ.ಶ ೧೯೩೧ ರಲ್ಲಿ ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಕೈಗೊಂಡು ಹತ್ತು ಲಿಂಗಗಳಿವೆ ಎಂದು ಅವರು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ.[೧೯] ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರ ಈ ಹೇಳಿಕೆ ಲಿಂಗಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸದೇ ಇದ್ದುದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯ ಗೊಂದಲಮಯವಾಗಿದೆ. ಹಾಗೂ ಸಂಶೋಧಕರ ಹೇಳಿಕೆ ಮತ್ತು ಅವರು ಲಿಂಗಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ನಮೂದಿಸಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಥಳಿಯರು ಗಂಭಿರವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸದೇ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಎಂದೇ ಕರೆಯವುದು ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜನಜನಿತವಾಗಿದೆ.

ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಥಳೀಯರ ನಂಬಿಕೆಏನೆಂದರೆ, ಪಾಂಡವರು ಅರಗಿನ ಮನೆಯಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದು ಹಿಡಿಂಬವನದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ತಮ್ಮ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಈ ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರೆಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಜನರ ನಂಬಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ನಂಬಿಕೆ ಸರಿ ಸುಮಾರು ೧೩ ಮತ್ತು ೧೪ ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಕ್ರಿ.ಶ ೧೨೪೬ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ಮೇಲಿನ ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನಾವು ಗ್ರಹಿಸಬಹುದು. ಈ ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನಮುದಿಸಿರುವಂತೆ ಅಂದರೆ ಪಂಚ ಪಾಂಡವರು ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ, ಧರ್ಮೇಶ್ವರ, ಭೀಮೇಶ್ವರ, ಅರ್ಜುನೇಶ್ವರ, ಲಕುಳೇಶ್ವರ, ಹಾಗು ಸಹದೇವೇಶ್ವರ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಜೊತೆಗೆ ಇವು ಸಹ "ಪಾಂಡವರು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ್ದರೆಂದು ನಮೂದಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಡಾ. ಎಂ.ಎಚ್.ಕೃಷ್ಣ ಅವರ ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ದೇವಾಲಯ ಧರ್ಮೇಶ್ವರ ಲಿಂಗವೊಂದರದ್ದೇ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಊಹಿಸಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಇವರ ಈ ಊಹೆಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳು ಪುನರ್ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸತೊಡಗಿದರು. ಆದರೆ ಈ ಮೇಲ್ಕಂಡ ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಅಷ್ಟೊಂದು ಸಮರ್ಪಕ ಹಾಗು ಸಾರ್ವಮಾನ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ಮುಂದೆ ನಡೆದ ಆಳವಾದ ಸಂಶೋಧನೆಯಿಂದ ಮತ್ತೊಪ್ಪು ಹೊಸ ವಿಷಯಗಳು ಬಹಿರಂಗಗೊಂಡವು. ಅದೇನೆಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ ೧೧ ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನದ[೨೦] ಉಲ್ಲೇಖದಂತೆ ಇಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗ ಭೀಮೆಶ್ವರದಾಗಿತ್ತು ತರುವಾಯದ ಕಾಲಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ನಂತರದಲ್ಲಿ ಇತರೆ ಪಾಂಡವರ ಲಿಂಗಗಳು ನಿರ್ಮಿಸಿಲ್ಪಟ್ಟು ಕ್ರಿ.ಶ ೧೩ನೇ ಶತಮಾನದ ವೇಳಗೆ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಆಗಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪಾಂಡವರ ಹೆಸರಿನ ಕೆಲ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಲಿಂಗಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಪಂಚ ಲಿಂಗಗಳ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡಿ

ಇವು ಪಾಂಡವರಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದವುಗಳು ಎಂದು ಜನರ ನಂಬಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪಂಚ ಪಾಂಡವರ ನಾಮಾಂಕಿತ ಲಿಂಗಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗು ಕಾಲಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಮನಗಾಣಬಹುದು. ಕ್ರಿ.ಶ ೧೩ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪಂಚ ಪಾಂಡವರ ಹೆಸರಿನ 'ಪಂಚಲಿಂಗ' ಎಂದು ಕರೆಸಿಕೋಂಡಿದ್ದು ಪಂಚಲಿಂಗಗಳು ಯಾವುವು ಎಂಬುದು ಈಗಲೂ ಕೂಡ ನಿಖರವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿನ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಎರಡು ಲಿಂಗಗಳು ಧರ್ಮೇಶ್ವರ ಹಾಗು ಭೀಮೇಶ್ವರ ಲಿಂಗಗಳೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ.

ಸರಳವಾದ ಗುಹಾ ದೇವಾಲಯವಾಗಿರುವ ಇದು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ದೇವಲಯವಾಗಿರಬಹುದೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ ಎನ್ನಬಹುದು. ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಬಹಿರಂಗಗೊಂಡಿವೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಹಾಗು ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ ೧೧ ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವರ ಮಹಾ ಸಾಮಂತನು ಆಗಿದ್ದ ಮಂಗಿಐಚಯ್ಯ ಚಿತ್ರದುರ್ಗವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಈತನು ಭೀಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಮತ್ತು ಹಿಂಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಕಲ್ಲಿನ ಕೋಟೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿಗಿರುವ ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳ ಜೀರ್ಣೋದ್ದಾರ ಹಾಗು ಅವುಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ದತ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದನು.[೨೧] ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮಂಗಿಐಚಯ್ಯನ ಅಧಿನ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಚಿಮ್ಮಗಾವುಂಡ ಎಂಬುವನು ಸಹ ತನ್ನ ಊರಾದ ಕೆರೆಯೂರಿನ ಬಳಿಯಿರುವ ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿಯೊಂದನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದನು. ಶಾಸನ ತಜ್ಞರಾದ ಬಿ.ಎಲ್.ರೈಸ್‌ರವರು ಚಿಮ್ಮಗಾವುಂಡ ಎಂಬುವನ ಹೆಸರನ್ನು ಬಿಮ್ಮಗಾವುಂಡ ಎಂದು ಓದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕೆರೆಯೂರು ಈಗಿನ ಕ್ಯಾಸಪುರ ಗ್ರಾಮವಾಗಿರಬಹುದು ಇಲ್ಲವೆ ಅದು ನಶಿಸಿ ಹೊಗಿರಬಹುದಾದ ಒಂದು ಊರಾಗಿರಬಹುದು. (ಬೆಚರಕ್ ಗ್ರಾಮ) ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅರ್ಚನೆ ಹಾಗು ಧರ್ಮಗುರುವಾಗಿದ್ದ ಜ್ಞಾನಶಿವಮೌನಿ ಮುನಿಪ ಮತ್ತು ಮಂಗಿಐಚಯ್ಯ ಗಾವುಂಡಚಿಮ್ಮ ಈ ಮುವರೂ ಕೆರೆಯೂರಿನವರೇ ಆಗಿದ್ದುದು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶವಾಗಿದೆ.

ಹೊಯ್ಸಳ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ವೀರನರಸಿಂಹ ದೇವನ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಈತನೂ ಚಿತ್ರದುರ್ಗವನ್ನಾಳಿದ ಪೆರುಮಾಳುದೇವದಣ್ಣಾಯಕನು ಕ್ರಿ.ಶ ೧೩ ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬೆನಕನಗೌಡ ಎಂಬುವನ ವಶದಲ್ಲಿದ್ದ 'ಕರುಬರ ಕಾಳೇಯನ ಕೆರೆ' ಮತ್ತು ಅದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಖರೀದಿಸಿ ಅದನ್ನು 'ಪೆರುಮಾಳೆ ಸಮುದ್ರ' ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟನು.[೨೨]

ಈ ಕೆರೆಯ ಮುಂದಿನ ದಿನಮಾನಗಳಲ್ಲಿ 'ಬರಗೆರೆ' ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಗೊಂಡಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಐಂದ್ರಪರ್ವ ಎಂಬ ಆಚರಣೆಯ ಸಲುವಾಗಿ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದನು. ಇದು ಆ ಕಾಲದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಂಪ್ರದಾಯವಾಗಿದ್ದಿತು.

ಹಾಗೆಯೆ ಪೆರಮಾಳುದೇವ ದಣ್ಣಾನಾಯಕನು ಈ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಎಸಗೂರು ಗ್ರಾಮದ ಭೂಮಿಯೊಂದನ್ನು ದಾನವಾಗಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದನು.[೨೩] ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ ಎಸಗೂರು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಮಾರ್ಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ರಸ್ತೆಯ ಬಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಸುಮಾರು ೬-ಕಿ.ಮಿ)ರುವ ದಂಡಿನ ಕುರುಬನಹಟ್ಟಿ ಬಳಿ ಪ್ರಸ್ತುತ 'ಪಾಟಿ' ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ ಹಾಳಾಗಿರುವ ಊರು ಇರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಊಹೆಯನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸಲು ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ದನೆಯ ಕಲ್ಲುಕಂಬ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪಳಿಯುಳಿಕೆಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಮತ್ತು ಈಗಲೂ ನಾವು ನೊಡಬಹುದು. ಈ ಗ್ರಾಮ ಕ್ರಿಶ ೧೬ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.[೨೪] ಪಂಚಲಿಂಗದೇವರು ಮತ್ತು ಅದರ ಎದುರಿಗಿದ್ದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ (ಪ್ರಸ್ತುತ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ನಶಿಸಿಹೋಗಿದೆ) ಪೂಜಾ ಕೈಂಕರ್ಯ ಹಾಗೂ ಅಂಗಭೊಗ, ರಂಗಭೋಗ ಮತ್ತು ದೀಪೋತ್ಸವ ಇತರೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ನಗರದ ಗಣ್ಯರು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅನ್ನಛತ್ರವೂ ಕೂಡ ಅಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿತ್ತು. ಈ ಮೇಲ್ಕಾಣಿಸಿದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಗಾಗಿ ತಗುಲುವ ವೆಚ್ಚವನ್ನು ಭರಿಸಲು ಎಸಗೂರು ಕ್ಷೇತ್ರದ ಆದಾಯವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹಾಗೆಯೆ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪವಿತ್ರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹುದೂರದ ಊರುಗಳಿಂದ ಭಕ್ತರು ಆಗಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಾಗಾಗಿ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ದೇವಾಲಯಗಳೆಂದು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಂಬಲಾಗಿತ್ತು.

ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವರು ಚೋಳಗುರುಗಳು. ಇವರು ರಾಜಗುರುಗಳಾಗಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ (ಗಾರೆಹಟ್ಟಿಯ) ಚೋಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ರಾಜಗುರುಗಳು ಆಗಿದ್ದರು. ಗಾರೇಹಟ್ಟಿಯ ಚೋಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಬೃಹತ್ ನಂದಿಯ ದೇವಾಲಯ ಸ್ತಂಭಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇವರ ಹೆಸರಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಬಹುಶಃ ಈ ನಂದಿ ಮಂಟಪವನ್ನು ಇವರೇ ನಿರ್ಮಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ.[೨೫] ಆ ಶಾಸನದ ಕಾಲಮಾನವನ್ನು. ಬಿ.ಎಲ್.ರೈಸ್ ಅವರು ಕ್ರಿ.ಶ ೧೧೨೫ ಎಂದು ನಮೂದಿಸಿರುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು

ಅದರ ನೈಜ ಕಾಲಮಾನ ಕ್ರಿಶ ೧೩ನೇ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ನಂತರದ ದಿನಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಚೋಳಗುರುಗಳ ವಂಶದವರೇ ಆದ ಮಾಳಗುರುಗಳು ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವರ ನಿರ್ವಹಣೆ ಹಕ್ಕನ್ನು ಪಡೆದರು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಮಹಾದಂಡನಾಯಕ ಪೆರುಮಾಳದಣ್ಣಾನಾಯಕ ತಾನು ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಗ್ರಾಮದ ಜನರ ಸಮಕ್ಷಮದಲ್ಲಿ ಎಸಗೂರು ಗ್ರಾಮದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಮಾಳಗುರು-ಚೋಳ-ಗುರುಗಳಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದನು.

ಕ್ರಿಶ ೧೩ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ಧಾರ್ವಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಇತರ ಧಾರ್ವಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾದ ಅಂಕಲಿಮಠ, ಹಿಂಡಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಗಾಳಿ ಮಂಟಪ ಇನ್ನು ಮುಂತಾದವುಗಳು ಕಾಲ ಕ್ರಮೇಣ ಅಥವಾ ಮುಂದಿನ ದಿನಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡವು. ಹಾಗಾಗಿ ಈ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಭಕ್ತರ ಆಕರ್ಷಣೆಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾದವು. ಆದರೆ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಗುಹಾ ದೇವಾಲಯ ಯಾವುದೇ ನವೀಕರಣ ಅಥವಾ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಭಕ್ತರ ಉಪೇಕ್ಷೆಗೆ ಒಳಗಾಯಿತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ತನ್ನ ಹಿಂದಿನ ವೈಭವದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೧೫

ಹೆಸರು : ಸಿದ್ಧನಾಥ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಚಿಕ್ಕಪುರ

ತಾಲ್ಲೂಕು: ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ

ಕಾಲ.ಸು. ಕ್ರಿಶ : ೧೪ ನೇ ಶತಮಾನ

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ೮ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಪುರ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರ ಹಾಗು ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಗ್ರಾಮದ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಇಂದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನವೀಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಕ್ರಿಶ ೧೩೫೬ ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನವು ಸೋಮಯ್ಯನಾಯಕನು ಇಲ್ಲಿನ ಸಿದ್ಧನಾಥ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೨೬]

ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಸಿದ್ಧನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಹಲವಾರು ಅಂಶಗಳಿಂದ ಪ್ರಮುಖವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂದು ದೇವಾಲಯವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆಧುನೀಕರಣ ಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ವವನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ನವರಂಗ ಹಾಗು ಚಿಕ್ಕ ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗವು ಬಲಿಪೀಠದ ಮೇಲಿರುವುದೇ ದೇವಾಲಯದ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣವೆನ್ನಬಹುದು. ದೇವರಿಗೆ ನೈವೇದ್ಯವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು (ಬಲಿಹರಣ) ಪರಿವಾರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇಡಲು ಬಳಸುವ ಪೀಠಕ್ಕೆ ಬಲಿ ಪೀಠ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಅಥವಾ ಕೊನೆಯ ಮಂಟಪ ಹಾಗು ಅದರ ಮುಂದಿನ ಧ್ವಜ ಸ್ತಂಭದ ಮಧ್ಯ ಬಲಿಪೀಠ ಇರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ನನ್ನ ಅಧ್ಯಾಯನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ವೆಂಕಟರಮಣ, ಹೊರಕೆರೆದೇವಪುರದ ರಂಗನಾಥ, ಬಾಗೂರಿನ ಶ್ರೀ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಬಲಿ ಪೀಠ ಇರುವುದು ಕಂಡು

ಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಪರಿವಾರಾಲಾಯ ಹೆಚ್ಚಿದಾಗ ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲು ಈ ರೀತಿಯ ಬಲಿಪೀಠ ಇರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಬಲಿಪೀಠವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಬಲಿಪೀಠವು ಚಿಕ್ಕಕಲ್ಲಿನ ತುಂಡಿನಂತಿದ್ದು ಕ್ರಮೇಣ ಅನೇಕ ಲಿಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಹೆಚ್ಚು ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣದ ಆರಂಭ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬಲಿ ಪೀಠಗಳು ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಿದ್ದವು.[32] ಅಂದರೆ ಬಲಿ ಪೀಠಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟೊಂದು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಇದ್ದು, ದೇವಾಲಯದ ಒಂದು ಭಾಗವೆಂಬಂತೆ ನಿರೂಪಿತಗೊಂಡಿತ್ತು. ಆದರೆ ನಂತರ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ನವರಂಗ ಅಥವಾ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿನ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು ಬಲಿಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿರುವುದು ಸೋಜಿಗವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಗೊಂಡಿತ್ತೇ ಅಥವಾ ನಂತರ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಏನಾದರು ಈ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೇ ಎಂಬ ಮಾಹಿತಿ ತಿಳಿಯದಾದುದಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಳೀಯರಲ್ಲಿ ಈ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ಮಾಹಿತಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಿವಲಿಂಗವು ಪ್ರಾಚೀನವೆನಿಸಿದರು, ಬಲಿಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಗೊಂಡಿರುವುದು ನಂಬಲೂ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ. ಕಾರಣ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ದುರಸ್ತಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವನ್ನು ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಇಡಬಾರದು ಎನ್ನುವ ಕಾರಣಕ್ಕೆ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲೇ ಇದ್ದ ಬಲಿ ಪೀಠವಿದ್ದಲ್ಲಿ ತಂದು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ಅದರ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ಲಿಂಗುವಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ನಂದಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನ ಸ್ಥಾನಿಕ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲಿರುವ ವೀರಭದ್ರನು ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವನು. ದ್ವಿಭುಜಧಾರಿಯಾದ ಈತನು ತನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿ ಹಾಗು ಕೇಟಕವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಕಿರೀಟಮುಕುಟ, ಕಂಠಾಭರಣ, ಕಠವಸ್ತ್ರ, ಕೇಯೂರ, ಕಂಕಣ, ಕಿಂಕಣಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ಶಿಲ್ಪದ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಭಾವಳಿ ಇದೆ. ಬಲ ಕೆಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಂಜಲಿಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ದಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿಯಾದ ಈತನೂ ತನ್ನ ಕರಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಕೀರಿಟಧಾರಿಯಾದ ಈತನು ಕಂಠಾಭರಣಗಳು, ಕಂಕಣಿ, ಕಿಂಕಣಿ, ವೈಜಯಂತಿ, ಮಾಲ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ ಹಾಗು ಇನ್ನಿತರ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿರುವನು. ಶಿಲ್ಪದ ಸುತ್ತಲೂ ಸರಳ ಪ್ರಭಾವಳಿ ಇದೆ. ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ದೇವಿ ಭೂದೇವಿಯರನ್ನು ತೋರಿಸುವರು.

ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳು ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದ್ದಾಗಿವೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣು, ಈಶ್ವರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇದೊಂದು

ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯವಾಗಿರಬೇಕೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮತ್ತೊಂದು ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗುಂಜಿಗನೂರಿನ ಕುಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಶಿವ, ವಿಷ್ಣು, ಹಾಗೂ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅದೇ ರೀತಿ ನೀರ್ಥುಂದದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಶಿವ, ವಿಷ್ಣು, ಹಾಗೂ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣನನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಬಹುದು.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೧೬

ಹೆಸರು : ವಿನಾಯಕ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಹಿರೇಗುಂಟನೂರು

ತಾಲ್ಲೂಕು: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ

ಕಾಲ.ಸು.ಕ್ರಿಶ ೧೬ ನೇ ಶತಮಾನ

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಭೀಮಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೧೩ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಹಿರೇಗುಂಟನೂರು ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಗಣೇಶ ದೇವಾಲಯವು ಇಂದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆಧುನೀಕರಣಗೊಂಡಿದೆ. ಕ್ರಿಶ ೧೫೩೭ರ ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನವು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸ ಅಚ್ಯುತರಾಯನು ಹೀರೆಗುಂಟೂನೂರಿನ ವಿನಾಯಕ ದೇವರಿಗೆ ಮಲ್ಲಾಪುರ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[25] ಅಂದರೆ ಈ ವೇಳೆಗಾಗಲೆ ವಿನಾಯಕ ದೇವಾಲಯವು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಇಂದು ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಯಾವುದೇ ವಾಸ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳಿರದ ಕೇವಲ ಒಂದು ಸರಳವಾದ ಕೊಠಡಿಯಲ್ಲಿ ವಿನಾಯಕ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಇದೊಂದು ಸು ಕ್ರಿಶ ೧೪–೧೫ನೇ ಶತಮಾನದ ರಚನೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿಯಾದ ಆಸೀನ ಗಣಪತಿಯು ತನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಪರಶು, ಪಾಶ, ಮೋದಕ ಹಾಗು ಫಲಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಕಿರೀಟದಾರಿಯಾದ ಈತನು ಕಂಠಹಾರಗಳು ಉದರ ಬಂಧ, ಕೈಗಡಗ, ಇತ್ಯಾದಿ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿರುವ ಶಿಲ್ಪದ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಭಾವಳಿಯ ಕೀರ್ತಿಮುಖವಿದೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೧೭

ಹೆಸರು : ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಗುಹಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ರಾಮದುರ್ಗ

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಚಳ್ಳಕೆರೆ

ಕಾಲ.ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ. 15–16ನೇ ಶತಮಾನ

ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಗುಹಾ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖ್ಯತೆಯಿದೆ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಪಶ್ಚಿಮ ಘಟ್ಟಗಳು ಆಂದ್ರ ಪ್ರದೇಶದ, ತಮಿಳು ನಾಡು, ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಗುಹಾವಾಸ್ತುವನ್ನು ನಾವು ನೋಡಬಹುದು.

ಕಟ್ಟಡ ವಾಸ್ತುವಿನ ಮಹಾವಸ್ತಾವೇ ಪ್ರೇರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಗುಹಾವಾಸ್ತು ಕ್ರಿಪೂ ೩ನೇ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಮರದ ವಾಸ್ತುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಣೆ ಹೊಂದಿ ನಂತರ ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವದು ಸರ್ವಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಮಧ್ಯಕಾಲಿನ ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಸೂ. ೧೫-೧೬ ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಗುಹಾವಾಸ್ತು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದುದು ತುಂಬಾ ಅಪರೂಪವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಗುಹಾವಾಸ್ತುವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿನ ಕ್ಲಿಷ್ಟತೆ, ತಾಂತ್ರಿಕತೆ, ಬಿಡಿ ಕಟ್ಟಡ ವಾಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ಸುಲಭವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಮಾದರಿಯ ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಅದಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗುತ್ತಾದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬಗಳು, ವಿವಿಧ ಕೆತ್ತನೆ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೆಕವಾಗಿಯೇ ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡು ನಂತರ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಗುಹಾವಾಸ್ತುವನ್ನು ರಚಿಸುವ ವಿಧಾನವೇ ಬೇರೆಯಾಗಿರುತ್ತಾದೆ. ಅದನ್ನು ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಳವಾಗಿ ಕೊರೆದು ದೇವಾಲಯದ ಹಜಾರ, ಕಂಬಗಳು, ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ, ಗರ್ಭಗೃಹ, ವಿತಾನಬಾಗ ಇನ್ನೂ ಮುಂತಾದ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಬೇಕಾಗುತ್ತಾದೆ. ಈಗಾಗಿ ಈ ಮಾದರಿಯ ಗುಹಾವಾಸ್ತುವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಾಗ ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು ತುಂಬಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಮತ್ತು ಜಾಗುರುಕತೆಯಿಂದ ಹಾಗು ತನ್ಮಯತೆಯಿಂದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಜಟಿಲತೆಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿಯೇ ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗುಹಾವಾಸ್ತುವನ್ನು ರಚಿಸುವುದು ತುಂಬಾ ಅಪರೂಪ. ಆದರೆ ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಯುಗಿನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಬಹುದಾದ ಗುಹಾವಾಸ್ತು ಕಂಡುಬರುವುದು ಚಕಿತವಾಗಿದೆ. ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಾಯಕನಹಟ್ಟಿಯಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಐದು ಕಿ,ಮಿ ದೂರ ಸಾಗಿದರೆ ರಾಮದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಈ ಗುಹಾವಾಸ್ತುವಿದೆ. ಸ್ಥಳಿಕರು ಇದನ್ನು ರಾಮನಗುಡ್ಡ ಹಾಗೂ ರಾಮದುರ್ಗದ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಗುಹಾಂತರ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಸಂಬೋಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗುಹಾಲಯವು ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯು ಇರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಕರೆಯಾಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ಗುಹಾಲಯವು ತಲವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಕಿರಿದಾದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗು ಮುಂಬಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬ ಹಾಗು ಎಂಟು ಅರೆಗಂಬಗಳ ಹಾಜರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಗುಹಾಲಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಹೋಲುವಂತಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಸು, ನಾಲ್ಕು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಅದಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲಿದೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಎರಡು ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹಿಂಬದಿಯ ಒಳಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕೋಷ್ಠಗಳಿದ್ದು ಮಧ್ಯಕೋಷ್ಠಲಿದಲ್ಲಿ ನಾಗಶಿಲ್ಪವಿದೆ, ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಈ ಕೋಷ್ಠಗಳ ಮೇಲೆ ಎರಡು ಅಡ್ಡ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕೋಷ್ಠದ ಮೇಲೆ ನಾಲ್ಕು ಕೋಷ್ಠಗಳಂತೆ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಕೋಷ್ಠಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಇದರ ಮೇಲಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಲು ಮರದ ಅಲಂಕರಣವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಪಂಚಶಾಖೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ವಲ್ಲಿ, ವಜ್ರ, ವಿದ್ಯಾಧರ, ವಜ್ರ ಹಾಗೂ ವಲ್ಲಿ ಶಾಖೆಗಳು. ಪೇದ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿರುವರು. ಶಾಖೆಗಳು ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರೆದಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಒಳಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಲಂಕರಣೆಯನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವವಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೩-೧೪ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಮೇಲೆ ನಡೆದ ದಂದಾಳಿಗಳ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಸ್ಲಾಮಿಕ್ ಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ನೀರ್ಥಡಿ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಇಸ್ಲಾಂ ಶೈಲಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಪ್ರಭಾವವಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಬಹುದು.

ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪೂರ್ಣಕಂಬ ಮತ್ತು ಎಂಟು ಅರ್ಧಕಂಬಗಳ ಹಜಾರವಿದೆ. ಈ ಹಜಾರವು ಆರು ಅಂಕಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮಧ್ಯದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು ಬೃಹತ್ ಗಾತ್ರವಿದ್ದು ನಿರಾಲಂಕಾರವಾಗಿವೆ. ಚೌಕಾಕಾರದ ಪೀಠ, ಹಾಗೆಯೇ ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಚಿಕ್ಕದಾಗುತ್ತಾ ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿರುವ ದಿಂಡು ಹಾಗೂ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಳಿಬಿದ್ದಿರುವ ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗಿನ ಅಲಂಕಾರ ರೀತಿಯ ಬೋದಿಗೆ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಈ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಆರೂ ಅಂಕಣಗಳ ವಿತಾನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಗುಚಿದ ಪದ್ಮ ಅಲಂಕರಣವಿದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೊಗ್ಗಿನ ಅಲಂಕರಣ ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಪದ್ಮ ಅಲಂಕರಣದ ಸುತ್ತಲೂ ಅನೇಕ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು, ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಗರುಡ, ಹನುಮಂತ, ನಾಟ್ಯಶಿವ, ವಾ[illegible]ರ, ವೀರಭದ್ರ, ವಾಹನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರು, ಅನಂತಶಯನ, ಶಿವ, ಪಾರ್ವತಿ, [illegible], ರಾಮ, ಸೀತೆ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಕಾಳಿಂಗ ಮರ್ದನ, ರಾಧಾಕೃಷ್ಣ, ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿ, ನಂದಿ ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ. ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತು ಅಡಿ

ಅಗಲ ಹತ್ತು ಅಡಿ ಉದ್ದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಿರುವ ಈ ಹಜಾರಭಾಗವು ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಅಡಿ ಆಳವಾಗಿದೆ. ಇಡೀ ಗುಹಾಲಯವನ್ನು ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದಂತೆ ಹಜಾರದ ಒಳಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಹಲವಾರು ದಿಂಡುಗಳ ಅಲಂಕರಣವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಪದ್ಮ ಭಾಗಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಹಜಾರದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತ ನಂದಿಯ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಗುಹಾಲಯವನ್ನು ನೋಡಿದ ತಕ್ಷಣ ನಮಗೆ ಬಾದಾಮಿಯ ಗುಹಾಲಯಗಳು ನೆನಪಿಗೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಬಾದಾಮಿಯ ಗುಹಾಲಯಗಳಿಗೂ ಈ ಗುಹಾಲಯಕ್ಕೂ ಹೋಲಿಕೆಗಳಿದ್ದರೂ ಸಹ ಬಹಳಷ್ಟು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಬಾದಾಮಿಯ ಗುಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ.೫-೬ನೇ ಶತಮಾನವಾದರೆ ಈ ಗುಹಾಲಯದ ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ. ಸುಮಾರು ೧೬-೧೭ನೇ ಶತಮಾನ. ಬಾದಾಮಿಯ ಗುಹಾಲಯಗಳ ಕೆಂಪು ಮರುಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಬೆಟ್ಟಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರೆ ಈ ಗೃಹಾಲಯವನ್ನು ಗ್ರ್ಯಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯ ಗುಡ್ಡಬಂಡೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಾದಾಮಿಯ ಗೃಹಾಲಯಗಳು ಎತ್ತರವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಹಜಾರ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲಿಯದು ಕೇವಲ ಹಜಾರ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಯ ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಗಾತ್ರದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಹೀಗೆ ನೋಡಲು ಒಂದೇ ರೀತಿ ಎನಿಸಿದರೂ ಸಹ ಕಾಲಮಾನ, ಶೈಲಿ, ಅಲಂಕರಣ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಗುಹಾಲಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಯಾವುದೇ ಶಾಸನಗಳು ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಇದರ ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾಲವನ್ನು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟ ಆದರೂ ಗುಹಾಲಯದ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿ ಹಾಗೂ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಲಂಕರಣವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬-೧೭ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇದು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಅಂದಾಜಿಸಬಹುದು. ಈ ಕಾಲಮಾನದಲ್ಲಿ 'ಹಟ್ಟಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರು' ಎಂದೇ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ನಾಯಕನಹಟ್ಟಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಬಹುಶಃ ಅವರೇ ಇದರ ನಿರ್ಮಾಪಕರಿರಬೇಕು.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೧೮

ಹೆಸರು : ತೇರು ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಹಿರಿಯೂರು ನಗರ

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಹಿರಿಯೂರು

ಕಾಲ.ಸು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬ನೇ ಶತಮಾನ

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿ ೪ರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಿಂದ ಬೆಂಗಳೂರಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಿಂದ ಸುಮಾರು ೪೦ ಕಿ.ಮೀ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಿದೆ. ನಗರ

ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಹಾಗೂ ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶ್ರೀ ತೇರುಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನೋಡಿದೊಡನೆಯೇ ಇದೊಂದು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ತಟ್ಟನೆ ಹೇಳಬಹುದು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೭ ರ ಶಾಸನವು ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜ ವೀರಪ್ರತಾಪ ಸದಾಶಿವರಾಯನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಹರತಿಯ ಪಾಳೆಗಾರ ಕೆಂಚಪ್ಪ ನಾಯಕನು ದೇವರಿಗೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೨೮]

ದೇವಾಲಯವು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ಆಯತಾಕಾರದ ಮಂಟಪ, ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಸಭಾಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ದೇವಾಲಯವು ಸುತ್ತಲೂ ವಿಶಾಲವಾದ ಪ್ರಾಕಾರವಿದ್ದು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ರಾಯಗೋಪುರವಿದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಪ್ರಾಕಾರ ಹಾಗೂ ಈ ರಾಯಗೋಪುರವು ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರಬಹುದು. ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಿದ ಅಂತರಾಳವಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಪಂಚಶಾಖೆಗಳಿದ್ದು ಲತಾ, ವಲ್ಲಿ, ರತ್ನ, ಪದ್ಮ, ವಿದ್ಯಾಧರರನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗ ಹಾಗೂ ಪೇದ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಕುಂಭದ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು ಹಾಗೂ ಭಕ್ತರ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಯತಾಕಾರದ ನಂದಿ ಮಂಟಪವಿದ್ದು ಇದನ್ನು ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎಡ ಬದಿಯ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪವಿರದೆ ಬಲಭಾಗದ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿಯ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.

ನಂದಿ ಮಂಟಪದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ನವರಂಗವಿದೆ. ಕಂಬಗಳು, ಪೀಠ, ಪಾದ, ಅಷ್ಟಮುಖ ದಿಂಡು, ಚೌಕ, ಅಷ್ಟಮುಖ ದಿಂಡು ಮತ್ತು ಸರಳ ಬೋದಿಗೆಗಳಿವೆ. ಕಂಬಗಳ ಚೌಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ವೀರಭದ್ರ, ಕುಬೇರ, ಹಾವಾಡಿಗ, ನೃತ್ಯಗಾರ್ತಿ, ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಹಂಸ, ಈಶಾನ, ದೇವಿ, ವಾದ್ಯಗಾರರು, ಕಾಮಧೇನು, ಭೈರವ, ನಂದಿಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಶಿವ, ಇಂದ್ರ, ಗಣೇಶ, ಹಂಸ, ಬೇಡರಕಣ್ಣಪ್ಪ, ನೃತ್ಯಗಾರ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣವಿದ್ದು ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಗಿಣಿಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಎರಡು ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳಿದ್ದು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗಿರುವುದೇ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೊಷ್ಠಗಳಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಲೀ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಸಭಾ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಈ ಕಂಬಗಳು ಸಿಂಹಾಸ್ತಿ ಕಂಬಗಳಾಗಿದ್ದು ನೋಡಲು ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಮಂಟಪದ ಸುತ್ತಲೂ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಈ ಕಂಬಗಳು

ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಚೌಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಸ, ವ್ಯಾಳ, ನಂದಿ, ಪೂರ್ಣಕಲಶ, ನಾಟ್ಯಾಗಾರರು, ನೃತ್ಯಗಾರರು, ಗಂಡಭೇರುಂಡ, ಬೇಡರಕಣ್ಣಪ್ಪ ಇತ್ಯಾದಿ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸ್ವತಂತ್ರ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ನಂದಿ ಮಂಟಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ, ಇದರ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಎತ್ತರವಾದ ದೀಪ ಸ್ತಂಭವಿದೆ.

ದೇವಾಲಯವು ಏರು ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಗಳ, ತ್ರಿಪಟ್ಟಕುಮುದ ಹಾಗೂ ಚಾಚು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಇದರ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸರಳವಾದ ಭಿತ್ತಿಯಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯೇ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಖರವು ನಂತರ ಕಾಲದ್ದಾಗಿದ್ದು ಗಾರೆ ಹಾಗೂ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯ ಮೂರು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಥಾನಕ ಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು ಸುಣ್ಣ ಬಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ ಮಂಟಪದ ಪ್ರಾಕಾರವಿದೆ. ಪ್ರಾಂಗಣದ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವಿದೆ. ಈ ಪ್ರವೇಶ ಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೂ ಸಹ ಅನೇಕ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು ಭೈರವ, ಗಣಪ, ನಾಗಬಂಧ, ಪದ್ಮ ಶೈವಯತಿಯರನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಐದು ಅಂತಸ್ತಗಳ ರಾಯಗೋಪುರವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಗಾರೆ ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೧೯

ಹೆಸರು : ವೀರಭದ್ರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಹೊಸದುರ್ಗ

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಹೊಸದುರ್ಗ

ಕಾಲ. ಸು. ಕ್ರಿ.ಶ ೧೬೪೯

ಹೊಸದುರ್ಗ ಪಟ್ಟಣವು ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇದೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆರು ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಒಂದಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ ನಗರದ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ೨೨೪೮೮ ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದು ಈ ನಗರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ.

ಹೊಸದುರ್ಗ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ವೀರಭದ್ರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಹೊಸದುರ್ಗ ಮತ್ತು ಹುಳಿಯಾರು ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ.[೨೦] ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯವು ಗರ್ಭಗೃಹ ಅಂತರಾಳ ನವರಂಗವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹವು ಚೌಕಾಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರೇಶ್ವರ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವನ್ನು ಆಧುನಿಕರಣಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂಭಾಗದ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ

ಗಣೇಶ,ಶೂಲಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನವರಂಗವಿದ್ದು ನವರಂಗದ ನಾಲ್ಕು ಪೂರ್ಣ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳ ಚೌಕಾಕಾರದ ಪೀಠ ಅಷ್ಟಮುಖ ದಿಂಡು ಸರಳ ಬೋದಿಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಈ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಮ ಗಣೇಶ ಮೊದಲಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ ನವರಂಗದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆ ಇದೆ. ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಎರಡು ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳಿದ್ದು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರನ್ನು

ಕಾಣಬಹುದು. ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ನಂದಿಯ ಉಬ್ಬುಕೆತ್ತನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಏರುವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವು ಸರಳವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಹಾಗು ಭಿತ್ತಿಯು ಸರಳವಾಗಿದೆ. ವೇಸರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಶಿಖರದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆ ಕೂಡುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಾಂಗಣವಿದೆ. ಪ್ರಾಂಗಣ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ, ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಪ್ರಾಂಗಣದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೀಪಸ್ತಂಭವಿದೆ. ಹೀಗೆ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಿಂದ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದವರೆಗಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಂಡು ಬಂದಿದ್ದು ಉತ್ತಮವಾಗಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿವೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದ ನೀರ್ಗುಂದದ ದೇವಾಲಯ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದು, ಸೂಕ್ಷ್ಮಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರ ಕಾಲದ ಬಾಗೂರಿನ ಚನ್ನಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದು ಮರುಳು ಶಿಲೆ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಉತ್ತಮ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದ ಕಂಗುವಳ್ಳಿ, ಜಾನಕಲ್ಲು, ಹಾಲುರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ರಚನೆಯಾಗಿವೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೨೦

ಹೆಸರು : ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಹರತಿ ಕೋಟೆ

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಹಿರಿಯೂರು

ಕಾಲ. ಸು. ಕ್ರಿಶ ೧೭೦೦

ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಹರತಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಪಾತ್ರವನ್ನುವಹಿಸಿರುವರು. ಹಿರಿಯೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಮಾರ್ಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸುಮಾರು ೧೩ ಕಿ.ಮಿ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಹರತಿಕೋಟೆ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಇದನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ವಿಜಯನಗರ ಪಥನದ ನಂತರ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿರುವರು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ನೀಡಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು, ಕೆರೆ, ಬಾವಿಗಳನ್ನು, ಹಾಗು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವರು. ಇವುಗಳು ಈ

ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಯುವಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ೧೦೧ ದೇವಾಯಗಳಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆಯಾದರು, ಅಧ್ಯಯನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೆಲವೇ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಶಾಸನೋಕ್ತವಾಗಿ ಹರತಿಯಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.[೩೧] ಆದರೆ ಸ್ಥಳೀಯರು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ರೇವಣಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹರತಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಊರಿನ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಸಾಗುವ ಪ್ರಮುಖ ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಹೊದಿಸಿರುವ ಹಿತ್ತಾಳೆಯ ಕವಚದ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀ ರೇವಣಸಿದ್ದೇಶ್ವರಮಠ ಎಂದು ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿ ಸಭಾಮಂಟಪ ಮುಖಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಅದರ ಹಿಂದೆ ಶಿವಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ರೇವಣಸಿದ್ದೇಶ್ವರನ ನಿಂತಿರುವ ಮೂರ್ತಿಯು ೨/೨ ಅಡಿ ಇದ್ದು ಅಕರ್ಷಣಿಯವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನು ಕಮರದ ಬೆಂಕಿ ಹಿಡಿಯದ ಮರದ ದಿಮ್ಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಡೆದ ೨ ಕಂಬಗಳಿಂದ ತೀರು, ತೊಲೆ, ಜಂತೆಗಳ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನವರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಮುನ್ನ ದ್ವಾರದ ಮೇಲಿನ ಗೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಸವಾರನೊಂದಿಗಿರುವ ಆನೆಗಳು ಮತ್ತು ಗಂಡಭೇರುಂಡ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾರೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನವರಂಗ ವಿಶಾಲವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿನ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಿಂದ ಇಳಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಸರಪಳಿಗಳು ತೂಗು ಮಂಚವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ದೇವರನ್ನು ಕೂರಿಸಿ ನವರಾತ್ರಿ ಹಬ್ಬದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ದಿನಗಳ ಕಾಲ "ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಕೂರಿಸುವ" ಆಚರಣೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ಜಾತಿಯ ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ಮರವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ ನವರಂಗ ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದು ಮರದ ೪ ತೊಲೆಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯ ಅಟ್ಟಣಿಗೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ದಂಡಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಿದ್ದು, ಅವು ಗಟ್ಟಿ ಮರದ ಕೊರಡುಗಳೆಂದು ನೋಡಿದ ಕೂಡಲೇ ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ವಿಶೇಷವಾದ ಕಲಾವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಗಂಟೆಗಳ ಮೇಲೆ ಬರಹಗಳಿದ್ದು ಮುಖ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ನೇತುಹಾಕಿರುವ ಗಂಟೆಯೊಂದು ಓರುಗಲ್ಲಮ್ಮನ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂದು ಅದರ ಮೇಲಿನ ಬರಹ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮೂಲ ಪೀಠವೊಂದನ್ನು ಉಳಿದ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗವೆಲ್ಲ ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಕಲ್ಲೆಂದು ಹೇಳುವ ಭುವನೇಶ್ವರಿಮಾದರಿಯ ಚಿತ್ರವಿರುವ ಕಲ್ಲು ದೇವಾಲಯದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೨೧

ಹೆಸರು : ಪ್ರಸನ್ನ ಗಣಪತಿ

ಸ್ಥಳ : ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ

ಕಾಲ : ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬ ನೇ ಶತಮಾನ

ಹೋಳಲ್ಕೆರೆ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಗರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಬಯಲು ಗಣಪತಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ನೋಡುಗರ ಕಣ್ಮನ ಸೇಳೆಯುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪ ಶೈಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇದು ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಕಾಲದ ಹಂಪಿಯ ಬೃಹತ್ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುವಂತಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಬಯಲು ಗಣಪತಿ, ಪ್ರಸನ್ನ ಗಣಪತಿ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಒಂದು ಶತಮಾನದ ಹಿಂದೆ ತೂಗುದಲೆ ಗಣಪತಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಶಿಲ್ಪದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ತುರುಬಿನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇಳಿಬಿದ್ದು ತೂಗುತ್ತಿರುವಂತಹ ಮುತ್ತಿನ ಅಲಂಕರಣೆಯಿರುವುದೇ, ಹೀಗೆ ಕರೆಯಲು ಕಾರಣ. ಆದರೆ ಶಿಲ್ಪವು ಬಯಲಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಬಯಲು ಗಣಪತಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದೇ ಸೂಕ್ತವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಬಿ.ಎಲ್.ರೈಸ್‌ರವರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೦೩ ರಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕ ಸಂಪುಟ ೧೧ರಲ್ಲಿ ಈ ಶಾಸನ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುಶಃ ಅವರ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಂದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತೊರುತ್ತದೆ. ಗಣಪತಿ ಶಿಲ್ಪದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವನು ಗುಲ್ಯಪ್ಪ ನಾಯಕ. ಈತನು ಕಾಮಗೇತಿ ಮದೆಕೆರಿನಾಯಕನ ಮೈದುನನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯ ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿಯಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೬೮ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿರುವ ಮದೆಕೆರೆನಾಯಕನ ಮೈದುನ ಗುಲ್ಯಪ್ಪನಾಯ ಎಂದೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಿಲ್ಪದ ಕಾಲಮಾನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬ನೇ ಶತಮಾನವೆಂದು ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಗಣಪತಿ ಶಿಲ್ಪವು ಸುಮಾರು ೮ ಅಡಿ ಎತ್ತರ ಹಾಗೂ ೬ ಅಡಿ ವಿಸ್ತಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿಯಾದ ಈತನು ಮೋದಕ, ಫಲಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಕೀರೀಟಧಾರಿಯಾದ ಈತನು ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕಂಠಹಾರಗಳು, ಉದರಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಕಿಂಕಿಣಿ ಮೊದಲಾದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ಪೀಠದಲ್ಲಿ ಕಿರಿದಾದ ಮೂಷಕವನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

೫.೨ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು :

ಪೀಠಿಕೆ:

ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವು ಒಂದು. ಈ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಶೈವ ಧರ್ಮದಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಮುಖ ಆರಾಧಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿವಿಧ ಲೀಲೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಆರಂಭ ಗ್ರಂಥವಾದ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಸಮಕಾಲೀನ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ

ಈತನು ಒಬ್ಬನೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಸೂರ್ಯನ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಎಂಬುದಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಆತನ ದೈನಂದಿನ ಮತ್ತು ವಾರ್ಷಿಕ ಚಲನೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಕೆಲ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಈತನ ರುಂಡವನ್ನು ಮುಂಡದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಲಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ಆತನೇ ಸೂರ್ಯದೇವನಾದನೆಂದು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೩೨] ಅಜೆಯ ಸಂರಕ್ಷಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಈ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಆ ಮೂಲಕ ನಿಯತವಾದ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸಿದನೆಂದು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೩೩]

ವೈದಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಿದ್ದ ಆರ್ಯರು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ತುಂಬ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದರು. ಆದರೆ ವಿಷ್ಣುವು ಭಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಸಾದಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಯಾಗಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅವರ ಭಕ್ತಿಗೆ ಕರುಣೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಲಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ಆರ್.ಜಿ.ಬಂಡಾರ್ಕರ್‌ರವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.[೩೪] 'ಯಾರ ಭಕ್ತಿಯ ಗುರಿಯು 'ವಾಸುದೇವನು' ಯಾರ ಭಕ್ತಿಯ ಗುರಿಯು ಅರ್ಜುನನೋ ಅಂತವರನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಾಸುದೇವಕ ಮತ್ತು ಅರ್ಜುನಕ ಎಂದು ಪಾಣಿನೀಯ ಅಷ್ಟಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿದೆ.[೩೫]

ಮೈತ್ರಿ ಉಪನಿಷತ್‌ನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿದಾಯಕವಾದ ಆಹಾರವನ್ನು ಸಾಕ್ಷತ್ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕಠೋಪಪಷನಿತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾನವನ ಆತ್ಮದ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸುತ್ತಾ ಅದರ ಗುರಿ ಶಾಶ್ವತ ಸುಖದ ನೆಲೆಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪಾದವೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.[೩೬] ಹೀಗೆ ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಆತನ ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಆತನ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ.

ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿವಿಧ ಅವತಾರಗಳು:

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಇತ್ತೀಚಿನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಆರಂಭ ಕೃತಿಯಾದ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ನಾವು ಈಗಾಗಲೇ ಗಮನಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಇನ್ನೂ ವಿಷ್ಣುವಿನೊಂದಿಗೆ ಯಾವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರದ ವಾಮನ, ಮತ್ಸ್ಯ ಮತ್ತು ಕೂರ್ಮವಾತರಗಳ ಕಲ್ಪನೆಯು, ಶತಪಥ ಮತ್ತು ಇತರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಿಕಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಕೂರ್ಮಾವತಾರವನ್ನು ತಾಳಿದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಂತತಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಮತ್ತು ವರಹ ಅವತಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದನು ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.[೩೭] ತೈತರಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿದುದಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇದೇ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹಾವತಾರವನ್ನು ಸಹ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ವೈದಿಕ ಕಾಲದಿಂದೀಚೆಗೆ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿಯು ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪಗಳಾದ ವರಹ, ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ ಅವತಾರಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಆದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಒಮ್ಮತ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುತೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹತ್ತೂ ಅವತಾರಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ, ಇತ್ತೀಚಿನ ಅವತಾರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಒಮ್ಮತ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಸುರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಯುಗದಿಂದ ಬಹುತೇಕ ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿರುವ ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ, ವರಹ,

ನರಸಿಂಹ, ವಾಮನ, ರಾಮ, ಪರಶುರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ, ಬುದ್ಧ ಮತ್ತು ಕಲ್ಕಿ ಎಂಬ ದಶಾವತಾರಗಳನ್ನು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ.ಎಂಟನೇ ಶತಮಾನದ ಪೌರಾಣಿಕ ಪದ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾದ ಮಹಾಬಲಿಪುರಂ ಶಿಲಾಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.[೩೮]

ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪೌರಾಣಿಕ ಸಂಗತಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ದೇಶದ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಾತನ ಅವಶೇಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಪರಮ ಭಾಗವತರೆನಿಸಿದ್ದ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ಚಾಲುಕ್ಯ ರಾಜವಂಶದ ಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಬಾದಾಮಿಯ ಕಲ್ಲಿನ ಕೆತ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಪಾದ ಒತ್ತುತ್ತಿರುವ ವಿಷ್ಣುವು ಅನಂತನೆಂಬ ಸರ್ಪದ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿರುವಂತೆಯೂ ವರಾಹ, ವಾಮನ ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹ ಹಾಗೂ ಹರಿಹರಾವತಾರಗಳನ್ನು ತಾಳಿರುವಂತೆಯೂ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದು ಕೃಷ್ಣ ರೀತಿಯ ಅನೇಕ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಸಹ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತವೆ.[೩೯] ಸುಮಾರು ಆರನೇ ಶತಮಾನದ್ದಿರಬಹುದಾದ (ಉತ್ತರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಝಾನ್ಸಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಿಯೋಘರಿನ ಒಂದು ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅನಂತನಾಗನ ಮೇಲೆ ಪವಡಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರತೀಕವಿದೆ.) ಪ್ರಾಯಶಃ ಆರನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದಿರಬಹುದಾದ ಮಧ್ಯ ಭಾರತದಲ್ಲಿರುವ ಪಥರಿಯಲ್ಲಿನ ಒಂದು ಶಿಲ್ಪವು ಆಗ ತಾನೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಕೃಷ್ಣನು ತನ್ನ ತಾಯಿಯ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಮಲಗಿರುವುದನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವುದಾಗಿ ನಂಬಲಾಗಿದೆ. ಎಂಟನೇ ಶತಮಾನದ್ದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವ ಎಲ್ಲೋರದಲ್ಲಿರುವ ದಶಾವತಾರ ಮತ್ತು ಕೈಲಾಸನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಶಃ ಅದೇ ಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದೆನ್ನಬಹುದಾದ, ಮದರಾಸಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಮಮಲ್ಲಪುರಮ್ಮಿನ ಕಲಾ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವತಾರಗಳ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುದೇವತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ನಿರೂಪಣೆಗಳೂ ಇವೆ. ಆರು ಅಥವಾ ಏಳನೇ ಶತಮಾನದ್ದೆನ್ನುವ ಪಹರ್ ಪುರವ (ಉತ್ತರ ಬಂಗಾಳ) ಒಂದು ಶಿಲ್ಪವು ಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ಆತನ ಪತ್ನಿಯನ್ನು (ಪ್ರಾಯಶಃ ರುಕ್ಮಿಣಿ) ಕುರಿತುದಾಗಿದೆ. ಆಕೆಯನ್ನು ರಾಧೆಯೆಂದು ಗುರುತಿಸುವ ಸಂಭವವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಪ್ರಮಾಣಭೂತವಾದ ಶಾಸನ ಅಥವಾ ಸಾಹಿತ್ಯ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಧೆಯ ಹೆಸರಿಲ್ಲ.

ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಮ್ಮ ಕುಲದೇವತೆಯಾಗಿ ಪಡೆದಿದ್ದು ಬಾದಾಮಿಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಚಾಲುಕ್ಯರು. ಇದೇ ರೀತಿ ಕಾರ್ತಿಕೇಯರು ದೇವರು ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರಲ್ಲಿ ತಮಗಿದ್ದ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹರಿಹರ ಪಂಥ (ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಶಿವ–ಸಂಯೋಜನೆ) ಕೃಷ್ಣನ ಸಾಕು ತಂದೆಯಾದ ನಂದನ ಗೋಪನ ಮಗಳಾದ ದೇವಿಯ ಪಾತ್ರ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಶಿವ ದೇವತೆಗಳ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ ಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಸಹ ನಾವು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಬಹುದು. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮೀಕರಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಸ್ಪರ್ಧಿಯಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪಂಗಡಗಳನ್ನು ಸಮನ್ವಯಗೊಳಿಸುವುದು ಹಳೆಯದು. ಆದರೆ ಒಬ್ಬ ದೇವರನ್ನೇ ಎಂದರೆ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ, ವರುಣ, ಮಿತ್ರ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅರ್ಯೇಮನ್ ಎಂದಾಗಿ ಋಗ್ವೇದದಷ್ಟು ಪ್ರಾಚೀನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದರೂ ಪಂಥಾಭಿಮಾನ ಮತ್ತು ಸಮನ್ವಯದ

ಪ್ರಯತ್ನಗಳೆರಡೂ ಬಹುಶಃ ಅರ್ಯೇತರ ಪ್ರೇರಣೆಯೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಹುವಿಷ್ಕನ ಒಂದು ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಶಿವದೇವತೆಗಳ ಸಂಯುಕ್ತ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿರುವುದಾಗಿ ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಗಾಂಧಾರದ ಕೆತ್ತನೆಯಲ್ಲಿದರೋ ತ್ರಿಶಿರಸ್ಸುಗಳು ಮತ್ತು ಷಡ್ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಯ ಚಿತ್ರ ಹೊಂದಿರುವುದಾಗಿ ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ.[೬೦] ಏನೇ ಆಗಲಿ ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿಸ್ಸಂದೇಹವೆನ್ನಿಸಿಲ್ಲ. ಹಿರಣ್ಯ ಗರ್ಭ ಅಥವಾ ಹರ-ನಾರಾಯಣ -ಬ್ರಹ್ಮರ ಆರಾಧನೆಯು ಪ್ರಾಚೀನ ಕದಂಬರ ಐದು ಮತ್ತು ಏಳನೇ ಶತಮಾನಗಳ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮೊದಲೇ ಹೇಳಿದ್ದಂತೆ ಹರಿಹರ ನಿರೂಪಣೆಯು ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿನ ಆರನೇ ಶತಮಾನದ ಗುಹಾಂತ ದೇವಾಲಯಲದಲ್ಲಿ ತೋರಿಬರುತ್ತದೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಅನೇಕ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರದೇಶ. ಮೌರ್ಯರಾದಿಯಾಗಿ ಶಾತವಾಹನರು, ಕದಂಬರು, ಬದಾಮಿಚಾಲುಕ್ಯರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ಹೊಯ್ಸಳ, ವಿಜಯ ನಗರದ ಅರಸರು ಹಾಗೂ ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಗಾಯಗಾರರು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿರುವರು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ರಾಜಮನೆತನದವರೂ ನೇರವಾಗಿ ಅಥವಾ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಆಯಾ ಕಾಲ ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶಾಸನಗಳು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಈ ಅರಸರುಗಳ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಹ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಈ ಅರಸರುಗಳು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಾಯಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಕಡಿಮೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಆರಂಭ ಕಾಲದ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯವೆಂದರೆ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗುಂಡೇರಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀ ಚನ್ನಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೬೯ ರ ಶಾಸನವು (ಹೆಚ್.ಎಲ್.ಕೆ.೨೧) ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೬೧] ಹಾಗಾಗಿ ೧೦ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲೇ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿದ್ದು ದೇವಾಲಯದ ಸ್ವರೂಪದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಚನ್ನಕೇಶ್ವರ ಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು ಇದರ ಬಾಹ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಇದೊಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಹಾಗೂ ಪ್ರಮುಖ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೦೧

ಹೆಸರು : ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಪರಶುರಾಂಪುರ

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಚ್ಚಳ್ಳಕೆರೆ

ಕಾಲ : ಸು ಕ್ರಿ.ಶ ೧೧೨೪

ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೋಬಳಿ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಪರಶುರಾಂಪುರದ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಚನ್ನಕೇಶವಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕ್ರಿಶ ೧೧೨೬ರ ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನವೊಂದು ದೇವಾಲಯದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೪೨] ದೇವಾಲಯವು ಸುಣ್ಣಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದ್ದು ಆಧುನೀಕರಣಗೊಂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಶ್ರೀ ಚನ್ನಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ತಲವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ಹಾಗು ನವರಂಗಳನ್ನುಹೊಂದಿದೆ. ಚೌಕಾಕಾರದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವರ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿರುವ ಚನ್ನಕೇಶವ ಮೂರ್ತಿಯು ಸ್ಥಾನಿಕ ಬಂಗಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿಯಾದ ಈತನು ತನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗಧಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವನು. ಕೀರೀಟಧಾರಿಯಾದ ಈತನು ಕಂಠಾಭರಣಗಳು, ಕಂಕಣ, ಕಿಂಕಣಿ, ಹಾಗು ಇನ್ನಿತರ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿರುವನು. ಪಾದದವರೆಗೂ ಈತ ಧರಿಸಿರುವ ಉಡುಪು ಸಹ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಿದ್ದು ಕೀರ್ತಿಮುಖವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊಗಚಿದ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆಯಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ.

ಇದರ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯು ಸಹ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆಯಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಸಹ ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ತ್ರಿಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಗೂಡುಮಂಟಪವಿದ್ದು ಒಂದು ಬದಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಶಿಲ್ಪಗಳು ಮತ್ತೊಂದು ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷೀ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅಂತರಾಳ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ೪ ಕಂಬಗಳಿದ್ದು ನವರಂಗವು ಸರಳವಾಗಿದೆ ಕಂಬಗಳು, ಪೀಠ, ಪಾದ, ಅಷ್ಟಮುಖ, ಚೌಕಭಾಗ, ಪೂರ್ಣಕುಂಭ, ದಪ್ಪನಾದ ಬೋದಿಗೆ, ಹಾಗೂ ಸರಳವಾದ ಅಭಾಕಸ್‌ಗಳಿವೆ. ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ನಾಟ್ಯವೇದಿಕೆ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯು ಸಹ ಸರಳವಾಗಿದ್ದು. ಗರ್ಭ ಗೃಹ ಹಾಗು ಅಂತರಾಳಗಳಲ್ಲಿರುವಂತಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಮತ್ತಿನ್ನಾವುದೇ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಸರಳವಾದ ಕಲ್ಲು ಚಪ್ಪಡಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಚನ್ನಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಏರುವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ದಿಂಡುಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಜಗತಿ,ಗಳ ತ್ರಿಪಟ್ಟಕುಮುದ ಹಾಗು ಕಪೋತ ಭಾಗಗಳಿವೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ವಿಮಾನವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿಯು ಚಪ್ಪಟೆಯಾಗಿದೆ. ಶಾಸನೋಕ್ತವಾಗಿ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ

ಕಾಲಮಾನ ಕ್ರಿಶ ೧೨ ನೇ ಶತಮಾನ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದ್ದರೂ ದೇವಾಲಯದ ಬಾಹ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇದೊಂದು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಂತಿದೆ. ಮೇಲ್ಛಾವಣಿ ಹಾಗು ಗೋಪುರವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಗಾರೆ ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿಶ ೧೨ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೂ ಮೊದಲೇ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ನಂತರ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ವಿಜಯ ನಗರದ ಅರಸರು ದೇವಾಲಯದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಅರಿತು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿರಬಹುದು.

ದೇವಾಲಯದ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಆಳ್ವಾರರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ನಗರದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯ, ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ, ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕು ಬಾಗೂರಿನ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಭರಮಸಾಗರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗಡಿಭಾಗದ ನೀರ್ಥಡಿ ಶ್ರೀ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿಯ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಬಹುದು. ಮೇಲೆ ಹೆಸರಿಸಿದ ಎಲ್ಲಾ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಹಾಗು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಹಾಗಗಿ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಸಹ ಅವುಗಳ ಸಮಕಾಲೀನವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೀಪಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ ಮಧ್ಯದೀಪ ಸ್ತಂಭದ ಪಾದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈತನ ವೇಷ ಭೂಷಣಗಳು ಹಾಗು ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಬಹುಶಃ ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕನಿರಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಇರುವ ಕ್ರಿ.ಶ ೧೫೫೧ರ ಶಾಸನವು ಪರುಶುರಾಂಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಗರುಡ ಮತ್ತು ಹನುಮಂತ ದೇವರ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೮೩] ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಗರುಡ ಮತ್ತು ಆಂಜನೇಯ ರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ ಪ್ರಾಯಶಃ ದೇವಾಲಯ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಗೊಂಡಿರಬಹುದು.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೦೨

ಹೆಸರು : ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಚಿತ್ರದುರ್ಗ

ಕಾಲ.ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪ನೇ ಶತಮಾನ

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಹಲವಾರು ದೇವಾಲಯಗಳು ಇದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯವು ಸಹ ಒಂದು. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಉಯ್ಯಾಲೆ ಕಂಬದಿಂದ ಖಜಾನೆ ಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ

ಮುಂದೆ ನಡೆದರೆ ಅಕ್ಕ ತಂಗಿಯರ ಹೊಂಡಗಳನ್ನು ದಾಟಿದರೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಪುಷ್ಕರಣಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಹೊಂಡ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ಹೊಂಡ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೩೮ ರ ಶಾಸನವು ಹೊಯ್ಸಳ ವೀರ ಬಲ್ಲಾಳನ ದಂಡನಾಯಕರು ಶ್ರೀ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ದೇವರಿಗೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೪೪]

ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು. ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ತೆರದ ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹವು ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದ ಸುತ್ತಲೂ ಗೋಪಿಕಾ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಗೂ ಕೃಷ್ಣನು ಕೊಳಲನ್ನು ಊದುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ವೇಣುಗೋಪಾಲನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರದ ಕಿರು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಲತಾ, ವಜ್ರ, ಪದ್ಮ, ಸ್ತಂಭ ಹಾಗೂ ವಲ್ಲಿ ಶಾಖೆಗಳಿವೆ. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಹಾಗೂ ಪೇದ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರ ಪಾಲಕರಿರುವರು. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅದೇ ರೀತಿಯ ಅಂತರಾಳ ಇದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಸಹ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಂತಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಅಂತರಾಳಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಪಥ ಇರುವುದು. ಹಾಗಾಗಿ ಇದನ್ನು ಸಾಂಧಾರ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗವು ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಇದು ತೆರದ ರಂಗಮಂಟಪದಂತಿದ್ದು ಮೂರು ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಂಬಗಳು ವಿಜಯ ನಗರ ಕಾಲದ ಕಂಬಗಳ ಶೈಲಿಯಂತಿದ್ದು. ಪಾದಭಾಗದ ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮ, ರಾವಣ, ಆಂಜನೇಯ, ನವಿಲು, ಮಹಿಷಮರ್ದಿನಿ, ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತೆ, ಕಾಳಿಂಗಮರ್ದಿನ, ವ್ಯಾಳ, ಪುಷ್ಪ, ನೃತ್ಯಗಾರರ್ತಿಯರು, ವೀರರು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ. ರಂಗ ಮಂಟಪದ ಎಡ ಮತ್ತು ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ, ಅಳ್ವಾರಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ಹನ್ನೆರಡು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಅಳ್ವಾರರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕು ಬಾಗೂರಿನ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು.

ರಂಗಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಆರರಂತೆ ಎರಡು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಈ ಕಂಬಗಳು ಸಹ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಚೌಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಗರುಡ, ಬಾಲಕೃಷ್ಣ, ಹಾವಾಡಿಗ, ಭಕ್ತರು, ನೃತ್ಯಗಾರರು, ವ್ಯಾಳ, ಪುಷ್ಪ, ನವಿಲು, ಯೋಧ, ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆ, ಕಾಳಿಂಗಮರ್ದನ, ರಾಮ, ಆಂಜನೇಯ, ರಾವಣ ಇನ್ನಿತರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು.

ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವು ಏರುವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಹಾಗೂ ಬಾಹ್ಯ ಭಿತ್ತಿ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಮೇಲ್ಛಾವಣೆಯು ಸಹ ಸಮತಟ್ಟವಾಗಿದೆ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅರ್ಧ ಗುಹಾ ಅರ್ಧ ನಿರ್ಮಾಣ ವಾಸ್ತುಗಳಾಗಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಯಾವುದೇ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಗಳೊಂದಿಗಿರದೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಇದರ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಇದೊಂದು ಸಾಂಧಾರ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೦೩

ಹೆಸರು : ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಮಾಳೆನಹಳ್ಳಿ

ತಾಲ್ಲೂಕು: ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ

ಕಾಲ.ಸು.ಕ್ರಿಶ – ೧೫ ನೇ ಶತಮಾನ

ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯಿಂದ ಶಿವಮೊಗ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೧೩ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಮಾಳೆನಹಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ವ ಪಡೆದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನೋಡಿದೊಡನೆ ಹೊರೆಕೆರೆದೇವಪುರದ ರಂಗನಾಥ, ಬಾಗೂರಿನ ಚನ್ನಕೇಶವ, ಮತ್ತೋಡಿನ ರಂಗನಾಥ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ವೆಂಕಟರಮಣ ಹಾಗು ಇನ್ನಿತರ ದೇವಾಲಯಗಳು ನೆನಪಿಗೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಮೆ ಈ ಎಲ್ಲಾ ದೇವಾಲಯಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಎಂದರೆ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಾಗಲಾರದು. ದೇವಾಲಯವು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿದ್ದರೂ ಗಂಭೀರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಕರ್ಷಕವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಶ ೧೪೮೩ರ ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ತಿರುಮಲ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ಸ್ಥಳೀಯರು ಲಕ್ಷ್ಮೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.[೪೫]

ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ಸಭಾಮಂಟಪ ಹಾಗು ವಿಶಾಲವಾದ ಪ್ರಾಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಚೌಕಾಕಾರದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ರಂಗನಾಥ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಸುಮಾರು ೩ ೧/೨ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಿರುವ ಶಿಲ್ಪವು ಕಪ್ಪುಕಲ್ಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ರಂಗನಾಥನು ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿಯಾಗಿದ್ದು ತನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುದೆ. ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವನು. ಕೀರೀಟ, ಕಂಠಾಭರಣಗಳು ಕಟೀಬಂಧ ಕಂಕಣ, ಕಿಂಕಿಣಿ, ಯಗ್ನೋಪವಿಹಿತ ಇತ್ಯಾದಿ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಕೃಂತಗೊಂಡಿರುವನು. ಪೀಠದಲ್ಲಿ ಗರುಡನನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯು ನಕ್ಷತ್ರಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊಗಚಿದ ಮಗು ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆಯಿದೆ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ತ್ರಿಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ

ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಯನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಅಂತರಾಳವು ಸರಳವಾಗಿದ್ದು. ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೆ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಸಹ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದ್ದು ಪಂಚ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಪೇದ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿರುವರು. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಯನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಂತರಾಳದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನವರಂಗವಿದೆ. ಕಂಬಗಳು ಪೀಠ, ಪಾದ, ಬಹುಮುಖ-ಚೌಕ, ಪೂರ್ಣಕುಂಬ, ದುಂಡಾದ ಬೋದಿಗೆ ಹಾಗು ಅಭಾಕಸ್‌ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ನಾಟ್ಯ ವೇದಿಕೆಯಿದೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯು ಸರಳವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಿದ ಸಭಾಮಂಟಪವಿದೆ. ಇದು ಸಹ ನವರಂಗದೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಕಂಬಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿವೆ. ಕಂಬಗಳ ಚೌಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು, ನರಸಿಂಹ, ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವರು. ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಲಿ ಪೀಠ ದೀಪಸ್ತಂಬ ಹಾಗೂ ಗರುಡ ಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ ವಿಶಾಲವಾದ ಪ್ರಾಕಾರವಿದೆ. ಪ್ರಾಕಾರದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಹೊರಕೆರೆದೇವಪುರದ ರಂಗನಾಥ ದೇದಾಲಯದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಂತಿದೆ. ಕೇಳ ಈ ಕಂಬಗಳು ಸಹ ಪ್ರತೋಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹತ್ತೂ ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಂಟಪವಿದ್ದು. ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಮಂಟಪದ ಮೇಲೆ ಶಾಲ ಶಿಖರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗೋಪುರವಿದೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೦೪

ಹೆಸರು : ಬಾಗೂರಿನ ಶ್ರೀ ಚನ್ನಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಬಾಗೂರು

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಹೊಸದುರ್ಗ

ಕಾಲ ಸು.ಕ್ರಿಶ : ೧೫-೧೬ ನೇ ಶತಮಾನ

ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೧೦ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಬಾಗೂರು ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಗೆಊರು, ಭಾಗ್ಯಪುರ, ಬಾಗೂರು ಚರಂತಿ, ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿ ಭತ್ತ ಬೆಳೆಯುವುದರಿಂದ ಸಣ್ಣಕ್ಕಿ ಬಾಗೂರು ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬಾಗೂರಿನಲ್ಲಿ ನೂರಾ ಒಂದು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಹತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯವೊಂದೇ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ದೇವಾಲಯವು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲು ಪ್ರಾರಂಭಗೊಂಡು ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರು ಹಾಗೂ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಗಾರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವುದರ ಮೂಲಕ ವಿಶಾಲವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೫೬ ರ ಶಾಸನವೊಂದು ವಿಜಯನಗರ ಅರಸ ಸದಾಶಿವರಾಯನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೪೬] ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೭೧ ರ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರು ಹನುಮಪ್ಪ ನಾಯಕರ ಮಗ ರಾಜಪ್ಪನಾಯಕನು ಇದೆ ಆವರಣದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟ ವಿವರ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೪೭]

ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ನವರಂಗ, ಸಭಾಮಂಟಪ ಹಾಗೂ ಮುಖ ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ಥಾನಿಕ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿಯಾದ ಈತನು ತನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಮ, ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಹಾಗಾಗಿ ಈತನನ್ನು ಕೇಶವ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಪೀಠದಲ್ಲಿ ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಗರುಡ ಹಾಗೂ ಕೇಶವನ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿ ಇರುವರು. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಯತಾಕಾರದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ನಂತರದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಲೆಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಅಂತರಾಳವನ್ನು ಮೂರು ಭಾಗಗಳಿಗೆ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಮ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಸೀತೆಯರ ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅಂತರಾಳದ ಎಡ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವರ ಪ್ರಮುಖ ದೇವರಾಗಿರುವ ವಿಶ್ವಕ್ಸೇನನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಚತುರ್ಭುಜ ಧಾರಿಯಾಗಿರುವ ಈತನು ಸಹ ಪದ್ಮ, ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದಾ ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಅಂತರಾಳದ ಪ್ರವೇಶದ ಬಲ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಳ್ವರುಗಳಾದ ರಾಮಾನುಜ, ನಮ್ಮಾಳ್ವರ, ಚಕ್ರಳ್ವರುಗಳ ಕಂಚಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದಾರೆ. ದ್ವಾರಪಾಲಕರುಗಳ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಚಿಕ್ಕ ಕೋಷ್ಠಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗವು ಒಂಬತ್ತು ಅಂಕಣಗಳಿದ್ದು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆಯಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗಿರುವುದು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಕಂಬಗಳ ಸಭಾಮಂಟಪವಿದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಯಜ್ಞಕುಂಡವು ದೇವಾಲಯದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸಭಾಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಮೂರು ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಕಂಬಗಳ ತೆರದ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಈ ಕಂಬಗಳು ಪೀಠ, ಪಾದ, ಚೌಕ, ಕಲಸ, ಫಲಕ ಮತ್ತು ಬೋದಿಗೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಒಂದು ಕಂಬದ ಚೌಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವರಾಹ, ಕಾಳಿಂಗಮರ್ದನ, ನರಸಿಂಹ, ಅನಂತಶಯನ, ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ, ಲಜ್ಜಾಗೌರಿ ಮತ್ತು ಆನೆಗಳ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಕಂಬದ ಚೌಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಾಮ, ಪರುಶುರಾಮ, ವರಾಹ, ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ, ವಾಮನ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಯಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಮಂಟಪದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗರುಡಸ್ತಂಭವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಓಕುಳಿ ಮಂಟಪವಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿರುವ ಈ ಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಾರೆ ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ಗೋಪುರವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಮಂಟಪದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಮಿಥುನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ನೈರುತ್ಯ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಮ್ಮನವರ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಮುಂಭಾಗವಿರುವ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಂಬಗಳ ಮುಖ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಅಮ್ಮನವರ ಗುಡಿ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೈಕುಂಠ ನಾರಾಯಣನ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಇದು ಆಯತಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗರುಡನ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ನಾರಾಯಣನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನು ತನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಮ, ಚಕ್ರ, ಗದೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು ಒಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಎಡ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಶಿಲ್ಪದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಏಳು ಹೆಡೆ ಸರ್ಪವಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಹನ್ನೆರಡು ಆಳ್ವಾರುಗಳ ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಉದ್ದವಾದ ಕಿವಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವರು. ತಲೆಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೂದಲನ್ನು ತುರುಬಿನಂತೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿರುವರು. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರಾಕ್ಷಿ ಸರವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವರು. ಈ ರೀತಿಯ ಆಳ್ವಾರರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲು ಪ್ರಾಕಾರವಿದೆ. ಪ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಯ್ಯಾಲೆ ಕಂಬ, ಗರಡು ಸ್ತಂಭ ದೀಪ ಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೦೫

ಹೆಸರು : ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಹೊರಕೆರೆ ದೇವಪುರ

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ

ಕಾಲ.ಸು.೧೫–೧೬ ನೇ ಶತಮಾನ

ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಶಾಸನೋಕ್ತ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರಕೆರೆ ದೇವಪುರದ ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೧೫ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಹೊರಕೆರೆ ದೇವಪುರ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೭೮ ರ ಶಾಸನವೊಂದು ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೮೮]

ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ, ರಂಗಮಂಟಪ ಹಾಗೂ ತೆರದ ಮಂಟಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಬಾಹ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಇದೊಂದು ವಿಜಯನಗರ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರದುರ್ಗಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯರು ಹೇಳಬಹುದು. ಚೌಕಾಕಾರದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಸ್ಥಳೀಯರು ಇದನ್ನು ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ಎಂದು ಪೂಜಿಸುವರು. ಗರ್ಭಗೃಹ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ ಇದರ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಕಂಚಿನ ಲೇಪನ

ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳು ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನವರಂಗವು ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ. ಕಂಬಗಳು, ಪೀಠ, ಪಾದ, ಬಹುಮುಖದಿಂಡು, ಚೌಕ, ಕಲಸ, ಪದ್ಮಫಲಕ ಹಾಗೂ ಸರಳವಾದ ಬೋದಿಗೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಮಧ್ಯ ನಾಟ್ಯ ವೇದಿಕೆಯಿದೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆಯಿದೆ. ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಮೂರು ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವಿದ್ದು ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಮುಚ್ಚಲಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಹಿತ್ತಾಳೆಯ ಹೊದಿಕೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಿಯ ಅಲಂಕರಣೆಯಿದ್ದರೆ ಮತ್ತೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಹಾಗೂ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆಯಿದೆ. ಪೇದ್ಯಾ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿರುವರು. ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಚಾಮರಧಾರೆಯರು ಇರುವವರು. ನವರಂಗದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶಾಲವಾದ ಸಭಾ ಮಂಟಪವಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಈ ಕಂಬಗಳು ವಿಭಿನ್ನ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪೀಠ, ಪಾದ, ಬಹುಮುಖ, ಮತ್ತು ಸರಳ ಬೋದಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಬದ ಚೌಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನರಸಿಂಹ, ಹನುಮ, ಗಣೇಶ, ಗರುಡ, ಭೈರವ, ಪದ್ಮ, ಹಂಸ, ಕೈಮುಗಿದು ನಿಂತಿರುವ ಭಕ್ತ, ನಾಟ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಯರು, ನವಿಲು, ಗಂಡುಭೇರುಂಡ, ನೃತ್ಯಗಾರ್ತಿಯರು, ವಾದ್ಯಗಾರರು ಇತ್ಯಾದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪ್ರಮುಖವು. ಸಭಾ ಮಂಟಪದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಕಂಬಗಳ ತೆರದ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಈ ಕಂಬಗಳು ಪೀಠ, ನೀಳಬಹುಮುಖದಿಂಡು, ಚೌಕ ಹಾಗೂ ಪುಷ್ಪ ಬೋದಿಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಚೌಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತ ಕೈಮುಗಿದು ನಿಂತಿರುವ ಭಕ್ತರು ಕಾಳಿಂಗಮರ್ಧನ, ನಂದಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲು ಪ್ರಾಕಾರವಿದೆ. ಪ್ರಾಕಾರದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಮಂಟಪವಿದೆ. ಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಜಗತಿಯ ಮೇಲಿನ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ದ್ವಾರ ಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗಾರೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ರಾಯಗೋಪುರವಿದೆ. ದ್ವಾರ ಮಂಟಪದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸ್ವತಂತ್ರ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವ ಗರುಡ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಗರುಡನ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಮಂಟಪದ ಮೇಲೆ ಚಿಕ್ಕದಾದ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ವಿಮಾನವಿದೆ. ಇದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಗರುಡ ಸ್ತಂಭ, ಬಲಿಪೀಠ ಹಾಗೂ ದೀಪಸ್ಥಂಭಗಳಿವೆ.

ಪ್ರಾಕಾರದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಚಿಕ್ಕಚಿಕ್ಕ ಪರಿವಾರಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣುವ ಗುಡಿಗಳೆಂದರೆ ಅಮ್ಮನವರ ಗುಡಿ, ವಿಷ್ಣುಗುಡಿ, ಕಾಲಭೈರವ, ಗಣೇಶ ಇತ್ಯಾದಿ, ಪ್ರಾಂಗಣದ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಇಕ್ಕೆಲಗಳನ್ನು ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹತ್ತೂ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರಗಳಾದ ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ, ವರಾಹಾ, ರಾಮ, ಪರುಶುರಾಮ ಕೃಷ್ಣ, ಬುದ್ಧ ಹಾಗೂ ಕಲ್ಕಿಯರನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವರು.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೦೬

ಹೆಸರು : ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ : ಅಂಬಲಗೆರೆ

ತಾಲ್ಲೂಕು : ಹಿರಿಯೂರು

ಕಾಲ.ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೬ ನೇ ಶತಮಾನ

ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಆಕರ್ಷಣೀಯ ದೇವಾಲಯವೆಂದರೆ ಅಂಬಲಗೆರೆಯ ಶ್ರೀ ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ. ಹಿರಿಯೂರಿನಿಂದ ಧರ್ಮಪುರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೧೨ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಅಂಬಲಗೆರೆ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೫೪ ರ ಶಾಸನವು ವಿಜಯನಗರ ಅರಸ ಸದಾಶಿವರಾಯನು ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಂಬಲಗೆರೆಯ ತಿರುವೆಂಗಳನಾಥ ದೇವರಿಗೆ ಉಪರಿಕರ ಹಳ್ಳಿಗೆ ವೆಂಗಳಾಪುರವೆಂದು ಮರು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೪೯]

ಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ ಅಂತರಾಳ ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಸಭಾ ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಕ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿಯಾದ ಈತನು ಶಂಕ, ಚಕ್ರ, ಅಭಯ ಹಾಗೂ ವರದಾಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವನು. ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರದ ಕಿರು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಈ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿಯರಿರುವರು. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಪಂಚಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಪದ್ಮ, ವಜ್ರ, ವಲ್ಲಿ, ವ್ಯಾಳಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.

ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗವು ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಕಂಬಗಳು ಪೀಠ, ಪಾದ, ಬಹುಮುಖದಿಂಡು, ಚೌಕ ಮತ್ತು ಪುಷ್ಪ, ಬೋದಿಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಚೌಕ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹಂಸ, ವೀರಭದ್ರ, ವ್ಯಾಳ, ಭಕ್ತ, ಯತಿ, ವಾಮನ, ರಾಮ, ವಾದ್ಯಗಾರರು, ಆನೆ, ಕೃಷ್ಣ, ಹನುಮಂತ, ಗರುಡ, ವೀರರು, ವಿಷ್ಣು, ಕಾಮಧೇನು ಇತ್ಯಾದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪ್ರಮುಖವು. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕಾರವಿದೆ. ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಎರಡು ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವಿದ್ದು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವುದೇ ಪ್ರಮುಖವಾದದ್ದು. ದ್ವಾರಬಂಧವು ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿರುವರು. ಉತ್ತರಾಂಗಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅನಂತಶಯನ ಶಿಲ್ಪವಿರುವುದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶದ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊರಕೆರೆ ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪವಿರುವುದನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಬಹುದು.

ಹಿರಿಯೂರಿನ ತೇರುಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯು ಸಹ ನವರಂಗದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಸಭಾಮಂಟಪವಿದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಸುತ್ತಲೂ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದೆ.

ಮಧ್ಯದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು ಸಿಂಹಾಸ್ತಿ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಕಕ್ಷಾಸನದಲ್ಲಿರುವ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು ವಿಭಿನ್ನ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳ ಚೌಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅನೇಕ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನಂತಶಯನ, ಹಂಸ, ಚಕ್ರ, ವಾದ್ಯಗಾರರು, ನಾಟ್ಯಸ್ತ್ರೀಯರು, ವೀರ, ವ್ಯಾಳ, ಮಿಥುನಶಿಲ್ಪಗಳು, ಗಣೇಶ, ಗರುಡು, ಹನುಮಂತ, ವಿಷ್ಣು, ವಾಮನ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪ್ರಮುಖವು.

ಏರು ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವು ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಪದ್ಮ, ತ್ರಿಪಟ್ಟಾಕುಮುದ ಹಾಗೂ ಕಪೋತ ಭಾಗಗಳಿವೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲಿರುವ ವಿಮಾನವು ಎರಡು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿದ್ದು. ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗಾರೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮಳೆ ಗಾಳಿಯ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಸಿಲುಕಿ ವಿರೂಪಗೊಂಡಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲು ಪ್ರಾಕಾರವಿದ್ದು ಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಎರಡು ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವುದು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರ. ಈ ದ್ವಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಾರ ಮಂಟಪವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಕಾರದ ವಾಯುವ್ಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಮ್ಮವ್ರ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ತರಹದ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗರುಡಸ್ತಂಭ ಹಾಗೂ ದೀಪಸ್ತಂಭಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಹಿಂಭಾಗ ಉಯ್ಯಾಲೆ ಕಂಬವು ಇದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಬಾಹ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇದೊಂದು ಶುದ್ಧ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹಿರಿಯೂರಿನ ತೇರುಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಂತೆಯೇ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಸಹ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದು ಬಹುತೇಕ ಎಲ್ಲಾ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರಬಹುದು. ವ್ಯತ್ಯಾಸವೆಂದರೆ ತೇರುಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಶೈವ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರೆ, ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವು ವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದಾಗಿದೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ:-೦೭

ಹೆಸರು:- ಬಾಣದ ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ:- ಮತ್ತೋಡು

ತಾಲ್ಲೂಕು:- ಹೊಸದುರ್ಗ

ಕಾಲ:- ಸು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫-೧೯ನೇ ಶತಮಾನ

ಮತಿವಂತರ ಪ್ರದೇಶ, ಮತ್ತಿ ಪ್ರದೇಶ ಇನ್ನೂ ಕೆಲ ನಾಮದೆಯಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿರುವ ಮತ್ತೋಡು ಪ್ರದೇಶವು "ಮತ್ತೋಡು ಪಾಳೆಗಾರರ" ಕಾಲಮಾನದ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಿತು. ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗವು ಪ್ರಮುಖ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ ಪುರತತ್ವ ಅವಷೇಶಗಳು ಸಂಶೋಧಕರ ಹಾಗೂ ಇತಿಹಾಸಕ್ತರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಬಾಣದ ರಂಗನಾಥ ದೇವಸ್ಥಾನವು ಮುಖ್ಯವಾದುದು.

ಮತ್ತೋಡು ಗ್ರಾಮದ ಮೂಡಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯವು ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿ, ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಮುಖಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ ಚೌಕಕಾರದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಫೀಠದ ಮೇಲೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಿಂತಿರುವ ಶಿಲ್ಪ ಇರುವುದು. ಪೀಠದಲ್ಲಿ ಗರುಡನ ಕೆತ್ತನೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಭಜದಾರಿ ವಿಷ್ಣು ತನ್ನ ಮುಂದಿನ ಕರಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಣ, ಬಿಲ್ಲು, ಹಿಂದಿನ ಕರಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಕ ಚಕ್ರ ಹಿಡಿದಿರುವನು ಈ ಮೂರ್ತಿಯ ವಿಶೇಷತೆಯೆನೆಂದರೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ಶಂಖಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಪದ್ಮ ಹಾಗೂ ಗದಾಗಳನ್ನು ಹಿಡೆದಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ನೋಡತ್ತೇವೆ. ಆದರೆ ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲು ಬಾಣಗಳನ್ನು ಪಿಡಿದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಈತನಿಗೆ ಬಾಣದ ರಂಗನಾಥ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುಬಹುದು. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈತ ರಾಮ ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ವಸ್ತ್ರಾಭರಣಭೂಷಿತ ಶಿಲ್ಪದ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಭಾವಳಿ ಇದೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹದ ಒಳಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಪಟ್ಟಿಕೆ ಇದೆ. ವಿತಾನದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರವೇಶದ ಬಾಗಿಲಿನಲ್ಲಿ ಶಾಖೆಗಳಿರುವವು. ಪೆದ್ಯ ಬಾಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಕಲಶಗಳಿವೆ ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವಿದೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂತೆ ಆಯತಕಾರದ ಸುಕನಾಸಿಯಿದೆ. ಸರಳ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರ ಪಾಲಕರಿರುವರು. ಸುಕನಾಸಿಗೆ ತಾಗಿದಂತೆ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಸಭಾಮಂಟಪವಿದೆ. ಬೃಹತ್ ಗಾತ್ರದ ಈ ಕಂಬಗಳ ನಾಟ್ಯ ವೇದಿಕೆಯಿದೆ. ಕಂಬಗಳು ಪೀಠ, ಪಾದ, ಬಹುಮುಖದಿಂಡು ಚೌಕ ಹಾಗೂ ಹೂವಿನ ಅಲಂಕರಣಿಯ ಬೋದಿಗೆಯಿವೆ. ದೇವಾಲಯವು ಮತ್ತೋಡು ಪಳೆಗಾರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಕಾಲಮಾನದಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲು ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಾವು ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಯಾವುದೇ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಭಾಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಮೂರು ಕಡೆಗಳಿಂದಲೂ ಬಾಗಿಲುಗಳಿವೆ. ಪೂರ್ವ ದಿಕ್ಕಿನ ಬಾಗಿಲು ಮುಖ್ಯಬಾಗಿಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಭಾಮಂಟಪಕ್ಕೆ ತಾಗಿಕೊಂಡಂತೆ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ತೆರೆದ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿರುವರು. ಈ

ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳು ವಿಜಯ ನಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ ಅಂದರೆ ಸಿಂಹಸ್ತಿ ಕಂಬಗಳಿವೆ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಪೂರ್ಣ ದೇವಾಲಯ ಅದಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಲಂಕರಣೆಯಿಲ್ಲದೆ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಚಾವಣಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿದೆ. ಶಿಖರವನ್ನು ನಂತರದ ದಿನಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ನವೀಕರಣಗೊಂಡಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಭಾಗಶಃ ಶಿಥಿಲವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಕಾರ್ಯ ತುಂಬಾ ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಬಿಲ್ಲು ಬಾಣಗಳನ್ನು ಪಿಡಿದಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪವು ತುಂಬಾ ವಿರಳಾವಾದುದಾಗಿದೆ. ಈ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಾಕಷ್ಟು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದರು ಸಹ ಈ ಮಾದರಿಯ ಶಿಲ್ಪ ಇದೊಂದೆ ಆಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯ ಪೂರ್ಣ ವಿಜಯ ನಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ-೦೮

ಹೆಸರು:- ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ, ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ:- ಪಂಡರಹಳ್ಳಿ

ತಾಲ್ಲೂಕು:- ಚಿತ್ರದುರ್ಗ

ಕಾಲ:- ಸು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬ನೇ ಶತಮಾನ

ಈ ಮೇಲ್ಕಂಡ ದೇವಸ್ಥಾನ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಿಂದ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಗೆ ಪ್ರಯಾಣಿಸುವಾಗ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ೧೧ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಪಂಡರಹಳ್ಳಿಯ ಊರಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ದೇವಾಲಯವು ಬೆಟ್ಟದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸಮತಟ್ಟಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯವದಿಂದ ಈ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ರಂಗನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ ಬೆಟ್ಟ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ತುಂಬ ಪುರಾತನವಾದುದೇನಲ್ಲ ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಗಾರರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಬಿಚ್ಚುಗತ್ತಿ ಭರಮಣ್ಣ ನಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಂಡರಹಳ್ಳಿಯ ಆತನ ಆಡಳಿತ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ದಾಸಯ್ಯ ಎನ್ನುವನು ಈ ದೇವಾಸ್ಥಾನವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹ ತುಂಬಾ ಕಿರಿದಾಗಿದ್ದು ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಂತರಾಳವಿದೆ ಅಂತರಾಳದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ

ಚತುಷ್ಸ್ತಂಭಗಳಿ ನವರಂಗವಿದೆ. ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ೧೨ ಅರೆಗಂಬಗಳಿವೆ, ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಮೂರು ಕಡೆಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವನ್ನು ಮುಚ್ಚಲಾಗಿದ್ದು ನವರಂಗದ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವನ್ನು ಈಗ ಪ್ರಧಾನ ಬಾಗಿಲನ್ನಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ ಪ್ರತಿಬಾಗಿಲುಗಳಿಗೂ ದ್ವಾರ ಪಾಲಕರಿರುವರು.

ದೇವಾಲಯದ ಅದಿಷ್ಠಾನವು ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಆವೃತಗೊಂಡಿದ್ದು ಕಪೋತ ಭಾಗವಷ್ಟೇ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಗಳು ತುಂಬ ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ಮಧ್ಯ ಪಟ್ಟಿಕಾ ಇದೆ. ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕಪೋತ, ಕಪೋತದ ಮೇಲೆ ಹಾರವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಚಿಕ್ಕ ಶಿಖರವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗುಮ್ಮಟಾಕಾರವಿದೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೦೯

ಹೆಸರು : ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟರಮಣ

ಸ್ಥಳ : ಚಿತ್ರದುರ್ಗ

ಕಾಲ : ಸು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬–೧೭ ನೇ ಶತಮಾನ

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ನಗರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಹೊರವಲಯದ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೧೫ ರ ಶಾಸನವು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೇಗಾರ ಬಿಚ್ಚುಗತ್ತಿ ಭರ್ಮಣ್ಣನಾಯಕನು ದೇವಾಲಯದ ಅಮೃತಪಡಿ, ನಂದಾದೀಪ, ಪುಷ್ಪಾರ್ಚನೆ, ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಒಳ್ಳೇಕೆರೆನಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೫೦]

ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯವು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ರಂಗ ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಚೌಕಾಕಾರದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ತನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದು ಅಭಯ ಮತ್ತು ಕಟ್ಯಾವಲಂಭಿತವಾಗಿದೆ. ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಂತರಾಳವಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ, ಇದರ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಲತಾ, ರತ್ನ, ಪುಷ್ಪ, ವಲ್ಲಿ, ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.

ಅಂತರಾಳದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನವರಂಗವೂ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಕಂಬಗಳು ಪೀಠ, ಚೌಕ, ಬಹುಮುಖ, ಚೌಕ ಹಾಗೂ ಪುಷ್ಪ ಬೋದಿಗೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಈ ಕಂಬಗಳು ಪಾಳೆಗಾರರ ಶೈಲಿಯವಾಗಿವೆ. ನವರಂಗದ ಬಲಭಾಗದ ಒಳಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಆಳ್ವಾರರ ಹನ್ನೆರಡು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರೊಂದಿಗೆ ವಿಶ್ವಕ್ಸೇನನ ಶಿಲ್ಪವೂ ಇದೆ. ಇವುಗಳ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಂಕರಚಾರ್ಯರ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಎಡ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿವಾ, ಯೋಗಾನರಸಿಂಹ, ಗಜಕಾಳಗ, ಹಂಸ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ವ್ಯಾಳ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಪಟ್ಟಿಕೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು. ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಎರಡು

ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಪಂಚಶಾಖೆಗಳಿವೆ. ಶಾಖೆಗಳ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಶಿಲ್ಪವೂ ಇರುವುದು.

ನವರಂಗದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಂಗಮಂಟಪವಿದೆ. ರಂಗಮಂಟಪದ ಸುತ್ತಲೂ ಹನ್ನೆರಡು ಕಂಬಗಳ ಜಗತಿಯಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ಹಂತ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಎರಡು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಂಗಮಂಟಪ ಅಥವಾ ಗೂಡುಮಂಟಪ ಎಂದು ಕರೆಯಬಹುದು. ಜಗತಿಯ ಕಂಬಗಳು ಪೀಠ ಬಹುಮುಖ ಚೌಕ ಹಾಗೂ ಪುಷ್ಪಾಲಂಕಾರ ಬೋದಿಗೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಕಂಬಗಳ ಪಾದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆನೆ, ಸಿಂಹ, ಮಾವುತ ರೀತಿಯ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯ ಕಂಬಗಳಿದ್ದು ಸಿಂಹ-ಹಸ್ತಿ ಕಂಬಗಳಾಗಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಹಂತದಲ್ಲಿಯೂ ಹನ್ನೆರಡು ಕಂಬಗಳಿದ್ದು ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದವುಗಳಾಗಿವೆ. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಪಂಚಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿರುವರು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಎರಡು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿರುವ ಗೂಡುಮಂಟಪ ವಿರಳ ಎಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಪ್ರಾಯಶಃ ಇಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಹರಿದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿರಬೇಕು. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭವಿದೆ. ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಗರುಡ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರುಡನು ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವನು.

ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಕಾರವಿದೆ. ಪ್ರಾಕಾರದ ಬಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಂಕಣಗಳಿದ್ದು ಉಳಿದಕಡೆ ಇರುವ ಅಂಕಣ ನಶಿಸಿ ಹೋಗಿರಬೇಕು. ಈ ರೀತಿಯ ಅಂಕಣಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಾವು ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರು ಹಾಗೂ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೋಡುತ್ತೇವೆ.

ದೇವಾಲಯವು ಏರು ವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ. ಇದರ ಬಾಹ್ಯ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇದೊಂದು ಸರಳ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಭಿತ್ತಿಯನ್ನು ಬೃಹತ್ ಕಲ್ಲುಚಪ್ಪಡಿ ಬಳಸಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದೇ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳಿಲ್ಲ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಕಪೋತ ಹಾಗೂ ಹಾರ ಭಾಗಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಸರಳವಾದ ಶಿಖರವಿದೆ. ಗೂಡಮಂಟಪ ಅಥವಾ ರಂಗಮಂಟಪದ ಮೇಲೆ ಗುಮ್ಮಟಕಾರದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಮುಖಮಂಟಪವಿದೆ.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೧೦

ಹೆಸರು :ವೇಣುಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ :ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ

ತಾಲ್ಲೂಕು:ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ

ಕಾಲ.ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ ೧೬ ನೇ ಶತಮಾನ

ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ನಗರದ ವಾಯುವ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ವೇಣುಗೋಪಾಲ ಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಾಲಯವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಮಾಳೇನಹಳ್ಳಿಯ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೫ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ವೇಣುಗೊಪಾಲ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪವು ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೀರ್ಗುಂದದ ಸಿದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಬಹುದು. ಪೀಠದ ಮೇಲಿರುವ ಗೋಪಾಲನು ಕೊಳಲನ್ನು ಊದುತ್ತಿರುವಂತೆ ಇರುವನು. ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪ ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಭಾವಳಿಯಿದೆ. ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೋಪಿಕೆಯರು ಹಾಗೂ ಗೋವುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವರು. ಪೀಠದಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥನಿರುವನು. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ತ್ರಿಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಧರರು ಹಾಗೂ ರತ್ನಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಅಷ್ಟೇ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಅಂತರಾಳವಿದ್ದು ಯಾವುದೇ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ಪೇದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿರುವರು.

ಸುಖನಾಸಿಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ನವರಂಗವಿದೆ. ಆಧುನಿಕ ಟೈಲ್ಸ್‌ಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವಾಲಯವು ತನ್ನ ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಳೆದು ಕೊಂಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಂಬಗಳು ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪೀಠಪಾದ ಬಹುಮುಖ, ಚೌಕಭಾಗ, ಪೂರ್ಣಕುಂಭ, ಸರಳವಾದ ಬೋದಿಗೆ ಹಾಗು ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಳಿಬಿದ್ದ ರೀತಿಯ ಬೋದಿಗೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯು ನಕ್ಷತ್ರಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಗುಚಿದ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆಯಿದೆ. ಕಂಬಗಳ ಚೌಕ ಹಾಗೂ ಪಾದಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತಾಯಿ ಮಗು, ಹಸು ಕರು, ವ್ಯಾಳ ಗಜಸಂಹಾರ, ಆಂಜನೇಯ, ವಿಷ್ಣು ಹಾಗು ಇನ್ನಿತರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪ್ರಮುಖವು.

ನವರಂಗದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ೨೦ ಕಂಬಗಳ ವಿಶಾಲವಾದ ಸಭಾಮಂಟಪವಿದೆ. ಈ ಕಂಬಗಳು ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾಗಿದ್ದು ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಸುತ್ತಲೂ ಆಧುನಿಕ ಕ್ಷಾಸನವಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಗರುಡ ಮಂಟಪವಿದೆ.

ದೇವಾಲಯವು ಏರುವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಉಪಾನ–ಜಗತಿ–ಪದ್ಮ–ಗಳ–ತ್ರಿಪಟ್ಟಕುಮುದ–ಗಳ–ಕಪೋತಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕಪೋತದ ಮೇಲಿನ ಭಿತ್ತಿ ಭಾಗವು ಅತ್ಯಂತ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತರ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕಪೋತವು ಹಲವಾರು ಕೂಡುಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಅದರ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಹಂತದ ಸರಳ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ವಿಮಾನವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂಭಾಗದ ಅಂತರಾಳದ ಮೇಲೆ ಗಾರೆ ಹಾಗೂ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಕೈಪಿಡಿ ಗೋಡೆಯಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ ಆಧುನಿಕ ಪ್ರಾಕಾರ ಗೋಡೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಗೋಡೆಯು ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಜಿರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿರಬಹುದು. ದೇವಾಲಯದ

ಲಕ್ಷಣಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಇದರ ಕಾಲವನ್ನು ಕ್ರಿಶ ೧೬ನೇ ಶತಮಾನವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಕ್ರಿಶ ೧೫೬೮ರ ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನವು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೫೧]

ಸಂಖ್ಯೆ-೧೧

ಹೆಸರು:- ಶ್ರೀ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳ:- ಕೆಳಗೋಟೆ, ಆಕಾಶವಾಣಿ ಬಳಿ

ನಗರ:- ಚಿತ್ರದುರ್ಗ

ಕಾಲ:- ಸು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮ನೇ ಶತಮಾನ

ಈ ದೇವಾಲಯವು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಗಾರರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಪೂರ್ವಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಆಂಗ್ಲರ ಆಡಳಿತವಧಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಸೇನಾಧಿಕಾರಿಯಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಗೋವಿಂದರಾಯನು ಮೈಸೂರಿನ ದಿವಾನರಾಗಿದ್ದ ಪೂರ್ಣಯ್ಯ ರವರ ಅಪ್ಪಣೆ ಮತ್ತು ನೆರವಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವರು. ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಗದಲ್ಲಿರುವ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಹುಲ್ಲೂರಿನಿಂದ ಇಲ್ಲಿಗೆ ತಂದು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ತಳವಿನ್ಯಾಸಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ತೆರೆದ ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಚೌಕಾರದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ಥಾನಿಕ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಚತುರ್ಭುಜ ದಾರಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ತನ್ನ ಕರಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ, ಪದ್ಮ ಮತ್ತು ಗದಾ ಪಿಡಿದಿರುವನು ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಈತನನ್ನು ಚೆನ್ನಕೇಶವನೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಈತನ ಎಡ ಮತ್ತು ಬಲಬದಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂವಿದೇವಿಯರು ಇರುವರು.

ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡಂತೆ ಪುಟ್ಟ ಅಂತರಾಳ ಇದೆ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲುಗಳು ತುಂಬಾ ಸರಳವಾಗಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಪೆದ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿವರು. ಅಂತರಾಳಕ್ಕೆ ತಾಗಿಕೊಂಡಂತೆ ಅಂತರಾಳದ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಿರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿವೆ. ಬಲಬದಿಯ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗ ನಂದಿ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ ಎಡಬದಿಯ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗ ಹನುಮಂತನ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ. ಇವು ಸರಳವಾದ ಪ್ರವೇಶ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಬಲಬದಿಯ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಕೆಳಗೆ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕಾರ ಎಡಬದಿಯ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರವೇಶದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಂಕಾಕೃತಿಯ ಉಬ್ಬು ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳಕ್ಕೆ ತಾಗಿಕೊಂಡಂತೆ

ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ತೆರೆದ ನವರಂಗವಿದೆ. ಈ ಸ್ಥಂಬಗಳ ಮುಂದಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆರಡು ಸ್ಥಂಬಗಳಿವೆ ಮಧ್ಯದ ಸ್ತಂಬಗಳು ಪೀಠ, ಪಾದ ಬಹುಮುಖಗಳ ದಿಂಡು, ಚೌಕ ಹಾಗೂ ಫಲಕ ಮತ್ತು ಸರಳ ಬೊದಿಗೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಕಂಬಗಳ ಪ್ರತಿ ಪಾದ ಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅವು ಗಣಪ, ಸ್ತ್ರೀ ದ್ವಿಮುಖದ ನಂದಿ, ಲಿಂಗು, ರಾಮ, ಯತಿ, ಗಣಪ, ಶಿವಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪೂಜಿಸುವ ಭಕ್ತ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ವಿಪರ್ಯಾಸವೆಂದರೆ ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಬಣ್ಣ ಬಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಚಿತ್ರಣ ಅಸ್ಪಸ್ಪವಾಗಿವೆ.

ವಿತಾನದಲ್ಲಿ ಅರಳಿದ ಪದ್ಮಶಿಲ್ಪ ಅಲಂಕರಣೆಯನ್ನು ತುಂಬ ಸುಂದರವಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವರು. ತೆರೆದ ನವರಂಗದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಂಬಗಳು ಹಾಗೂ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯ ಎರಡು ಅರ್ಧ ಕಂಬಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ಮಾಡಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನವೀಕರಿಸಿ ಮುಚ್ಚಿದ ನವರಂಗವನ್ನಾಗಿಸಿರುವವರು. ಈ ರೀತಿಯ ನವರಂಗವನ್ನು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ನಗರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಉಚ್ಚಂಗಿ ಯಲ್ಲಮ್ಮ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಾವು ಕಾಣಬಹುದು.

ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಅಷ್ಟ ಸ್ಥಂಬಗಳ ತೆರೆದ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಪ್ರಥಮ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಂಬಗಳು ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ ನಂತರದ ಪಂಕ್ತಿಯಲ್ಲಿನ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದ ಎರಡು ಸ್ಥಂಬಗಳು ಮತ್ತೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಕಂಬಗಳು ಮಗದೊಂದು ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಸ್ಥಂಬಗಳ ಪೀಠ, ನೀಳಪಾದ, ನೀಳ ಬಹುಮುಖದಿಂಡು, ಚೌಕ ಮತ್ತು ಸರಳ ಬೊದಿಗೆಯಲ್ಲಿವೆ ಬದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಂಬಗಳು ಹೂವಿನಲಂಕಾರ ಬೊದಿಗೆಯಲ್ಲಿವೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಮಧ್ಯದ ಎರಡು ಸ್ಥಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಆಂಜನೇಯ, ಮೂರು ಶಿರಗಳುಳ್ಳ ಹಸು, ಇತ್ಯಾದಿ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದ ಪ್ರವೇಶದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬೃಹತ್ ಗಾತ್ರದ ಅಶ್ವಗಳು, ಅವುಗಳ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಚಿಕ್ಕ ಗಜಗಳ ದುಂಡು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಬಾಹ್ಯಬಿತ್ತಿಯನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದರೆ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ನವರಂಗದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಒಂದು ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ ತೆರೆದ ಮಂಟಪದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮತ್ತೊಂದು ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ನವರಂಗ ಸರಳ ಅದಿಷ್ಠಾನ ಮತ್ತು ಸರಳ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಮಧ್ಯ ಪಟ್ಟಿಕವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ತೆರೆದ ಮಂಟಪದ ಭಿತ್ತಿ ಅದಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಗೋಡೆಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಾಚುಪಟ್ಟಿಕಾ ಮೇಲೆ ಸರಳ ಹಾರಬಾಗಿದೆ. ಮೇಲ್ಛಾವಣೆ ಸಮತಟ್ಟಾಗಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಡೆ ಹಾವುಗಳ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೇಗಾರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇವು ಸರ್ವೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ

ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಕುಳಿತ ಗರುಡನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದರ ಹಿಂದೆ ಜಗತಿಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೀಪಸ್ಥಂಭ ಹಾಗೂ ಬಲಿಪೀಠಗಳಿವೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ ವಿಶಾಲವಾದ ಪ್ರಾಂಗಣವಿದೆ ಪ್ರಾಂಗಣದ ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಅಮ್ಮನವರ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮ ಇದೆ. ಈ ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿ ಅದಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ರಚನೆಗೊಂಡಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬಿಡಿ ಸ್ಥಂಭಗಳು ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ಅರಡಿಕೊಂಡಿವೆ. ಇವು ದೇವಾಯಲದ ರಚನೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವುಗಳಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾಂಗಣಕ್ಕೆ ದ್ವಾರ ಮಂಟಪ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಭಿತ್ತಿ ಇದ್ದು ಇದು ಒಳ ಹಾಗೂ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಿರುವಂತೆ ಗೋಚರಿಸುತ್ತದೆ ಹೊರಭಾಗ ಮುಖಮಂಟಪವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಚತುಷ್ಕಂಬಳಿವೆ. ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಕಂಬಗಳು ಒಂದು ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆರಡು ಕಂಬಗಳು ಇನ್ನೊಂದು ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ.

ಪೀಠ ಪಾದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು ಸರಳವಾಗಿವೆ. ಕಂಬಗಳು ಪೀಠಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪಾದ, ಅಷ್ಟಮುಖ, ಚೌಕ ಹಾಗೂ ಫಲಕಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ತುಂಬ ಸರಳವಾಗಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗ ಜಗತಿ ಇದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಎತ್ತರವಾದ ದೀಪಸ್ತಂಭವಿದೆ. ಈ ದೀಪಸ್ತಂಭದ ಕೆಳಗೆ ಗರುಡನ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂದಿನ ಬಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೂವಿನ ಅಲಂಕರಣೆಯಿದೆ.

ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದರೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ನಗರದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗಿಂತಲೂ ತರುವಾಯ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯ ಇದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಇನ್ನಿತರೆ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡುಬುತ್ತದೆ ಇಲ್ಲಿನ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟೇನು ಮಹತ್ವ ನೀಡಿದಂತೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ ಹಾಗೆಯೇ ದೇವಾಲಯವೂ ಸಹ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮಾದರಿಯ ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸದೆ ತುಂಬಾ ಸರಳವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ.

ಜೈನ ದೇವಾಲಯಗಳು :

ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯೊಂದಿಗೆ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿ ಬೆಳದು ಬಂದಿರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮವು ಒಂದು. ಅಹಿಂಸೆ, ಮಹಾವ್ರತ, ತ್ಯಾಗ, ವೈರಾಗ್ಯ ಮೊದಲಾದ ತತ್ವಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ಸಾರುವ ಈ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ರಾಜನಮನೆತನದವರು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುತ್ತಾ ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಭಾರತದಾದ್ಯಂತ ಜೈನ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ನೆಲೆಗಳು ಇರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಜೈನ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಮೌರ್ಯರು, ಕದಂಬರು, ಗಂಗರು, ಚಾಲುಕ್ಯರು, ಹೊಯ್ಸಳರು ಹಾಗೂ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ಜೈನ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ನೀಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಅನೇಕ ಬಸದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವರು. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ, ಕೊಪ್ಪಳ, ಹಲಸಿ, ಬನವಾಸಿ, ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರ, ಅಥವಾ ಪುಲಿಗೆರೆ, ಬದಾಮಿ, ಐಹೊಳೆ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು, ಕಾರ್ಕಳ, ವೇಣೂರು, ಮೂಡಬಿದರೆ, ಧರ್ಮಸ್ಥಳ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖ ಜೈನ ವಾಸ್ತು ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳು ವಿರಳವಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಶಾಸನೋಕ್ತ ವಾಸ್ತುಕೃತಿಗಳೆಂದರೆ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯ ಶಾಂತಿನಾಥ ಬಸದಿ ಹಾಗೂ ಪ್ರಸ್ತುತ ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಗ್ಗೆರೆಯ ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ 'ಹೆಗ್ಗೆರೆ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಒಟ್ಟು ಐದು ಗ್ರಾಮಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಹೆಗ್ಗೆರೆಯು ಒಂದು. ಇದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಲ್ಲದೆ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ.

ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಿಂದ ಹೊಸದುರ್ಗ-ಹುಳಿಯಾರು ಮಾರ್ಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ೮೫ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿಯೂ, ಹೊಸದುರ್ಗಕ್ಕೆ ೨೬ ಕಿ.ಮೀ.ನಷ್ಟು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಹೆಗ್ಗೆರೆ ನಾಲ್ಕು ನೂರು ಜನವಸತಿ ಹೊಂದಿರುವ ಸಾಧಾರಣ ಗ್ರಾಮವಾಗಿದ್ದರೂ, ಸಹಸ್ರಾರು ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಸುದೀರ್ಘಾವಧಿಯ ಭವ್ಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗುಳ್ಳ ಹಾಗೂ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಹೊಯ್ಸಳ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯನ್ನು ಸೂರೆಗೊಂಡಿರುವ ಶ್ರೀ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಶ್ರೀ ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ, ಶಿವಾಲಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವ, ಅಲ್ಲದೆ ಮೂರು ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಿಶಿಷ್ಟ ತಾಣವಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಏಳು ನೂರು ಜೈನ ವಸತಿಗಳಿದ್ದುವೆನ್ನಲಾದ ಹೆಗ್ಗರೆ, ಶ್ರೀ ೧೦೦೮ ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಜೈನ ಚೈತ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಾಗಿ ಇಂದಿಗೂ ಜೈನ ಧರ್ಮೀಯರ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದೆ. ಈ ಬಸದಿಯು, ತನ್ನದೇ ಆಗಿರುವ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನರ್ಘ್ಯವಾದ ಕೊಡುಗೆಯಾಗಿದೆ. ಜಿನಾಲಯದ ರಚನಾಕೌಶಲ್ಯ ಹಾಗೂ ಒಳ ಹೊರಮೈಯ್ಯಿನ ತುಂಬೆಲ್ಲ ಸೂರೆಗೊಂಡಿರುವ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಸೌಂದರ್ಯವು ನೋಡುಗರನ್ನು ಬೆರಗಾಗಿಸುತ್ತದೆ.

ಆಂಗ್ಲರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಗ್ಗೆರೆಯು, ನೆರೆಯ ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿಕ್ಕನಾಯ್ಕನಹಳ್ಳಿ ತಾಲ್ಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ಹದಿನೈದನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹೆಗ್ಗೆರೆಯು ಬೂದಿಹಾಳು ಸೀಮೆಗೊಳಪಟ್ಟ ಇದನ್ನು ಸಿರುಮನ ತಮ್ಮನಾದ ಮಲ್ಲನಾಯಕನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನಲ್ಲದೆ, ಹೆಗ್ಗೆರೆ ಬಸದಿಗೆ ಗದ್ದೆ ಬೆದ್ದಲುಗಳನ್ನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ್ದನೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು.

ಸಂಖ್ಯೆ : ೦೧

ಹೆಸರು :ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ

ಸ್ಥಳ :ಹೆಗ್ಗೆರೆ

ತಾಲ್ಲೂಕು :ಹೊಸದುರ್ಗ

ಕಾ.ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ:೧೨ ನೇ ಶತಮಾನ

ಅಧ್ಯಯನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಬಸದಿ ತುಂಬಾ ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ ೧೧೬೦ರ ಶಾಸನರಿತ್ಯ ಗೊವಿದೇವ ಎಂಬುವನಿಂದ ತನ್ನ ಮಡದಿ ಮಹಾದೇವಿನಾಯಕಿಯ ಇಷ್ಟಾರ್ಥದಂತೆ 'ಚನ್ನಪಾರ್ಶ್ವ ದೇವರ ಬಸದಿ' ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿತು. ಬಸದಿಯನ್ನು ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ರಚಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಗರ್ಭಗೃಹ-ಸುಕನಾಸಿ-ನವರಂಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಮಾದರಿಯ ಬಸದಿ ಇಡೀ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಬಸದಿಯ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ, ಬಸದಿಯ ಒಳ-ಹೊರ ಭಿತ್ತಿಗಳ ತುಂಬೆಲ್ಲ, ಒಳ ಛಾವಣಿಗಳ-ಸ್ತಂಭಗಳ-ಅಡ್ಡತೊಲೆಗಳ ಮೇಲೆಲ್ಲ ಹತ್ತಾರು ಬಗೆಯ ಕಮಲಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ಆಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಕೆತ್ತಿರುವುದು. ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿರುವ ಕಮಲಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಅರ್ಧಸಾವಿರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು! ಇಷ್ಟೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಮಲಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ, ಜೈನಧರ್ಮದ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಸಾರಿರುವುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು-ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಅಂಟಿಯೂ ಅಂಟದಂತಿರಬೇಕೆಂದು. ಇಷ್ಟೊಂದು ಕಮಲಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯುಳ್ಳ ಬಸದಿ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಏಕೈಕವಾಗಿದೆ!! ಒಟ್ಟಾರೆ, ಬಸದಿಯ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಸೌಂದರ್ಯವು, ಮೈ ತುಂಬಿರುವ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಕಮಲಗಳಿಂದಾಗಿ ಇಮ್ಮಡಿಗೊಂಡಿದೆ.

ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯ ನೋಡಲು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿದ್ದರೂ ಅತ್ಯಂತ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಬಸದಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಬಸದಿಯನ್ನು ಎತ್ತರವಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಾಕಾರವಿದ್ದು ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿದೆ. ಬಸದಿಯು ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ ಹಾಗೂ ನವರಂಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಚೌಕಕಾರದ

ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅದರ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಒಳಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಚಾಚುಪಟ್ಟಿಕೆಯಿದೆ. ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅರೆಗಂಬಗಳಿವೆ. ವಿತಾನದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆ ಇದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಪಂಚಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಪುಷ್ಪ, ವಲ್ಲಿ, ರತ್ನಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇ ವಿಸ್ತೀರ್ಣದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯು ಸಹಾ ನಾಲ್ಕು ಅರೆಗಂಬಗಳಿವೆ. ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವು ತ್ರಿಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಜಾಲಾಂಧ್ರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಜೈನಬಸದಿಯ ನವರಂಗವು ಅತ್ಯಂತ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು ಪೀಠ, ಪಾದ, ಬಳೆಗಳಾಕಾರದ ಕಾಂಡಭಾಗ, ಘಂಟಾಕಾರ, ಫಲಕ ಹಾಗೂ ತರಂಗಬೋದಿಗೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕಂಬಗಳ ಮಧ್ಯೆ ನಾಟ್ಯವೇದಿಕೆಯಿದೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾದ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆಯಿದೆ. ಉಳಿದ ಎಂಟು ಅಂಕಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರಳವಾದ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆಯಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅರೆಗಂಬಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವು ಪಂಚಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರಾಂಗ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಐದು ಬಿಡಿ ಪದ್ಮಗಳಿವೆ.

ಬಸದಿಯು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ತ್ರಿಪಟ್ಟಕುಮುದ, ಕಂಠ, ದಂತಪಂಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಕಪೋತಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಭಿತ್ತಿಯು ಪಂಚರಥದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಗಳ ಅಲಂಕರಣೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಕಪೋತ ಹಾಗೂ ಅದರ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಾರವಿದೆ. ನಂತರದ ಭಾಗವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಶಿಖರವಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಸಮತಟ್ಟಾಗಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಿಂದೂ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಭದ್ರ ಹಾಗೂ ಸಲಿಲಾಂತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಷ್ಠ ಪಂಜರಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಈ ಬಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಥವಾ ಕಥಾನಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇರುವುದುಂಟು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪದ್ಮದ ಅಲಂಕರಣೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಾಸನ, ನಿಶಧಿ ಹಾಗೂ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಬಸದಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವ ಪ್ರಾಕಾರ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಸರಳವಾಗಿದೆ.

ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯ ವಾಸ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇದೊಂದು ಶುದ್ಧ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಸಂಪೂರ್ಣ ಬಸದಿಯನ್ನು ಬಳಪದ ಕಲ್ಲಿನಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲಾಗಿದೆಯಾದರೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮಕೆತ್ತನೆಗಳಾಗಲಿ ಕುಸರಿ ಕೆತ್ತನೆಗಳಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಮತ್ತಿನ್ನಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳು ಕಂಡುಬರದೆ ಅತ್ಯಂತ ಸರಳವಾಗಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಇದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೀರ್ಗುಂದದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಲಕ್ಕೆ ಇದನ್ನು

ಹೋಲಿಸಬಹುದಾದರೂ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ತ್ರಿಕೂಟಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದ್ದು ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹಿಂಬದಿಯ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಹಾಗೂ ನಟರಾಜರನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವರು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಹೆಗ್ಗೆರೆ ಜೈನ ಬಸದಿಯನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಜೈನ ವಾಸ್ತು ಕೃತಿಗಳು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜಾನಕಲ್ಲು, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ನಗರದ ಜೈನ ಬಸದಿ ಹಾಗೂ ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಿರೇಕೊಳಗಳಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇವುಗಳು ಕೇವಲ ಜೈನ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದು, ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ:

ಹೊಯ್ಸಳರ ವಲ್ಲಭರಾಜ ದೇವನು ಬೂದಾಳು ಸೀಮೆಯ ಈ ಬಸದಿಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದೂ, ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ಕೆಲವು ಭೂ ಭಾಗಗಳನ್ನು ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನೆಂದೂ ಶಾಸನ (ಕಲ್ಲಿನ ಎಡಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿನ ಬರಹ) ದಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು. ಸಿರುಮನ ತಮ್ಮನಾದ ಮಲ್ಲಯ್ಯನಾಯಕನು ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬಸದಿಗೆ ಕೆಲವು ಭೂ-ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ್ದನು.

ನಿಷಧಿ ಶಾಸನಗಳು:

ಬಸದಿಯ ಮುಂದಿನ ದೊಡ್ಡ ಜಿನಶಾಸನಕಲ್ಲಿನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಎರಡು ನಿಷಧಿಶಾಸನ ಕಲ್ಲುಗಳಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧೬೩ರಲ್ಲಿ ಮಾಣಿಕ್ಯನಂದಿ ಸಿದ್ಧಾಂತ ದೇವರ ಶಿಷ್ಯ ಮೇಘಚಂದ್ರ ಭಟ್ಟಾರಕ ದೇವರು ಸಂನ್ಯಸನ ವಿಧಿಯಿಂದ ಸಮಾಧಿ ಹೊಂದಿದರೆಂದು ಒಂದು ನಿಷಧಿ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ನಿಷಧಿಶಾಸನವು, ತ್ರಿಭುವನ ಕೀರ್ತಿಯ ಮಗನಾದ ಚಂದ್ರಕೀರ್ತಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೨೯೨ರಲ್ಲಿ ದೇಹ ತ್ಯಜಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುವುದು.

ಅಪವಾದಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರ ಶೋಧ

ಕ್ರಿ.ಶ. ಹದಿನೈದನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬೂದಿಹಾಳು ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ, ವಿಜಯನಗರದ ಸಾಳ್ವ ನರಸಿಂಗರಾಯನು ಸಿರುಮನಾಯಕನನ್ನು ವಧಿಸಿ ಅವನ ಶಿರವನ್ನು 'ಹೆಗ್ಗೆರೆಯ ಬಸದಿಯಲಿರಿಸಿ ಶಾಸನವನ್ನೈದಿದನು' ಎಂದು ಚಂದ್ರಸಾಗರವರ್ಣಿಯು ತನ್ನ "ಬೆಟ್ಟವರ್ಧನನ ಚರಿತೆ" ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಒಂದು ಅಪಚಾರವೇ ಎನ್ನಬಹುದು. ಹೆಗ್ಗೆರೆಯ ಸ್ಥಳಪರಿಶೀಲನೆ ನಡೆಸಿದಾಗ ಇದಕ್ಕೊಂದು ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹೆಗ್ಗೆರೆ ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿನ ಅವಶೇಷವಿದ್ದು, ಹೊರಗೆ ಆಂಜನೇಯ ದೇವಸ್ಥಾನವು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮುಂದಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಚಪ್ಪಡಿಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುವ ಪುಟ್ಟ ಕಲ್ಲುಮಂಟಪ ಇದ್ದು, ಇದರೊಳಗೆ ರಾಜನ ವೀರಗಲ್ಲನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ

ಕೂತಿರುವ ರಾಜನು ವೀರಾವೇಶದಿಂದ ಈಟಿಯನ್ನು ಎಸೆಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆ, ಸೇವಕನು ಅವನಿಗೆ 'ಬೆಳುಗೋಡೆ'ಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೆಳಗೆ ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಜಾಗವು ಸಿರುಮನ ಸಮಾಧಿಯಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ!

ಈ ಜಾಗಕ್ಕೆ ವರ್ಷಕ್ಕೊಮ್ಮೆ ನೂರೊಂದು ಎಡೆ ಹಾಕುವ ವಿಶೇಷ ಆಚರಣೆ ಇರುವುದು ಹಾಗೂ ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಗ್ಗೆರೆ ವಳಿತವನ್ನು ಸಿರುಮನ ಖಾಸಾ ತಮ್ಮನೇ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದುದೂ ಈ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿ ನೀಡುತ್ತವೆ. ಊರಿನ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲ ಬಳಿ ಮಾಡಿರುವ ಈ ಸಮಾಧಿಯನ್ನು ಬಸದಿಯ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲ ಬಳಿ ಮಾಡಿರುವಂತೆ ಭ್ರಮಿಸಿ ಕವಿ ಆ ರೀತಿ ತಪ್ಪಾಗಿ ಹೇಳಿರಬಹುದು. 'ಹೆಗ್ಗೆರೆಯ ಬಸದಿಯಲಿರಿಸಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು 'ಬಸದಿಯ ಹೆಗ್ಗೆರೆಯಲಿರಿಸಿ' ಎಂದು ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ಅನರ್ಥವೂ ತಪ್ಪುತ್ತದೆ!

ವಿಗ್ರಹ ನಿರ್ಮಾಣ

೧೯೪೨ರಲ್ಲಿ ಪಾಯಸಾಗರ ಮುನಿಮಹಾರಜರು ಹೆಗ್ಗೆರೆ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ೧೦೦೮ 'ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಸ್ವಾಮಿ'ಯವರ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಬ್ರಹ್ಮಯಕ್ಷದೇವರು ಹಾಗೂ ಪದ್ಮಾವತಿಯಕ್ಷಿಯ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಮೊದಲಿನವು ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಲೋಹದ ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ದಶಕದ ಹಿಂದೆ ಮಾಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಘಂಟೆ ಜಾಗಟೆ

ಬಸದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದ ಘಂಟೆ ಮತ್ತು ಜಾಗಟೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನವನ್ನು ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಸಂಶೋಧಕರಾದ ದಿ॥ ಹುಲ್ಲೂರು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಜೋಯಿಸರು ತಮ್ಮ ಟಿಪ್ಪಣಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವರು.

ವಿಶಾಲ ಪ್ರಾಕಾರ

ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಸದಿಗೆ ನೂರಾರು ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ಉದ್ದಗಲದ ವಿಶಾಲವಾದ ಪ್ರಾಂಗಣವಿದ್ದಿತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಂದಿಗೂ ಬಸದಿಯಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೮೦ ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಆಗಿನ ಕಾಲದ ಪ್ರಕಾರದ ಮಹಾದ್ವಾರದ ಅವಶೇಷವೇ ಜೀವಂತ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಖಾನೇಶುಮಾರಿ ನಂ.೧೧೧ರಲ್ಲಿರುವ ಈ ಜಾಗ ಪೂರ್ವ-ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ೧೫೦ ಅಡಿ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ-ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ೧೨೦ ಅಡಿಗಳಷ್ಟು ವಿಶಾಲವಾದುದು! ಆಗಿನ ಕಾಲದ ರಕ್ಷಣಾಭಿತ್ತಿ (ಪೌಳಿ) ಬಿದ್ದು ಹೋಗಿ ಗೋಡೆಯಜಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಳ್ಳಿನ ಮೆಳೆ ಬೆಳಿದಿದ್ದುದನ್ನು ಕಂಡವರಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಈಗ ಬಸದಿಯ ಪ್ರಾಂಗಣ ತುಂಬಾ ಕುಗ್ಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ೧೯೬೦ರಲ್ಲಿ ಈಗಿನ ರಕ್ಷಣಾಭಿತ್ತಿಯನ್ನು ಬಸದಿಯ ಸುತ್ತಾ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಾಭಿತ್ತಿಯ ಮಹಾದ್ವಾರವು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದರೆ, ಈಗಿನದು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ.

ಬಸದಿ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರದ ಕದಗಳು

ಬಸದಿಯ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರದ ಕದಗಳು ನೂರಾರು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಮಾಡಲಾಗಿರುವ ಮರದ ಹಲಗೆಯ ತಾರುಕದಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಕದಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ಕಮಲ ಮತ್ತಿತರ ಹೂಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯದ್ವಾರದ ಮುಂದಿನ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳ ಅಕ್ಕ-ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸಿನಿಲ್ಲಿಸಿರುವ ಕಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ 'ಕಮಲದ ಮೊಗ್ಗಿನ' ಚಿತ್ರ ಸೊಗಸಾದುದಾಗಿದೆ.

ರಾಸಾಯನಿಕ ಸಿಂಪಡಿಕೆ

ಬಸದಿಯ ಶಿಲಾಭಿತ್ತಿಗಳಿಗೆ ೧೯೯೪ರಲ್ಲಿ ರಾಸಾಯನಿಕ ಸಿಂಪಡಿಕೆಯಿಂದ ಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಬಳಿಯಲಾಗಿದ್ದ ಸುಣ್ಣ ಬಣ್ಣವನ್ನು ತೊಳೆಯಲಾಗಿದ್ದು, ಮರೆಯಾಗಿದ್ದ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಮೂಲ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೊರಹೊಮ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋರುತ್ತಿದ್ದ ಬಸದಿಯ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯನ್ನು ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮೈಸೂರಿನ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯವರು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಾರ್ಷಿಕ ವಿಶೇಷ ಪೂಜೆ

ಬಸದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀ ೧೦೦೮ ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಸ್ವಾಮಿಯವರ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀ ಬ್ರಹ್ಮಯಕ್ಷದೇವರ ವಿಶೇಷಪೂಜಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಈ ಚೈತ್ಯಾಲಯದ ಟ್ರಸ್ಟ್‌ನವರು ನಡೆಸುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ನೆರೆಹೊರೆಯ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಿಂದಲೂ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಅಪಾರ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಆಗಮಿಸುವರು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಸ್ವಾಮಿಯವರ ಉತ್ಸವ ಸಹಿತ ಸುಮಂಗಲಿಯರಿಂದ ಜಲಯಾತ್ರೆ ಉತ್ಸವ, ಧಾರ್ಮಿಕಸಭೆ, ೧೦೮ ಕಲಶಗಳಿಂದ ಮಹಾಭಿಷೇಕ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾರ್ಯವಿಧಿಗಳು ಜರುಗುತ್ತವೆ. ೧೯೮೫ ರಿಂದಲೂ ಈ ವಿಶೇಷ ಪೂಜಾ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ.

ಹೊಸದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವ

ಇದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ನೀರಗುಂದ ಸ್ಥಳವು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೈನರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿನ ಸಿದ್ದನಾಥ ದೇವಾಲಯವು ಹೆಗ್ಗೆರೆ ಬಸದಿಯ ರಚನೆಯನ್ನೇ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಜಾನಕಲ್ಲು ಸ್ಥಳವೂ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹುಸಂಖ್ಯೆಯ ಜೈನ ವಸತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿನ ಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಜೈನ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳು ಧ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಕೂರುತ್ತಿದ್ದರೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ 'ಜೈನ ಕಲ್ಲು' ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಈಗಲೂ ಅಲ್ಲಿನ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕೊರೆದ ಜೈನಯತಿಗಳ ಚಿತ್ರ ಹಾಗೂ ಲಿಪಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಪದ್ಮಾವತಿ ಯಕ್ಷಿಯು ಇಲ್ಲಿನ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಹೊಸದುರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಬಸದಿ ಇದ್ದು, ಜೈನಧರ್ಮೀಯರು ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಗತಿ ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನಗುರುಗಳ ಮತ್ತಿತರ ಜೈನಧರ್ಮೀಯರ ಹೆಸರುಗಳು ಪ್ರಸ್ತಾಪಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ, ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವ ಸಾಕಷ್ಟು ಇದ್ದಿತೆಂಬ ಅಂಶ ದೃಢಪಡುವುದು. ಸೂಜಿಕಲ್ಲು ಶಾಸನ, ಹೆಗ್ಗೆರೆ ಶಾಸನಗಳು, ಕಬ್ಬಳ ಶಾಸನ,

ತಂಡಗದ ಶಾಸನ, ಯಾದಗಟ್ಟ ಶಾಸನ, ಹಾಗೂ ನೀರಗುಂದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಕೆಲವು ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಸದಿ, ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಗದ್ದೆ, ಬೆದ್ದಲುಭೂಮಿಗಳನ್ನು ದತ್ತಿ ನೀಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರದೇಶದ ಮುಖಂಡನು ಜೈನ ಗುರುವಿನ ಪಾದವಿಡಿದು ತೊಳೆದು 'ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ದತ್ತಿ' ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ವಿಧಿವತ್ತಾದ ಪದ್ಧತಿ ಇದ್ದಿತೆಂಬ ಅಂಶ, ಮೇಲ್ಕಂಡ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಬಸದಿ–ಶಾಸನ ಪಾಠ

ಹೆಗ್ಗೆರೆಯ ಜಿನಾಲಯವು ಇಲ್ಲಿನ ಶಿವಾಲಯದಷ್ಟೇ ಅತ್ಯಂತ ಕಲಾತ್ಮಕವೂ ಅತಿ ವಿಷ್ಟವಾದುದೂ ಆಗಿದ್ದು, ಹೆಗ್ಗೆರೆಯು ಜೈನ ಧರ್ಮೀಯರ ಪವಿತ್ರ ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಆಂಗ್ಲರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಸಂಚರಿಸಿ ಶಾಸನ ಪಾಠಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವಂತೆಯೆ, ಹೆಗ್ಗೆರೆ ಬಸದಿಯ ಜಿನಶಾಸನ ಹಾಗೂ ನಿಷಧಿ ಶಾಸನಗಳ ಪಾಠಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ದಿ॥ಬಿ.ಎಲ್.ರೈಸ್‌ರವರು ಮಹದುಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಬಸದಿಯ ದೊಡ್ಡಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಹೇಶ್ವರಾಗಮ, ಜಿನಶ್ರೀಧರ್ಮ, ಸದ್ ವೈಷ್ಣವ, ಬೌದ್ಧಾಗಮ ಇವುಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದ್ದು ಇದು ಧರ್ಮಸಮನ್ವಯದ ದ್ಯೋತಕವಾಗಿದೆ. ಶಾಸನ ಪಾಠಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ಜಿನ ಶಾಸನದ ಕೆಲವು ಶ್ಲೋಕಗಳು ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಅಪರೂಪವಾದ ಶೈಲಿ ಅದರಲ್ಲಿದೆ. ಇಂತಹ ಶಾಸನ ಬರಹ ತುಂಬಾ ವಿರಳ.

೫.೪ ಶಾಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳು :

ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾನವನು ಶಕ್ತಿಯ ಆರಾಧಕನಾಗಿದ್ದು ವಿವಿಧ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಕ್ರಮೇಣ ಈ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಗಳೇ ಮುಂದೆ ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಗೊಂಡು ಬೆಳೆದು ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ದ್ರಾವಿಡರ ಮಾತೃ ಪ್ರಧಾನ ಸಮಾಜದ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಅರ್ಥೈಸುವ ವಾದವು ಉಂಟು. ಹೀಗಾಗಿ ಶಾಕ್ತ ದೇವತೆಗಳ ಆರಾಧನೆ ತುಂಬಾ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು. ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ರೇಣುಕ, ಮಾರಿಕಾಂಬ, ವೀರಂಬ, ಮುಖಂಬ, ದುರ್ಗಾಂಬ, ಸರಸ್ವತಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮುಖವುಗಳು. ಹೀಗೆ ದೈವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ಶಕ್ತಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಶಿಷ್ಟರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ದುಷ್ಟರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗಳಾಗಿ ಆದಿದೇವತೆಗಳಾಗಿ ಪೂಜಿಸುವುದು ಪರಂಪರಾನುಗತವಾಗಿ

ಬೆಳೆದುಬಂದಿರುವುದುನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವೈಷ್ಣವರು ಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಶಾಕ್ತರು ಗ್ರಾಮದ ಹೊರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಕಾಪಾಲಿಕರು ಸ್ಮಶಾನದಲ್ಲಿ ಇತರರು ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯ ಅಂಗಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ, ಮಣ್ಣಿನಿಂದ, ಮರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮದೇವತೆಯರನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಸ್ಮೃತಿ ಗ್ರಂಥಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.[೫೨] ಇಂದು ಬಹುತೇಕ ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಕ್ತದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಆದರೆ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಶೈಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಾಧಾರಣೆವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ಅನೇಕ ಶಾಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಬಹುತೇಕ ಈ ಎಲ್ಲಾ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾಧರಣ ಮನೆಯಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಾಸನೋಕ್ತವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ ಶಾಕ್ತದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಈ ಮುಂದಿನಂತೆ ನೋಡಬಹುದು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅನೇಕ ಗ್ರಾಮಗಳು ಸಹ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ನಗರದ ಶಾಕ್ತ ದೇವತೆಗಳ ಆರಾಧನೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ನಗರದಲ್ಲಿನ ಶಾಕ್ತ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕಾಲಮಾನ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಮಾಡಬಹುದು.

ಏಕನಾಥೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯ : ಏಕನಾಥೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯವು ಕೋಟೆಯ ಮೊದಲಿನ ಸುತ್ತಿನ ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧರ ಚೈತ್ಯಾಲಯವಿದ್ದಿತ್ತೆಂದೂ, ತಾರ ಭಗವತಿಯ ರುಂಡಕ್ಕೆ ಪೂಜೆಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿತ್ತೆಂದೂ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮವೂ ಶಿಥಿಲವಾಗತೊಡಗಿದಾಗ ಶೈವರು ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮಾರ್ಪಡಿಸಿ ಸ್ತ್ರೀ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಏಕನಾಥೇಶ್ವರಿ ಎಂದು ಕರೆದರು.

ಉಚ್ಚಂಗಿ ಯಲ್ಲಮ್ಮ :

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೫ ರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ನಗರದ ದೊಡ್ಡಪೇಟೆ ಬೀದಿಯು ಹಿಂದೆ ಮುಖ್ಯ ರಾಜಬೀದಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ರಸ್ತೆಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗೆ ಹೋಗುವ ರಸ್ತೆಗೆ ತಿರುಗವಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಗಾರರ ಆರಾಧ್ಯದೈವ ಉತ್ಸವಾಂಬೆಯ ಭವ್ಯ ಮಂದಿರ ನಿಂತಿದೆ. ಈ ದೇವತೆಗೆ ಉಚ್ಚಂಗಿ ಎಲ್ಲಮ್ಮ, ಉಚ್ಚಂಗಮ್ಮ, ಉಚ್ಚಂಗಿ, ರೇಣುಕ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೫೨ ರಿಂದ ೧೬೭೪ ರ ವರೆಗೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಇಮ್ಮಡಿ ಮದಕರಿನಾಯಕ ಅಥವಾ ಗಡ್ಡದ ಮದಕರಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹರಪನಹಳ್ಳಿಯ ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಗಾರರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದು ಉತ್ಸವಾಂಬೆಯ ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ತರಿಸಲಾಯಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೦೫ ರಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರಿ ಕೆಂಚಯ್ಯ ಮತ್ತು ಚೌಡಿಕೆಸಿದ್ದಯ್ಯ ಎಂಬುವರು ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ತಂದು ಕೊಟ್ಟರೆಂದು

ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.[೩೩] ಮೊದಲು ಮರದ ಗುಡಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಈ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದ್ದು ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೯ ರಿಂದ ೧೭೨೧ ರ ವರೆಗೆ ಆಳಿದ ಬಿಚ್ಚುಗತ್ತಿ ಭರಮಣ್ಣನಾಯಕ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ಹಿರೇಮದಕರಿನಾಯಕ ಇವರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ತಪ್ಪಲಲ್ಲಿ ಭವ್ಯವಾದ ಕಲ್ಲುದೇಗುಲವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಮೊದಲನೇ ಮೂರ್ತಿ ಈ ದೇವಿಯ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮೂರು ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ಸವಾಂಬೆಯು ರಾರಾಜಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಆಸೀನಳಾದ ದೇವಿಯು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾಳೆ. ತ್ರಿಶೂಲ, ಡಮರುಗ, ಖಡ್ಗ ಮತ್ತು ಕಪಾಲಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ.

ದೇವಿಯ ಕಂಠಿಹಾರ, ಕಿರೀಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಎರಡನೇ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪವು ನಿಂತಿರುವ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಬಲ ಕೆಳಗಿನ ಕೈ ಪರಶು ಬಲ ಮೇಲಿನ ಕೈ ಬಾಣ ಎಡ ಕೆಳಗಿನ ಕೈ ಇತರೆ ಆಯುಧ ದಂಡ ಮೇಲಿನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಧನುಷ್ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ.

ಬನಶಂಕರಿ :

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬನಶಂಕರಿ ದೇವಾಲಯವು ಸಹ ಒಂದು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಕೋಟೆಯ ಒಳಗೆ ಮದ್ದು ಬೀಸುವ ಕಲ್ಲುಗಳ ಬಳಿ ಇರುವ ಹುಟ್ಟು ಬಂಡೆಯಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ನನ್ನ ಕ್ಷೇತ್ರ ಅಧ್ಯಯನದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಿದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಬನಶಂಕರಿ ದೇವಾಲಯ ವಿಶಾಲಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬನಶಂಕರಿ ಮೂರ್ತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲ ದೇವಿಯ ಮೂರ್ತಿಯ ಮುಖವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹಾಳಾಗಿದ್ದು ದೇವಿಗೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಕಂಚಿನಿಂದ ಮುಖವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲ ದೇವಿಯ ಮೂರ್ತಿಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇನ್ನೊಂದು ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಈ ದೇವಾಲಯದ ವಿಶೇಷತೆಯಾಗಿದೆ. ಎರಡು ದೇವಿಯ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಖಡ್ಗ, ತ್ರಿಶೂಲ, ಡಮರು ಮತ್ತು ಕಪಾಲಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಮೊದಲ ದೇವಿಯ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಹಿರಿಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೊಯ್ಸಳರ ಅವಧಿಯದ್ದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ.

ತಿಪ್ಪಲಗಟ್ಟಮ್ಮ ಅಥವಾ ತ್ರಿಪುರ ಸುಂದರಿ :

ನವದುರ್ಗೆಯರಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪಲಗಟ್ಟಮ್ಮ ಅಥವಾ ತ್ರಿಪುರ ಸುಂದರಿ ದೇವಿಯು ಪ್ರಮುಖ ದೇವತೆ. ಈ ದೇವಿಯ ಮೂಲ ಗುಡಿಯು ಜೋಗಿಮಟ್ಟಿ ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಪಾದ ಗುಡಿಯು ಕರುವಿನ ಕಟ್ಟೆಯ ವೃತ್ತದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಿಯ ಮುಖ ಮುದ್ರೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಮುಖಮುದ್ರೆಯು ಹಸಮ್ಮುಖದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ದೇವಿಯ ಶಾಂತತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ದೇವಿಯ ಶಾಂತತೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಜನಪದದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಿನ್ನೆಲೆ ಸಹ ದೇವಿಯ ಶಾಂತತೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ದೇವಿಯ ಹಸನ್ಮುಖದ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಿಯ ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ದೇವಿಯ

ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗಿಳಿ ಮತ್ತು ಕಮಲವನ್ನು ಈಕೆಯ ಹಸ್ತಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ರಕ್ಷಕ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪಲಘಟ್ಟಮ್ಮ ದೇವಿಯು ಸಹ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬರಗೇರಮ್ಮ ಮತ್ತು ತಿಪ್ಪಲಘಟ್ಟಮ್ಮ ದೇವಿಯರ ಭೇಟಿ ಉತ್ಸವ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಕೋಟೆ ಪರಿಸರದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಬ್ಬವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಬರಗೇರಮ್ಮ ಅಥವಾ ಬನಶಂಕರಿ :

ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಿಂದ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಗೆ ಹೋಗುವ ರಸ್ತೆಯ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬರಗೇರಮ್ಮ ದೇವಿಯ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ತಿಪ್ಪಲಘಟ್ಟಮ್ಮನ ಸಹೋದರಿಯಾದ ಬರಗೇರಮ್ಮ ಓರ್ವ ದೇವತೆ. ಹೀಗೆ ಬೆಟ್ಟಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿರುವ ಮೈದಾನದಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನವು ರಮ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯಾದ ಬರಗೇರಮ್ಮನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಗಮನಿಸಿದರೆ ಬರಗೇರಮ್ಮನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಕೋಪವನ್ನು ಹೊರಸೂಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಉಗ್ರರೂಪದಲ್ಲಿ ದೇವಿಯ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ ದೇವಿಗೆ ಕೋರೆ ಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಸಹ ಮೂರ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ದೇವಿಯು ನಾಲ್ಕು ಕೈಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಖಡ್ಗ ತ್ರಿಶೂಲ, ಡಮರು ಮತ್ತು ಕಪಾಲಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಕಿರೀಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕೈಬಳೆಗಳು, ತೋಳಬಂದಿ ಕಂಠಹಾರ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ದೇವಿಯ ಆಭರಣಗಳಾಗಿವೆ. ಬರಗೇರಮ್ಮನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಉಗ್ರರೂಪಿಣಿಯಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದು.

೫.೫ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆ:

ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಒಂದಾದರು ಗುಡಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲವೇ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಗುಡಿಗಳಿಗೆ ದಾನವನ್ನಾದರು ನೀಡಬೇಕು ಎನ್ನುವುದು. ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರ ಭಾವನೆಯಾಗಿತ್ತು[೫೪] ಸಂಪತ್ತು ಶಾಶ್ವತವಾದುದಲ್ಲ. ಧರ್ಮವೇ ನಿಜವಾದ ಸಂಪತ್ತು, "ಒಡಲೊಡವೆ ಹೆಂಡಿರೆಂಬವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ, ಪುರುಷರಿಗೆ ಪುಣ್ಯರೂಪವೇ ಒಡವೆ, ಸಿರಿನೆಟ್ಟೆಯಲ್ತು ಧರ್ಮವೇ ಪರಮ ಧನ."[೫೫] ಎಂದಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ, ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ಮಹತ್ವ ಎಷ್ಟಿತ್ತೆನ್ನುವುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿರುವ ವಿವಿಧ ಅರಸರುಗಳು, ಅವರ ಸಾಮಂತರು, ವಿವಿಧ ಅಧಿಕಾರಿ ವರ್ಗದವರು, ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು, ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಸಾಮನ್ಯ ವರ್ಗದವರು ಇಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಯಾವ ವ್ಯಕ್ತಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ದೇವರನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸುತ್ತಿದ್ದನೊ ಅಂತಹವನ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಆ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ದೇವರನ್ನು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಕರೆಯಲು ಕಾರಣವೆಂದರೆ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದವನ ಹೆಸರು ದೇವರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಆತನು ಅಮರನಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಎನ್ನುವುದು ಆಗಿನ ನಂಬಿಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರೆ ಸಾಲದು. ಅದರ ನಿರ್ವಹಣೆ ಅತೀ ಮುಖ್ಯ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದು ಅಂತಹ

ಕಷ್ಟಕರ ಸಂಗತಿಯೇನು ಆಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ರಾಜನು ಅಥವಾ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ತಮ್ಮ ವಿವೇಚನಾಧಿಕಾರ ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಯುದ್ಧ ಕೈದಿಗಳ ಅಥವಾ ಸ್ಥಳೀಯ ಕುಶಲ ಕರ್ಮಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಪರಿಣಿತ ಶಿಲ್ಪಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೂ ಸಹ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ದೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಕಲ್ಲು, ಬಂಡೆಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಅಂತಹ ವೆಚ್ಚದಾಯಕ ಸಂಗತಿಯೇನಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅವುಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಷ್ಟದಾಯಕವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಕೇವಲ ಭಕ್ತರಿಂದ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆ ಕಷ್ಟಕರವಾಗಿತ್ತು. ಹಾಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಹೇರಳವಾಗಿ ದತ್ತಿ-ದಾನಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಇಷ್ಟು ಸಾಲದೆಂಬಂತೆ, ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ದೇವಾಲಯವು ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತೆಂದರೆ ಹತ್ತಾರು ಜನರು, ಅರಸರು, ಸಾಮಂತರು, ಹಾಗು ಇನ್ನಿತರ ಶ್ರೀಮಂತ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಹಲವಾರು ರೀತಿಯ ದಾನಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಹತ್ತಾರು ಗ್ರಾಮಗಳಷ್ಟು ಭೂ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಉದಾಹರಣೆಗಳಿವೆ. ವಿವಿಧ ಮೂಲಗಳಿಂದ ಆಸ್ತಿ ಬೆಳೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಇಸಾಮುದ್ರದ ಭೋಗೇಶ್ವರ, ಜಟ್ಟಿಂಗಗಿರಿಯ ಜಟ್ಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ, ಗುಂಜಿಗನೂರಿನ ಕುಂಭೇಶ್ವರ, ಕೋಗುಂಡೆಯ ಬಾಚೇಶ್ವರ, ನೀರ್ಗುಂದದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಪರಶುರಾಂಪುರದ ಚನ್ನಕೇಶವ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ, ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ, ಸಂಪಿಗೆಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ನಾಯಿಗೊಂಡನಹಳ್ಳಿಯ ರಾಮನಾಥ, ಹಿರೇಗುಂಟನೂರಿನ ವಿನಾಯಕ, ದುಮ್ಮಿಯ ವೀರಭದ್ರ, ಗುಂಡೇರಿಯ ವೀರಭದ್ರ, ಅಂಬಲಗೆರೆಯ ರಂಗನಾಥ, ಕಂಚೀಪುರದ ಅಲ್ಲಿನಾಥ, ಹುಲ್ಲೂರಿನ ವೀರಭದ್ರ, ಹರತಿಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಹೊರಕೆಯ-ದೇವಪುರದ ರಂಗನಾಥ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಗಳು ವಿವಿಧ ಅರಸರುಗಳಿಂದ, ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಂದ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರಿಂದ ಹೇರಳವಾಗಿ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ವಿಸ್ತರಣೆಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಆಡಳಿತ ವರ್ಗ:

ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ವಿವಿಧ ಕುಶಲ ಕರ್ಮಿಗಳು ವಿವಿಧ ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೋ ಹಾಗೆಯೇ ದೇವಾಲಯದ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳು ಸಾಂಗೋಪಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಲು ವಿವಿಧ ಆಡಳಿತ ವರ್ಗಗಳಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಸಂಕೀರ್ಣತಮವಾದ ದೇವಾಲಯದ ವಿವಿಧ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಪರಿಚಾರಕ ವರ್ಗ ಅನಿವಾರ್ಯ. ದೇವಾಲಯದ ವಿವಿಧ ಸೇವೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ಪರಿಚಾರಕ ವರ್ಗದ ವಿವರಗಳು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ದೇವರ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡುವವ ಪೂಜಾರಿ, ಅಥವಾ ಅರ್ಚಕ, ತಿಥಿ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳದಿ ಪುಣ್ಯದಿನಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವನು ಜ್ಯೋತಿಷಿ, ಪೂಜೆಗೆ ಹೂ ಮತ್ತು ಪತ್ರೆಗಳನ್ನು

ಒದಗಿಸುವನು, ಪೂಜೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ನಂತರ ಹಾಡುಗಾರರು, ನೃತ್ಯಗಾರರು, ಮುಂತಾದವರನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು.

ಸ್ಥಾನ ಪತಿ:

'ಸ್ಥಾನ' ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದವು ಸ್ಥಳ, ವಾಸಸ್ಥಳ, ನೆಲೆ, ಸ್ಥಿತಿ, ಪದವಿ, ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಕೆ ಆಗಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಭಾರತೀಯ ಶಾಸನ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದಕೋಶದ ಪ್ರಕಾರ 'ಸ್ಥಾನ'ವು ದೇವಸ್ಥಾನದ ಅಥವಾ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತರೂಪ.[೫೬] ಡಾ॥ ಗುರುರಾಜ ಭಟ್ಟರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಸ್ಥಾನಿಕ ಪದವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂಚಕವೇ ಹೊರತು ಜಾತಿ ಸೂಚಕವಲ್ಲ.[೫೭] ಅವರು ತಮ್ಮ ತುಳುನಾಡು ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಕರ ಕುರಿತು ವಿವರವಾದ ಚರ್ಚೆನಡೆಸಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುವರು. ಡಾ॥ ಬಿ.ಎ. ಸಾಲೆತೊರೆಯವರು ದೇವಸ್ಥಾನದ ಭೂಮಿಯ ಆಳ್ವಿಕೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ಸ್ಥಾನಪತಿ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿರುವರು.[೫೮] ಹೀಗೆ ಈ ಇಬ್ಬರು ನೀಡಿರುವ ಹೇಳಿಕೆಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಸ್ಥಾನಿಕನು ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಮುಖನಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈತನು ದೇವರಿಗೆ, ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ, ನೀಡಲ್ಪಟ್ಟ ದಾನಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನು. ಹಾಗೂ ಅದನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ವಿನಿಯೋಗಿಸುವ ಆರ್ಥಿಕ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯು ಈತನಿಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಅರ್ಚಕ ಅಥವಾ ಪೂಜಾರಿ:

ದೇವರ ಪೂಜೆ ಮಾಡುವವನನ್ನು ಅರ್ಚಕ ಅಥವಾ ಪೂಜಾರಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿತ್ತು. ಈತನು ಸ್ಥಾನಪತಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನನಾದವನು. ಈತನ ಸೇವೆಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಭೂಮಿ ಅಥವಾ ಹಣ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಭಾವನೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದನು. ಈತನ ಅಧಿಕಾರ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈತನು ಸದಾಚಾರನು, ಸುಶಿಕ್ಷಿತನು, ನಿಗ್ರಹಿಯು ಆಗಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ತಮಗಾಗಿ ಪೂಜಿಸುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾದ ಈತನನ್ನು ತಮ್ಮ ಮತ್ತು ದೇವರ ನಡುವಿನ ಕೊಂಡಿಯೆಂದು ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಭಾವಿಸಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಬಳಿಯ ಸಂತೇಗೊವಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಾಸನವು ಪೂಜಾರಿ ಹಿರೇ ದಾಸಪ್ಪನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೫೯] ಇದೇ ರೀತಿ ಪೂಜಾರಿಯ ದುರ್ನಡತೆ ಕುರಿತು ಹುಲ್ಲೂರುಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೬೦]

ನೃತ್ಯಗಾರ್ತಿಯರು:

ದೇವಾಲಯದ ವಿವಿಧ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಪಾತ್ರ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. ಇವರಿಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಭಾಜನರಾಗಿದ್ದರು. ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ನೃತ್ಯಗಾರ್ತಿಯರನ್ನು 'ಪಾತ್ರ' ಗಾರರು ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಇವಳು ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣಿತಳಾಗಿದ್ದು, ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅನುರೂಪವತಿಯಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದಳು. ದೇವರ ಎದುರಿಗೆ ನೃತ್ಯಮಾಡುವುದೇ ಇವಳ ಕಾಯಕವಾಗಿತ್ತು.

ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಹಾಡಲೆಂದು ಇತರರು ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಜಟ್ಟಿಂಗ–ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿಯ ಶಾಸನವು ಈ ರೀತಿಯ ಪಾತ್ರವರ್ಗದವರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೬೧] ಗಾರೆಹಟ್ಟಿಯ ಚೋಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಇರುವ ಶಾಸನವು ಪಾತ್ರವರ್ಗವನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೬೨]

ಹೀಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಕ, ಅರ್ಚಕ ಅಥವಾ ಪೂಜಾರಿ, ನೃತ್ಯಗಾರರ್ತಿಯರು, ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಮೇಲ್ಕಾಣಿಸಿದ ವಿವಿಧ ವರ್ಗಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಹಾಡುಗಾರರು ಸವಗಾಣಿಯರು, ಮಾಲೆಗಾರರು, ತೋಟಿಗರು, ಶುಚಿತ್ವಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದವರು ಹಾಗು ಇನ್ನಿತರ ವರ್ಗದವರು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ.

೫.೬ ದೇವಾಲಯ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ:

ಭಾರತೀಯ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದುದು. ವೇದ, ಉಪನಿಷತ್ತು, ವ್ಯಾಕರಣ, ಜೋತಿಷ್ಯ, ತರ್ಕ, ಛಂದಸ್ಸು, ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಮೊದಲಾದವು ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಷಯಗಳಾಗಿದ್ದವು. ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ವಿನಯ, ವಿನಯದಿಂದ ಪಾತ್ರತೆ, ಪಾತ್ರತೆಯಿಂದ, ಧನ, ಧನದಿಂದ, ಧರ್ಮ, ಧರ್ಮದಿಂದ ಸುಖಲಭಿಸುತ್ತದೆ.[೬೩] ಎನ್ನುವ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ವಿದ್ಯೆಯ ಮಹತ್ವ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಿದ್ಯೆಯಿಲ್ಲದ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಪಶುವಿಗೆ ಸಮಾನನೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[೬೪] ಕೇವಲ ಓದು ಬರಹ ಕಲಿಯುವುದಷ್ಟೇ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ಆತ್ಮೋನ್ನತಿ ಸಾಧಿಸಿವುದೇ ಪ್ರಮುಖ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಪ್ರಾಚೀನ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯಯುಗದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ದೇವಾಲಯಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ನಿರ್ಮಾಣದ ನಂತರ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತರಣೆಗೊಂಡಿತು, ಎಂಬುದು ಅಲ್ಟೇಕರ್‌ವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.[೬೫] ಕ್ರಿಶ ೯ನೇ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದವರೆಗೆ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ವಿದ್ಯಾ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡಿರಲಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ, ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿಲ್ಲ ಎಂದೇ ಅರ್ಥೈಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನರಿಂದ ಹಿಡಿದು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಅನೇಕ ಅರಸರುಗಳು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ನೀಡಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳಿವೆಯಾದರೂ. ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಕ್ರಮದ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ದೇವಾಲಯಗಳ ಆಸುಪಾಸಿನಲ್ಲೇ ಅಥವಾ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಬೆಳದ ಮಠಗಳು ಸಹ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ದೇವಾಲಯಗಳು, ಮಠಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಅಗ್ರಹಾರಗಳು, ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳು, ಮದರಸಗಳು ಹಾಗು ಘಟಿಕ ಸ್ಥಾನಗಳು ಸಹ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದು ಮಾನವನ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು.

ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಸ್ಥಾನಿಕನು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಿತ್ತು. ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತವನ್ನೇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಪಠ್ಯಕ್ರಮ ಅಧ್ಯಯನ ವಿಷಯಗಳು, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸೂಕ್ತ ಸೌಲಭ್ಯವನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ಈತನದಾಗಿತ್ತು. ಜಟ್ಟಂಗ-ರಾಮೇಶ್ವರ, ಗುಂಜಿಗನೂರಿನ ಕುಂಬೇಶ್ವರ, ಹಿರೆಗುಂಟನೂರಿನ ವಿನಾಯಕ, ಇಸಾಮುದ್ರದ ಭೋಗೇಶ್ವರ, ನೀರ್ಥುಂದದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಹಾಗು ಇನ್ನಿತರ ದೇವಾಲಗಳು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದು ಆಯಾ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿವೆ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ .

ಈ ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಹಲವು ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಶಾಸನಗಳು ಆಯಾ ದೇವಾಲಯಗಳು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ವಿದ್ಯಾದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಶಾಸನಗಳು ವಿದ್ಯಾದಾನದ ಜೊತೆಗೆ ದೇವರ ಅಂಗಭೋಗ ಮತ್ತು ರಂಗಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ದಾನ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ದೇವರ ಪೂಜೆಗಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ನೀಡಿರಲಿಲ್ಲ, ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದವು ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ನಾವು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರುವಿನ ಮರಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿಶ ೧೪೭೪ ರ ಶಾಸನವು ಸದಾಶಿವರಾಯನು ಅಗ್ರಹಾರ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೬೬] ನುಂಕಿಮಲೆ ಶಾಸನವು ಸಾವಿರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ವಾಸಿಸಲು ಬ್ರಾಹ್ಮಪುರಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೬೭] ಇದೇ ರೀತಿ ವಾಸಯೋಗ್ಯ ನೆಲೆಯನ್ನು ಕಲ್ಪಸಿದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಸೋಮೆರ-ಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೬೮]

೫.೭ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ:

ದೇವಾಲಯಗಳು ಕೇವಲ ಧಾರ್ಮಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯಗಳು ಮಾನವನ ಬದುಕಿನ ನಾನಾ ವಲಯಗಳಿಗೆ, ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ಕೊಡುಗೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದವು. ಸಮುದಾಯದಿಂದ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪುನಃ ಅವನ್ನು ಸಮಾಜಕ್ಕೆ ನೀಡಿ ಸಾರ್ಥಕತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಅನ್ನ ದಾಸೋಹ ಹಾಗು ಜ್ಞಾನ ದಾಸೋಹ ಹಾಗು ಇನ್ನಿತರ ಸಮಾಜಮುಖಿ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡುಗುತ್ತಿದ್ದವು, ಅನ್ನ ದಾಸೋಹದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪರಿಚಾರಿಕ ವರ್ಗದವರಿಗೆ ಹಾಗು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಹಾಗೂ ಯಾತ್ರಿಕರಿಗೆ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ನದಾನದ ಛತ್ರಗಳು ಇರುತ್ತಿದ್ದದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ.

ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಛಾತ್ರ (ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯರಿಗೆ) ಊಟ-ವಸತಿಗಳ ಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದ ಛತ್ರಗಳು ಕ್ರಮೇಣ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಅನ್ನದಾನ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಗಾರೆಹಟ್ಟಿ ಶಾಸನವು ಈ ರೀತಿಯ ಛತ್ರ ಚಟುವಟಿಕೆಯ ಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೬೯]

ಪಂಚ ಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಇರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು ಸಹ ಪೆರುಮಾಳ್ ದಣ್ಣಾನಾಯಕನು ಛತ್ರ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[20]

ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯ:

ಮಾನವನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಕಲೆಗೆ ವಿಶೇಷ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರವತ್ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಬೇಧಗಳಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯ ಪ್ರಧಾನವಾದವುಗಳು. ಮಾನವನ ಅನುಭವಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಈ ರೀತಿಯ ಕಲಾ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಗ್-ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಕಲೆಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾದರೂ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದ ನಂತರವೇ ಅದಕ್ಕೊಂದು ವಿಶಾಲಾರ್ಥ ಬಂದಿದ್ದು ಎಂದು ನಿಸ್ಸಂಶಯವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಲಾ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಕೇಂದ್ರಸ್ಥಾನ ಇಲ್ಲಿ ದೇವರಿಗೆ ನಡೆಸುವ ಪೂಜಾ ವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯಗಳಿಗು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯಿರುವುದು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ. ದೇವರ ನಿತ್ಯ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಭಾಗವಾಗಿ ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯಗಳು ಸೇರಿವೆ.

ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳೇ ಈ ಕುರಿತು ಅಭೂತಪೂರ್ವ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಬಾದಾಮಿಯ ಗುಹಾಂತರ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಐಹೊಳೆ, ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲು, ಬಾದಾಮಿ, ಮಹಾಕೂಟ, ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಲಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಾದ ಬೇಲೂರು, ಹಳೇಬೀಡು, ಸೋಮನಾಥಪುರ, ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ರಾಜಧಾನಿ ಹಂಪಿ, ಹಾಗು ಇನ್ನಿತರ ಸಾವಿರಾರು ಕಲಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಂಗೀತ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯದ ವಿವಿಧ ಆಯಾಮಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿಪುಲವಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳು ಆಯಾ ಕಾಲಘಟ್ಟದ ಮಾನವನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಪ್ರಧಾನ ಆಕರಗಳಾಗಿವೆ.

ದೇವಾಲಯ ಬೆಳೆದಂತೆಲ್ಲಾ ಪೂಜಾಧಿಕ್ರಮಗಳು ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡವು. ದೇವರಿಗೆ ಅಂಗಭೋಗ ಮತ್ತು ರಂಗಭೋಗ ಎನ್ನುವ ಎರಡು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ರಧಾನ ದೇವರಿಗೆ ಸ್ನಾನ, ಗಂಧ, ಧೂಪ, ನೈವೇದ್ಯಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದದ್ದು ಅಂಗ ಸೇವೆಯಾದರೆ, ಅವನ ಮನಸ್ಸುನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲು, ಆಹ್ಲಾದಗೊಳಿಸಲು ಅವನ ಎದುರು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸೇವೆಯೇ ರಂಗಭೋಗ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ದೇವರನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕಾಗಿಯೇ ದೇವಾಲಯ ಹಂತಗಳಾದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನವರಂಗ ರಚನೆಗೊಂಡುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ.

ನವರಂಗ ಅಥವಾ ನಾಟ್ಯಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ರೂಪಗೊಂಡು ನಾಟ್ಯಮಂಟಪವು ದೇವಾಲಯದ ನಿಜವಾದ ಆಕರ್ಷಣೀಯ ಭಾಗ ಏಕೆಂದರೆ, ಹಬ್ಬ-ಹರಿದಿನಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಶೇಷ ಪೂಜಾದಿ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಾದ ನೃತ್ಯ, ಸಂಗೀತ ಕಛೇರಿ, ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ನಾಟಕಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದುಂಟು.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ರಂಗಭೋಗ ಸೇವೆಯಿದ್ದುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಜಟ್ಟಿಂಗಗಿರಿಯ ರಾಮೇಶ್ವರ, ಗುಂಜಿಗನೂರಿನ ಕುಂಭೇಶ್ವರ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಸಂಪಿಗೆ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಹೊರಕೆರೆದೇವಪುರದ ಶ್ರೀರಂಗನಾಥ, ಅಂಬಲಗೆರೆಯ ರಂಗನಾಥ, ಹಿರಿಯೂರಿನ ತೇರುಮಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯ ವೇಣುಗೋಪಾಲ, ನೀರ್ಥುಂದದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಪ್ರಮುಖ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿದ್ದುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ರಂಗಭೋಗ ಸೇವೆಗೆ ಸಂಗೀತಗಾರರು, ಗಾಯಕರು, ವಾದಕರು, ನರ್ತಕರು ಇತ್ಯಾದಿ ಕಲಾಕಾರರ ತಂಡವೇ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕರು ಪಾಲ್ಗೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಸೇವೆಗಳ ಆಚರಣೆ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಹಣೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಠಿಣವೇ ಸರಿ. ಈ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಲು ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗ ಅಥವಾ ನಾಟ್ಯ ಮಂಟಪವು

ವಿಶಾಲವಾಗಿರಬೇಕು. ಹಾಗಾಗಿ ಈ ಸೇವೆಯ ಎಲ್ಲಾ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇರದೆ ಕೇವಲ ಪ್ರಮುಖ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಷ್ಟೇ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ರಂಗಭೋಗ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುವ ವಿಶೇಷವಾದ ವೇದಿಕೆ, ರಂಗಮಂಟಪ ಅಗತ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೇವೆಯು ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿ ನಡೆಯದೆ ಭಕ್ತರ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವರ ಆಸನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಂಟಪಗಳೇ ಬೆಳೆದುದನ್ನು ಚಾಲುಕ್ಯ ಹಾಗು ನಂತರದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಬಸದಿಯಂ ನಿರ್ಮಿಸಿ ನಾಟಕ ಶಾಲೆಯಂ ಮಾಡಿಸಿ[೨೧] ಎನ್ನುವ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖಿತ ವಿವರಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ನಾಟ್ಯಮಂಟಪದ ಮಹತ್ವ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಸಂಪಿಗೆ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಂಟಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ದೇವಾಲಯವು ಅರ್ಧ ಗುಹಾ ಅರ್ಧ ನಿರ್ಮಾಣ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಾಟ್ಯವೇದಿಕೆಯು ಅತ್ಯಂತ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ತಟ್ಟನೆ ಕಾಣುವ ಈ ರಂಗ ವೇದಿಕೆಯ ಅಂದಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುವಂತಿದೆ. ಪ್ರಾಕಾರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ವೇದಿಕೆಯು ಹಂಪಿಯ ಮಹಾನವಮಿ ದಿಬ್ಬವನ್ನು ಹೋಲುವಂತಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಇರುವ ಶಾಸನ ಇದರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುವಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ.[೨೨] ರಂಗಭೋಗದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖಿತ ದೇವಾಲಯಗಳೆಂದರೆ ಹೊರಕೆರೆದೇವಪುರದ ರಂಗನಾಥ,[೨೩] ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಹಿಡಂಭೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ[೨೪] ಹಿರೆ ಎಮ್ಮಿಗನೂರಿನ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ[೨೫] ಗುಂಜಿಗನೂರಿನ ಕುಂಭೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ,[೨೬] ಕಡೂರು ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ,[೨೭] ಗೋಡಬನಾಳು ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ,[೨೮] ಗಾರೇಹಟ್ಟಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಚೋಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ,[೨೯] ಜಟ್ಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ[೩೦] ಹಾಗು ಇನ್ನಿತರ ಪ್ರಮುಖ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು.

೫.೮ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಆರ್ಥಿಕತೆ:

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕೇವಲ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಹಾಗು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿರದೆ ಆರ್ಥಿಕ ವಹಿವಾಟುಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು. ಎನ್ನುವುದು ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹರಪ್ಪ, ಮೆಹೆಂಜೋದಾರ ಅಥವಾ ಲೋಥಲ್ ಹಾಗು ಇನ್ನಿತರ-ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕುರುಹುಗಳು ದೊರೆಯದೆ ಹೋದರೂ, ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಹೋಲುವ ಕಟ್ಟಡಗಳು ದೊರೆಯುತಿದ್ದು ಅವುಗಳು ಅಂದಿನ ಆರ್ಥಿಕ ವಹಿವಾಟುಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವು.[೮೧] ಅಂದಿನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ದಾನ್ಯಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ದೇವಾಲಯದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಉಗ್ರಾಣಗಳಲ್ಲಿಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಪುನಃ ಉಳಿದ ಧನ-ದಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಬಡ್ಡಿರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿತರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಅಂದಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಪ್ರಾಚೀನ ಹಾಗು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ದೇವಾಲಯಗಳು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಮತ್ತೊಷ್ಟು ಹಿಡಿತ ಸಾಧಿಸಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ.

ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳ ಮೂಲಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಹೇರಳವಾಗಿ ಹಣ, ದಾನ್ಯ ಸಂಗ್ರಹವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಗುತ್ತಿಗೆ ಆಧಾರದಲ್ಲಿ ಲಾಭಕ್ಕೆ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಸಾಕಷ್ಟಿವೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಉಳಿದ ಹಣವನ್ನು ಬಡ್ಡಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಾಲ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದುದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯಗಳು ಆಧುನಿಕ ಬ್ಯಾಂಕಿನೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದವೇನೋ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ದುರದೃಷ್ಟವೆಂದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಚಟುವಟಿಕೆಯ ನಿರ್ವಹಣೆಯ ವಿಷಯಗಳು ತಿಳಿದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯ ಆರ್ಥಿಕ ನಿರ್ವಹಣಾ ವಿಷಯಗಳು ಚಾಲುಕ್ಯ ಹಾಗು ಹೊಯ್ಸಳ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಹಾಗು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ನೇರವಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಯಶಃ ಆ ರೀತಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಆದಾಗ್ಯು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇದ್ದಿರಬಹುದು ಎನ್ನುವುದು ನನ್ನ ಅಭಿಮತ. ಇವುಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದುದನ್ನು ಈ ಮೊದಲೇ ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಈ ಅಂಶಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಮೇಲ್ಕಾಣಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿರಲು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

೫.೯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯಂಗ ವ್ಯವಸ್ಥೆ:

ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ನ್ಯಾಯಾಂಗ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ದೇವಾಲಯಗಳೇ ನ್ಯಾಯಲಯದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿರುವುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಆಡಳಿತ

ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾದ ಸ್ಥಾನಿಕನು, ಪ್ರಾಯಶಃ ನ್ಯಾಯಾಂಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನು ಆಗಿದ್ದಿರಬೇ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ನಡೆಯುವ ಕೊಲೆ, ಸುಲಿಗೆಗಳು, ಕಳ್ಳತನ, ದರೋಡೆಗಳು, ಅತ್ಯಾಚಾರ ಹಾ ಮಾನಭಂಗಧಂತಹ ಕ್ರಿಮಿನಲ್ ಅಪರಾದಗಳು, ಭೂವ್ಯಜ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಿವಿಲ್ ಅಪರಾಧಾಗಳ ಈತನೇ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರಬೇಕೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಎರಡು ರೀತಿಯ ಅಪರಧಿಗಳಿಗೆ ಶೀಕ್ಷೆ ಅಥ ದಂಡವನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳೇ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದವು.

ದೇವಾಲಯಗಳು ಕೇವಲ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿರದೆ ಸಾಮುದಾಯಿಕ ಕೇಂದ್ರ ಆಗಿದ್ದುದರಿಂದ ದೇವರ ಬಗ್ಗೆ ಶ್ರದ್ಧೆ, ನಂಬಿಕೆ, ಭಕ್ತಿ, ಹಾಗು ಭಯಗಳ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಪರಾಧಿ ಸತ್ಯಾಂಶವನ್ನು ಹೊರಗೆಡುವುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇವರ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಣೆಗಳು ನಡೆದು ಶಿಕ್ಷೆಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಅಪರಾಧಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಿಮೆ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವೆಂದು ಹೇಳಬಹು ವಿಚಾರಣೆಯ ಸಂದರ್ಭದ ಸನ್ನಿವೇಶವು ಸಹ ಅಪರಾಧಿಯು ತನ್ನ ತಪ್ಪನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲು ಹಾ ಪರಿವರ್ತನೆ ಆಗಲು ಆ ವಾತವರಣ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುತ್ತಿತ್ತು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೀಮಿತವಾದಂತೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಈ ರೀತಿ ನ್ಯಾಯಾಂಗಿಕ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ಶಾಸನಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ವಿಜಯನಗರ ಹಾ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ನ್ಯಾಯಾ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಬುಡುಕಟ್ಟು ಜನಾಂಗದವರೇ ಅಧಿಕವಾಗಿರುವ ಈ ಪರಿಸ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ನ್ಯಾಯಾಂಗಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟೆಮನೆ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕೆಳಕಂ ಹದಿಮೂರು ಕಟ್ಟೆಮನೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸ್ಥಳ	ಕಟ್ಟೆಮನೆಯ ಹೆಸರು	ತಾಲ್ಲೂಕು
೧ ರಾಯಲುಕಟ್ಟೆ	ಪದಿಮುತ್ತಿಗಾರು ಕಟ್ಟೇಮನೆ	ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು
೨ ರಾಗಿಮಾನುಕಟ್ಟ	ಕಂಪಳದೇವರ ಕಟ್ಟೇಮನೆ	ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು
೩ ರಚ್ಚಕಟ್ಟ	ಕಲ್ಲೇದೇವರಪುರ ಕಟ್ಟೇಮನೆ	ಜಗಳೂರು
೪ ಅಲಕಲು ಕಟ್ಟ	ತಪಲೇಟಿ ಚೆರವು ಕಟ್ಟೇಮನೆ	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ
೫ ಮೊಲಕಾಲ ಕಟ್ಟ	ಚಿಂತಗುಂಟ್ಲು ಕಟ್ಟೇಮನೆ	ಕುದಾಪುರ, ಚಳ್ಳಕೆರೆ
೬ ನಾಯಕನಹಟ್ಟಿ	ಹಟ್ಟಿಮಲ್ಲಪ್ಪನಾಯಕನ ಕಟ್ಟೇಮನೆ	ಚಳ್ಳಕೆರೆ
೭ ಗೋನೂರುಕಟ್ಟ	ಸೂರಪ್ಪನಾಯಕನಕಟ್ಟೇಮನೆ	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ
೮ ಏಕಲುಕಟ್ಟ	ಗೋನುರು ಕಟ್ಟೇಮನೆ	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ
೯ ನೂಕಲುಕಟ್ಟ	ನಾಯಕನಹಟ್ಟಿ ಕಟ್ಟೇಮನೆ	ಚಳ್ಳಕೆರೆ
೧೦ ಪೋಕಲಕಟ್ಟ	ನನ್ನಿವಾಳ ಕಟ್ಟೇಮನೆ	ಚಳ್ಳಕೆರೆ
೧೧ ಆಚಾರಕಟ್ಟ	ಕಾಮಗೇತನಹಳ್ಳಿ ಕಟ್ಟೇಮನೆ	ಜಗಳೂರು

೧೨ ಗಿರಕಲಕಟ್ಟ	ಜಂಬುದ್ವೀಪಗಳ ಗುಡ್ಡೆಕಟ್ಟೇಮನೆ	ಚಳ್ಳಕೆರೆ
೧೩ ನನ್ನಿವಾಳಮುಕಟ್ಟ	ಚಿನ್ನಪಾಲನಾಯಕನ ಕಟ್ಟೇಮನೆ	ಚಳ್ಳಕೆರೆ

ಮನೆಗಳನ್ನು ಉದಾರಿಸಬಹುದು.[೮೨] ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಟ್ಟೆಮನೆಯ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾದ ಸ್ಥಳೀಯ ಮುಖಂಡನು ಇಲ್ಲಿನ ರೂಢಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ತೀರ್ಮಾನ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ರೀತಿಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ತೀರ ಇತ್ತೀಚಿನವರೆಗೂ ಜಾರಿಯಲ್ಲಿದ್ದದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ಸುಮಾರು ಇನ್ನೂರಕ್ಕೂ ಅಧಿಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಂಡುಬಂದರು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖಿತ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಸುಮಾರು ನೂರನಾಲ್ಕು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿವೆ. ಮಧುರೆಯ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಬಾಗೆನಹಾಳಿನ ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ, ಸೋಮೆರಹಳ್ಳಿಯ ಸೋಮೆಶ್ವರ, ಕ್ಯಾಸಪುರದ ಈಶ್ವರ, ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತಗೊಂಡಿದ್ದರು ಇಂದು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳು ಅಂದರೆ ಜಟ್ಟಿಂಗಗಿರಿ ರಾಮೇಶ್ವರ ಇಸಾಮುದ್ರದ ಬೋಗೆಶ್ವರ ಕೋಗುಂಡೆಯ ಬಾಚೇಶ್ವರ, ನೀರ್ಗುಂದದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ಹಿರೆಎಮ್ಮಿಗನೂರಿನ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ದುಮ್ಮಿಯ ವೀರಭದ್ರೇಶ್ವರ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಸಂಪಿಗೆ-ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ, ಏಕನಾಥೇಶ್ವರಿ, ಹಿರಿಯೂರಿನ ತೇರುಮಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಅಂಬಲಗೆರೆಯ ರಂಗನಾಥ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಚನ್ನಕೇಶವ, ವೆಂಕಟರಮಣ, ಹೊರೆಕೆರೆದೇವ-ಪುರದ ರಂಗನಾಥ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಪೂಜೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಈ ಪರಿಸರದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸಾರುತ್ತವೆ.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು :

೧) ಪ್ರೊ.ಷೇಕ್‌ಅಲಿ.ಬಿ. ಮತ್ತು ಕೇಶವ ಭಟ್ಟ (ಸಂ) – ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ ಸಂ.೧, ಪು.ಸಂ. ೩೧೬

೨) ರಘುನಾಥ ಭಟ್ಟ ಎಚ್.ಆರ್. – ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಕಲೆ, ಪು.ಸಂ. ೫೬೬

೩) ಷೇಕ್ ಆಲಿ (ಸಂ) – ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ ಸಂ. ೧, ಪು.ಸಂ. ೪೭೮

೪) ಎ.ಕ ಸಂ XI ಶಾ.ಸಂ ಚಳ್ಳಕೆರೆ ೩೪ ಪು.ಸಂ. ೨೭೭,೭೮

೫) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ೭೬ ಪು.ಸಂ ೪೬

೬) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ. ೨೭, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಪು.ಸಂ ೨೫೬

೭) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ. ೨೮, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಪು.ಸಂ ೨೫೭

೮) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ. ೨೬, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಪು.ಸಂ ೨೫೬

೯) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ. ೬೫, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪು.ಸಂ ೪೦,೪೧

೧೦) ಡಾ.ಬಿ.ಸುರೇಶ್ – ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಪು.ಸಂ ೯೮

೧೧) ಡಾ.ಬಿ.ಸುರೇಶ್, ಬುರುಡೆಕಟ್ಟೆ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಅವಶೇಶಗಳು. ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂಪುಟ ೨೩ ಪು.ಸಂ ೨೪–೨೬

೧೨) ಎ.ಕ.ಸಂ XI ಶಾ.ಸಂ. ೭೯ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪು.ಸಂ ೪೮–೪೯

೧೩) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ. ೧೨,೧೩,೧೪, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ ೯ರಿಂದ೧೩

೧೪) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ. ೬೮. ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಪು.ಸಂ ೩೫೫,೩೫೬

೧೫) ಡಾ.ಬಿ.ಸುರೇಶ್ – ಗುಂಜಿಗನೂರಿನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ವ

೧೬) ಎ.ಕ.ಸಂ XI ಶಾ.ಸಂ. ೨೦ ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು, ಪು.ಸಂ ೨೫೦,೫೧,೫೨

೧೭) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೨, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪು.ಸಂ. ೨

೧೮) ಎ.ಕ.ಸಂ XI ಶಾ.ಸಂ, ೩೨ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ ೨೦,೨೧,೨೨,೨೩

೧೯) ಮೈಸೂರು ಪುರಾತತ್ವ ವಾರ್ಷಿಕ ವರಧಿ ೧೯೨೬ ಪು.ಸಂ ೭,೮

೨೦) ಎ.ಕ.ಸಂ XI ಶಾ.ಸಂ, ೩೨ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಕ್ರಿ.ಶ ೧೨೮೬ ಪು.ಸಂ ೨೦,೨೧,೨೨,೨೩

೨೧) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೩೨ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಕ್ರಿ.ಶ ೧೨೮೬ ಪು.ಸಂ ೨೦,೨೧,೨೨,೨೩

೨೨) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೧೨ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಕ್ರಿ.ಶ ೧೨೪೬ ಪು.ಸಂ ೯,೧೦,೧೧

೨೩) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೩೨ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಕ್ರಿ.ಶ ೧೨೮೬ ಪು.ಸಂ ೨೦,೨೧,೨೨,೨೩

೨೪) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೩೨ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ

೨೫) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೩೪ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ ೨೪,೨೫

೨೬) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೫೫ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ ೩೫

೨೭) ಮಾನಸಾರ ಪು.ಸಂ ೩೦–೭೮

೨೮) ಎ.ಕ.ಸಂ XI ಶಾ.ಸಂ, ೪೫ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ ೨೯,೩೦

೨೯) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೪೭, ಹಿರಿಯೂರು, ಪು.ಸಂ ೩೦೫

೩೦) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೯೦, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಪು.ಸಂ ೩೬೪

೩೧) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೧೭, ಹಿರಿಯೂರು, ಪು.ಸಂ ೨೯೪

೩೨) ಹರಿದಾಸ ಭಟ್ಟಚಾರ್ಯ, ಯುಗಯಾತ್ರಿ ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಸಂ.ಪು.೪, ಪು.ಸಂ.೮೨

೩೩) ಅದೇ ಪು.ಸಂ. ೮೩

೩೪) Vaisnavism, Saivism & Minor religious Systems.P.28

೩೫) ಹರಿದಾಸ ಭಟ್ಟಚಾರ್ಯ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.ಸಂ. ೮೫

೩೬) Indian culture P.130

೩೭) ಹರಿದಾಸ ಭಟ್ಟಚಾರ್ಯ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.ಸಂ. ೯೮

೩೮) Memories of the A.S IXXVI. P.05

೩೯) ಆರ್.ಡಿ. ಬ್ಯಾನರ್ಜಿ ಅವರ Base Relifies of Badami P.24

೪೦) ಬ್ಯಾನರ್ಜಿ, ಅದೇ ಕೃತಿ, ಪು.ಸಂ. ೧೩೭

Archalogical survey & India annual Report 1913-14 P.276 FF Plate LXXII

೪೧) ಎ.ಕ.ಸಂ XI ಶಾ.ಸಂ, ೨೧, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಪು.ಸಂ.೩೩೫

೪೨) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೩೫, ಚಳ್ಳಕೆರೆ, ಪು.ಸಂ.೨೭೮

೪೩) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೩೭, ಚಳ್ಳಕೆರೆ, ಪು.ಸಂ.೨೭೮–೭೯

೪೪) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೦೬, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ.೭–೮

೪೫) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೨೪, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಪು.ಸಂ.೩೩೬

೪೬) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೧೧೪, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಪು.ಸಂ.೩೮೦

೪೭) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೧೧೫, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಪು.ಸಂ.೩೮೦

೪೮) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೫೩, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಪು.ಸಂ.೩೪೭

೪೯) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೨೨, ಹಿರಿಯೂರು, ಪು.ಸಂ.೨೯೫–೯೬

೫೦) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೩೧, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಪು.ಸಂ.೨೦

೫೧) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೦೬, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೪೮೭, ಪು.ಸಂ.೩೨೭

೫೨) ಪಾಟೀಲ ಬೋಜರಾಜ, ಬ–ನಾಗರ ಖಂಡ ೭೦ ಅಧ್ಯಯನ, ಪು.ಸಂ.೨೨೮

೫೩) ಶ್ರೀ ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ ದೇವಾಸ್ಥಾನದ ಗೋಪುರ ಕಲಶ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಾ ಸ್ಮರಣ ಸಂಚಿಕೆ, ಪು.ಸಂ.೧೦೬

೫೪) ತಿಪ್ಪೇ ರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಪು.ಸಂ.೨೬೯

೫೫) ಸೌ.ಇ.ಇ XV ಮುದ್ದೆಬಿಹಾಳ,ಪು.ಸಂ.೪೫

೫೬) ಡಿ.ಸಿ ಸರ್ಕರ್ –ಇಂಡಿಯನ್ ಎಫಿಗ್ರಾಫಿಕಲ್ ಗ್ಲಾಸರಿ, ಪು.ಸಂ.೯೬

೫೭) ಡಾ.ಗುರುರಾಜ ಭಟ್ಟ–ತುಳುನಾಡು, ಪು.ಸಂ. ೧೩೮–೧೪೦

೫೮) B.A.Saletore-The sthaniksas and their Historical impartance P,P ೧–೬೫

೫೯) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI ಶಾ.ಸಂ, ೨೯, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು,

೬೦) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ. ೨೨, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ

೬೧) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ. ೨೫, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ

೬೨) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ. ೩೪, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ

೬೩) ವಿದ್ಯಾದದಾತಿ ವಿನಯಂ ವಿನಾಯದ್ಯಾತಿ ಪಾತ್ರತಂ ಪಾತ್ರತ್ವದ್ಧನಯಾಪ್ನೋತಿ ಧನಾಧರ್ಮಃ ತತಃ ಸುಖಂ.

೬೪) ವಿದ್ಯಾವಿಹೀನಃ ಪಶುಭಿಃಸಮನಹಃ

೬೫) A,S Altaker-Education in Ancient India,-P,P 79

೬೬) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI ಶಾ.ಸಂ.೪.ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು,

೬೭) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ. ೪೦, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು,

೬೮) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ. ೫೨, ಹಿರಿಯೂರು,

೬೯) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ. ೩೪, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ,

೭೦) ಡಾ.ಬಿ.ರಾಜಶೇಖರಪ್ಪ ದುರ್ಗಶೋಧನ, ಪು.ಸಂ.೬೭

೭೧) XI-I p,p,78

೭೨) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI ಶಾ.ಸಂ, ೦೨, ಚಿತ್ರದರ್ಗ,

೭೩) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೪೫, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ

೭೪) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೧೩, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ

೭೫) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೫೬, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ

೭೬) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೬೮, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ

೭೭) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೭೧, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ

೭೮) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೨೮, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ

೭೯) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೩೩, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ

೮೦) ಅದೇ ಶಾ.ಸಂ, ೨೯, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು

೮೧) S.R.Rao- lothal and Indus civilization p,p 113-118

೮೨) ಡಾ.ವಿರುಪಾಕ್ಷಿ ಪೂಜಾರಿ ಹಳ್ಳಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬುಡಕಟ್ಟು ವೀರರು ಪು.ಸಂ.೮೨–೮೩

ಅಧ್ಯಾಯ –೬

ಶಿಲ್ಪಗಳು

೬.೧ ಶೈವ ಶಿಲ್ಪಗಳು

೬.೨ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು

೬.೩ ಜೈನ ಶಿಲ್ಪಗಳು

೬.೪ ಶಾಕ್ತ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಅಧ್ಯಾಯ – ೬

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಶಿಲ್ಪವೆಂದರೆ ಲಲಿತ ಅಥವಾ ಯಂತ್ರಕಲೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇಂತಹ ೬೪ ಕಲೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ವಿಶ್ವದ ಇತರೆ ಭಾಗಗಳೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿ ನೋಡಿದರೆ ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಾರಂಭವು ಪ್ರಾಚೀನತಮವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಪ್ರಾಯಶಃ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಇತಿಹಾಸ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಕ್ಕಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲಾಯುಗದ ಮಾನವನು ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಾಗುವ ಬದಲಾವಣೆಗಳ ಹಿಂದೆ ಯಾವುದೋ ಅಗೋಚರವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿದೆ ಎಂದು ನಂಬಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಾಂಕೇತಿಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿ ರೂಪ ಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸತೊಡಗಿದನು. ನಂತರ ತನ್ನ ಮಡಿದ ಹಿರಿಯರ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸಲುವಾಗಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣದ ಅವನನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಲು ಒಂದು ನೆಲೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು, ಅಥವಾ ಗೊಂಬೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸುವ ಹವ್ಯಾಸ ಬೆಳೆಯಿತು.[1] ಹೀಗಾಗಿ ಆದಿವಾಸಿ ಜನಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಮರದಲ್ಲಿ, ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಡೆದಿರುವ ಪಿತೃ ದೇವತೆಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಸಿಂಧೂ ನದಿ ತೀರದ ನೆಲೆಗಳ ಉತ್ಖನನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದ ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಾವಶೇಷಗಳು ಬಹು ಉನ್ನತ ಮಟ್ಟದ ಶಿಲ್ಪ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ. ಲಿಂಗ, ಪಾಣಿವಟ್ಟ, ವೃಷಭ ಮತ್ತಿತರ ಅನೇಕ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಸಿಂಧೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಿಯು ಕೆಲ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದಂತೆ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಗೂಳಿ, ನರ್ತನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀ ವಿಗ್ರಹ, ಪಶುಪತಿ ಶಿವನೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿರುವ ಧ್ಯಾನಸ್ಥಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು.

ವೈದಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಇವರು ಪ್ರಕೃತಿ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನೇ ಉಪಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರ, ವರ್ಣ, ರುದ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವರುಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ಅವರ ಸ್ವರೂಪದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಗಳು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ನಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆರ್ಯರು ಅನಾರ್ಯರ ದೈವಗಳನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿ ಅವಕ್ಕೆಲ್ಲ ಒಂದೊಂದು ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.[2] ವೈದಿಕ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೇ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡ ಶಿಲ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಕೂಡ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆರ್ಯದೇವತೆಗಳ ಪರಿವಾರ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ವಿಧಿಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದರು.

ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಯುಗಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲ್ಪ ಕೃತಿಗಳು ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಲೋಹಿಯ ನಂದನಗರ್, ಸಾರನಾಥ, ರಾಮ್‌ಪೂರ್ವ, ಲೋಮಸ್ ಋಷಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಸಿಂಹ, ಗೂಳಿ, ಆನೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹಾಗು ಅಶೋಕಸ್ತಂಭಗಳು ಮತ್ತು ಹಲವಾರು ಸ್ತೂಪಗಳನ್ನು ಈ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು. ಮೌರ್ಯರ ನಂತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ಶೃಂಗರು, ಕಣ್ವರು, ಕುಶಾನರು, ಶಿಲ್ಪಕಲೆಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಕುಶಾನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಭಾರತೀಯ ದೇವತೆಗಳು ಮೂರ್ತರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದು

ಆರಾಧಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ನಂತರ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಈ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಂಗಾಂಗಳ ಅಳತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಮತೋಲನೆ, ದೇಹದಲ್ಲಿ ನಾವಿನ್ಯತೆ, ಗಂಭೀರ ಭಾವ, ಪ್ರಶಾಂತತೆಯನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಸಂಗಮ ಕ್ಷೇತ್ರವಾದ ಗಾಂಧಾರವು ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ತವರೂರಾಗಿದ್ದು ತನ್ನದೇ ಆದ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ ಇತಿಹಾಸ ಪೂರ್ವಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಶಿಲಾಯುಗದ ಮಾನವನು ತಾನು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕಲ್ಲಾಸೆರೆಗಳಲ್ಲಿ, ಹೆಬ್ಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಸಮಕಾಲೀನ ಪ್ರಾಣಿಪಕ್ಷಿಗಳ ಗೀರು ಚಿತ್ರವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾತವಾಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಸನ್ನತಿ, ಬನವಾಸಿ, ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡು ಬಂದಿವೆ. ನಂತರ ಇಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ಕದಂಬರು, ಚಾಲುಕ್ಯರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಆಶ್ರಯದಾತರಾದರು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಂತೂ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯೂ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಸ್ಥಾನಪಡೆದಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ವಿಶಿಷ್ಟ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬೃಹತ್ ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿರುವರು.

೬.೧ ಶೈವ ಶಿಲ್ಪಗಳು : ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿ ಶೈವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕೆಲ ಶಿಲ್ಪಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಸಹ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಬಹುತೇಕವು ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದು ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗಡೆ, ಪಾಳು ಜಾಗಗಳಲ್ಲಿ, ಜಮೀನು ಗದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನಾಥವಾಗಿ ಬಿದ್ದಿವೆ ಎಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಶೈವ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗ, ಭೈರವ, ವೀರಭದ್ರ, ಗಣೇಶ, ಕಾರ್ತಿಕೇಯ, ದಕ್ಷ ಬ್ರಹ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಶಿವ ಲಿಂಗಗಳು : ಶೈವ ಪಂಥದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಲಿಂಗವನ್ನು ಲೋಹಗಳಿಂದ, ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಅಥವಾ ರತ್ನಗಳಿಂದ ಮಾಡಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಜಂಗಮ ಲಿಂಗವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಶೈವ ಧರ್ಮೀಯರು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ಸದಾ ಶಿವನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಲು ಈ ರೀತಿಯ ಜಂಗಮ ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಬಳಸುವರು. ಪೂಜಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲು ಶಿಲೆಯಿಂದ ಮಾಡಿರುವ ಲಿಂಗಗಳನ್ನು 'ಸ್ಥಾವರ ಲಿಂಗ' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಿವನನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಲಿಂಗದ ಆಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಆರಾಧಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಶಿವನ ಮುಖವನ್ನು ಕಡೆದ ಮುಖಲಿಂಗಗಳು, ಮನುಷ್ಯಾಕಾರದ ಶಿವನನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕಡೆದು ಅಳವಡಿಸಿದ ಲಿಂಗೋದ್ಭವ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಇವೆ. ಶಿವಪೂಜೆಯೆಂದರೆ ಲಿಂಗಪೂಜೆ ಎಂದರ್ಥ. ಮನುಷ್ಯಾಕಾರದ

ಶಿವನ ಸೊಂಟದ ಕೆಳಗೆ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳು ಬೆಸೆದು ಏಕಪಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ 'ಏಕಪಾದ ಮೂರ್ತಿ' ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ವಿರಳವಾಗಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ.[3] ಆದರೆ ಈ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆರಂಭದ ಶಿವಲಿಂಗಗಳು ಕೇವಲ ಕಂಬಗಳೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಯಾವುದೇ ಪೀಠ, ಪಾಣಿವಟ್ಟಲುಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿದಂತೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಂತರ ಇವುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಲಿಂಗಗಳ ಮೇಲಿನ ನಾಳಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಸೂತ್ರವನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ವಿವಿಧ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿನ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ರೂಪ ಪಡೆದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಶಿವಲಿಂಗಗಳು ಕಂಬಗಳಂತೆ ಇದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ರುದ್ರ ಭಾಗಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಮೂರು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಭಾಗವು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿದ್ದು ವಿಷ್ಣು ರುದ್ರ ಭಾಗಗಳು ಸಮಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಬ್ರಹ್ಮ ಭಾಗವು ನಾಲ್ಕು ಮುಖ ವಿಷ್ಣು ಭಾಗವು ಎಂಟು ಮುಖ, ರುದ್ರ ಭಾಗವು ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ರುದ್ರ ಭಾಗವೇ ಪೂಜಾ ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿವಲಿಂಗವೆಂದರೆ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಿವಲಿಂಗ. ಈ ಲಿಂಗವು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದು ಲಿಂಗದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಂಠದಂತೆ ಕಿರಿದಾದ ಮೇಲೆ ಉದ್ದನೆಯ ಅಡಿಕೆಯಂತೆಯೇ ರೂಪಗೊಂಡು, ಇವೆರಡು ಭಾಗಗಳ ಮೇಲೆ ಸಮನಾಂತರದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಉಬ್ಬಿದ ಊರ್ಧ್ವ ರೇಖೆಗಳಿವೆ.[4] ಈ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಲಸಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ಕುರಿತು ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿರುವ ಡಾ॥ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಪಾಡಿಗರ್ ಮತ್ತು ಡಾ॥ ರು.ಮ. ಷಡಕ್ಷರಯ್ಯ ಅವರುಗಳು ಇದರ ಕಾಲವನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೪ನೇ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯ ಭಾಗವೆಂದು ಗುರುತಿಸಿರುವರು.[5] ಅ ಸುಂದರ ಅವರು ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯ ಈ ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೪ನೇ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದ್ದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಾಂತ ಕಂಡು ಬರುವ ಬಹುತೇಕ ಎಲ್ಲಾ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ, ಏಕನಾಥೇಶ್ವರಿ, ಸಂಪಿಗೆ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಇಸಾಮುದ್ರದ ಭೋಗೇಶ್ವರ, ಹುಲ್ಲೂರಿನ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಕರಿವರ್ತಿ ಈಶ್ವರ, ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೀರ್ಗುಂದದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ, ಹಾಲುರಾಮೇಶ್ವರ ಹಿರಿಯೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತೇರುಮಲ್ಲೇಶ್ವರ, ಧರ್ಮಪುರದ ಭೀಮೇಶ್ವರ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನುಂಕಿಮಲೆ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ, ಜಟ್ಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ.

ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು :

ಶೈವ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಶಿವನಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅವನ ವಾಹನವಾದ ನಂದಿಯು ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಶಿವನ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ನಂದಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುತೇಕ ಎಲ್ಲಾ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ

ಶಿವಲಿಂಗುವಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಂದಿಯನ್ನು ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಂಟಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ನಂದಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ನಂದಿಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಆಸೀನಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡರಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ಮುಂದಿನ ಬಲಗಾಲನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಮಡಚಿ ಎಡಗಾಲನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಚಾಚಿರುವಂತೆ ಹಾಗೂ ಹಿಂದಿನ ಬಲಗಾಲನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಚಾಚಿ ಎಡಗಾಲನ್ನು ಹೊಟ್ಟೆಯ ಕೆಳಗೆ ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಮಡಚಿ ಮಲಗಿರುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಿಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ತಲೆಯನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೆ ನೇರವಾಗಿ ಚಾಚಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಘಂಟಸರ, ಗಗ್ಗರ, ಕೊರಳ ಸರ, ಹಣೆಪಟ್ಟಿ, ಕಾಲ್ಗಡಗಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಬಹುತೇಕ ಎಲ್ಲಾ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ನಂದಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಗುಂಡೇರಿಯ ಕೆರೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಗುಂಜಿಗನೂರಿನ ಕುಂಭೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಂದಿಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಗೋಸ್ಕರವೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಂದಿ ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಂದಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ.

ಭೈರವ : ಭೂತ ಪ್ರೇತಗಳ ಉಚ್ಚಾಟನೆಗೆಂದು ಭೈರವನನ್ನು ಪೂಜಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಭೈರವ ಎಂದರೆ ಭಯಾನಕ ಎಂದರ್ಥ. ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಪಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದು ದಂಡಪಾಣಿಯಾಗಿ ಹಾವನ್ನು ಜನಿವಾರವಾಗಿ ಧರಿಸಿರುವನು.

ಭೈರವನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಣಕರ್ಷ ಭೈರವ, ವಟುಕಭೈರವ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿರುವವು. ವಟುಕಭೈರವನು ಅಷ್ಟ ಭುಜಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಖಟ್ವಾಂಗ, ಪಾಶ, ಶೂಲ, ಡಮರು, ಕಪಾಲ ಮತ್ತು ಹಾವುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾನೆ. ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಭಯ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ ಮಾಂಸವಿರುವ ಕಪಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈತನ ಎಡಬದಿಯಲ್ಲಿ ನಾಯಿಯಿದ್ದು ತನ್ನ ಮುಂಗಾಲನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ಭೈರವನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಕಪಾಲದಿಂದ ಬೀಳುತ್ತಿರುವ ರಕ್ತವನ್ನು ನೆಕ್ಕುತ್ತಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿರುತ್ತಿದೆ. ಈತನ ಲಾಂಛನ ಚೇಳು. ಇದನ್ನು ರೂಪಮಂಡನ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[6]

ಸ್ವರ್ಣಕರ್ಷ ಭೈರವನು ಬಂಗಾರದಂತಹ ದೇಹವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿಯಾದ ಈತನು ಬಂಗಾರ ತುಂಬಿದ ಪಾತ್ರೆ, ಚಾಮರ, ಉದ್ದನೆಯ ಶೂಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ, ಸಂಪಿಗೆಸಿದ್ದೇಶ್ವರ, ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕು ನೀರ್ಗುಂದದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕು ನುಂಕಿಮಲೆ ಭೈರವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಭೈರವನ ಶಿಲ್ಪವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಸಂಪಿಗೆಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ

ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಭೈರವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಚತುರ್ಭುಜ ಧಾರಿಯಾದ ಈತನು ತನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗ, ತ್ರಿಶೂಲ, ಡಮರು ಮತ್ತು ಕಪಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಕಿರೀಟ ಮುಕುಟ, ಕರ್ಣ ಕುಂಡಲ, ಕಂಠಹಾರ, ಮಣಿಸರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ತೋಳಬಂದಿ, ಕೈಕಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ ಇತ್ಯಾದಿ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿರುವನು.

ನೀರ್ಗುಂದದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿರುವ ನಗ್ನ ಭೈರವನು ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವನು. ಚತುರ್ಭುಜ ಧಾರಿಯಾದ ಈತನು ಮುಂದಿನ ತನ್ನ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಭಗ್ನಗೊಂಡಿವೆ. ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲ ಹಾಗೂ ಡಮರುಗಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಈತನಿಗೆ ಉದ್ದನೆಯ ಕೂದಲುಗಳಿದ್ದು ರುಂಡಮಾಲೆ, ಹಾರ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಕಂಕಣ, ಕಿಂಕಿಣಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು ಪೀಠದಲ್ಲಿ ಚೇಳನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದು ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಭೃಂಗಿಯರಿರುವರು.

ವೀರಭದ್ರ :

ಶಿವನ ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪವೇ ವೀರಭದ್ರ. ದಕ್ಷನು ಒಮ್ಮೆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮಗಳು ದಾಕ್ಷಾಯಿಣಿ ಮತ್ತು ಅಳಿಯ ಶಿವನನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಶಿವನ ಮಾತನ್ನು ಮೀರಿ ಯಜ್ಞಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹೋದ ದ್ರಾಕ್ಷಾಯಿಣಿಗೆ ಅವಮಾನವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಅದೇ ಯಜ್ಞಕುಂಡಲದಲ್ಲಿ ಹಾರಿ ತನ್ನ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾಳೆ. ಇದರಿಂದ ಕುಪಿತಗೊಂಡ ಶಿವನು ತನ್ನ ಜಡೆಯನ್ನು ನೆಲಕ್ಕೆ ಬಡಿದಾಗ ವೀರಭದ್ರ ಜನ್ಮತಾಳಿದನು. ತನ್ನ ತಾಯಿಯ ಸಾವಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ ದಕ್ಷನ ತಲೆಯನ್ನು ಕಡಿದು ಶಿವನಿಗಾದ ಅವಮಾನವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿದನೆಂದು ಕೂರ್ಮ ಪುರಾಣ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[2]

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಸಂಪಿಗೆ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕು ನೀರ್ಗುಂದದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ, ಹೊಸದುರ್ಗದ ವೀರಭದ್ರೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿಯಾದ ವೀರಭದ್ರನು ತನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿ, ಬಾಣ, ಬಿಲ್ಲು ಹಾಗೂ ಗುರಾಣಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಶಿಲ್ಪದ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ವೀರಾಣಿ ಮತ್ತು ದಕ್ಷನನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಿರೀಟಧಾರಿಯಾದ ಈತನು ಕಂಠಾಭರಣ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತ, ಕುಂಡಲ, ಕಿಂಕಣಿ, ಕೈಕಡಗ ಇತ್ಯಾದಿ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ನೀರ್ಗುಂದದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿರುವ ವೀರಭದ್ರನು ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ತನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗ, ಬಾಣ, ಬಿಲ್ಲು ಮತ್ತು ಖೇಟಕವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಕಾಲಮಾನ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನ .

ಗಣೇಶ :

ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗಣೇಶನನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕು ನೀರ್ಗುಂದದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಗಾತ್ರದ ಗಣೇಶ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ

ಬೃಹತ್ ಗಣೇಶ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ನೀರ್ಗುಂದದಿಂದ ಹೊಸದುರ್ಗ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳಾಂತರಿಸಿ ಪುರಸಭೆ ಮುಂಭಾಗದ ವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ ಸುಖಾಸನದಲ್ಲಿರುವ ಈತನು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದು ತನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಭಗ್ನದಂತಹ ಪಾಶ, ಅಂಕುಶ ಮತ್ತು ಫಲಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಅಗಲವಾದ ಕಿವಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಉದರದಲ್ಲಿ ನಾಗಬಂಧವಿದೆ. ಬಲಭಾಗದ ದಂತ ಭಗ್ನಗೊಂಡಿದೆ, ಉದ್ದನೆಯ ಕಿರೀಟ, ಕೊರಳು ಸರ, ಉದರ ಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಕಿಂಕಿಣಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿರುವನು. ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಾಂತ ಅನೇಕ ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯ ಬಯಲು ಗಣಪತಿ. ಇದನ್ನು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದ ಗುಲ್ಯಪ್ಪ ನಾಯಕನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಬೃಹತ್ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಗಣಪತಿಯು ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿಯಾಗಿದ್ದು ತನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ದಂತ, ಪಾಶ ಅಂಕುಶಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಕಂಠಹಾರ, ಉದರಬಂಧ, ಕಂಕಣ, ಕಿಂಕಿಣಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿರುವನು. ಪೀಠದಲ್ಲಿ ಈತನ ವಾಹನವಾದ ಮೂಷಿಕವನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಗುಂಡಯ್ಯ – ಬ್ರಹ್ಮಯ್ಯ :

ಗುಂಡಯ್ಯ-ಬ್ರಹ್ಮಯ್ಯರು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದ ಅನುಯಾಯಿಗಳು. ಪ್ರಾಯಶಃ ಗುಂಡಯ್ಯ – ಬ್ರಹ್ಮಯ್ಯರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨-೧೩ ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಹಾಗಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೩ನೇ ಶತಮಾನದ ನಂತರ ಇವರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ನಮಗೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ೧೨ ಜನ ಗುಂಡಯ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಯ್ಯರ ವಿವರಗಳಿವೆ. ಅವರೆಂದರೆ ಆದಿಗುಂಡ, ಚಕ್ರಿಯಗುಂಡ, ತ್ರಿಭುವನಮೂಲ, ಚಕ್ರಗುಂಡ, ಭೂಗುಂಡ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಬಾಂಡರ, ಜೀವಮೇರು ಅಜಂಡ, ಬಾಂಡೋಧರ, ಬಾದರಾಯಣಿ, ಬಾದಮ್ಮೆಯ್ಯ ಬಾರಿಗುಂಡ (ಭೂಮಿಗುಂಡ) ಪಂಚಕಲಶ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನ ಗುಂಡ ಮತ್ತು ಪಂಚಕಲಶಕ್ಕೆ ಆಜ್ಞಾಧಾರಕಗುಂಡ ಈ ಹನ್ನೆರಡು ಜನ ಗುಂಡಯ್ಯರಲ್ಲಿ ೧೦ ಜನರಿಗೆ ಶಿವದೀಕ್ಷೆಯಾಯಿತು ಎನ್ನುವ ವಿವರವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.[೮]

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಸಂಪಿಗೆ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಗುಂಡಯ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಯ್ಯರ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವಂತೆ ಕಂಡಿರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಒಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಉದ್ದನೆಯ ಶೂಲವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಲಿಂಗವನ್ನು ಎದೆಗೆ ಸಮನಾಂತರವಾಗಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿರುವರು. ಹಾಗೂ ವಿವಿಧ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಇವರು ತಮ್ಮ ಕೂದಲನ್ನು ತಲೆಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿರುವರು.

ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಮತ್ತೊಂದು ಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು ತುಂಬಾ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಬ್ಬರನ್ನು ಒಂದೇ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪವು ಸ್ವಲ್ಪ ಓರೆಯಾಗಿ ನಿಂತಿದ್ದರೆ ಎಡಭಾಗದ ಶಿಲ್ಪವು ನೇರವಾಗಿದೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ

ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟ ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವರು. ಬಲಗಡೆಯವನು ತನ್ನ ಬಲಗೈಯನ್ನು ಶೂಲದ ಕಡೆ ಕೈ ಚಾಚಿದಂತೆಯೂ ಎಡಗಡೆಯವನು ತನ್ನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಶೂಲದ ತುದಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿರುವಂತೆಯು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ದ್ವಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಇವರು ವಸ್ತ್ರಾಭರಣ ಭೂಷಿತರು. ಶಿಲ್ಪದ ಸುತ್ತಲೂ ಸ್ತಂಭತೋರಣವಿದೆ. ತೋರಣದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಿಯ ಅಲಂಕರಣೆಯಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಮುಖವಿದೆ. ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿವನ ಆಸೀನ ಕಿರುಚಿತ್ರವಿದೆ. ತನ್ನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲ, ಡಮರು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಪೀಠದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಅತಿ ಹೆಚ್ಚು ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳೆಂದರೆ, ಶೈವ ಶಿಲ್ಪಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಕದಂಬರು, ನೊಳಂಬ-ಪಲ್ಲವರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಚಾಲುಕ್ಯರು ಹಾಗೂ ಹೊಯ್ಸಳರು ಶೈವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಹುತೇಕ ಈ ಎಲ್ಲಾ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಲಿಂಗ, ನಂದಿ, ಭೈರವ, ವೀರಭದ್ರ, ಗಣೇಶ, ಗುಂಡಯ್ಯ-ಬ್ರಹ್ಮಯ್ಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಮೂಲತಃ ಶೈವರಾಗಿದ್ದರೂ, ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ದೇವಾಲಯಗಳೇ ಅಧಿಕ. ಸಹಜವಾಗಿ ಈ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನೇ ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

೬.೨ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು :

ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ವಿಷ್ಣು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಮುಖ ದೇವ. ಸೃಷ್ಟಿಯ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯ ದೇವರಾದ ಈತನು ಅನೇಕ ಅವತಾರವೆತ್ತಿದ ಬಗ್ಗೆ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶವಾತಾರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಇತರೆ ಕೆಲ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ೨೨ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.[6] ಆದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶವತಾರಗಳಾದ ಕೂರ್ಮ, ವರಾಹ, ವಾಮನ, ನರಸಿಂಹ, ಪರಶುರಾಮ, ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ, ಬುದ್ಧ ಮತ್ತು ಕಲ್ಕಿ ಅವತಾರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.

ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಮ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಚತುರ್ಭುಜಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಪದ್ಮ, ಗದೆಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ನಾಲ್ಕು ಆಯುಧಗಳು ಸ್ಥಾನ ಪಲ್ಲಟವಾದಂತೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ೨೪ (ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ) ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ ಕೇಶವ, ನಾರಾಯಣ, ಮಾಧವ, ಗೋವಿಂದ, ವಿಷ್ಣು, ಮಧುಸೂಧನ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ವಾಮನ, ಶ್ರೀಧರ, ಹೃಷಿಕೇಶಿ, ಪದ್ಮನಾಭ, ದಾಮೋದರ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ವಾಸುದೇವ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧ, ಪುರುಷೋತ್ತಮ, ಅಧೋಕ್ಷಜ, ನರಸಿಂಹ, ಅಚ್ಯುತ, ಜನಾರ್ಧನ, ಉಪೇಂದ್ರ, ಹರಿ, ಶ್ರೀನಿಧಿ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ

ಕಿರೀಟ ಮುಕುಟ, ಉದ್ದನೆಯ ವೈಜಯಂತಿ ಮಾಲ, ಹಾರ, ಕಂಠಿ ಸರ, ಉದರಬಂಧ, ಕೇಯೂರ, ಕಂಕಣ, ಕಿಂಕಣಿ, ಪಾದಸರ ಇತ್ಯಾದಿ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪಗಳ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿಯರನ್ನು ಹಾಗೂ ಕೆಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಾಹನವಾದ ಗರುಡನನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೆಂದರೆ ಹಾಯಕಲ್ಲಿನ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪ[೧೦]. ಡಾ॥ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಪಾಡಿಗಾರ ಅವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವಂತೆ ಇದರ ಕಾಲಮಾನ ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ. ೪ನೇ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯಭಾಗ. ಅಂದರೆ ಕದಂಬರ ಕಾಲದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ನಂತರ ಇಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಹಾಗೂ ಹೊಯ್ಸಳರು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಿಂದಲೇ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಶೈವ ಧರ್ಮೀಯರಾಗಿದ್ದರೂ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ನೀಡಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಈ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವು ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಈ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾಗಿವೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ನಗರದ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯ, ಇದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಪಂಡರಹಳ್ಳಿ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೊರಕೆರೆದೇವಪುರದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ನಗರದಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಾಗೂರಿನ ಶ್ರೀ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ, ಮತ್ತೋಡಿನ ಬಾಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಹಿರಿಯೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಂಬಲಗೆರೆ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಹಿರಿಯೂರು ನಗರದಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಬಬ್ಬೂರಿನ ರಂಗನಾಥದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ವೆಂಕಟರಮಣ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯ ವೆಂಕಟರಮಣ ಹಾಗೂ ಅಂಬಲಗೆರೆಯ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸ್ಥಾನಿಕ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದಾಗಿವೆ. ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ತನ್ನ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಯ ಹಾಗೂ ವರದ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಹಿಂದಿನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಮತ್ತು ಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಆಯುಧಗಳ ಕ್ರಮಾನುಕರುಣೆಯಿಂದ ಈತನನ್ನು ವರದರಾಜ ಅಥವಾ ಜನಾರ್ಧನ ಎನ್ನಬಹುದು. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದೇವಿ ಭೂದೇವಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಿರೀಟ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಕಂಕಣ, ಕಿಂಕಣಿ, ಭುಜಬಂದಿ, ಕೈಕಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಕಂಠಾಭರಣಗಳು, ವೈಜಯಂತಿ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮತ್ತೋಡುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಬಾಣದ ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ಶಿಲ್ಪವು ತುಸು ಭಿನ್ನವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವೈಷ್ಣವ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸಮಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಆದರೆ ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ದ್ವಿಬಂಧದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ತನ್ನ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ಲು ಬಾಣಗಳನ್ನು, ಹಿಂದಿನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಚಕ್ರ ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಕ–ಚಕ್ರ–ಗದೆಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಶಂಖ ಚಕ್ರಗಳೊಂದಿಗೆ ಬಿಲ್ಲು ಬಾಣವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವುದು ವಿಶೇಷವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಶ್ರೀರಾಮನ ಕಲ್ಪನೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ರಚಿಸಿದಂತಿದೆ. ಉದ್ದನೆಯ ಕಿರೀಟ, ಹಾರ, ಸರ, ಉಪವೀತ, ವೈಜಯಂತಿ, ಬುಜಬಂದಿ, ಕೈಕಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ ಇತ್ಯಾದಿ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿರುವನು. ಶಿಲ್ಪಗಳ ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ದೇವಿ ಭೂದೇವಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಕಾಲಮಾನ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩–೧೪ ನೇ ಶತಮಾನ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ನೀರ್ಗುಂದದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣನ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ನೀರ್ಗುಂದದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣನು ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಕೊಳಲನ್ನು ಊದುತ್ತಿರುವಂತೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದ ಸುತ್ತಲೂ ಗೋವುಗಳನ್ನು, ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೋಪಿಕೆಯರನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗೋಪಾಲ ಕೃಷ್ಣನು ತಲೆಗೆ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದು ಉದ್ದನೆಯ ಹಾರ, ಕಂಠಾಭರಣಗಳು, ಕೈಗಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಭುಜಬಂದಿ, ತೋಳಬಂದಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿರುವನು. ಶಿಲ್ಪದ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಭಾವಳಿ ಇದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಮುಖವಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದ ವಾಸ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ, ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨–೧೩ ನೇ ಶತಮಾನ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಗೋಪಾಲ ಮೂರ್ತಿಯು ಸ್ವಲ್ಪ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿದ್ದು ಕೊಳಲನ್ನು ಊದುತ್ತಾ ತ್ರಿಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವನು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕೂದಲನ್ನು ತಲೆಯ ಎಡ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿರುವನು. ಕಂಠಾಭರಣಗಳು, ಕೈಕಡಗ, ಕಾಲ್ಗಡಗ, ಭುಜಬಂದಿ, ತೋಳಬಂದಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿರುವನು. ಇದರ ಕಾಲಮಾನವು ಸಹ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩ ನೇ ಶತಮಾನ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಆಳ್ವಾರರು :

ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ೧೨ ಮಂದಿ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಆಳ್ವಾರರು ಇರುವರು. ವೇದ ವೇದಾಂತಗಳಿಂದ ಪ್ರಬುವಿತರಾದ ಇವರು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಚಾರಪಡಿಸಿದವರು. ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೪ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ ೮ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಜೀವಿಸಿದ್ದ ಇವರ ಕಾಲವಧಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಆಳ್ವಾರರು

ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಿರದೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಇವರನ್ನು ೩ ಪಂಗಡಗಳಾಗಿ ವಿಭಜಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪಂಗಡಗಳಲ್ಲಿ ಪೊಯ್‌ಗೈ ಪೂದತ್ತಾಳ್ವರ್, ಪೇಯಾಳ್ವಾರ್ ಮತ್ತು ತಿರಿಮಳಿಶೈ ಆಳ್ವರ್ ಅವರನ್ನು, ಎರಡನೇ ಪಂಗಡದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮಾಳ್ವಾರ್, ಮಧುರಕವಿ ಆಳ್ವಾರ್, ಕುಲಶೇಖರ ಆಳ್ವಾರ್, ಪೆರಿಯಾಳ್ವಾರ್ ಮತ್ತು ಅಂಡಾಳರವರು ಹಾಗೂ ಮೂರನೇ ಪಂಗಡದಲ್ಲಿ ತೊಂಡರಪೋಡಿ ಆಳ್ವಾರ್, ತಿರುಪ್ಪಾಣಾಳ್ವಾರ್, ಮತ್ತು ತಿರುಮಂಗೈ ಆಳ್ವಾರ್‌ರವರನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ನಿಮ್ನ ವರ್ಗದವರಾದ ತಿರುಪ್ಪಾಣಾಳ್ವಾರರು ಕಳ್ಳರ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ತಿರುಮಂಗೈ ಆಳ್ವಾರರು. ಹೀನಕುಲದ ಸ್ತ್ರೀಯಾದ ಅಂಡಾಳರಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇವರುಗಳು ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಜಾತಿ ಅಥವಾ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿರದೆ ಭಿನ್ನಜಾತಿ ಹಾಗೂ ವರ್ಗದಿಂದ ಬಂದವರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧-೧೨ ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ತಮಿಳುನಾಡಿನಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಬಂದು ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೇಲು ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದ ಶ್ರೀ ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರು. ಬಹುಶಃ ಇವರ ಪ್ರಚಾರ ಆಂದೋಲನದ ನಂತರವೇ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಆಳ್ವಾರರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ರಚನೆಗೊಂಡಿರಬೇಕು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿರುವ ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ನಗರದಲ್ಲಿರುವ ವೆಂಕಟರಮಣ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕು ಬಾಗೂರಿನ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಆಳ್ವಾರರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಬಾಗೂರಿನ ಶ್ರೀ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಆಯತಾಕಾರದ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ೧೨ ಆಳ್ವಾರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಬೃಹತ್ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದು ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಆಳ್ವಾರರ ಬಿಡಿಶಿಲ್ಪಗಳು ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಗೂಡುಮಂಟಪದಲ್ಲಿವೆ. ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಆಳ್ವಾರರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗದಲ್ಲಿವೆ. ನವರಂಗದ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೧೨ ಜನ ಆಳ್ವರರು ಹಾಗೂ ವಿಶ್ವಕ್ಸೇನನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂರು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಒಂದೇ ರೀತಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಆಳ್ವಾರರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇತರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗಿಂತಲು ನೋಡಲು ಭಿನ್ನವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಚಿನ್ಹೆಹ್ನೇಗಳಾಗಲೀ, ಮುದ್ರೆಗಳಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಕೆಲ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಈ ಮುಂದಿನಂತೆ ನೋಡಬಹುದು.

೧) ಅರ್ಧ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಆಸೀನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ.

೨) ತಲೆಯ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಕೂದಲನ್ನು ತುರುಬಿನೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೩) ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಬೋಳಾದ ತಲೆಯುಂಟು.

೪) ಹಣೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲಾಕಾರದ ಮೂರು ನಾಮ ಹಾಗೂ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ (ಪ್ರಾಯಶಃ ಹತ್ತಿ) ತಯಾರಿಸಿದ ಕಂಠಹಾರ ಕರ್ಣ ಕುಂಡಲ ಯಜ್ಞೋಪವೀತ ಇತ್ಯಾದಿ ಸರಳ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

೫) ಬಹುತೇಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಂಜಲಿ ಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ.

೬.೩ ಜೈನ ಶಿಲ್ಪಗಳು :

ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳು ಹಾಗೂ ಜೈನ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವಿರಳವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಗ್ಗೆರೆ ಹಾಗೂ ಅದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜಾನಕಲ್ಲು, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಹಾಗೂ ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಿರೇಕೇಶದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.

ಹೆಗ್ಗೆರೆಯ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಗ್ನವಾಗಿರುವ ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನು ಕಾಯೋತ್ಸರ್ಗ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವವನು. ನಿರಾಭರಣನಾಗಿರುವ ಈತನು ಧ್ಯಾನಾಸಕ್ತನಾಗಿರುವನು. ತಲೆಯ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಐದು ಹೆಡೆ ಸರ್ಪವಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷ ಯಕ್ಷಿಯರನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಿಲ್ಪದ ಪೀಠಕ್ಕೂ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯತೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿಂಹ ಪೀಠವು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨ನೇ ಶತಮಾನದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇದೇ ಕಾಲಮಾನದ ಆದಿನಾಥಶಿಲ್ಪವು ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಸಿಂಹ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಅರ್ಧಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಆದಿನಾಥನು ಪೂರ್ಣ ನಗ್ನವಾಗಿದ್ದು ನಿರಾಭರಣನಾಗಿರುವನು, ಈತನ ಕೂದಲು ಭುಜದವರೆಗೂ ಇಳಿಬಿದ್ದಿವೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಈತನನ್ನು ಆದಿನಾಥ ಅಥವಾ ವೃಷಭನಾಥನೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ತಲೆಯ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾ ಮಂಡಲವಿದೆ.

೬.೪ ಶಾಕ್ತ ಶಿಲ್ಪಗಳು :

ಮಾತೃದೇವತೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಪಂಥವನ್ನು ಶಾಕ್ತಪಂಥವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಶಾಕ್ತಪಂಥದ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಸಿಂಧೂಸಂಸ್ಕೃತಿಯಿಂದ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹರಪ್ಪ, ಕಾಲಿಬಂಗನ್, ಮಹೆಂಜೋದಾರೋ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಖನನದಿಂದ ಮಾತೃ ರೂಪದ ದೇವತೆಗಳು ದೊರೆತವು. ಇವುಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಶಾಕ್ತಶಿಲ್ಪಗಳ ಆರಾಧನೆ ಎಂಬುದು ಸಿಂಧೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಿಂದಲೇ ಬೆಳೆದುಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.[೧೧] ನಂತರ ವೈದಿಕ ಕಾಲದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯ ಆರಾಧನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಶಾಕ್ತರ ಆರಾಧ್ಯ ದೇವತೆಯಾದ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಯನ್ನು ಅನೇಕ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಶಾಕ್ತ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಸರಸ್ವತಿ, ಪಾರ್ವತಿ, ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಶಕ್ತಿದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಪ್ರಮುಖ ಶಿಲ್ಪಗಳು.

ಲಕ್ಷ್ಮೀ:

ಶಾಕ್ತ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪವು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಯನ್ನು ಮಾತೃ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಆರಾಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.[೧೨] ಲಕ್ಷ್ಮೀಯನ್ನು ಪದ್ಮ, ಪದ್ಮಮಾಲಿನಿ, ಪದ್ಮಾಸಿನಿ, ಪದ್ಮನಿ, ಚಂಚಲೆ, ಹಿರಾ, ಇಂದಿರಾ, ಮಾದೇವಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಯನ್ನು ಅಷ್ಟಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಸೀತೆಯಾಗಿ, ಪರುಶುರಾಮಾವತಾರದಲ್ಲಿ ಧರಣಿಯಾಗಿ, ಕೃಷ್ಣಾವತಾರದಲ್ಲಿ ರುಕ್ಮಿಣಿಯಾಗಿ ಜನ್ಮ ತಾಳಿದಳೆಂದು ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ.[೧೩] .

ಪ್ರಸ್ತುತ ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಕೆಲ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಗೋಪಾಲ ಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಾಲಯದ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪವಿದ್ದು, ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ದೇವಿಯು ತನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಅಭಯ, ಕಮಲ, ವರದಮುದ್ರೆಯಲ್ಲು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಕಂಠಹಾರ ಪದಕಹಾರ ಕಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕಡಗ, ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಬಳೆಗಳು, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ ಮುಂತಾದ ಆಭರಣಗಳೊಂದಿಗೆ ವೈಜಯಂತಿ ಮಾಲೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾಳೆ.

ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕರಿವರ್ತಿ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಪಾರ್ವತಿ :

ಶಿವನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯು ಸಹ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾಳೆ.[೧೪] ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಗಿಂತ ಪುರುಷಹೆಚ್ಚಲ್ಲ ಪುರಷರಿಗಿಂತ ಸ್ತ್ರೀ ಹೆಚ್ಚಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಪಾರ್ವತಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಪಾರ್ವತಿಯು ಕರ್ಣಕುಂಡಲ, ಬಳೆಗಳು, ತೋಳಬಂದಿ ನೂಪುರ, ಹಿಡಿದ ಕಮಲ ಪಾರ್ವತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅಂಶಗಳು.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿಯ ಕೆಲ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಸಂಪಿಗೆ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿದೇವಿಯ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ದೇವಿಯು ತನ್ನ ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲ ಹಾಗೂ ಮುಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಅಭಯಹಸ್ತವಾಗಿಯೂ ಹಿಂದಿನ

ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಡಮರು ಹಿಡಿದಿದೆ. ಪಾರ್ವತಿಯು ವಸ್ತ್ರಾಭರಣ ಭೂಷಿತಳಾಗಿರುವಳು. ಪಾತಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿ ಮೂರ್ತಿಯಿದ್ದು ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ.

ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು :

ಶಾಕ್ತ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿವೆ. ಒಂದೇ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ದೇವರುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ಶಿಲ್ಪದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿ ಹಾಗೂ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ವೀರಬಾಹುವಿನ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅವರ ವಾಹನಗಳನ್ನು ಪೀಠದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿ ಕಂಡಿರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಬ್ರಾಹ್ಮಿ – ಬ್ರಹ್ಮನ ಹೆಂಡತಿ – ಹಂಸ

ಮಹೇಶ್ವರಿ – ಶಿವನ ಹೆಂಡತಿ – ನಂದಿ

ಕೌಮಾರಿ – ಕಾರ್ತಿಕೇಯನ ಹೆಂಡತಿ – ನವಿಲು

ವೈಷ್ಣವಿ – ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೆಂಡತಿ – ಗರುಡ

ವರಾಹಿ – ವರಹನ ಹೆಂಡತಿ – ನಂದಿ

ಇಂದ್ರಾಣಿ – ಇಂದ್ರನ ಹೆಂಡತಿ – ಆನೆ

ಚಾಮುಂಡಿ – – ಹುಲಿ,ಸಿಂಹ

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿ ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಪೂಜಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವಕೋಷ್ಠಕವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.[೧೫]

ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರಿಗೂ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರಬೇಕು. ಹಾಗಾಗಿ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳೇ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿವೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಏಕನಾಥೇಶ್ವರಿ ಆದಿದೇವತೆ. ಈಕೆಯ ಹಿರಿತನದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿದೇವತೆಗಳಾದ ನವದುರ್ಗಿಯಿರು ಕೋಟೆಯ ಒಳಗೂ, ಹೊರಗೂ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ನೆಲಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೋಟೆಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ರಾಜರಿಗೂ, ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಧೈರ್ಯ ಮತ್ತು ಶಕ್ತಿ ಪೂರಕರೆನಿಸಿದ್ದರು. ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಮತ್ತು ಭಕ್ತಾದಿಗಳು ಎಲ್ಲಾ ಶುಭಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪೂಜೆಸಲ್ಲಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಬಂದಿದೆ. ಯುದ್ಧ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನಾಯಕರು ಶಕ್ತಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಬಂದಿದೆ. ಯುದ್ಧ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನಾಯಕರು ಶಕ್ತಿದೇವತೆಗಳ ಪೂಜಾದಿಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಪಡೆದು ರಣರಂಗಕ್ಕೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷಾಂತರ ಜನರು ತಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಈಗಲೂ ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ನನ್ನ ಕ್ಷೇತ್ರ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ನಾನು ಗಮನಿಸಿದ ಪ್ರಮುಖ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಪೂರ್ವಿಕರಾದ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ, ವಿಜಯನಗರ ಮತ್ತು

ಹೊಯ್ಸಳರು ಇವರುಗಳ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ತಮ್ಮ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪಲಘಟ್ಟಮ್ಮ, ಬರೆಗೇರಮ್ಮ, ಕುಕ್ಕವಾಡದಮ್ಮ, ಚೌಡಮ್ಮ, ಕಣಿವೆ ಮಾರಮ್ಮ, ಅಂಕಕಾಳೇರಮ್ಮ, ಗೌರಸಮುದ್ರದ ಮಾರಮ್ಮ, ಚಳ್ಳಕೇರಮ್ಮ ಮತ್ತು ಬುಡ್ಡಮ್ಮ ಈ ಗ್ರಾಮದೇವತೆಗಳು ನವ ದುರ್ಗಿಯರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಮಹಿಷಾಸುರ ಮರ್ದಿನಿ :

ಮಹಿಷಾಸುರ ಮರ್ದಿನಿ ಶಿಲ್ಪವು ಕೋಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಮಹಿಷಾಸುರನ ಮೇಲೆ ದೇವಿಯು ತನ್ನ ಎಡಗಾಲನ್ನು ಇಟ್ಟು ನಿಂತು ಹಿಂದಿನ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲದಿಂದ ಅದರ ದೇಹಕ್ಕೆ ಹಾಕಿ ಅದರ ಬಾಯಿಯನ್ನು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುತ್ತಾಳೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಮಹಿಷಾಸುರ ಮರ್ದಿನಿ ಶಿಲ್ಪ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗ, ಅಂಕುಶ, ಆಯುಧಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಮೂಗುತಿ, ರುಂಡಮಾಲೆ, ಕಂಠಿಹಾರ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ ಕೈಗಡಗ ಮತ್ತು ಕಾಲ್ಗಡಗ ಇತ್ಯಾದಿ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಭಾರತದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆ ಆರಾಧನೆಯು ಶಕ್ತಿಯ ಒಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪ್ರಪಂಚದ್ಯಾದಂತ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ. ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಶಕ್ತಿ ದೇವತೆಯನ್ನು ಶಿಷ್ಟ ಹಾಗೂ ಜನಪದ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ವಿಭಾಗಿಸಿ ಆಚರಣೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಶಕ್ತಿದೇವತೆ ಹುಟ್ಟಿಬಂದಿರುವುದು ಹಿಂದಿನ ಮಾತೃ ಪ್ರಧಾನ ಕುಟುಂಬ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಸಂಕೇತವಾಗಿದೆ. ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಶಕ್ತಿ ದೇವತೆಗಳೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದನ್ನು. ಆರ್ಯ ಕುಟುಂಬ ಜನಾಂಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಗಾಢವಾದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಿರುವುದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ರೋಗ ರುಜಿನ, ಮಳೆ-ಬೆಳೆ, ಬದುಕಿನ ಎಲ್ಲಾ ಬೇಕು ಬೇಡಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲೂ ಶಕ್ತಿ ದೇವತೆಯನ್ನು ಜನಪದರು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯು ಸಹ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಶಕ್ತಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ನೆಲೆ ನಿಂತು ರಾಜ್ಯಭಾರವನ್ನು ಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ತಮ್ಮ ಬುಡಕಟ್ಟು ಹಾಗೂ ಯುದ್ಧ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಈ ದೇವಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದು, ಆರಾಧಿಸುವುದು ಬೆಳೆದು ಬಂದಿತ್ತು. ಹೀಗಾಗಿ ಶಕ್ತಿ ದೇವತೆಯರ ಆರಾಧನೆ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು :

೧. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ.- ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪ ನೆಲೆ ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಪು.ಸಂ ೬

೨. ಅದೇ ಪು.ಸಂ. ೧೧

೩. ಅದೇ ಪು.ಸಂ ೧೦೬

೪. ಆ ಸುಂದರ-ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಪುರಾತತ್ವ ಸಂಶೋಧನೆ ಮುಂದೇನು ? - ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ, ಪು.ಸಂ ೯-೧೦

೫. ಪ್ರಜಾವಾಣಿ ದಿನ ಪತ್ರಿಕೆ ದಿನಾಂಕ : ೨೬-೦೮-೨೦೦೪

೬. ಗೋಪಿನಾಥ ರಾವ್ ಟಿ.ಎ. - ಎಲಿಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಹಿಂದು ಐಕೊನೊ ಗ್ರಾಫಿ ಸಂಪುಟ-೦೨-ಭಾಗ-೧, ಪು.ಸಂ. ೯೪

೭. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ. - ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪ ನೆಲೆ - ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಪು.ಸಂ ೧೨೬

೮. ಡಾ॥ ರು.ಮ. ಷಡಾಕ್ಷರಯ್ಯ - ಉಜ್ಜಯಿನಿ ಸದ್ಧರ್ಮಪೀಠ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪು.ಸಂ ೨೧

೯. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ. - ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪ ನೆಲೆ ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಪು.ಸಂ ೧೯೦

೧೦. ಆದಿ ಕದಂಬ ಕಾಲದ ವಿಷ್ಣು ಶಿಲ್ಪ ಪತ್ತೆ, ಸಂಯುಕ್ತ ಕರ್ನಾಟಕ ದಿನ ಪತ್ರಿಕೆ ೪-೫-೨೦೦೦

೧೧. ಕೆ.ಎಲ್.ಎನ್. ಮೂರ್ತಿ - ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಪು.ಸಂ. ೧೫

೧೨. ಡಾ॥ ಬಿ.ಸುರೇಶ್ - ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಪು.ಸಂ. ೨೩೦

೧೩. ಗೋಪಿನಾಥ ರಾವ್ ಟಿ.ಎ - ಎಲಿಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಹಿಂದು ಐಕೋನೊಗ್ರಾಫಿ ಸಂ-೨,ಪು.ಸಂ.೩೭೯

೧೪. ಲಕ್ಷ್ಮಣ ತೆಲಗಾವಿ, ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಎಂ.ವಿ (ಸಂ) - ಹುಲ್ಲೂರು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಜೋಯಿಸರ ಸಂಶೋಧನಾ ಲೇಖನಗಳು, ಪು.ಸಂ. ೩೯೫

೧೫. ಗೌಡೂರ್ ಎಸ್.ವಿ. ಪುರ್ವೋಕ್ತ, ಪು.ಸಂ ೬೩

ಅಧ್ಯಾಯ – ೭

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು

ಬಹುಕಾಲ ಉಳಿಯುವಂತಹ ಶಿಲೆ, ಲೋಹ, ಇತ್ಯಾದಿ ಗಟ್ಟಿಯಾ ವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲೆ ಕೊರೆದು ಬರೆದಿರುವ ಬರಹಗಳು ಶಾಸನಗಳೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಶಾಸನ ಎಂಬ ಪದವು ಂಸ್ಕೃತದ 'ಶಾಸ್' ಎನ್ನುವ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಅಂದರೆ ಅಪ್ಪಣೆಮಾಡು, ಘೋಷಣೆಯನ್ನು ಹ ಡಿಸು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರಾಜರು, ರಾಜನ ರಕ್ತ ಸಂಬಂ ು, ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿಗಳು, ಪ್ರಾಂತ್ಯಧಿಕಾರಿಗಳು ಅಥವಾ ಇತರೆ ಪ್ರಮುಖ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ತಮ್ಮ ಅ ರ ಮುದ್ರೆಯಿಂದ ಇಂತಹ ಬರಹಗಳನ್ನು ಬರೆಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಶಾಸನ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಂದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಶಾಸನಗಳು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ರಾಜಾಜ್ಞೆಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿ . ಕ್ರಮೇಣ ಅದರ ಅರ್ಥ ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡಂತೆ ರಾಜರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ, ವೀರರ ಸಾವನ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ಮರಣವನ್ನು ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಹಗಳಿಗೂ ಶಾಸನ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಯಿತು.

ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿವೆ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ತಮಿಳುನಾಡನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿದರೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವಷ್ಟು ಶಾಸನಗಳು ಮತ್ತಿನ್ನಾವ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲೂ ದೊರಕಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಬ ಅಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಾಸನಗಳು ತಮ್ಮದೆ ಆದ ಛಾಪನ್ನು ಮೂ ವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಿ.ಪೂ. ೩ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮೌರ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಟ ಅಶೋಕನ ಬ್ರಾಹ್ಮಿ ಲಿಪಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬಂಡೆಗಲ್ಲುಗಳ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನಗಳೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಿರುವ ದಕ್ಷಿಣಾತ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಿ ಲಿಪಿಯು ಸರಳವಾಗಿಯೂ, ನೋಡಲು ಸುಂದರ ಗಿಯೂ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಮೌರ್ಯರ ನಂತರ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಶಾತವಾಹ . ಅವರ ಸಮಕಾಲಿನರಾದ ಮಹಾರಥಿ, ಕುರ, ಇನ್ನಿತರ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಅರಸರುಗಳು ಸಹ ಇ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಶಾಸನವನ್ನು ಹಾಕಿಸಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾ ಲಿಪಿಯು ಸ್ವಲ್ಪ ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದಿ ಅಕ್ಷರಗಳು ಅಗಲವಾಗುತ್ತಾ ಬಂದು, ತಲೆಕಟ್ಟಿನ ಬದಲು ೋನಾಕಾರದ ತುದಿಯನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಶಾತವಾಹನೋತ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಾಬುಗಳ ಇಕ್ಷ್ವಾಕು, ಪ ವ, ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಅರಸರು ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಿದರೂ ಸಹ ಸಂಸ್ಕೃತ ಾಷೆಯು ಆರಂಭವಾದುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಾಸನಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿ ಕದಂಬರ ಕಾಲ ತುಂಬ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಭಾಷೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಸಹ ಕದಂಬರದ್ದು ಪರ್ವ ಲ ಎಂದೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಇವರ ಬಹುತೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಕಾಲದ ಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಪೇಟಿಕಾಶೀರ ಬ್ರಾಹ್ಮಿಲಿಪಿಯನ್ನು ಕೆಲ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯ ಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ರೂಪ

ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಬದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರು ತಮ್ಮ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸರಳ ರೀತಿಯ ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ತೆಲುಗು ಲಿಪಿಯನ್ನು ಬಳಸಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದ ಉತ್ತರಾರ್ಧಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಅಕ್ಷರಗಳು ದುಂಡು ದುಂಡಾದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯಲಾರಂಬಿಸಿದವು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ನಂತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ, ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ಹೊಯ್ಸಳರು, ಕಲಚೂರಿಗಳು, ಸೇವಣರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಲಿಪಿಯು ಸುಂದರ ಹಾಗೂ ದುಂಡಾಕ್ಷರಗಳಾಗಿ ಮುಂದುವರೆದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಬಹುತೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಲಿಪಿಯು ಅಷ್ಟೇನೂ ಅಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿರದೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಒರಟು ಒರಟಾದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಅವರ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಸಲು ಬಳಸಿದ ಶಿಲೆಯು ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿರಬಹುದು. ವಿಜಯನಗರೋತ್ತರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೇವನಾಗರಿ ಲಿಪಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳೆಂದರೆ ಮೌರ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಟ ಅಶೋಕನಿಂದ ಹೊರಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶಾಸನಗಳು. ಜಿಲ್ಲೆಯ ಈಶಾನ್ಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಭಾಗದ ಮೇಲೆ ಮೌರ್ಯರ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಅಧಿಕೃತವಾಗಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಿದ್ದಾಪುರ, ಜಟ್ಟಿಂಗರಾಮೇಶ್ವರ, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಬಂಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕೊರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಇಂದಿಗೂ ನೋಡಬಹುದು.[೧] ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿರುವ ಇಸಿಲವು ಅಶೋಕನ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಿತು ಎನ್ನುವುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಮತ. ಆದರೆ ಈ 'ಇಸಿಲ' ಪಟ್ಟಣದ ಬಗ್ಗೆ ಒಮ್ಮತದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವರು ಇಸಿಲ ವಿಜಯ ನಗರದ ಅರಸರ ರಾಜಧಾನಿಯಾದ ಹಂಪೆಯ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕೆಂದು ಕೆಲ ಇತಿಹಾಸಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಡಾ॥ ಎಂ.ಶೇಷಾದ್ರಿ ಮತ್ತಿತರ ಪ್ರಾಕ್ತನ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಇಸಿಲವು ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಬಳಿ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ.[೨] ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೨೮-೨೯ ರಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನ ನಡೆಸಿದ ಡಾ॥ ಎಮ್.ಹೆಚ್.ಕೃಷ್ಣರವರು ಇಸಿಲ ನಗರವನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಿದುದಾಗಿ ಘೋಷಿಸಿದರು.[೩] ಹೀಗೆ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಮೌರ್ಯರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂದು ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಶಾಸನಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮೌರ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ದಕ್ಷಿಣದ ಗಡಿಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ. ಸುವರ್ಣಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜಪುತ್ರರು ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಮಸ್ಕಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು ತಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಆಡಳಿತದ ಅನುಭವ ನೀಡಲು ಹಾಗೂ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಹಿಡಿತ ಸಾಧಿಸಲು ತಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ದೂರದ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಮೌರ್ಯರ ನಂತರ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನರು ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುವ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಆದರೂ, ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಖನನಗಳಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನ ಕಾಲದ ಸೀಸದ ಮುದ್ರಾಂಕಿತ ನಾಣ್ಯಗಳು, ಮಡಿಕೆಗಳು ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಶೇಷಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು, ಇವುಗಳು ಶಾತವಾಹನ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತವೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನರ ನಂತರ ಕದಂಬರ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕದಂಬಗಳಿಗೆ ಸಾಸಿರದ ಉಲ್ಲೇಖ ಕ್ರಿ.ಶ.೬ ನೇ ಶತಮಾನದ ಈಚೆಗೆ ಕಂಡುಬಂದರೂ, ಕದಂಬ ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಾಪಕನಾದ ಮಯೂರವರ್ಮನು ತನ್ನ ಆಡಳಿತದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಹೊರಡಿಸಿದ ಶಾಸನವು ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹುಲಿಗೊಂದಿ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಬೃಹತ್ ಹೆಬ್ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಈ ಶಾಸನ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನದ ಅಕ್ಷರಗಳು ಬಹುತೇಕ ನಶಿಸಿ ಹೋಗಿವೆ. ಆದರೂ ಶಾಸನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರರ ಚಿಹ್ನೆಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೯೨೮ ರಲ್ಲಿ ಡಾ॥ ಎಮ್.ಹೆಚ್. ಕೃಷ್ಣರವರು ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಿ ೧೯೨೯ ರ ಮೈಸೂರ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯ ವಾರ್ಷಿಕ ವರದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವರು.[೪] ಅವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವಂತೆ ಶಾಸನದ ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ.೨೫೮ ಹಾಗೂ ಇದರ ಭಾಷೆ ಪ್ರಾಕೃತ ಶಾಸನದ ಪಾಠ ಇಂತಿದೆ.

ಕದಂಬಾಣಾಂ ಮಯೂರ ಶಮ್ಮಣಾ ವಿಣಿಮ್ಮಿಅಂ
ತಟಕಂ ದೂಭ ತ್ರೇಕೂಟ ಅಭೀರ ಪಲ್ಲವ ಪಾರಿ
ಯಾತ್ರಿಕ ಸಕಸ್ಥಾ[ಣ] ಸಯಿನ್ದಕ ಪುಣಾಟ ಮೋಕರಿ[ಣ]

ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಯೂರು ಶರ್ಮನು, ತ್ರೈಕೂಟ, ಅಭೀರ, ಪಲ್ಲವ, ಪಾರಿಯಾತ್ರಿಕ, ಶಾಕಸ್ಥಾನ, ಸೆಂದ್ರೆಕರು, ಪುನ್ನಾಟ ಹಾಗೂ ಮೌಖರಿಗಳನ್ನು ಜಯಸಿದನೆಂದು ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯೊಂದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟರು. ಆದರೆ ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ೧೯೩೨ ರಲ್ಲಿ ಎಂ. ಗೋವಿಂದಪೈ ಅವರು ಪುನರ್ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಕೆಲ ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಿದರು. ನಂತರ ೧೯೩೩ ರಲ್ಲಿ ಕೆ.ಪಿ.ಜಯಸ್ವಾಲ್‌ರವರು ಇದೇ ಶಾನಸವನ್ನು ಪುನರ್ ಪರಿಶಿಲಿಸಿ ಶಾಸನದ ಪಾಠವನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಮಾರ್ಪಡಿಸಿದರು. ಹೀಗೆ ಎಮ್.ಹೆಚ್. ಕೃಷ್ಣರಿಂದ ಆರಂಭಗೊಂಡು, ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಶಾಸನದ ಪಾಠವನ್ನು ಪುನರ್ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ತಮ್ಮದೆ ಆದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೯೮೩ ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳಿಯ ಸಂಶೋದಕರಾದ ಡಾ॥ ಬಿ.ರಾಜಶೇಖರಪ್ಪ ಅವರು ಶಾಸನದ ಪಾಠವನ್ನು ಮರುಪರೀಶಿಲಿಸಿ ಶಾಸನದ ಭಾಷೆ ಸಂಸ್ಕೃತವೆಂದು, ಮಯೂರಶರ್ಮನು ಇಲ್ಲಿ ವನವಾಸ

ನೆಲೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನೆಂದು ಹಾಗೂ ಈ ಮೊದಲೇ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಇಲ್ಲಿನ ಕೆರೆಯನ್ನು ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಬಲಪಡಿಸಿದನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿರುವರು.[೫] ಒಟ್ಟಾರೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಮಯೂರಶರ್ಮನು ಕದಂಬ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಸಿದ್ಧತೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಇಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹಾಗೂ ಕದಂಬರ ರಾಜಧಾನಿ ಬನವಾಸಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಕದಂಬರ ರಾಜ್ಯಸ್ಥಾಪಕನಾದ ಮಯೂರಶರ್ಮನು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಸ್ಥಾಪನೆ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಕದಂಬರ ಪ್ರಥಮ ರಾಜದಾನಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬಳಿಯ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕದಂಬರ ಪ್ರಭಾವ ಕ್ಷೀಣಿಸುತ್ತಿದಂತೆಯೇ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾರ್ವಭೌಮರಾದರು. ಅತ್ಯಂತ ವೈಭವಯುತವಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಇವರ ಪ್ರಭಾವ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಿತು. ಆದರೆ, ಇವರ ನೇರ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುವ ಯಾವುದೇ ಶಾಸನಗಳು ಈವರೆಗೂ ಪತ್ತೆಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗವು ಉಚ್ಚಶೃಂಗ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಪುಲಕೇಶಿಯ ನಂತರ ಕ್ರಿ.ಶ. ೬೫೫ ರಿಂದ ೬೮೧ ರವರೆಗೆ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಒಂದನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಪಲ್ಲವರನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಿ ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಪುನಃಗಳಿಸಿದನು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬಳಿಯ ಬೇವಿನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಶಾಸನ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಂಶವಾಳಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೬] ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರಿಗೂ ಕಲ್ಯಾಣಚಾಲುಕ್ಯರಿಗು ಮಧ್ಯ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಚಾಲುಕ್ಯ ಶಾಖೆಯು ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿತ್ತಿತ್ತು ಎನ್ನುವ ವಿವರ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ನಂತರ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರಿಗೆ ಇವರು ಮಾಂಡಲೀಕರಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎನ್ನುವ ವಿವರ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಲಿಪಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇದೇ ಕಾಲಘಟ್ಟಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಬಹುದಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬಳಿಯ ಗಂಜಿಗಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ.[೭] ಭೀಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಆರು ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಾಸನದ ಸ್ವರೂಪವು ಸ್ವಲ್ಪ ಭಿನ್ನವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಶಾಸನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಇನ್ನಿತರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವಂತಹ ಯಾವುದೇ ಸಂಪ್ರದಾಯ ವಿವರವನ್ನು ಹೇಳದೆ, ನೇರವಾಗಿ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸ್ವಸ್ತಿಶ್ರೀ ಚಂದಿಯಮ್ಮರಸ ದೇವರಿಗೆ ಸೂಳ್ಗಲ್ಲು ನಾಡೊಳಗಣ ಪಿಟ್ಟಿಗೆರೆ ಪನ್ನೆರಡನ್ನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ ಎಂಬಂತೆ ಗಾವುಂಡ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಾಸನದ ಕೊನೆಯ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ 'ಶ್ರೀ ಬಿಜೋಬೆ' ಎಂದಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಬಿಜೋಬೆಯೇ ಶಾಸನವನ್ನು ಹಾಕಿಸಿದ್ದಾಳೆ ಎನ್ನುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ಕಾಪಾಲಿಕ ಪಂಥವು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ನಂತರ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೭೯೮ ರಿಂದ ೯೮೨ ರವರೆಗೆ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ೩ ನೇ ಗೋವಿಂದ, ೨ನೇ ಕೃಷ್ಣ, ೩ನೇ ಅಮೋಘವರ್ಮ, ೩ನೇ ಕೃಷ್ಣ, ಖೊಟ್ಟಿಗೆ ಹಾಗೂ ೨ನೇ ಕರ್ಕನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶಾಸನಗಳು ಎಫಿಗ್ರಾಫಿ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿದೆ. ಭರಮಸಾಗರ ಬಳಿಯ ಇಸಾಮುದ್ರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೩೭ ರ ಶಾಸನವು ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವೆನಿಸುತ್ತದೆ.[೮] ಈ ಶಾಸನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಜನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಗೊಂಡು ಯದುವಿನವರೆಗೆ ಪೌರಾಣಿಕ ವಿವರಣೆ ನೀಡಿ ನಂತರ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ರಾಜ್ಯಸಂಸ್ಥಾಪನಾಕದ ದಂತಿದುರ್ಗನಿಂದ ಕನ್ನರನವರೆಗೂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.

ದಂತಿದುರ್ಗ

↓

ಕನ್ನರ

↓

ನಿರುಪಮ

↓

ಜಗತುಂಗ

↓

ಅಮೋಘವರ್ಷ

↓

ದೇವ

↓

ಇಂದ್ರ

↓

ದೇವ

↓

ಗಭೀಸ್ದರ

↓

ಇರಿವ

↓

ಕನ್ನರ

ಹೀಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ನೀಡುವ ಈ ಶಾಸನವು ಹಲವಾರು ದೃಷ್ಟಿಗಳಿಂದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಅಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಯುವಲ್ಲಿ ತುಂಬ ಸಹಕಾರಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಮಹಾ ಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ಕನ್ನಯ್ಯನು ಕದಂಬಳಿಗೆ ಸಾವಿರವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಕಾಕಲಬಾವಿ, ಪಂಚಮಠಸ್ಥಾನ, ಗಾವೂಂಡ ಕಂಭಯ್ಯನರದೊಗ್ಗಿಯ ದೇಗುಲದ ಧರ್ಮರಾಶಿ ಭಟಾರರ ಕಾಲ್ತೊಳೆದು ದಾನಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಶಾಸನ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಆಡನೂರಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಶಾಸನವು ಲೋಕಯ್ಯನು ಕದಂಬಳಿಗೆ ಸಾವಿರನಾಡುನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಕನ್ನಯ್ಯನು ಆಡುನೂರ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಹಬ್ಯಂತರ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿ ಏಳು ಗ್ರಾಮಗಳ ಗೌಡಿಕೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಬಿಯಬ್ಬಿರಸಿಯು ಕಾಂತೇಶ್ವರ (ಉಮಾ ಮಹೇಶ್ವರ) ದೇವರನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಮಾಡಿಸಿ ಭೂಮಿ ತೋಟಗಳನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಶಾಸನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಶಾಸನದ ಕರ್ತೃವಾದ ಚೆಲ್ಲಪ್ಪಯ್ಯನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.[೯]

ಇದೇ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೬೫ರ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು ಅಕಾಲವರ್ಷನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ.[೧೦] ಅಕಾಲವರ್ಷನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆತನ ಮಹಾ ಸಾಮಂತನಾದ ಧರಮದೆಗಣ್ಣನು ಇಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಕದಂಬಳಿಗೆ ಸಾವಿರನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ಗುಂಜಿಗನೂರಿನ ಕುಂಬೇಶ್ವರನ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸ ३ನೇ ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಈ ಶಾಸನವು ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೆಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ.[೧೧] ಮಾರಸಿಂಗ ಪೆರ್ಮಾಡಿಯು ಗಂಗವಾಡಿ ತೊಂಬತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಮಡಿದ ವೀರನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಪರ್ಬಳ್ಳಿಯ ನನ್ನಿಯ ಗಾವುಂಡನು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಸಿನ್ದರ ಮಾದಯ್ಯನು ತುರುಗೊಳ್ ಕದನದಲ್ಲಿ ಮಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೬೮ ರಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿಗನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸನು ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಆತನ ಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಪನ್ದಯ್ಯನು ಕದಂಬಳಿಗೆ ಸಾವಿರವನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದ ವಿವರವನ್ನು ಕ್ಯಾಸಪುರ ಶಾಸನ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೧೨] ಕೆರೆಮಾರಿನ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಕೆರೆಯ ಹಿಂಭಾಗದ ನಾಲ್ಕುಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನನೀಡಿದನು. ಹಾಗೆಯೇ ಬೀರಲೂರು ಮತ್ತು ಬಿದುರಳ್ಳಿಯನ್ನು ಒಂದು ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟನು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ ಎಂಬಂತೆ ಕೆಂಬಾವಿ, ಗಾವುಂಡ ಕಂಭಯ್ಯ, ಕಳ್ಳವೂಣುಯೂರ ಮಹಾಜಾರು, ಗೊಗ್ಗಿಯ ಪುರದ ಬಾಳ ಚಂದ್ರ, ಪರತ್ರ ದೇವರ ಮಠದ ಖೆಹರ ಶಕ್ತಿ, ಬಸದಿಯ ರಾಮಚಂದ್ರ ಕೀರ್ತಿ, ಪಂಚಮಠ ಸ್ಥಾನ, ಹಾಗೂ ಜೈನ ಕಾಳಾಮುಖ, ಶೈವ ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮದವರನ್ನು ಸಾಕ್ಷಿಯನ್ನಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೬೭ ರ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿ ಅಕಾಲವರ್ಷನು ಮಾನ್ಯಖೇಟದಿಂದ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಆತನ ಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಕದಂಬಳಿಗೆ ಸಾವಿರವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ಕಾಲದ ಶಾಸನವೊಂದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬಳಿಯ ಗಂಜಿಗಟ್ಟೆಯ ಗ್ರಾಮದ ಪಾಂಡುರಂಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಜನ್ನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ

ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ.[೧೩] ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸಿಕಿಲಂಕರಾಮನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸಿಡಿಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೂಮಿ, ದೇವ ಭೋಗವಾಗಿ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರಾಜನ ಕಾಲದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾನಸವು ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಜಾಜೂರಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದ್ದು ಕೂಕಕಂದರ್ಪ ತರುಣೀ ವಿಳಾಸ ಅರಬಲವ ಮನೆವಕ್ಕಳ್ ಬಾಕೆಯ್ಯನು(ಮನೆಮಗ) ತುರುಗೊಳ್ ಕದನದಲ್ಲಿ ವೀರ ಮರಣಹೊಂದಿದ ವಿವರಣೆ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೧೪]

ಹೀಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಅವರ ಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿಗಳಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಅನೇಕ ಸಾಮಂತಾಧಿಕಾರಿಗಳ ವಿವರವನ್ನು ಈ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಸಾಮಂತಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅವುಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಭೂಮಿ ಮತ್ತಿತರ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಸಾಮಂತಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಹಲವಾರು ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ನೀಡಿರುವುದು ಈ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ನಂತರ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶವೂ ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದ್ದು ಅವರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೆಂಜೇರುವಿನಿಂದ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವರು ಕೆಲವು ಕಾಲ ಗಂಗರ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಸಾಮಂತರಾಗಿಯೂ, ನಂತರ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದರು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶವು ನೊಳಂಬರ ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ತರ ಭಾಗವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಅವರ ಶಾಸನದಿಂದ ದೃಢಪಡುತ್ತದೆ. ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೀರ್ಗುಂದ ೩೦೦ ಪ್ರಾಂತ್ಯವು ನೊಳಂಬರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಸುಮಾರು ೩೫೦ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ಇವರು ತಮ್ಮನ್ನು ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವರು ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅವರ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಅವುಗಳ ವಿವರವನ್ನು ಈ ಮುಂದಿನಂತೆ ನೋಡಬಹುದು. ನೊಳಂಬರ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಕ್ರಿ.ಶ.೯೨೦ ರ ಹೇಮಾವತಿ ಶಾಸನವೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನವೆಂದು ಈವರೆಗೂ ತಿಳಿಯಲಾಗಿತ್ತು ಆದರೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಹಾದೇವಪುರದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ದಾರ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನವು ಹೇಮಾವತಿ ಶಾಸನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮಹತ್ತರವಾದ ವಿವರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೧೫] ಈ ಶಾಸನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ನೊಳಂಬರ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ನೀಡಿದೆ.

ಮುತ್ತರೇಯ
↓
ಪೇರ್ಮುಖ ರಾಮ
↓
ಶ್ರೀಮುಖ ರಾಮ
↓
ಸಿಂಗಪೊತತ್ತಿ ಯಂಸ
↓

ಪೊನ್ನೇರ ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜನು ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿರುವಾಗ ನೀರ್ಗುಂದ ವಿಷಯದ ಗೊರವೂರನ್ನು ಪ್ರಭುರಾಮ ಮಂಗಲವೆಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿ ಭಾರದ್ವಾಜಗೋತ್ರದ ಋಗ್ವೇದ ನಾರಾಯಣ ಸೋಮಾಜಿಯ ಕಾಲನ್ನು ತೊಳೆದು ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನದ ಲಿಪಿಕಾರನಾದ ಕಂಚೀಯೋಗ ಜಂಬಯ್ಯನ ಮಗ ಹೇಮಣ್ಣನನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ. ಈ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನದ ಸಹಾಯದಿಂದ ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವರ ಅರಸರ ಬಿರುದುಗಳು ಹಾಗು ವಂಶಾವಳಿ ತಿಳಿಯುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ನಾಗವಂಗಲೂ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಪ್ರಭುರಾಮಮಂಗಲದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ವ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಛಲದಂಕರಾಮ ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಗಂಗರಾಜನು ಗಂಗವಾಡಿ ೬೦೦೦ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ದೇಚಗಾವುಂಡನ ಮಗ ನೊಳಂಬ ಗಾವುಂಡನು ಗೊಸಾಸ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದೊಡ್ಡ ಉಳ್ಳಾರ್ತಿಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೭೫ ರ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೧೬] ಹಾಗೆಯೇ ಶಾಸನದ ಕತೃವಾದ ಮದರಿಕಲ್ಲು ಗಾವುಂಡ ಸ್ವಾಮಿಬೆನಯ್ಯನನ್ನು ಹಾಗೂ ಶಿಲ್ಪಿ ನಾಗೋಜನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಅತಿ ವಿರಳ ಗೊಸಾಸ ಶಾಸನವಿದಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ವೀರಗಲ್ಲು ಶಾಸನವು ಸಿಂಘಪೋತಕಲಿ ನೊಳಂಬಾಧಿ ರಾಜನು ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದವರನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಲು ರಾಜನಿಂದ ಅಪ್ಪಣೆ ಪಡೆದು ಹೋರಾಡುತ್ತಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪರಾಮನ್, ನಿಜದಂಡಿ, ಗಜರಿಪುವಿಕ್ರಮ ಎನ್ನುವವರು ವೀರಸ್ವರ್ಗವನ್ನಪ್ಪಿದರು.[೧೭] ಇದರ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಹಾಕಿಸಿದ ವೀರಗಲ್ಲು ಶಾನಸವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ನೋಡಬಹುದು. ಕ್ರಿ.ಶ.೮೫೬ರ ಶಾಸನವೊಂದು ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಿರೆಮಧುರೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ.[೧೮] ಇದೊಂದು ದಾನ ಶಾಸನವಾಗಿದ್ದು ಕೆರೆಯ ಉಸ್ತುವಾರಿಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ನಾಗಯ್ಯ ಬದಿಯಮ್ಮಶೆಟ್ಟಿ ಎನ್ನುವವರಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿ ನನ್ನಿಗಾವುಂಡ, ನಾಗ ಗಾವುಂಡ, ಏಳುವಾರಿ ಗಾವುಂಡ, ಎರೆಯಮ್ಮ ಗಾವುಂಡ ಹಾಗೂ ನೊಳಂಬ ಗಾವುಂಡನ ಮಗ ಅಣ್ಣಿಗನನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಚಿಕ್ಕಮಧುರೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ದಾನ ಶಾಸನ ದೊರೆತಿದೆ.[೧೯] ಸಿಂಘಮತ್ತಾರಸನ ಮಗಳು ಶ್ರೀಮಹಾದೇವಿಪೆರ್ಮಾಡಿ ಅರಸಿಯ ತಾಯಿ ನೊಳಂಬ ಮಾದವೆಯರು ಮದರಿಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ಮಾಡುವಾಗ ಬಸವನೆಂಬುವವನಿಗೆ ಮತ್ತರೂ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ಕೊಟ್ಟ ಬಗ್ಗೆ ಈ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೦೦ ಶಾಸನವು ಹಿರಿಯೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನಖ್ರದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ.[೨೦] ಶ್ರೀಮಹೇಂದ್ರನು ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಮರುಗೆರೆಯ ಚಿತ್ತಪ್ಪನು ಕೆರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅದರ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಇದೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಐಮಂಗಲದಲ್ಲಿ

ದೊರೆತಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೯೫ರ ಶಾಸನವು ಐಯ್ಯಪ್ಪದೇವನ ಮಗ ನನ್ನಿನೊಳಂಬನು ಐಮಂಗಲಕ್ಕೆ [ಐಯ್ಯಪ್ಪಮಂಗಲ] ಬ್ರಹ್ಮಾದಾಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವ ವಿಷಯ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೨೧] ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಾಯದ ಪೂರ್ವಮರ್ಯಾದೆ ತಪ್ಪಿಸಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿದು ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದ ಶ್ರೀವತ್ಸಗೋತ್ರದ ಮಾರಯ್ಯನ ಮಗ ಏಚಯ್ಯನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಲು ನನ್ನಿನೊಳಂಬನ ಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ಪಂಚಲದೇವನ ಪೆರ್ಗ್ಗಡೆ, ಪಡುವಗೆರೆಯ-೫೦೦, ಭೊಗಪತಿ ಗುಂಡಯ್ಯನನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಏಚಯ್ಯನಿಗೆ ತನ್ನ ತಪ್ಪಿನ ಅರಿವಾಗಿ ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನೇ ದಂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಪೆರ್ಗ್ಗಡೆ ಗುಂಡಯ್ಯನ ಬಳಿ ಕ್ಷಮೆಯಾಚಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕ್ಷಮೆ ಕೊಟ್ಟ ಗುಂಡಯ್ಯನು ಅಯ್ಯಪ್ಪಮಂಗಲದ ಪೂರ್ವಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಿ ಅದನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವಂತೆ ಏಚಯ್ಯನಿಗೆ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಈ ಶಾಸನವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮೊಳಕಾಲ್ಮುರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ದೇವಸಮುದ್ರ ಹಾಗೂ ರಾಮಸಾಗರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಈ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ದಾನ ಶಾಸನಗಳಾಗಿದ್ದು ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟಿರುವ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ.[೨೨]

ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಾದ್ಯಂತ ಇವರು ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಂತೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯು ಹೆಚ್ಚು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅವುಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ, ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಆರಂಭದ ಅರಸನಾದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿರುವ ಬೇವಿನಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನವು ಬಹು ಮುಖ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೭೮ ರ ಇದೇ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸ ಕೊಟ್ಟಿಗದೇವನನ್ನೂ ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ.[೨೩] ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಹಾಗೂ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಅರಸರುಗಳನ್ನು ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮೂಲ ಪುರುಷನಾದ ತೈಲಪನ ತಂದೆಯಾಗಿರಬೇಕೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ವಂಶದಲ್ಲಿನ ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತಾ, ಗೊಗ್ಗಿಯ ಮಗ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಪಂದಿಗನ ಹೆಂಡತಿ ಜಕ್ಕಿ ಸುಂದರಿಯು ಕಾಕಂಬಾಳಿನಲ್ಲಿ ಬಸದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ರಾಮಚಂದ್ರಭಟಾರರಿಗೆ ಎರಡು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿರುವ ವಿವರವೂ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಆದರೆ ಈವರೆಗೂ ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಕುರಿತು ಪರಿಶೀಲಿಸಿರುವ ಡಾ॥ ಬ.ರ.ಗೋಪಾಲರವರು ಶಾಸನದ ಮೂಲ ಪಾಠದಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಹೆಸರು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಅನುವಾದದಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಹೆಸರನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಪಂದರಸನು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂಬ ತೀರ್ಮಾನ ಸರಿಯಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.[೨೪]

ನೊಳಂಬರ ಆಡಳಿತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ನೊಳಂಬವಾಡಿ ಮುವತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೧೭ ರ ವೇಳೆಗೆ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸ ಎರಡನೇ ಜಯಸಿಂಹನು ಈ

ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಹಿಡಿತ ಸಾಧಿಸಿದ್ದನೆನ್ನುವುದು ಅವನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೨೮ ರ ಕೊಳಹಾಳ್ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನು ಕಲ್ಯಾಣದಿಂದ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ವಿವರ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.[೨೫] ಶಾಸನೋಕ್ತ ಈ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನೇ ಎರಡನೇ ಜಯಸಿಂಹ ಎಂಬುಹುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಮತ. ಈ ಎರಡನೇ ಜಯಸಿಂಹನೇ ಮೊದಲಬಾರಿಗೆ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಬಹುತೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.[೨೬] ಒಂದನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೬೦ರ ಇಸಾಮುದ್ರ ಶಾಸನವು ತನ್ನ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾದ ಸಿಂಘಣದೇವನು ಉಚ್ಚಂಗಿ – ೩೦ ಸುಳ್ಗಲ್ಲು – ೭೦, ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೨೭] ಈ ಶಾಸನವು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರು ಹಾಗೂ ಅವರ ಪ್ರಾಂತ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳ ನಡುವಿನ ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಹಕರಿಸುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೬೪ ರ ಜಟ್ಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ ಶಾಸನವು ಒಂದನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಶಾಸನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರಿನಿಗಿದ್ದ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಹಾಗೂ ಅಹವಮಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಬಿರುದುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[೨೮] ಈ ಶಾಸನವು ದೇವಾಲಯದ ಅಂಗಭೊಗದ ಸೂಳೆಯರು ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿನ ತಪೋಧನರಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಯುವಲ್ಲಿ ಈ ಶಾಸನವು ಮಹತ್ವವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೭೮ರ ಹುಲೆಗೊಂದಿ ಶಾಸನವು ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲನನ್ನು ಕುರಿತದ್ದಾಗಿದೆ.[೨೯] ಆದರೆ ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲನು ಚಾಲುಕ್ಯರ ಚಕ್ರಾಧಿಪತಿಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ, ಅವನು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚು ಹಿಡಿತ ಸಾಧಿಸಿದ್ದನೆನ್ನುವುದು ಈ ಶಾಸನದಿಂದ ದೃಢಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲದ ಮಾಂಡಲಿಕನಾದ ನೊಳಂಬಪಲ್ಲವ ಪೆರ್ಮಾಡಿ ಜಯಸಿಂಘನು ತನ್ನ ಹೆಸರಿನ ಮೊದಲೇ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ, ಮಾಂಡಲಿಕರು ತಮ್ಮ ಹೆಸರಿನ ಜೊತೆಗೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆನ್ನುವುದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೈಜ ಅಧಿಕಾರ ಹೊಂದಿದವನು ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲನೇ ಹೊರತು ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನಲ್ಲ ಎಂಬುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೨೪ರ ಕಾಲದ ಶಾಸನವೊಂದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ.[೩೦] ಆದರೆ ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿರುವ ಅರಸರುಗಳಿಗೂ ಶಾಸನದ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಗೊಂದಲಗಳಿವೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿರದೆ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನೇ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದಿದ್ದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಲಮಾನದ ನಿರ್ಧಿಷ್ಠತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಗೊಂದಲಗಳಿದ್ದರೂ ಉಳಿದ ವಿವರಗಳು ನಂಬಲೂ ಅರ್ಹವಾಗಿವೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬವಾಡಿ – ೩೬೦೦೦ ವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಮಹಾಮಂಡೇಲೆಶ್ವರ ವಿಜಯ ಪಾಂಡ್ಯದೇವ ಎನ್ನುವುದು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಅಧಿಕಾರಿ ಕಾಮರದೇವನು

ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರಣೆಗಳು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿವೆ. ತ್ರಿಭುವನ ಮಲ್ಲದೇವನು ಕಲ್ಯಾಣದಿಂದ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಆತನ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾದ ಹಿಂದೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ವಿಜಯ ಪಾಂಡ್ಯನು ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದು, ಆತನ ಅಧಿಕಾರಿ ಕಾಮೆಯನಾಯಕನ ವಿವರಗಳು ಗಾರೆಹಟ್ಟಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದುವರೆದಿವೆ.[೩೦] ಕಾಮೆಯನಾಯಕನನ್ನು ಸುವರ್ಣಪದ ಸಂಘಟಿತ ಮಾಣಿಕ್ಯ, ಮಯಾಖ, ಮಂಜರೀರಾಜಿತ, ಚರಣಾಂಭೋಜನಂ, ಸಾಮಂತದಂತಾವಳಿಕುಂಭಬೇದನ, ಪ್ರಕಟಿತಪಂಚಾನನ, ಪರಾಕ್ರಮನುಂ, ಪಾಣ್ಡ್ಯ, ರಾಜ್ಯಭರಣನುಂ, ಪ್ರಪಂನಾಪಂನವಿಪಾಲನ ಶರಣನುಂ, ಶರಣಾಗತ ಅಂತ್ರಾಣ ಸಮರ್ತ್ಥನುಂ. ಸಕಲ ಕಲಾವಲೋಕನ ಕುಶಾಲುನುಂ ವೀರಲಕ್ಷ್ಮೀವಶಾಬಂಧನ ಭುಜಾಳಾನ ಸ್ತಂಭನುಂ ಕಾಮಿನೀಜನ ಪುಷ್ಪಚಾಪನುಂ, ಪರಕಾನ್ತಾ ಸಹೋದರನುಂ, ಪವಿತ್ರಕೀರ್ತ್ತಿ, ಚಂದ್ರಕಾವದಂತ, ಸಕಾಲಶಾವಿಭಾಗನುಂ, ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವರ ಪಾದಂಬುಜ ಚಂಚರೀಕನುಂ, ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡಿ ಗಂಗವ್ವೆ ಎನ್ನುವವಳು ಶಿವಧರ್ಮೋತ್ತರದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ಮಹಾತ್ಮೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಲಿಂಗ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿದ ವಿವರಗಳನ್ನು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸದೆ ಇದ್ದರೂ ಅವರ ಮಾಂಡಲಿಕರಾಗಿ ನೊಳಂಬಪಲ್ಲವರು ಹಾಗೂ ಉಚ್ಚಂಗಿ ಪಾಂಡ್ಯರು ಇಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖಿತ ವಿವರಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಅರಸರಿಗೂ ಮತ್ತು ಮಾಂಡಲಿಕರಿಗೂ ಇದ್ದ ರಾಜಕೀಯ ಸಂಬಂಧಗಳು ಹಾಗೂ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಸಂಬಂಧಗಳ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ. ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಆ ಮೂಲಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾಗಿರುವರು. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅವರು ನೇರವಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡದೇ ಇದ್ದರೂ ತಮ್ಮ ಮಾಂಡಳಿಕ ಅರಸರ ಮೂಲಕ ಅಷ್ಟೇ ಸಂಖ್ಯೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಈ ಭಾಗದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ತಮ್ಮದೆ ಆದ ಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿರುವರು. ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಬಹಳಷ್ಟು ದೇವಾಲಯಗಳು ಹಾಗೂ ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಾವುಗಳಾಗಿವೆ ಎನ್ನುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಜಟ್ಟಿಂಗರಾಮೇಶ್ವರ, ಬಾಗೆನಾಳ್‌ನ ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ, ಪರಶುರಾಂಪುರದ ಚನ್ನಕೇಶವ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯ ತ್ರಿಶಂಕೇಶ್ವರ, ಸಿದ್ದಯ್ಯಕೋಟೆಯ ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ, ಓಬಳಾಪುರದ ರಾಮೇಶ್ವರ, ಕೋಗುಂಡೆಯ ಬಾಚೇಶ್ವರ, ಹಿರೆಯಮ್ಮಿಗನೂರಿನ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ, ನೀರ್ಗುಂದದ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ. ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈ ಕಾಲವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದು ಇವುಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿವೆ. ಹಾಗೂ ಇಲ್ಲಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರನಂತರ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರು ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಬಲಿಷ್ಠರಾದರು. ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯೆಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಗುರುತಿಸುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಇವರು ತಮ್ಮ ಪ್ರತ್ಯೇಕತೆಯನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಂಡಿರುವರು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗಜಿಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇವರ ಕಾಲದ ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದರೂ ಇವರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಅವರು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ನೀಡಿದ ದಾನ-ದತ್ತಿ ವಿವರಗಳಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅವರು ಕೈಗೊಂಡ ಯುದ್ಧಗಳು ಹಾಗೂ ಅವರ ಬಿರುದು-ಬಾವಲಿಗಳನ್ನು ಈ ಶಾಸನಗಳು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜರ ನೇರವಾದ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದಿಂದ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಈ ಮೊದಲಿನ ಶಾಸನಗಳು ಹೊಯ್ಸಳರು ಈ ಪ್ರದೇಶದೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿದ್ದ ರಾಜಕೀಯ ಸಂಬಂಧ ಮತ್ತು ಇತರೆ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಉಚ್ಚಂಗಿ ಪಾಂಡ್ಯ, ನೊಳಂಬಪಲ್ಲವರ ಬಗ್ಗೆ ಹಾಗೂ ಅವರೊಂದಿಗಿನ ಯುದ್ಧ ಹಾಗೂ ಮೈತ್ರಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ಶಾಸನಗಳು ಬೇರೆ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಹಿರಿಯೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹೂವಿನಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ೨ನೇ ಬಲ್ಲಾಳನ ಶಾಸನವೇ ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಪ್ರಥಮ ಶಾಸನವಾಗಿದೆ.[೩೨] ಇದೇ ಕಾಲಮಾನದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಗುಂಡೇರಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ.[೩೩] ಈ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೯೮ ರಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿದ್ದು, ಹೊಯ್ಸಳರ ಸಾಮಂತರ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಎರಡನೇ ಬಲ್ಲಾಳನ ಮಗನಾದ ನರಸಿಂಹನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೦೫ ರ ಶಾಸನವು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬಳಿಯ ಪಂಡರಹಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಜನ್ನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ.[೩೪] ನರಸಿಂಘದೇವನು ತನ್ನ ತಂದೆ ಕೈಗೊಂಡ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತಾರಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೂ, ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವರ ರಾಜವಂಶದ ಮಾಚಿದೇವನು ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ನಾಡಿನ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆಯ ವಿವರವನ್ನು ಈ ಶಾಸನವು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೦೫ ರ ಶಾಸನವೊಂದು ಹಿರಿಯೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಯರಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿದೆ.[೩೫] ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಬಲ್ಲಾಳನ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಬೇಚೆಯ ದಣ್ಣಾನಾಯಕನು ಕರಡಿಕೆರೆ ಪೆರಮಗೌಡನ ಮಗ ನಾಗೇಯ ನಾಯಕನಿಗೆ "ನೆತ್ತರು ಕೊಡುಗೆ" ಹೊಲವನ್ನು ನೀಡಿರುವ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ನಾರಾಯಣ ದೇವನಿಗೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ಬಗ್ಗೆ ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೊಳವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಹಿರಿಯಕರೆಯ ಕೆಳಗಿನ ಗದ್ದೆ ತೋಟವನ್ನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.[೩೬] ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಪಟ್ಟದರಸಿ ಪದ್ಮಲಾದೇವಿ ಹಾಗೂ ಇವರ ಮಗನಾದ ಎರಡನೇ ನರಸಿಂಹ ದೇವನ ವಿವರವನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾಂತೇಶ್ವರ ಬಸದಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು ಚಿತ್ರದುರ್ಗವನ್ನು ಬೆಮ್ಮತ್ತೂರು ಪಟ್ಟಣವೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.[೩೭] ಎರಡನೇ ಬಲ್ಲಾಳನ ಮಂತ್ರಿ ಸೋಮಣ್ಣದಣಾಯಕನು

ಬೆಮ್ಮತ್ತೂರು ನಾಡಿನ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಆತನ ಅಧೀನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾಂತಿನಾಥ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದತ್ತಿಯ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಬಲ್ಲಾಳನ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಹುಲಿರಾಯ, ಗಂಡಬೇರುಂಡ, ಪಾಂಡ್ಯರಾಮ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಾಚಾರ್ಯ, ಗಜಬೆಂಟೆಕಾರ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು ಭರಮಸಾಗರದ ಬಳಿಯ ಕೋಗುಂಡೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ.[೩೮] ಶಾಸನವು ಕಮ್ಮೆಕುಲದ ಮಹಾ ವಡ್ಡ ವ್ಯವಹಾರಿ, ರಾಜಶ್ರೇಷ್ಠಿ ಮಲ್ಲಯೋಗಪ್ಪನು ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಬಾಚೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ವಿವರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ೨ನೇ ಬಲ್ಲಾಳನ ಬಿರುದುಗಳಾದ ಮಲೆರಾಜ, ಮಲೆಪರೋಳ್‌ಗಂಡ, ಗಂಡಬೇರುಂಡ, ನಸಹಾಯಕಶೂರ, ಏಕಾಂಗವೀರ, ಶನಿವಾರಸಿದ್ಧಿ, ಗಿರಿದುರ್ಗಮಲ್ಲ, ಛಲದಂಕರಾಮ, ನಿಶ್ಶಂಕ ಪ್ರತಾಪ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಜೊತೆಗೆ ಎರಡನೇ ಬಲ್ಲಾಳನವರೆಗಿನ ಹೊಯ್ಸಳರ ವಂಶವಳಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸಿದ್ದಾಪುರದ ಬಳಿ ಇರುವ ವೀರಗಲ್ಲು ಶಾಸನವೊಂದು ತುಂಬಾ ಅಪರೂಪವೆನಿಸುತ್ತದೆ.[೩೯] ಏಳು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಾಸನವು ಅಂದಿನ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕನ್ನು ಚಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಹೊಯ್ಸಳ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ವೀರಬಲ್ಲಾಳದೇವನು ಆನೆಯಕೋಟೆಯನ್ನು ಜಯಿಸಿ ವಿಜಯಗಿರಿ ಎಂಬ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಹೊನ್ನವ್ವೆ ನಾಯಕಿಯು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅತ್ಮಾರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಘಟನೆಯನ್ನು ಈ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹುಲಿವಾನದ ಸಾಮಂತ ಶಿವೋದಯನಾಯಕನ ನಾಯಕಿಯಾದ ಹೊನ್ನಿಯು ತನ್ನ ಒಡತಿಗಾಗಿ ಆತ್ಮಾರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಳೆಂದು ಈ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಲೆಂಕ ಜನಾಂಗದವರು ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಈ ರೀತಿಯ ಸಿಡಿತಲೆ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಜನ್ನನು ತನ್ನ ಅಜಿತನಾಥ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ತಮ್ಮ ಒಡೆಯ ಮಡಿದ ಕೂಡಲೇ ಅವರು ತಲೆಗೆ ಮುಂದಲೆಗಾಗಿ ಸಿಡಿತಲೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂತಲೂ ಹಾಗೂ ವೀರವಾದ್ಯ, ಕಹಳೆಗಳನ್ನು ಬಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಮುತ್ತಿನ ಕೊಡೆಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಗರುಡ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಇದನ್ನು ಹೋಲಿಸಬಹುದು.[೪೦]

ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯ ಶಂಕರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನವು ಹೊಯ್ಸಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ನಾಡಪ್ರಭು ಅಣ್ಣಮರಸನು ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ನಾಡನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದು.. ಸ್ವಯಂಭು ಕಲಿ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕೋಡಿಹಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[೪೧] ಇದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು ಹಿರೇ ಯಮ್ಮಿಗನೂರಿನ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ.[೪೨] ಹೊಯ್ಸಳರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಚಾಲುಕ್ಯರನ್ನು, ಕಲಚೂರಿಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಪಾಂಡ್ಯರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದ ನೊಳಂಬವಾಡಿ ೩೨೦೦೦ವನ್ನು ಇಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನು ಜಯಸಿದನೆಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿನ ಸ್ವಯಂಭುಕಲಿ ದೇವರಿಗೆ ಅಂದರೆ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹಂದಿಗನ ಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ಬಗ್ಗೆ

ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಎರಡನೇ ಬಲ್ಲಾಳ ಹಾಗೂ ಅವನ ನಂತರ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ೨ನೇ ನರಸಿಂಹ ದೇವನ ಬಹಳಷ್ಟು ಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದ್ದು, ಅವುಗಳು ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಕೆಲ ರಾಜಕೀಯ ಘಟನೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ.

೨ನೇ ನರಸಿಂಹನ ಮರಣಾನಂತರ ೩ನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಹೊಯ್ಸಳ ಚಕ್ರಾಧಿಪತಿಯಾದನು. ಈತನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೩೨ರ ವೀರಗಲ್ಲು ಶಾಸನವೊಂದು ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಳಲಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ.[೯೩] ಗ್ರಾಮದ ಹಸುಗಳನ್ನು ಕದ್ದೊಯ್ಯಲು ಬಂದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಭೊವ ಎಂಬುವನು ಅದರೊಡನೆ ಹೋರಡಿ ವೀರ ಸ್ವರ್ಗ ಪಡೆದನು. ಇದರ ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾರಭೋವ ಎಂಬುವನು ಈ ಸ್ಮಾರಕ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ -ಎನ್ನುವ ವಿವರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ. ಸರಿ ಸುಮಾರು ಇದೇ ಕಾಲಘಟ್ಟದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು ಇದೇ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ನೀರ್ಗುಂದದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಇದೆ.[೯೪] ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಬಲ್ಲಾಳಶೆಟ್ಟಿ ಎಂಬುವನು ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿದನು. ಹಾಗೆಯೇ ದುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ನೀರ್ಗುಂದ ಕೆರೆಯನ್ನು ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಬಲಪಡಿಸಿದನು. ಹಾಗಾಗಿ ಬಲ್ಲಾಳಶೆಟ್ಟಿಗೆ 'ಒಡಗೆರೆ ಮಲ್ಲ' ಎಂಬ ಬಿರಿದು ಬಂದಿತೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಸೋವಿದಣ್ಣಾಯಕನು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಪಲ್ಗುಣೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿ ಶಾಸನವನ್ನು ಹಾಕಿಸಿದನು.[೯೫] ಈ ದೇವಾಲಯವು ಅರ್ಧಗುಹಾ ಅರ್ಧ ನಿರ್ಮಾಣ ವಾಸ್ತುವಾಗಿದ್ದು, ಮುಂಭಾಗದ ಮಂಟಪವನ್ನು ಸೋವಿದಣ್ಣಾ ನಾಯಕನು ನಿರ್ಮಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೫೬ರಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಮರಣ ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ ಆತನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ೩ನೇ ನರಸಿಂಹನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ೩ನೇ ನರಸಿಂಹನ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಪೆರುಮಾಳ್ ದಣ್ಣಾಯಕನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೮೫ ರಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ ಬೆಟ್ಟವನ್ನು ಪೆರುಮಾಳ್ ಪುರವೆಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದ ಬಗ್ಗೆ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಬಂಡೆ ಶಾಸನ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೯೬] ಈ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗಕ್ಕೆ ಬೆಮ್ಮತ್ತನೂರು ಬೆಮ್ಮತ್ತನೂರುಪಟ್ಟಣ, ಬೆಮ್ಮತನಕಲ್ಲುಪಟ್ಟಣ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿತ್ತೆಂದು, ಈ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಪೆರೆಮಾಳ್‌ಪುರವೆಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿದ್ದ ಕುರುಬ ಕಾಳೇನು ಕೆರೆಯನ್ನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ಬಗ್ಗೆ, ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೯೭] ಹೀಗೆ ಹೊಯ್ಸಳ ಅರಸರು ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ನೀಡಿ ಹಲವಾರು ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಹಾಗೂ ಪೆರುಮಾಳ್ ದಣ್ಣಾಯಕನ ವಿದ್ಯಾಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಈ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೯೧ರಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿನರಸಿಂಹನು ಮರಣ ಹೊಂದಿದನು. ನಂತರ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಆತನ ಮಗನಾದ ಮುಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೯೧ ರಿಂದ ೧೩೪೨ ರವರೆಗೆ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಈತನ ಕಾಲಾವಧಿಯು ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಈತನ ಮರಣದೊಂದಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸವು ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತಗೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಈತನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ... ೧೩೦೩ ರ ಜಾನಕಲ್ಲಿನ ವೀರಗಲ್ಲು ಶಾಸನವು, ಸೇವುಣರಿಗು ಮತ್ತು ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೆ ನಡೆದ ಯುದ್ಧದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೮೮] ಸೇವುಣ ರಾಜ ಶಂಕರ ದೇವನು ಅಪಾರ ಸೈನ್ಯ ಸಮೇತ ಬೆಮ್ಮತ್ತೂರಿನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ನಡೆಸಿದನು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ೩ನೇ ಬಲ್ಲಾಳನ ಭಾವ ಸೋಮದಣ್ಣಾನಾಯಕನು ಸೇವುಣರ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದನು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೋಮದಣ್ಣಾಯಕ ಹಾಗೂ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆಯ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ದೇವರಸನ ಮೈದುನ ಬಸವಪ್ಪನೂ ವೀರ ಸ್ವರ್ಗ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾದನು. ಹೊಸದುರ್ಗ ಬಳಿ ಹೊನ್ನೆಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೦೭ ರ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು ಹೊನ್ನೆಕೆರೆಯ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.[೮೯] ಇದೇ ರೀತಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೧... ರ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾಸನವು ಮುಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಮಂತ್ರಿಗಳಾದ ಮೆದಗಿದೇವದಣ್ಣಾಯಕನು ಹಾಗೂ ಅ... ಮಾಚಯ್ಯ ದಣ್ಣಾಯಕರು ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೯೦] ಹಿರಿಯೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಶಾಸನವು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅಂಶಗಳೊಂದಿಗೆ ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತದೆ.[೯೧] ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಹಿಂದಿನಿದಂಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಶಾಲುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಪಡೆದಿತ್ತು. ಇವುಗಳು ನೋಡಲು ... ಅಂದವಾಗಿದ್ದವೋ ಅಷ್ಟೇ ಉನ್ನತ ತಂತ್ರಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿದಿರಿನ ಕೊಳವೆಯೊಳಗೆ ಇಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು, ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಉಂಗುರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತೂರಿಸಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತು ಎಂಬ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನು ವಿಂಜದೇವನು ಮುಮ್ಮಡಿ ವೀರ ಬಲ್ಲಾಳನು ಹುಲಿಯಾರ್‌ನಾಡ ಸೇವೆಗೆ ಬಾರದೆ ಹೋದಾಗ ಅವನನ್ನು ಸಂತೃಪ್ತಗೊಳಿಸಲು ಈ ಶಾಲನ್ನು ಉಡುಗೊರೆಯಾಗಿ ನೀಡಿದನೆಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೊನೆಯ ಶಾಸನವೆಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೨೮ ... ಶೃಂಗಾರ ತೋಟದ ಬಳಿ ಇರುವ ಶಿಲಾ ಶಾಸನ.[೯೨] ಶಾಸನದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಬಿರಿದುಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾ ಆತನ ಮಂತ್ರಿ ಹಿರಿಯ ಬಲ್ಲಪ್ಪದಣ್ಣಾನಾಯಕನು ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಗೋಪಾಲ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವರ ಪೂಜೆ ಹಾಗೂ ಪುನಸ್ಕಾರಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದುದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೧೬ ರಿಂದ ೧೩೪೬ ರ ಅವಧಿಯ ದೀರ್ಘ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ್ದರ ಫಲವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಅವರ ಹಲವಾರು ಶಿಲಾ ಶಾಸನಗಳು ವಾಸ್ತು ಕಟ್ಟಡಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ಅರಸರುಗಳ ಬಿರುದು ಬಾವಲಿಗಳು, ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಣೆ ...

ಕೈಗೊಂಡ ಯುದ್ಧಗಳ ಹಾಗೂ ಯುದ್ದಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವೀರ ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ, ವೀರರ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅವರು ಕೈಗೊಂಡ ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಗಳು ಹಾಗೂ ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ ಉದಾರ ದತ್ತಿ ದಾನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಅವರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಾಪನೆ ಆದಾಗಿನಿಂದಲೂ ಅವರು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶದೊಂದಿಗೆ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಹೊಯ್ಸಳರು ಅಸ್ತಂಗತವಾಗುವ, ವೇಳೆಗೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ರಕ್ಕಸ–ತಂಗಡಿ ಯುದ್ಧದವರೆಗೂ ಅಂದರೆ ಸದಾಶಿವರಾಯನ ಆಳ್ವಿಕೆಯವರೆವಿಗೂ ಅತ್ಯಂತ ಉಚ್ಛ್ರಾಯದ ಕಾಲವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ಶಾಸನ ಸಂಪತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಯುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೫೫–೫೬ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ವಿಜಯ ನಗರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಒಡೆಯನು ಬೆಮ್ಮತ್ತನಕಲ್ಲು (ಚಿತ್ರದುರ್ಗ) ಆಡಳಿತವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನು.[೫೩] ಈ ಸಿಮೆಗಳು ಹೊಯ್ಸಳರ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮತ್ತು ಪರೋಕ್ಷ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಬುಕ್ಕರಾಯನ ಶಾಸನ ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದ್ದು ಅವರ ಆಡಳಿತದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೫೪] ಎರಡನೇ ಹರಿಹರನು ಮತ್ತು ಆತನ ಮಂತ್ರಿ ಮುವತ್ತಾರು ವೃತ್ತಿಗಳುಳ್ಳ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ರಚಿಸಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನ ನೀಡಿದ ವಿವರ ಇದೇ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಮತ್ತು ಅಚ್ಚುತರಾಯರ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಾಗೂರಿನ ಶಾಸನ ಪ್ರಮುಖವಾದದು.[೫೫] ಅಚ್ಯುತ ರಾಯನ ಆಜ್ಞೆಯಮರೆಗೆ ಬಾಗೂರು ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿ ಮದುವೆ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ರದ್ದುಪಡಿಸಲಾಯಿತು. ಅದೇ ರೀತಿ ಕೃಷ್ಣ ದೇವರಾಯನ ಆಗ್ನೇಯ ಮೇರೆಗೆ ಕಬ್ಬಿನ ಮೇಲಿನ ಸುಂಕ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ರದ್ದುಪಡಿಸಲಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ವಿಜಯ ನಗರದ ಅರಸರು ಈ ಭಾಗದ ಜನತೆಯೊಂದಿಗೆ ಮಾನವೀಯತೆಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬುದು ಅವರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೨೫ ರ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ದುಮ್ಮಿ ಗ್ರಾಮದ ಶಾಸನವು ಈ ಭಾಗದ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಶಾಸನವಾಗಿದೆ.[೫೬] ದುಮ್ಮಿಯ ನಿರಾಶ್ರಯ ಮಠದ ಕೆಂಚವೀರಣ್ಣನೊಡೆಯನು ದುಮ್ಮಿಗೌಡರು, ಪಟ್ಟಣಸ್ವಾಮಿ, ಪ್ರಜೆಗಳು ಮತ್ತು ಮಹಾನಾಡು ಅವನಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟಂತಹ ಮೂಲ ವೀಸದೊಳಗೆ ೧/೨ ಪಾಲನ್ನು ವೀರಭದ್ರ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ದಾನ ಮಾಡಿದನೆಂಬ ವಿಷಯ ಈ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಜಯನಗರ ಪತನದ ತರುವಾಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದದ್ಯಾಂತ ಸುಮಾರು ೨೦೦ ಕ್ಕೂ ಅಧಿಕ ಪಾಳೆಯ ಪಟ್ಟುಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರಗೊಂಡವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಗಾರರು ಪ್ರಮುಖರು.

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಅರಸರಂತೆಯೇ ಇವರೂ ಸಹ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಶಿಲೆಯ ಮೇಲೆ, ತಾಮ್ರಪಟಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪಾಳೆಯಗಾರರೊಟ್ಟಿಗೆ ಹರತಿ, ಹಟ್ಟಿ, ಬೆಲೂರು, ರಾಯದುರ್ಗ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ, ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರು, ತರೀಕೆರೆ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಶಾಸನಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಹರತಿಯ ನಾಯಕರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ ಶಾಸನಗಳು ಹಿರಿಯೂರು ಮತ್ತು ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನಾಯಕರುಗಳನ್ನು ಮಹಾನಾಯಕಚಾರ್ಯರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಾಮಿನಾಯಕ, ಅಭಿನಾಯಕ, ಗುಡ್ಡಬ್ರಹ್ಮನಾಯಕ, ಹೊಟ್ಟಣ್ಣನಾಯಕ, ಈಶ್ವರ ದೇವನಾಯಕ, ಬಸವಿ, ಮುಮ್ಮಡಿ, ಬ್ರಹ್ಮ ಈಶ್ವರದೊಳ್ಳಪ್ಪ, ದುಂಡಪ್ಪ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕ ರಂಗಪ್ಪ ನಾಯಕರುಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ.[೫೭] ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವೀರಹೊಟ್ಟೆಣ್ಣನಾಯಕ ಇಮ್ಮಡಿ ಹೊಟ್ಟೆಣ್ಣನಾಯಕ ವೀರತಿಮ್ಮಣ್ಣನಾಯಕ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.[೫೮] ಈ ಎಲ್ಲಾ ನಾಯಕರುಗಳು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸ ಸದಾಶಿವರಾಯ ಮತ್ತು ತಿರುಮಲರಾಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಇವರಿಗೆ ಅಮರ ಮಾಗಣಿಯಾಗಿ ನೀಡಲಾಗಿತ್ತೆಂದು ಈ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾಸನವು ಸದಾಶಿವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರ್ರಕೃಷ್ಣಪ್ಪ ನಾಯಕನಿಗೆ ಬಾಗೂರು ಸೀಮೆಯನ್ನು ಅಮರಮಾಗಣಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೫೯] ಇದೆ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬಾಗೂರು ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರಗಳಿವೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಮೊದಲ ನಾಯಕರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಗೊಂದಲಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಶಾಸನೋಕ್ತವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ಮೊದಲ ನಾಯಕನೆಂದರೆ ಮತ್ತಿ ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ನಾಯಕ. ಈತನಿಗೆ ವಿಜಯನಗರದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥ ಅಳಿಯ ರಾಮರಾಯನ ಸಹೋದರ ತಿರುಮಲರಾಯನು ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಸೀಮೆಯನ್ನು ಅಮರ ಮಾಗಣಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದನೆಂದು ಇಲ್ಲಿನ ಶಾಸನ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ತಿಮ್ಮಣ್ಣ ನಾಯಕನು ಅದನ್ನು ತನ್ನ ಭಾವಮೈದುನ ಗುಳ್ಳಪ್ಪನಾಯಕನಿಗೆ ನೀಡಿದನು.[೬೦] ಮತ್ತಿತಿಮ್ಮಣ್ಣ ನಾಯಕನು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಅದಿಪತ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡನು. ಇವನ ನಂತರ ಆಳಿದವರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ನಾಯಕರೆಂದರೆ ಓಬಣ್ಣನಾಯಕ, ಕಸ್ತೂರಿ ರಂಗಪ್ಪ ನಾಯಕ ಮತ್ತು ರಾಜವೀರ ಮದಕರಿನಾಯಕರು ಪ್ರಮುಖರು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ನಾಯಕರುಗಳ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ವಿಜಯ ನಗರದ ಅರಸರಂತೆ ಇವರೂ ಸಹ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿ ಅವುಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ದತ್ತಿ ದಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಿರುವರು. ಹಾಗೆಯೇ ಅನೇಕ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನು ತೋಡಿಸಿ ಕೃಷಿಗೆ ಪೂರಕವಾದ ವಾತಾವರಣವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರೆಂದು ಇವರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಹಲವಾರು ಅಗ್ರಹಾರ ಮತ್ತು

ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅವುಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರಗಳನ್ನು ಇವರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಕಸ್ತೂರಿ ರಂಗಪ್ಪನಾಯಕನ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಮದಕರಿ ನಾಯಕನು ಕಡ್ಲೆಗುದ್ದು ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೫೩ ರ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.[೬೧] ವಿಜಯನಗರದ ದೊರೆ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆನೆಸಿದ್ರಿ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಈ ಮದಕರಿ ನಾಯಕನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೩ ಶಾಸನ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[೬೨] ಇದೇ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಪುನಃ ಹಿರೇಮದಕರಿನಾಯಕನು ಕಬಿಕೊನಪ್ಪ ಅಗ್ರಹಾರವೆಂದು ಪುನರ್ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರಗಳನ್ನು ಹಿರಿಯೂರಿನ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.[೬೩]

ಶಾಸನಗಳ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರಬೇಕೆಂಬ ಕಲ್ಪನೆ ಅಂದರೆ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಮಾಹಿತಿ ಅಷ್ಟೊಂದು ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಪಾಲಿಸಬೇಕು ಎನ್ನುವ ಆಶಯವಿದೆ. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ವೈಭವೀಕೃತ ಅಂಶಗಳಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯುಂಟು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಾಸನಗಳ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, ದಾನ-ದತ್ತಿ, ಕೆರೆ-ಕಾಲುವೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ, ಅಥವಾ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿವರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಇಷ್ಟಲ್ಲದೆ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿಶ್ಲೇಷಿಸಿದರೆ ಅಂದಿನ ಅಳರಸರ ಕಾಲದ ಸಾಮಾಜಿಕ-ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿವರಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಧ್ಯಯುಗೀನ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರು ಹಾಗೂ ನಂತರ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ಅನೇಕ ಪಾಳೆಯಪಟ್ಟುಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತಾರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತರ ಬದಲಾವಣೆಯಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ವಿಷ್ಣು, ಶಿವ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವರುಗಳ ಹೆಸರುಗಳ ಬದಲಾಗಿ ತಿಮ್ಮಪ್ಪ, ರಂಗನಾಥ, ಆಂಜನೇಯ, ವೆಂಕಟೇಶ, ವೀರಭದ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಇಲ್ಲಿಂದ ಆರಂಭವಾಯಿತು

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಕೆಲ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಈ ಮುಂದಿನಂತೆ ಗುರುತಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಆರಂಭಕಾಲದ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಯೂರವರ್ಮನು ಶರ್ಮನಾಗುವ ಬದಲು ವರ್ಮನಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ಕಟ್ಟುವ ಸಂಕಲ್ಪ ಹೊಂದಿ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿದ್ದ ಕೆರೆಯನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಆಧರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೇಳುವುದಾದರೆ 'ಕದಂಬ ರಾಜ್ಯ ರಚನೆ' ಇಲ್ಲಿಂದಲೇ ಆರಂಭವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಶಾಸನ ಉಲ್ಲೇಖಿತ ಮಾಹಿತಿಯು ಅಧಿಕಾರ ನಿಯಂತ್ರಣದ ನೆಲೆಯನ್ನು ರಾಜಕೀಯ-ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಿನ್ನಲೆಯಲ್ಲಿ ನೋಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವದ ನಿರಾಕರಣೆ ಹಾಗೂ ಕ್ಷತ್ರಿಯತ್ವದ ಸ್ವೀಕರಣೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಮುಂದೆ ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಏಳಿಗೆ ಹೊಂದುವುದರ ಮುನ್ಸೂಚನೆ ಎಂಬಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಶೈವ ಧರ್ಮೋಲ್ಲೇಖಿತ ಅನೇಕ

ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೭೦೦ ರ ಗಂಜಿಕಟ್ಟೆ ಶಾಸನವು ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಶಾಖೆಯಾದ 'ಕಾಪಾಲಿಕ'ದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೬೪] ಅದೇ ರೀತಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೬೦ ರ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾಸನವು ನಾಸ್ತಿಕ ಪಂಥವಾದ 'ಲೋಕಹಿತದ' ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.[೬೫] ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೮೬ ರ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾಸನವು ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದು ಹೊಯ್ಸಳರ ಮಂಡಳಿಕನಾದ ಪೆರುಮಾಳ್ ದಣ್ಣಾಯಕನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗಾಗಿ ಕೆರೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೬೬] ಹಾಗೆಯೇ ಇದೇ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಗಳ ಸಮನ್ವಯತೆಯ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದ ಪಿಳ್ಳೇಕೆರೆನಹಳ್ಳಿಯ ಶಾಸನವು ಮತ್ತೊಂದು ರೀತಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅದೇನೆಂದರೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಶೂದ್ರನೊಬ್ಬನಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಶಾಸನವು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಬಹುತೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜ ಮಹಾರಾಜರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ, ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಶೂದ್ರನೊಬ್ಬನಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇದೊಂದು ಅಪರೂಪದ್ದೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂದು ಬಹುತೇಕ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಶೂದ್ರರಿಗಾಗಿ ನೀಡುವ ಸೌಲಭ್ಯಗಳನ್ನು ಮುನ್ಸೂಚನೆಯಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದೆ ?

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಬಹಳಷ್ಟು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶವನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ಸುಮಾರು ೧೫೮೫ ರ ಓಬಣ್ಣ ನಾಯಕನ ಕಾಲದ ಓಬಣ್ಣನ ಹಳ್ಳಿಯ ಶಾಸನವು ಒಂದನೆಯ ಮದಕರಿನಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಣ್ಣ ಎನ್ನುವನು ತನ್ನ ಅಣ್ಣನಾದ ಓಬಣ್ಣನಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗಲೆಂದು ಅವನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ "ಓಬಣ್ಣನ ಹಳ್ಳಿ" ಎನ್ನುವ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಕೆರೆಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಏರಿಯ ಮೇಲೆ ಹನುಮಂತ ದೇವರಿಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.[೬೭] ಹಾಗೆಯೇ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೮೦ ರ ಹೀರೆಗುಂಟನೂರು ಶಾಸನವು ಪಾಳೇಯಗಾರರ ಕಾಲದ ತೆರಿಗೆ, ತೆರಿಗೆವಿನಾಯ್ತಿ, ತೆರಿಗೆಮನ್ನಾಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪಾಳೇಯಗಾರರ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫ ನೇ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭಕಾಲದ ಗುಂಡೇರಿ ಶಾಸನವು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದ ಮಹಾಪುರುಷನಾದ 'ಸಿದ್ದಪುರುಷ' ಎಂದೇ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಮರುಳಸಿದ್ದನ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಜಾಪುರದ ಶಾಸನವು ಗುರು ಮತ್ತು ವಿರಕ್ತ ಮಠಗಳ ನಡುವಿನ ಸೌಹಾರ್ದ ಹಾಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಭಾವನೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೮ ನೇ ಶತಮಾನದ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ ಬಳಿಯ ನೆರಲಗುಂದಿ ಶಾಸನವು ಕೊಂಡೋಜಿ ಮತ್ತು ತಿಮ್ಮೋಜಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಇವರು ನಾಯಿಂದರ ಸಮುದಾಯದ ಮೂಲ ಪುರುಷರಾಗಿದ್ದು ಇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕುರುಹುಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿ ಲಭ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದರೆ ಇವರನ್ನು "ದೇವರು" ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿರುವುದು ಈ ಶಾಸನದ ವಿಶೇಷತೆ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಜಯ ನಗರದ ಆರಸರು ಈ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಮನ್ನಾ ಮಾಡಿದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಧರ್ಮ, ಜಾತಿ, ಉಪಜಾತಿ, ದಾನ–ದತ್ತಿ, ತೆರಿಗೆ ವಿನಾಯಿತಿ, ತೆರಿಗೆ ಮನ್ನಾದಂತಹ ಅನೇಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಟಿಪ್ಪಣೆಗಳು

೧) ಎ.ಕ.ಸಂ.XI ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು, ಶಾ.ಸಂ. ೧೪, ೨೧, ೩೪.

೨) ಕೆ.ಶಿವರಾಮ್‌ಕಾರಂತ್ ಕರ್ನಾಟಕ ಪರಂಪರೆ, ಭಾಗ ೧ ಪು.ಸಂ. ೧೦೭

೩) Krishna M.H. Excation at Chandravalli, P 2

೪) M.A.R – (೧೯೩೧) – P ೫೦ to ೬೦

೫) ಬಿ.ರಾಜಶೇಖರಪ್ಪ-ದುರ್ಗಶೋಧನ, ಪು.ಸಂ. ೬-೭

೬) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೭೪, ಪು.ಸಂ. ೪೩-೪೪

೭) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೨೪, ಪು.ಸಂ. ೧೭

೮) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೭೬, ಪು.ಸಂ. ೪೬

೯) ಅದೇ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೩೦, ಪು.ಸಂ. ೩೩೯

೧೦) ಅದೇ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೩೩, ಪು.ಸಂ. ೩೪೦

೧೧) ಅದೇ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೮೮, ಪು.ಸಂ. ೩೬೫

೧೨) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೫೦, ಪು.ಸಂ. ೩೩

೧೩) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೨೩, ಪು.ಸಂ. ೧೬

೧೪) ಅದೇ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೮೭, ಪು.ಸಂ. ೫೩

೧೫) ಹೂಲ್ಲುರು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಜೋಯಿಸರು – ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕ, ಪು.ಸಂ. ೩೪

೧೬) M.A.R – ೧೯೨೯, ನಂ ೧೦

೧೭) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಚಳ್ಳಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೫, ಪು.ಸಂ. ೨೬೬

೧೮) ಅದೇ ಚಳ್ಳಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೩೧, ಪು.ಸಂ. ೨೭೫

೧೯) ಅದೇ ಚಳ್ಳಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೩೩, ಪು.ಸಂ. ೨೭೬

೨೦) ಅದೇ ಹಿರಿಯೂರು, ಶಾ.ಸಂ. ೩೩, ಪು.ಸಂ. ೨೯೯

೨೧) ಅದೇ ಹಿರಿಯೂರು, ಶಾ.ಸಂ. ೧, ಪು.ಸಂ. ೨೮೮

೨೨) ಅದೇ ಮೊಳಕಾಲ್ಮುರು, ಶಾ.ಸಂ. ೧೦, ಪು.ಸಂ. ೨೪೮

೨೩) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೭೪, ಪು.ಸಂ. ೪೩

೨೪) Dr. B.R.Gopal-The Chalukyas of Kalyan and the Kala churies,P 33

೨೫) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೬೪, ಪು.ಸಂ. ೩೯

೨೬) Dr. P.B. Desayi – A History of Karnataka P 193

೨೭) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೭೮, ಪು.ಸಂ. ೪೭

೨೮) ಅದೇ ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು, ಶಾ.ಸಂ. ೨೯, ಪು.ಸಂ. ೨೫೭

೨೯) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೮೧, ಪು.ಸಂ. ೫೦

೩೦) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೧೩, ಪು.ಸಂ. ೧೨

೩೧) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೩೩, ಪು.ಸಂ. ೨೩

೩೨) ಅದೇ ಹಿರಿಯೂರು, ಶಾ.ಸಂ. ೭೦, ಪು.ಸಂ. ೩೧೪

೩೩) ಅದೇ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೨೮, ಪು.ಸಂ. ೩೩೯

೩೪) ಅದೇ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೨೩, ಪು.ಸಂ. ೧೬

೩೫) ಅದೇ ಹಿರಿಯೂರು, ಶಾ.ಸಂ. ೧೬, ಪು.ಸಂ. ೨೯೪

೩೬) ಅದೇ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೧೩-೧೪, ಪು.ಸಂ. ೩೩೦-೩೩೧

೩೭) ಅದೇ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೦೨, ಪು.ಸಂ. ೩೨೪

೩೮) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೭೬, ಪು.ಸಂ. ೪೬

೩೯) ಅದೇ ಮೊಳಕಾಲ್ಮುರು, ಶಾ.ಸಂ. ೧೨, ಪು.ಸಂ. ೨೪೮

೪೦) ಡಾ॥ ಎಂ.ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪು.ಸಂ. ೩೧೦

೪೧) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೪, ಪು.ಸಂ. ೩೨೪

೪೨) ಅದೇ ಹೊಳಲ್ಕೆಗೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೫೬, ಪು.ಸಂ. ೩೪೮

೪೩) ಅದೇ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೧೩೧, ಪು.ಸಂ. ೩೯೪

೪೪) ಅದೇ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೧೨೧, ಪು.ಸಂ. ೩೮೪

೪೫) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೧೧, ಪು.ಸಂ. ೦೯

೪೬) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೦೭, ಪು.ಸಂ. ೦೮

೪೭) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೧೨, ಪು.ಸಂ. ೦೯

೪೮) ಎ.ಕ.ಸಂ. XI ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೧೦೬, ಪು.ಸಂ. ೩೭೪

೪೯) ಅದೇ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೧೩೬, ಪು.ಸಂ. ೩೯೯

೫೦) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೦೧, ಪು.ಸಂ. ೦೧

೫೧) ಅದೇ ಹಿರಿಯೂರು, ಶಾ.ಸಂ. ೮೭, ಪು.ಸಂ. ೩೧೯

೫೨) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೦೬, ಪು.ಸಂ. ೦೭

೫೩) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೨-೩, ಪು.ಸಂ. ೨-೫

೫೪) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೬೮, ಪು.ಸಂ. ೪೧

೫೫) ಅದೇ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೧೧೧, ಪು.ಸಂ. ೩೭೭

೫೬) ಅದೇ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೫೬, ಪು.ಸಂ. ೩೩೨

೫೭) ಅದೇ ಹಿರಿಯೂರು, ಶಾ.ಸಂ. ೬, ಪು.ಸಂ. ೨೯೦

೫೮) ಅದೇ ಚಳ್ಳಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೩೮, ಪು.ಸಂ. ೨೭೯

೫೯) ಅದೇ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೧೧೦, ಪು.ಸಂ. ೩೭೭

೬೦) ಅದೇ ದಾವಣಗೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. ೬, ಪು.ಸಂ. ೧೨೫

೬೧) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. ೮೪, ಪು.ಸಂ. ೫೩

೬೨) ಅದೇ ಹಿರಿಯೂರು, ಶಾ.ಸಂ. ೫೮, ಪು.ಸಂ. ೩೧೦

೬೩) ಅದೇ ಹಿರಿಯೂರು, ಶಾ.ಸಂ. ೪೦, ಪು.ಸಂ. ೩೦೩

೬೪) ಅದೇ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ.೬೬ , ಪು.ಸಂ. ೩೫೪

೬೫) ಅದೇ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಶಾ.ಸಂ. , ಪು.ಸಂ.

೬೬) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ.೧೨, ಪು.ಸಂ. ೦೯,೧೦,೧೧

೬೭) ಅದೇ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಾ.ಸಂ. , ಪು.ಸಂ.

ಅಧ್ಯಾಯ-೮
ಸಮಾರೋಪ

ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಇತಿಹಾಸವು ಪ್ರಮುಖವಾದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಇತಿಹಾಸವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಆಯಾ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕುರುಹುಗಳಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಶಾಸನಗಳು, ನಾಣ್ಯಗಳು, ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲಗಳು ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಕುರುಹುಗಳೊಂದಿಗೆ ಜನಪದೀಯ ಅಂಶಗಳ ಮೇಲೆ ರಚನೆಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪಾತ್ರ ಬಹುಮಹತ್ವದ್ದು.

ಮೂಲತಃ ದೇವಾಲಯವೆಂಬುದು ಒಂದು ಕಟ್ಟಡ. ಸಾಮೂಹಿಕ ಪೂಜೆ, ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಲು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಒಂದು ಸ್ಥಳ. ಇದು ಮಾನವನ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿದೆ. ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳು. ಜನತೆಯನ್ನು ವಿವಿಧ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಆಕರ್ಷಿಸಿದ್ದವು. ಇಂದಿಗೂ ಸಹ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಹಳ್ಳಿ, ಗ್ರಾಮ, ಹಾಳೂರು (ಬೇಚರಕ್ ಗ್ರಾಮ), ಉಪಗ್ರಾಮ, ನಗರ, ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಹಾರಾರ್ಥ ಪ್ರವಾಸಿ ತಾಣಗಳಿಗಿಂತಲೂ ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆ ಪ್ರವಾಸಿ ತಾಣಗಳೇ ಅಧಿಕ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಂದು ಸಮಾಜದ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗ. ಮಾನವನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟೊಂದು ಅಗಾಧವಾದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು "ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ" ಎನ್ನುವ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಡಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. ಈ ಉದ್ದೇಶದೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಈ ಅದ್ಯಾಯನವು ಸಮಗ್ರ ಗ್ರಾಮಗಳ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯ ಅಧ್ಯಯನದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದ ಪುರಾತತ್ವ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅವುಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ವಿವರಣೆಗೋಸ್ಕರ ಒಟ್ಟು ಏಳು ಅಧ್ಯಯನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುತ್ತೇನೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಾದ್ಯಂತ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯ ಅಧ್ಯಯನ ಕೈಗೊಂಡು ಅಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಹಾಗೂ ಇತರೇ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಇನ್ನಿತರ ಪುರಾತತ್ವ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಶೋಧಿಸಿ, ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ, ನಂತರ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಕ್ರೋಢೀಕರಿಸಿ ಅವುಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿರುತ್ತೇನೆ.

ಈ ಪ್ರಬಂಧದ ಮೊದಲನೆ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಂಶೋಧನೆಯ ವಿಷಯ ಪ್ರವೇಶವಾಗಿದೆ. ಸಂಶೋಧನಾ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಪೀಠಿಕೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾಲಾನುಕ್ರಮದ ಘಟ್ಟಗಳ ವಿಷಯಾನು ಕ್ರಮಣಿಕೆ, ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮತ್ತು ಭೌಗೋಳಿಕ ಪರಿವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕುರಿತಾದಂತೆ

ಇದುವರೆಗೂ ನಡೆದಿರುವ ಸಂಶೋಧನಾತ್ಮಕ ಅಧ್ಯಯನಗಳು, ಶಾಸನಗಳು, ನಾಣ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಆದಂತಹ ಸಂಶೋಧನೆಯನ್ನು ಕುರಿತಾದ ಒಂದು ಸುದೀರ್ಘ ಅವಲೋಕನವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ನಡೆದಿರುವ ಕಾರ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಒಂದು ಚಿತ್ರಣ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಸಂಶೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರೆಯಲೂ ವಿಫುಲವಾದ ಮಾಹಿತಿಯು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸ ಪೂರ್ವ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಮಾನವನು ಜೀವಿಸಿದ್ದ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಕುರುಹುಗಳು ಪತ್ತೆಯಾಗಿವೆ. ಈ ಕುರುಹುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪ್ರಾಚೀನ ನಿವೇಶನಗಳನ್ನು ಹಳೆ ಶಿಲಾಯುಗದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮೌರ್ಯರು ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಗಳಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇನ್ನಿತರ ಕುರುಹುಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಮೌರ್ಯರ ನಂತರ ಇಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಶಾತವಾಹನರು ಹಾಗೂ ಅವರ ಸಾಮಂತರಾದ ಚುಟುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ವಿವರಣೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಕದಂಬರ ಮೊದಲ ರಾಜಧಾನಿ ಇಲ್ಲಿನ ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿಯಾಗಿರಬೇಕು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. ಕದಂಬರ ನಂತರ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು, ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ನೊಳಂಬಪಲ್ಲವರು, ಸೇವಣರೂ, ಹೊಯ್ಸಳರು ಹಾಗೂ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ರಾಜಕೀಯ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿರುತ್ತೇನೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗವನ್ನು ಕೇಂದ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ವಿವರಣಾತ್ಮಕ ರಾಜಕೀಯ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿರುತ್ತೇನೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಗಾರರ ನಂತರ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಹೈದರಾಲಿ–ಟಿಪ್ಪು ನಿಯಂತ್ರಣಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟು ತದ ನಂತರ ಮೈಸೂರು ಒಡೆಯರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ರಾಜಕೀಯ ಏಳು ಬೀಳುಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಲೀನಗೊಂಡ ಬಗೆಯನ್ನು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ನೀಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿರುತ್ತೇನೆ.

ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು ಮತ್ತು ಅವುಗಳು ನಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ವಿಕಸನ ಹೊಂದಿದವು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ನೀಡಿರುತ್ತೇನೆ. ಪ್ರಾಗ್ ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲದ ಮಾನವನಿಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕಲ್ಪನೆಯಿರದಿದ್ದರೂ ಭಾವನೆಗಳ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಾ ಹತ್ತು ಹಲವೂ ನಂಬಿಕೆಗಳನ್ನು ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಂಕೇತಿಕ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದನು. ಈ ರೀತಿ ಆರಂಭಗೊಂಡ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಲ್ಪನೆಯು ವಿವಿಧ ಹಂತಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಅಂತಿಮವಾಗಿ ದೇವಾಲಯ

ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಹೀಗೆ ಸರಳವಾಗಿ ರೂಪಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯವು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕಷ್ಟೇ ಸೀಮಿತಗೊಂಡಿದ್ದು ನಂತರ ನವರಂಗ, ನಾಟ್ಯಮಂಟಪ, ಮುಖಮಂಟಪ, ಪರಿವಾರ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಪ್ರಾಕಾರ, ರಾಯಗೋಪುರ ಹೀಗೆ ಇನ್ನು ಹಲವಾರು ಭಾಗಗಳು ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಂಡು ವಿಸ್ತೃತ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದ ಬಗೆಯನ್ನು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ನೀಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿರುತ್ತೇನೆ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. ಈ ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಲವು ಎಡರು–ತೊಡರುಗಳು ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬಂದಿವೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದು ಬಹಳಷ್ಟು ಕಾಣ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಾಲನದವಡೆಯಲ್ಲಿ ನಾಶವಾಗಿವೆ. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿವಿಧ ಕಾಲ ಘಟ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡು ತಮ್ಮ ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿವೆ. ಹೀಗೆ ತಮ್ಮ ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖಿತ ವಿವರಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಮೂಲ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದ ಅಳಿದುಳಿದು ಅನಾಥವಾಗಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ಭಗ್ನಾವಶೇಷಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತೇನೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿವಿಧ ಮುಖಗಳ ವಿವರಣಾತ್ಮಕ ಅಧ್ಯಯನ ಕಾರ್ಯ ಇನ್ನೂ ನಡೆದಿಲ್ಲ. ಆ ಕಾರ್ಯ ನಡೆದರೆ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ಅಂಶಗಳು ಸೇರಬಲ್ಲವು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೮–೯ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದಲೂ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಆದರೆ ಇವುಗಳ ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪದ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳು ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಗೊಂಡಿದ್ದರೆ, ಉಳಿದ ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡು ಭಾಗಶಃ ನಾಶಗೊಂಡಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೆ ಅಧಿಕ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ದೇವಾಲಯಗಳು ಸುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಇಂದಿಗೂ ಪೂಜಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿವೆ. ವಾಸ್ತು ಶೈಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಇವುಗಳು ಬಹು ಮುಖ್ಯವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನವೂ ತ್ರಿಕೂಟ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯ ಭವಾನಿಶಂಕರ, ಉಣಕಲ್ಲಿನ ಚಂದ್ರಮೌಳೇಶ್ವರ, ಗದುಗಿನ ತ್ರಿಕೋಟೇಶ್ವರ ಡಂಬಳದ ದೊಡ್ಡಬಸಪ್ಪ, ಬಾಗಳಿಯ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ದೇವಾಲಯಗಳಂತೆ ಸಮಕಾಲೀನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರುವ ಇಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಇವುಗಳು ಕೇವಲ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿರದೆ, ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಹಾಗೂ ಆರ್ಥಿಕ ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನೂ ಹೊತ್ತಿದ್ದವು. ಈ ಕುರಿತು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಣಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿರುತ್ತೇನೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಅತೀ ವಿರಳ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಅವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಗಡಿ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವಿದ್ದುದೇ ಕಾರಣವಿರಬಹುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಹೆಗ್ಗೆರೆಯ ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯು ಶುದ್ಧ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದೇನೆ. ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರು ಇಲ್ಲಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡದೇ ಇದ್ದರೂ ಅರಸರ ಮಕ್ಕಳು ಅಥವಾ ಸಂಬಂಧಿಕರು ಇಲ್ಲಿನ ಆಡಳಿತದ ಉಸ್ತುವಾರಿಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಶುದ್ಧ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿಸರ್ಗದತ್ತವಾಗಿ ದೊರೆಯುವ ಮರಳು ಮಿಶ್ರಿತ ಶಿಲೆಯನ್ನು ಬಳಸಿ ತಮ್ಮ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಅಂಶಗಳು ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ವೈಶಾಲ್ಯತೆ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವುಗಳು ತುಂಬಾ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪ್ರಾಕಾರ ಸಹಿತ ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿವೆ.

ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ನಂತರ ಇಲ್ಲಿಂದಲೇ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರು ವಿಜಯನಗರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿಯೇ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇವರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಆವರಣಗಳಲ್ಲಿ ಉಯ್ಯಾಲೆ ಕಂಬ, ಗರುಡ ಹಾಗೂ ದೀಪ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಇವುಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವೈವಿಧ್ಯತೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕವು ಶೈವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದರೆ. ನಂತರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಇಲ್ಲಿನ ಬಹುತೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳು ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿವೆ. ಶೈವ ಹಾಗೂ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿರುವ ಶಾಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿರುತ್ತೇನೆ.

ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. ಅಧ್ಯಾಯದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಉಗಮದ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳು ವಿವಿಧ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ಬಗೆಯನ್ನು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಬಿಡಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಲಂಕಾರಿಕ ಹಾಗೂ ನಿರೂಪಣ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತವೆ. ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಆರಂಭ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳೆಂದರೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಕಾಲದವು. ಇವುಗಳು ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಕಪ್ಪು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ಆಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತಗೊಂಡಿವೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಶಿಲ್ಪಗಳೆ ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣ ಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳು ಸಹ ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧವಾಗಿ ಹಾಗೂ ನೈಜವಾಗಿ ಕಂಡಿರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ವಿಜಯನಗರ ಹಾಗೂ ನಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಅಷ್ಟೇನು ಆಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಿಲ್ಪಗಳ ರಚನೆಗೆ ಮರಳುಮಿಶ್ರಿತ ಶಿಲೆಯನ್ನು ಬಳಸಿರುವುದೇ ಇದಕ್ಕೂ ಕಾರಣವಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಇವುಗಳು ಬೃಹದಾಕಾರವಾಗಿದ್ದು ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ, ಶಾಕ್ತ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಶಿಲ್ಪಗಳಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಆಳ್ವಾರರು, ಶೈವ ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ತರಾದ ಗುಂಡಯ್ಯ-ಬ್ರಹ್ಮಯ್ಯರ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಣಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಕುರಿತು ವಿವರಣಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿರುತ್ತೇನೆ.

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. ಅಧ್ಯಾಯಕ್ಕೆ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳ ಉಗಮದ ಹಿನ್ನೆಲೆ ಹಾಗೂ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯನದ ಪೂರಕವಾಗಿ ನೀಡಿರುತ್ತೇನೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬಹುತೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಪುಟ XI ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಶೋಧನೆಗೊಂಡ ಶಾಸನಗಳು ಲೇಖನಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿವೆ. ಹೀಗೆ ಈಗಾಗಲೇ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿರುತ್ತೇನೆ.

ಮೌರ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಟ ಅಶೋಕನಿಂದ ಹೊರಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಆರಂಭಗೊಂಡು ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪಾಳೆಯಗಾರರವರೆಗೆ ಹೊರಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಅಶೋಕನಿಂದ ಹೊರಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶಾಸನಗಳು ಬ್ರಾಹ್ಮಿಲಿಪಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಇನ್ನುಳಿದ ಬಹುತೇಕವು ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರಾಕೃತ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿವೆ. ದೇವನಾಗರಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿರಳಶಾಸನಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿರುವ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಇಲ್ಲಿನ ರಾಜಕೀಯ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಆರ್ಥಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿವೆ.

ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತುಂಬಾ ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳ ಸಮಗ್ರ ವಿವರಗಳನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ಕಲೆ ಹಾಕಿ ಕೊಡಲು ಈ ಸಂಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಸತ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಈ ಸಂಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಸಮಾರೋಪಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೊನೆಯದಾಗಿ ಸಂಪ್ರಬಂಧ ರಚನೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡ ಗ್ರಂಥ ಸೂಚಿಯನ್ನು ಮತ್ತು ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನೀಡಿರುತ್ತೇನೆ.

ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಲಾಯಗಳ ಪಟ್ಟಿ					
ಕ್ರ.ಸಂ.	ಗ್ರಾಮ	ದೇವಾಲಯ	ಕಾಲಮಾನ	ನಿರ್ಮಾಪಕರು	ಶಾಸನ ಸಂಖ್ಯೆ
1	ಮಧುರೆ	(ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ) ದೇವಾಲಯ ಶಿವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.851	ಗಣಬ್ಬೆ ನೊಳಂಬ, ಪಲ್ಲವರು ಇಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ.	ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.34
2	ಇಸಾಮುದ್ರ	ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.939		ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 77
3	ಲಕ್ಷ್ಮಿಸಾಗರ	ಸೋಮನಾಥ ದೇವಸ್ಥಾನ (ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ)	ಕ್ರಿ.ಶ.946	ಕನ್ನಯ್ಯ, ಸೋಮಯ್ಯ	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 49
4	ಶ್ರೀರಾಮಸಾಗರ ಗ್ರಾಮದ ಜಟ್ಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರದ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ	ಜಟ್ಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.961		ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಶಾ.ಸಂ. 27
5	ಚಿಕ್ಕಂದವಾಡಿ	ಮಹೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.964	ಕನ್ನಯ್ಯ, ಯಬ್ಬರಿಸಿ ಆಡೂನೂರು ಗ್ರಾಮ, ಅಮೃತಪಡಿ	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 29
6	ಕಾಂಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಜಕ್ಕಿ ಸುಂದರಿಯು ಜೈನ ಬಸದಿ ನಿರ್ಮಾಣ	ಜೈನ ಬಸದಿ	ಕ್ರಿ.ಶ.968	ಜಕ್ಕಿಸುಂದರಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ಪನ್ದಿಗಂ ಇವರ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 74
7	ಕ್ಯಾಸಪುರ	ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.968	ಪನ್ದಯ್ಯ- ಬಿರವೂರ ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದನು. (ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ)	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 50
8	ಮಾಳೆನ ಹಳ್ಳಿ	ಸಿಡಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.969	ಸಿಡಿಲಂಕ ರಾಮ	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.23

09	ನುಂಕೆಗ್ರಾಮ	ನುಂಕೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.978	ಮಳೆಯೆಬ್ಬರಿಸಿ ಎಡೆಯೂರು–ಪೊಲದೊಳ್ ಬಿಟ್ಟ	ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಶಾ.ಸಂ.40
	ನುಂಕೆಗ್ರಾಮ	ನುಂಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ದಾರ, ರಂಗಭೋಗ, ನಂದದಿವಿಗೆ, ಎಳ್ಳು ಬೆಳೆಯಲು ಭೂದಾನ ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಭತ್ತವನ್ನು ಬೆಳೆಯುವ ಗದ್ದೆಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಿಷಯ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.	10ನೇ ಸಂವತ್ಸರ	ಪೆರ್ಮಡಿರಾಯ, ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟ ಗ್ರಾಮ, ಚಾಮಗೌಂದನಹಳ್ಳಿಯ ಹೊಲ, ನುಂಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ನೀಡಲಾಯಿತು.	ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಶಾ.ಸಂ. 41
10	ಕೊಳಹಾಳು	ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1028	ಚಾಲುಕ್ಯ ವಿಜಯ ರಾಜ ಮುದ್ದೆಗೌಡ ಕಲ್ಲಿನಾಥ ದೇವರಿಗೆ, ನಂದದಿವಿಗೆ, ನೈವೇದ್ಯ ಹಾಗೂ ಜೀರ್ಣೋದ್ದಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹೆಗ್ಗೆರೆ ಹಿಂದಿನ ಗದ್ದೆಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಬಿಡಲಾಯಿತು.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 64
11	ರಾಮಸಾಗರ (ಜಟ್ಟಂಗರಾಮೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ, ಬೋಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಹುಟ್ಟು ಗುಂಡಿನಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1041	–	ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಶಾ.ಸಂ. 33
12	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ	ಶಾಂತಿನಾಥ ದೇವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1054	ಸೋಮೆದಣ್ಣಾಯಕ (ಹೊಯ್ಸಳ ರಾಜ ವೀರ ಬಲ್ಲಾಳ)	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 1
13	ಹಿರೇಬೆನ್ನೂರು	ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1060		ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 65

14	ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ	ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೈವೇದ್ಯ ಹಾಗೂ ರಂಗ ಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ (ಕಣಿಯಕಲ್ಲು ಮುನ್ನೂ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ನೀಡಿದನು.	ಕ್ರಿ.ಶ.1064	ಚಾಳುಕ್ಯರ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಮಗ ವಿಜಯದಿತ್ಯ ನೊಳಂಬವಾಡಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡುವಾಗ	ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಶಾ.ಸಂ.29
15	ನೀರ್ಗುಂದ	ಸಿದ್ಧನಾಥ ದೇವರಿಗೆ	ಕ್ರಿ.ಶ.1065	ವೀರ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಗವುಯಿಬ್ಬರು ಚಟೆಯ ನಾಯಕ ಸಿದ್ಧನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಕೊಂಡಜ್ಜಿ ಬೇವಿನಹಳ್ಳಿ, ಹಿರೆಕೆರೆ ದಾನ ಮಾನ್ಯ ಮಾಡಲಾಯಿತು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 121 -
16	ಭೀಮ ಸಮುದ್ರ	ಭೀಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಶಾಸನ (ಜಯಗೊಣ್ಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟ ಉಂಬಳಿ)	ಕಿ1065	ಹೊಯ್ಸಳ ರಸ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಸಾಮಂತ, ಬಚ್ಚಯ್ಯ ನಾಯಕ	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 47
17	ರಾಮಸಾಗರ ಗ್ರಾಮ	ಜಟ್ಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನ	ಕ್ರಿ.ಶ.1071	ಪೆರ್ಮಾಡಿ ಜಯಸಿಂಗದೇವರ ಕಣಿಯ ಕಲ್ಮೂನೂರರ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.	ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಶಾ.ಸಂ.28
18	ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬಳಿ ಹುಲೇಗುಂದಿ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿನ ಶಾಸನ	ಭೀಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟ ಭೂದಾನ (ಗದ್ದೆ)	ಕ್ರಿ.ಶ.1073	ಯಚಯ್ಯ ನಾಗಗಾವುಂಡ ಭಿಮಗಾವುಣ	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ 82
19	ಬಾಗೇನಾಳ್ ತಿಪ್ಪಯ್ಯನ	ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ	ಕ್ರಿ.ಶ.1100	ಮಂಗಯ್ಯ ನಾಯಕ	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ 59

	ಹೊಲದಲ್ಲಿ	ಹಾಗೂ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನ		ಭರ್ಮಯ್ಯನ ಕೆರೆ, ಗದ್ದೆ ಮುಂತಾದ ಭೂಭಾಗವನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ದಾನ ಬಿಡಲಾಯಿತು.	
20	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ	ನಾರಾಯಣ ದೇವರು	ಕ್ರಿ.ಶ.1111	ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಮತ್ತು ಆತನ ಪ್ರತಿನಿದಿ ಹೆಗ್ಡೆಯವರು ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಗದ್ದೆಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಬಿಡಲಾಯಿತು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 14
21	ಕೋಗುಂಡೆ	ಬಾಚೆಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1113	ಮಲ್ಲಿಯೋಗಪ್ಪ (ವೀರಬಲ್ಲಾಳ)	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ.79
22	ಗಾರೇಹಟ್ಟಿ	ಚೋಳೆಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1123	ಚೋಳರಸ ಉದಯಾದಿತ್ಯನು ಚೋಳೆಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ರಂಗಭೊಗ, ಸ್ನಾನ, ನೈವೇದ್ಯ, ತಪೊದನರ ಆಹಾರ, ಬ್ರಹ್ಮಣರಿಗೆ ವಿದ್ಯಾದಾನಕ್ಕಾಗಿ	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ.30
23	ಪರಶುರಾಂಪುರ	ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1124	ಅವುಭಳೇಶ್ವರ ದೇವ, ತಮ್ಮ ತಾಯಿಯಾದ ನರಸಮ್ಮನವರಿಗೆ ಹಿರಿಯ ಕೆರೆಯೊಳಗಿನ (ಹುಲ್ಲುಬನಿ) ಭೂಭಾಗವನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ವಹಣೆ ಮತ್ತು ದನಕರುಗಳು ಮೇಯಲು ಹಾಗೂ ನೀರು ಕುಡಿಯಲು ಸದರಿ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಬಿಡಲಾಯಿತು.	ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.35
24	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1124	ಮಾಚದೇವ ಮತ್ತು ಆತನ ಪುತ್ರ ಕಾಮಯ್ಯ ನಾಯಕನು ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ ನೀಡದ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ.13
25	ಗುಂಜಗನೂರು	ಕುಂಬೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.1126	ಕಾ.ಚಾಲುಕ್ಯರ → ಗುಂಜಗನೂರಿನ ನಾಡಪ್ರಭು ಕುಂಬಾರಬಮ್ಮಣ, ದೇವಾಲಯದ	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.68

				ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ, ಅರಕೆರೆಯ ಕೆಳಗೆ ಬಿಟ್ಟ ಗದ್ದೆ ಕೊಂಗೆಲೆವಳ್ಳಿ ತೋಟ ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿದೆ.	
26	ಹೆಗ್ಗೆರೆ	ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1132	2ನೇ ನರಸಿಂಹ	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ
27	ಸಿದ್ಲಯ್ಯನ ಕೋಟೆ	ಬ್ರಹ್ಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1136	ಕಾಣಾಚಿಯ ಗೌಡ ಗುಡಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.	ಹಿರಿಯೂರು ಶಾ.ಸಂ.23
28	ಓಬಳಪುರ	ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1148	ದೇವಸಿಂಗ್-ರಂಗಭೋಗ, ನಂದಾ ದಿವಿಗೆ, ಬಿಟ್ಟು ಭೂದಾನ ಹಾಗೂ ಗದ್ದೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.21
29	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ	ಶಾಂತಿನಾಥ ದೇವರ ಬಸದಿಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ	ಕ್ರಿ.ಶ.1154	ಸೋಮೆದಾಣ್ಣಾಯಕ.ಹೊಯ್ಸಳರಾಜ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.1
	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ	ಶಾಂತಿನಾಥ ದೇವರ ಬಸದಿ	ಕ್ರಿ.ಶ.1154	ಅದರ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪೆನಾಯಕ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ಹಿರೆಕೆರೆ ಹಿಂದಿನ ಹೊಲವನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದನು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 2
30	ಹೆಗ್ಗೆರೆ	ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1161	2ನೇ ನರಸಿಂಹ	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ
31	ಯಳಗೊಡು	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವರಸ್ನಾನ, ನೈವಿಧ್ಯ, ನಂದಾದೀವಿಗೆ, ತಪೋದನರಿಗೆ ಗದ್ದೆಯನ್ನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾರೆ	ಕ್ರಿ.ಶ.1168	ವಿಜಯ ಪಾಂಡ್ಯ	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 71
32	ಗಾರೆಹಟ್ಟಿ	ಮಹೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1186	ಕಾಮಯ್ಯ ನಾಯಕ	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 33
33	ಚಿಕ್ಕಯಗಟಿ	ದೇಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ	ಕ್ರಿ.ಶ.1194	ನಲ್ಲಸೆಟ್ಟಿಯರು ಮಾವಿನ ಕೆರೆಯ ತೋಟವನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಅಂಗಬೋಗ ರಂಭೋಗ	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 124

				ಹಾಗೂ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ದಾನ ನೀಡಲಾಯಿತು.	
34	ಮದಕೆರೆಪುರ	ಗ್ರಾಮದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಕಲ್ಲೆದೇವರ ಪಾಳುಗುಡಿ ಬಳಿ ಇರುವ ತುಂಡುಗಲ್ಲು, ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟ ದಾನ	ಕ್ರಿ.ಶ.1199	ಕಾಮೆ ನಾಯಕನು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. (ದೇವರ ರಂಗಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ)	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 36
35	ಗಂಜಿಗಟ್ಟೆ	ಧಮೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ ರಂಗಭೋಗ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ	ಕ್ರಿ.ಶ.1206	ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಬಮ್ಮಗಾವುಂಡ ಹುಲ್ಲೂರು ಶಾನಬೋಗರಿಗೆ ಗದ್ದೆಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಲಾಯಿತು.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 23
36	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಂಕರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ (ಕಲ್ಲಿದೇವರ ರಂಗಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಕೋಡಿಹಳ್ಳಿಯ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದತ್ತಿ ಬಿಡಲಾಯಿತು.	ಕ್ರಿ.ಶ.1217	ಮುಕಜೀಯನ ಮಗ ಯಮನಿ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಪಕನೆಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 4
37	ಎಮ್ಮಿಗನೂರು	ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1220	ಹೊಯ್ಸಳ ದೊರೆ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 56
38	ಅಬ್ಬಿನಹೊಳೆ	ಶ್ರೀ ರಾಮನಾಥ ದೇವರು ಅಖಂಡ ದೀಪ ನೈವೇದ್ಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1247	ಬಾಗೆಯ್ಯ ಬೆಮಯ್ಯನು	ಹಿರಿಯೂರು ಶಾ.ಸಂ.37
39	ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ಫಲ್ಗುಣೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ	ಪಾಲ್ಗುಣೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1259	ಸೋಮಣ್ಣ	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 11
40	ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಿಶಂಕೇಶ್ವರ	ತ್ರಿಶಂಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1260	ಮಲ್ಲಿಗೌಡರ ತಿಪ ಬಿಚಣ	ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಶಾ.ಸಂ.20

	ದೇವಸ್ಥಾನದ ರಂಗಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ				
41	ನೀರ್ಗುಂದ	ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1268	ವೀರ ನರಸಿಂಹ ಸ್ಥಾನಿಕನಾದ ಸಿದ್ಧಜಿಮರಣವನ್ನಪ್ಪಿದ ನಂತರ ಆತನ ಮಗನಾದ ವಿಶಮನಾತನಿಗೆ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ಥಾನಿಕ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರತ್ವವನ್ನು ನೀಡಿದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 122
	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ	ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಬೆದ್ದಲು ಭೂಮಿ	ಕ್ರಿ.ಶ.1286	ಪೆರುಮಾಳ್ ದಣ್ಣಾನಾಯಕನು ಗದ್ದೆ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಂದರೆ ಬೆಮ್ಮತ್ತೂರು ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದನು.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 12
42	ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿನ ಅಂಕಲಿ ಮಠದಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಲಿಂಗ	ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1286	ಪೆರುಮಾಳ್ ದಣ್ಣಾನಾಯಕನು ಗದ್ದೆ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಂದರೆ ಬೆಮ್ಮತ್ತೂರು ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದನು.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 32
43	ಮಾಳೆನಹಳ್ಳಿ	ಕಲ್ಲಿದೇವರು	ಕ್ರಿ.ಶ.13ನೇ ಶತಮಾನ	ವೀರಬಲ್ಲಾಳ ಚಾಲುಕ್ಯರಸ – ವಿಜರಾಜ ಚಟ್ಟಿಗಾವುಂಡ	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 25
44	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರ.ಶ.1310	ಹೊಯ್ಸಳರ ವಿನಿಯದಿತ್ಯ ಸಿಂಘಣನು ದೇವಾಲಯದ ಅಮೃತಪಡಿಗಾಗಿ ರಂಗಬೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಕೊಡಲಾಯಿತು.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 1
45	ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ.ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ	ಬೆಬಲನಾಥ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1328	ಬಲ್ಲಪ್ಪದಂಣಾಯಕ → ದೇವಾಲಯದ ಅಂಗ, ರಂಗ ಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಗದ್ದೆ ಬೆದ್ದಲು ಚುರುಸ್ಸಿಮೆಯನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದನು.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 04
46	ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ.ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ	ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1338	ಬಲ್ಲಪ್ಪದಣ್ಣಾಯಕರು ಗೋಪಾಲಪುರವನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಲಿಂಗ, ರಂಗಬೋಗಕ್ಕಾಗಿ ದಾನ ನೀಡಲಾಯಿತು.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ.06

47	ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಪಿಗೆ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಬಾಗಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಸಿದ್ದನಾಥದೇವರಿಗೆ ಕಲ್ಲುವುಪ್ಪರಿಗೆಯನ್ನತ್ತಿಸಿ	ಕ್ರಿ.ಶ.1355	ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಒಡೆಯಾರು ದೇವಾಲಯ ರಂಗ & ಅಂಗಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತು ಅಮೃತ ಪಡಿಗಾಗಿ, ಚಿಕ್ಕಪುರದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದನು.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 02
48	ಚಿಕ್ಕಪುರ	ಸಿದ್ದನಾಥ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1355	ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಒಡೆಯರು ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ದಾರಕ್ಕಾಗಿ, ಚಿಕ್ಕಪುರದ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಲಾಯಿತು.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 55
	ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಪಿಗೆ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಸಿದ್ಧನಾಥ ದೇವರಿಗೆ ಕಲ್ಲುಉಪ್ಪರಿಗೆ, ಉಯ್ಯಾಲೆ ಹಾಗೂ ಜೀರ್ಣೋದ್ದಾರಕ್ಕಾಗಿ	ಕ್ರಿ.ಶ.1356	ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಒಡೆಯರು ಚಿಕ್ಕಾಮರದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟು ಮಾಹಿತಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 03
	ರಾಮಸಾಗರದ ಬಳಿ ಇರುವ ಜಟ್ಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರದ ಬಗ್ಗೆ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನ ನಾಗ ಅಕ್ಷರ	ಜಟ್ಟಿಂಗ ರಾಮದೇವರಿಗೆ.	ಕ್ರಿ.ಶ.1387	ಶ್ರೀ ವೀರಭೂತಿವೊಡೆಯರು ಜಟ್ಟಿಂಗ ರಾಮದೇವರಿಗೆ ಆಮೃತಪಡಿ, ಅಂಗ, ರಂಗಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ರಾಯದುರ್ಗ ಸೀಮೆಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಬಿಡಲಾಯಿತು.	ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಶಾ.ಸಂ.31
49	ಪರಶುರಾಂಪುರ	ಗರುಡ & ಹನುಮಂತ ದೇವರ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಯಿತು.	ಕ್ರಿ.ಶ.1391	ಕೋಟೆನಾಯಕರ ಮಗ ಮಲ್ಲೆನಾಯಕರು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನ ಮಾಡಿದರು.	ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 37
50	ರಾಮಗಿರಿ	ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1410	ವೊಡೆಯರ ನಿರುಪದಿಂ ರಾಮದೇವರು ಹಾಗೂ ವೀರಭದ್ರದೇವರಿಗೆ ಅಮೃತಪಡಿಗಾಗಿ ರಾಮದೇವರಿಗೆ ತಿಂಗಳ ಒಂದಕ್ಕೆ 3. ವೀರಭದ್ರ ದೇವರಿಗೆ 2 ಹಣವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 75

51	ನಾರಯಣಗೊಂಡನಹಳ್ಳಿ	ರಾಮನಾಥ ದೇವರಿಗೆ	ಕ್ರಿ.ಶ.1411	ದ್ರುವನಾಯ್ಕ & ಹದವನಾಯ್ಕರು ದಾನ ನೀಡಿದ ವಿವರ ತಿಳಿಯಲಾಗುತ್ತದೆ.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 89
	ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ	ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1412	ದೇವರಾಯನು ಕುಂಚಿಗನ ಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ ವಿವರ	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ.14
52	ಬಲ್ಲಾಳಸಮುದ್ರ	ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ,1416	1ನೇ ಹರಿಹರನ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಪೆದ್ದರನು ಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ನಿವಾಹಣೆಗಾಗಿ ಒಂದು ದಿನ ಕುರಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತುವ ಹೊಲವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದನು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.127
53	ಸೋಮೇರ ಹಳ್ಳಿ	ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1417	ಜಕ್ಕದೇವನು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯಾದ ಬಯಿರೆನಾಯ್ಕರಿಗೆ ಪುಣ್ಯೆವಾಗಲೆಂದು ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನ ನೀಡಿದ ವಿವರ	ಹಿರಿಯೂರು ಶಾ.ಸಂ.52
	ಅದೇ ದೇವಾಲಯದ 2ನೇ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನ (ನಾಗ ಅಕ್ಷರ)	ಜಟ್ಟಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1428	ಶ್ರೀ ದೇವರಾಯ (ವಿಜಯನಗರ) ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ ಆದಾಯ ಬರುವ ಒಂದು ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದತ್ತೀ ಬಿಟ್ಟು ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ.	ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಶಾ.ಸಂ.32
54	ಗೋಡಬನಾಳು	ಕಲ್ಲಿನಾಥ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1430	ದೇವರಾಯ-ಪ್ರಾಣೇಶ್ವರ	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 29
55	ಮಾಳೆನಹಳ್ಳಿ	ತಿರುಮಲ ದೇವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.1483	ದೇವಚೌಡ ತಿರುಮಲ ದೇವರ ಅಂಗ, ರಂಗಭೋಗ, ನೈವಿದ್ಯ	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 24
56	ಹೊಳಲ್ಕೆರ	ಗೋಪಾಲ ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1487	ವೀರ ಸದಾಶಿವರಾಯನು ಮದಕರಿನಾಯಕನಿಗೆ ಅಮರಮಾಗಣಿಯನ್ನು ನೀಡಲಾಯಿತು ಮಯುದುನ-ಗುಲ್ಯಪ್ಪ ನಾಯಕರಿಗೆ ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಸಿಮೆಯನು ಉಂಬಳಿಯಾಗಿ ನೀಡಲಾಯಿತು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 06

				ಗುಲ್ಯಪ್ಪನಾಯಕರು ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಹಾಗೂ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದರು.	
57	ಆಲದಹಳ್ಳಿ	ಮಲ್ಲಿನಾಥ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1516	ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣ ದೇವರಾಯರ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಬಾಗೂರು ಮಲ್ಲರಸರೂ	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 128
58	ಬೆಚರಕ್ ಗ್ರಾಮ ತ್ಯಾಗದಹಳ್ಳಿ	ವಿರೂಪಾಕ್ಷವಿಠಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಅಷ್ಟಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.	ಕ್ರಿ.ಶ.1516	ಶ್ರೀ ಮಲ್ಲಿನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಛತ್ರದ ಕಟ್ಟಡಕ್ಕೆ ಆಲದಹಳ್ಳಿಯನನು ದತ್ತಿಗೆ ನೀಡಿದರು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 70
59	ಬಾಗೂರು	ಚೆನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ	ಕ್ರಿ.ಶ.1523	ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯರ ಪ್ರತಿನಿದಿಯಾದ ಬಸಪ್ಪಯ್ಯನು ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ರಾಮಗಿರಿ ಸೀಮೆಗೆ ಸೇರಿದ ಹೊನ್ನಗೊಂಡನಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದನು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 120
60	ರಾಮಗಿರಿ	ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ	ಕ್ರಿ.ಶ.1526	ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ಆತನ ಪ್ರತಿನಿಯಮದ, ಭಗೂರು ಮಲ್ಲರಸ–ರಾಮಲಿಂಗೇರ್ಶವರ ದೇವಾಲಯದ ನೈವೇಧ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.73
61	ದುಮ್ಮಿ	ವೀರಭದ್ರ ದೇವಸ್ಥಾನ	ಕ್ರಿ.ಶ.1535	ಅಚ್ಚುತರಾಯ ದಂಡನಾಯಕ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕ–ಇವರ ಕಾರ್ಯಕರ್ತೃರಾದ ಮಲ್ಲರಸು ಕೆಂಚವಿರಾಣೊಡೆಯರು	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.15
62	ಕಲ್ಕೆರೆ	ಚೌಡೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1535	ಅಚ್ಚುತರಾಯ ↓ ಜಯಕಾರ ರಾಮಪಯ್ಯನಯ ಚೌಡೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕಲ್ಕರೆ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದಾನ ಬಿಡಲಾಯಿತು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.125

63	ಹಿರೇಗುಂಟನೂರು	ವಿನಾಯಕ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1537	ಅಚ್ಚುತರಾಯ ವಿಠಲಪನಾಯ್ಕರು ಮತ್ತು ಅವರ ಸಹೋದರ ಮಾವ ಕೊಂಡರಾಯರು ವಿನಾಯಕ ದೇವರಿಗೆ ಗುಡಿ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಪೂಜಾ & ಇತರೆ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಮಲ್ಲಪುರ ಬೆನಮುರನ್ನು ದಾನ ನೀಡಲಾಯಿತು.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ.45
64	ರಂಗಸಮುದ್ರ	ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವರಿಗೆ	ಕ್ರಿ.ಶ.1545	ಕಾಮಗೇತಿ ತಿಮ್ಮಣ್ಣನಾಯಕರು	ಹಿರಿಯೂರು ಶಾ.ಸ. 75
65	ಗುಂಡೇರಿ	ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1539	ಅಚ್ಚುತರಾಯ ↓ ಚಾಡಪನಾಯಕರು ದೇವಾಲಯದ ಅಮೃತಪಡಿಗಾಗಿ ತೋಟವನ್ನು ದಾನ ಬಿಡಲಾಯಿತು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 20
66	ಕಡೂರು	ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1540	ಅಚ್ಚುತರಾಯ ↓ ಪೆನಗುಂಡೆಯ ವೀರಪ್ಪಯ್ಯನವರು ದೇವಾಲಯದ ಅಮೃತಪಡಿ, ನಂದಾದೀಪ ಅಂಗರಂಗಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಕಡೂರು ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದಾನ ನೀಡಲಾಯಿತು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 71
67	ಕಾಮ ಸಮುದ್ರ	ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1546	ಸದಾಶಿವರಾಮ ಕೃಷ್ಣಪ್ಪ ನಾಯಕ ಅವರ ತಂದೆ ಬೈಯಪ್ಪ ನಾಯಕರವರಿಗೆ ಪುಣ್ಯವಾಗಲೆಂದು ವೀರಭದ್ರ ದೇವರ ಅಮೃತಪಡಿಗಾಗಿ ಮತ್ತು ನೈವೆದ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಕಾಮ ಸಮುದ್ರ ದಾನ ನೀಡಲಾಯಿತು.	ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 46

68	ಉಪ್ಪಾರಹಳ್ಳಿ	ರಂಗನಾಥ	ಕ್ರಿ.ಶ. 1551	ಸದಾಶಿವರಾಯ ಅಂಬಲಗೆರೆ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ತಿರುವೆಂಗಳನಾಥ ದೇವರಿಗೆ, ಗೋಸಿಕೆರೆಯನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ದಾನ ಬಿಡಲಾಯಿತು.	ಹಿರಿಯೂರು ಶಾ.ಸಂ. 22
69	ಕಾಮ ಸಮುದ್ರ	ಮೈಲಾರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1553	ಕರಿಯಪ್ಪನ ಮಗ → ಮೈಲಾರ ದೇವರಿಗೆ ಪೂಜೆ, ದೀಪ ಹಾಗೂ ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕಾಗಿ, ಗದ್ದೆ ಬೆದ್ದಲೂ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಲಾಯಿತು.	ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 45
70	ಕರಡಿಹಳ್ಳಿ	ದೇವಪಾಥನ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1556	ಸದಾಶಿವರಾಯರು – ಹರಿಹರ ರಾಯಪುರವನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ದಾನ ನೀಡಲಾಯಿತು (ತೆಲುಗು ಭಾಷೆ)	ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಶಾ.ಸಂ.5
71	ಬಾಗರು	ಅಂತರಘಟ್ಟಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1556	ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕ	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.118
72	ಕಾಮ ಸಮುದ್ರ	ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1556	ಕೃಷ್ಣಪ್ಪನಾಯಕ, ಕಾಮ ಸಮುದ್ರದ ಕೆರೆ ಹಾಗೂ ಗದ್ದೆಯನ್ನು ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯದ ಅಮೃತಪಡಿಗಾಗಿ ದಾನ ಕೊಡಲಾಯಿತು.	ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 47
73	ಚಿತಗೊಂಡನಹಳ್ಳಿ	ವೀರಪಾಕ್ಷಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ	ಕ್ರಿ.ಶ.1559	ಹರತಿಯ ಹೊಟ್ಟೆಣ್ಣನಾಯಕರು ಹಂಪೆಯ ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೂ ರಾಯದುರ್ಗದ ಕೋಟೆ ಹಾಗೂ ಕೆರೆಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದರು.	ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 54
74	ದೇವಸಮುದ್ರ	ವಿಠಲದೇವರ ಗುಡಿ ಹಾಗೂ	ಕ್ರಿ.ಶ.1560	ಸದಾಶಿವರಾಯ, ಅಳಿಯ ರಾಮರಾಯ	ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು

		ಬೀರೇ ದೇವರುಗುಡಿ		ಮುರುವಡಿಗ್ರಾಮ, ದಾಕವಾಡಿ ಗ್ರಾಮ, ದುಡುಗರ ಗ್ರಾಮ, ಜಂಲಕೆಯ ಗ್ರಾಮ, ಪೊಕ್ಕೂರು ಗ್ರಾಮ ಈ ಮೇಲೆ ಹೆಸರಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಮೃತಪಾಡಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಲಾಯಿತು.	ಶಾ.ಸಂ.01
	ದೇವಸಮುದ್ರ	ವಿಠಲ ದೇವರು	ಕ್ರಿ.ಶ.1562	ಸದಾಶಿವರಾಯ, ಅಳಿಯ ರಾಮರಾಯ ಶ್ರೀ ವಿಠಲದೇವರ ಅಮೃತಪಟಿಗಾಗಿ ದೇವಸಮುದ್ರವನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದರು.	ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಶಾ.ಸಂ.02
75	ಹಳವೂರು	ತೇರುಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಧಾನ	ಕ್ರಿ.ಶ.1567	ಸದಾಶಿವರಾಯ– ಹರತಿಯ ಕೆಂಚಪ್ಪ ನಾಯಕರು ತೆರುಮಲ್ಲೇಶರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ದಾನ	ಹಿರಿಯೂರು ಶಾ.ಸಂ.47
76	ಕಾನ್ಬೆಹಳ್ಳಿ	ರಾಮೇದೇವರು	ಕ್ರಿ.ಶ.1569	ಹರತಿಯ ಕೆಂಚಪ್ಪನಾಯಕ ರಾಮದೇವರ ಅಮೃತಪಡಿ, ನೈವೆದ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಕಾನ್ಬೆಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ದಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನೀಡಿದ ಮಾಹಿತಿ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.	ಹಿರಿಯೂರು ಶಾ.ಸಂ.79
77	ಚಿಕ್ಕಕರ್ಪೂರಕಟ್ಟೆ	ಕಂಚಿಅಲ್ಲಳನಾಥ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1570	ಹರಥಿ ಕೆಂಚಪ್ಪನಾಯಕರು, ಕಂಚೀ ಅಲ್ಲಾಳನಾಥ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಕರ್ಪೂರದ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಿದರು.	ಹಿರಿಯೂರು ಶಾ.ಸಂ.85
78	ಬಾಗುರು	ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1571	ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರು ಹನುಮಪ್ಪನಾಯಕನ ಮಗ ರಾಜಪ್ಪನಾಯಕ, ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರಿಗೆ ಪುಣ್ಯವಾಗಲೆಂದು ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಿಯರ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಎರೆ ಬಯಲು, ಗದ್ದೆಯನ್ನು ದತ್ತೀ ನೀಡಲಾಯಿತು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.115
79	ಎಮ್ಮಿಗನೂರು	ಬೈರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1573	ಒನ್ನಪ್ಪ ನಾಯಕರು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಕೆರೆಯ ಕೆಳಗಿನ ಹೊಲವನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ದಾನ ಮಾಡಿದರು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.43

80	ಹೊರಕೆರೆದೇವಪುರ	ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1578	ಕೇತನ ಮಗಳ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಭೂದಾನ ನೀಡಲಾಯಿತು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.53
81	ಜಂಪಳನಾಯಕ	ಹನುಮಂತ ದೇವಸ್ಥಾನ	ಕ್ರಿ.ಶ.1591	ಶ್ರೀ ಮತ್ತು ವೊಬೆನಾಯಕರು, ಕೆಂಚಗೌಡಗೆ ಸೊಂಡೆಕೆರೆಯ ಬಡಗಿ, ಪುರುವೊಜನ ಮಗ, ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲರೂ ಹನುಮಂತ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದರ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಭೂದಾನ ನೀಡಿದರು.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 41
82	ಬಾಗೂರು	ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಕ್ರಿ.ಶ.16ನೇ ಶತಮಾನ	ಅಚ್ಚುತರಾಯರವರಿಗೆ ಪುಣ್ಯವಾಗಬೇಕೆಂದು ಅವರ ಕಾರ್ಯರಾದ ವಿಶ್ವನಾಥಯ್ಯ ಮಾಡಿದ ಸೇವೆ.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.116
83	ಕೆಲ್ಲೋಡು	ಹನುಮಂತ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1605	ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರಿನ ಹನುಮನಾಯ್ಕನ ಮೊಮ್ಮಗ ಗದಳನಾಯ್ಕ, ಕುರುಬರಹಳ್ಳಿ ಮನೆ	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.92
84	ಹುಲ್ಲೂರು	ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1609	2ನೇ ಕಾಮಗೇರಿ ಮದಕರಿನಾಯಕರು	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 22
85	ಬಿದರಕೆರೆ	ಹನುಮಂತ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1639	ಚಿಕ್ಕತಿಮ್ಮಣ್ಣನವರು, ಬಿದರಿಕೆರೆ ಹನುಮಂತ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ನೀಡಿದ ಗದ್ದೆ ಹೊಲದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.	ಹಿರಿಯೂರು ಶಾ.ಸಂ.27
86	ನಂದನ ಹೊಸೂರು	ಹನುಮಂತ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1668	ಕಸ್ತೂರಿ ರಂಗಪ್ಪ ನಾಯಕನ ಮಗ 2ನೇ ಮದಕರಿ ನಾಯಕ ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರಿಗೆ ಪುಣ್ಯವಾಗಲೆಂದು ಗುಡಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 55
87	ನಾಗೆನಹಳ್ಳಿ	ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1677	ಕಾಮಗೇರಿ ಕಸ್ತೂರಿ ರಂಗಪ್ಪ ನಾಯಕರು ತಮ್ಮ ತಂದೆ ತಾಯಿಯವರಿಗೆ ಪುಣ್ಯವಾಗಲೆಂದು ನಾಗೇನಹಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ	ಹಿರಿಯೂರು ಶಾ.ಸಂ. 59

				ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನ ಮಾಡಿದನು.	
88	ಹೊಸದುರ್ಗ	ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1689	ಕಾಮಗೇರಿ ತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ಮಗ	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.90
89	ಹಿರಿಯೂರು	ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1689	ಕಾಮಗೇರಿ ತಮ್ಮಣ್ಣನವರು ತಮ್ಮ ಹಿರಿಯರಿಗೆ ಪುಣ್ಯವಾಗಲೆಂದು ದಾನ ನೀಡಲಾಯಿತು.	ಹಿರಿಯೂರು ಶಾ.ಸಂ. 40
90	ಕಂಚಿಪುರ	ಹನುಮಂತ ದೇವರು	ಕ್ರಿ.ಶ.17ನೇ ಶತಮಾನ	ಚಿಣ್ಣಪಯನು, ತಿರುಮಲ ದೇವರು, ಹನುಮಂತ ದೇವರಿಗೆ ನೈವೇದ್ಯ, ನಂದದೀಪಕ್ಕಾಗಿ ಗದ್ದೆ, ಬೆದ್ದಲು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟನು.	ಹಿರಿಯೂರು ಶಾ.ಸಂ.81
91	ತಾಳ್ಯ	ಹೊರಕೆರೆ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ	17ನೇ ಶತಮಾನ	ಸಂತೆಬೆನ್ನೂರು ಹನುಮಪ್ಪ ನಾಯಕರು ಹೊರೆಕೆರೆ ರಂಗನಾಥ ದೇವರ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಕೋಡಿಹಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟರು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 40
92	ತಾಳಿಕಟ್ಟೆ	ಬೀರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ	17ನೇ ಶತಮಾನ	ಕುರುಬಗೌಡ ಮುದಿ ಗಾವುಂಡ, ದುಮ್ಮ ಸೀಮೆಯ ಅಂಜಲಿಹಳ್ಳಿ, ಹೊಸಹಳ್ಳಿ, ತುಪ್ಪದ ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ವಾಹಣೆಗಾಗಿ ಬಿಟ್ಟು ಕೊಡಲಾಯಿತು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.76
93	ಹರತಿ	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ & ವೀರಭದ್ರ ದೇವರಿಗೆ ಮಂದರ ಪರ್ವತ ದೇವರಿಗೆ	ಕ್ರಿ.ಶ.1700	ಹರತಿ ವೀರಣ್ಣ ಒಡೆಯರಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನ	ಹಿರಿಯೂರು ಶಾ.ಸಂ.17
94	ಪಿಳ್ಳೆಕೆರನಹಳ್ಳಿ	ವೆಂಕಟರಮಣ ಸ್ವಾಮಿ	ಕ್ರಿ.ಶ.1715	ಕಸ್ತೂರಿ ಮದಕರಿನಾಯಕರು ವೆಂಕಟರಮಣಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ದಾರಜ್ಞಾಗಿ ಪಿಳ್ಳೆಕೆರೆನಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟನು.	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ.31

	ಹೊರಕೆರೆ ದೇವಪುರ	ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1756	ಕಸ್ತೂರಿ ರಂಗಪ್ಪನಾಯಕರು, ಹೊರಕೆರೆಯ ಬೆದ್ದಲು ಭೂಮಿ, ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನ ನೀಡಿದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.54
95	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ	ನಂಜುಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಕ್ರಿ.ಶ.1781		ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ.21
96	ಗಂಜಿಗಟ್ಟೆ	ಗಾದ್ರಿ ಪಾಲ ದೇವಸ್ಥಾನ	18ನೇ ಶತಮಾನ	ಕಸ್ತೂರಿ ರಂಗಪ್ಪ ನಾಯಕನವರಿಗೆ ಪುಣ್ಯವಾಗಬೇಕೆಂದು ಕರಿಯಪ್ಪ ನಾಯಕರು ಗಾದ್ರಿಪಾಲ ದೇವರಿಗೆ ಗಂಜಿಗಟ್ಟೆಯನ್ನು ದಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನೀಡಿದರು.	ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ. 66

ಕ್ರ.ಸಂ.	ಗ್ರಾಮ	ದೇವಾಲಯ	ಕಾಲ	ನಿರ್ಮಾಪಕರು	ಶಾಸನ ಸಂಖ್ಯೆ
97	ಸಿದ್ದಾಪುರ	ಜಟ್ಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ		ಚೌಡಯ್ಯನವರು, ಜಟ್ಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವರ ರುದ್ರಾಭಿಷೇಕ, ನೈವೇಧ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೊಲವನ್ನು ದಾನ ನೀಡಲಾಯಿತು.	ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ಶಾ.ಸಂ.7
98	ಮೈಲನಹಳ್ಳಿ	ಹನುಮಂತ ದೇವಾಲಯ		ಹತಿಯ ನಾಯಕರು, ಹನುಮಂತ ದೇವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಮಾನ್ಯ ಕಾಲುವೆಯ ಹರತಿ ಕೆರೆಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಲಾಯಿತು.	ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.14
99	ಬಮ್ಮನ ಸಮುದ್ರ	ಬೀರ ದೇವಾಲಯ		ಬೀರ ದೇವಾಲಯ ಅಮೃತಪಡಿಗಾಗಿ ನೀಡಿದ ದಾನ	ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.26
100	ಬೀರೇ ದೇವರ ಗುದ್ರದಲ್ಲಿ	ಹಿರೇ ಸಿದ್ದಪ್ಪ ದೇವರಿಗೆ		ತಮ್ಮೊಜನು ತಮ್ಮ ಗುರುವಿಗೆ ಪುಣ್ಯವಾಗಲೆಂದು ಸಿದ್ದಪ್ಪ ದೇವರಿಗೆ ಒಂದು ಕುರಿಗೆ ಹೊಲವನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದನು.	ಚಳ್ಳಕೆರೆ ಶಾ.ಸಂ.55

101	ಹಬ್ಬಿನ ಹೊಳೆ	ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ			ಹಿರಿಯೂರು ಶಾ.ಸಂ.72
102	ಗಿಡ್ಡೋಬನಹಳ್ಳಿ	ಬಸವನ ಗುಡಿ		ಹರತಿಯ ಚಲ್ಲಪ್ಪ ನಾಯಕನು	ಹಿರಿಯೂರು ಶಾ.ಸಂ.67
103	ತಾವಂದಿ	ವೀರಭದ್ರ ದೇವರ ಗುಡಿ		ಗೌಡತಿಮ್ಮಪ್ಪನ ಮಗ ಜೋಗಣ್ಣತನು ಭಕ್ತಿ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ದೇವರ ಸೇವೆ ಮಾಡಿ ಮುಕ್ತಿ ಪಡೆದನು.	ಹಿರಿಯೂರು ಶಾ.ಸಂ.55
104	ಗಂಜಿಗಟ್ಟೆ	ಭೀಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಶ್ರೀ ಚನ್ದಿಯಮ್ಮರಸ ದೇವರಿಗೆ			ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಶಾ.ಸಂ. 24

ಪದಕೋಶ

1	ಅಂತರಾಳ	ಗೂಢಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಗೃಹದ ನಡುವೆ ಇರುವ ಕೋಣೆ
2	ಅಧಿಷ್ಠಾನ	ತಳಹದಿ, ನೆಲಗಟ್ಟು, ದೇವಾಲಯದ ಕೆಳಭಾಗ
3	ಅಮ್ಮನವರ ಗುಡಿ	ಪುರುಷ ದೇಗುಲದ ಎಡಬದಿಯ ಸಣ್ಣ ಸ್ತ್ರೀ ದೇಗುಲ
4	ಆಮಲಕ	ನಾಗರಶೈಲಿಯ ಶಿಖರದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ನೆಲ್ಲಿಕಾಯಿ ಆಕಾರದ ರಚನೆ
5	ಅಷ್ಟ ದಿಕ್ಪಾಲಕರು	ಎಂಟು ದಿಕ್ಕುಗಳ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರ (ಪೂರ್ವ), ವರುಣ (ಪಶ್ಚಿಮ), ಕುಬೇರ (ಉತ್ತರ), ಯಮ (ದಕ್ಷಿಣ), ವಾಯು (ವಾಯುವ್ಯ), ಅಗ್ನಿ (ಆಗ್ನೇಯ), ನಿಋತಿ (ನೈಋತ್ಯ), ಈಶಾನ (ಈಶಾನ್ಯ)
6	ಉತ್ತರಿಯ	ಮೇಲು ಹೊದಿಕೆ, ಪಂಚೆ
7	ಉದ್ಭವಲಿಂಗ	ಒಡಮೂಡಿದ ಲಿಂಗ
8	ಉಪಾನ	ದೇಗುಲದ ತಳಭಾಗ
9	ಏಕಕೂಟ–	ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹವಿರುವ ದೇವಾಲಯ
10	ಕಕ್ಷಾಸನ	ಕಟಾಂಜನ, ಕಟಕಟೆ, ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಅನುವಾಗುವ ಕಟ್ಟೆ
11	ಕಪೋತ	ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಭಾವಣಿಯ ನೀರು ಗೋಡೆಗೆ ತಾಗದಿರಲು ಮಾಡಿದ ಮುಂಚಾಚಿದ ರಚನೆ
12	ಕರಂಡಮುಕುಟ	ಭರಣಿಯಾಕಾರದ ಕಿರೀಟ
13	ಕಲ್ಯಾಣ ಮಂಟಪ	ಶುಭಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾದ ಮಂಟಪ

14	ಕಳಸ	ದೇವಾಲಯದ ಗೋಪುರಕ್ಕೆ ಹಾಕುವ ಕಂಚು ಅಥವಾ ಹಿತ್ತಾಳೆಯ ವಸ್ತು
15	ಕೀರ್ತಿಮುಖ	ಶಿಖರದಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಲಾದ ಸಿಂಹದ ಮುಖ
16	ಕುಂಡಲ	ಕಿವಿಯ ಆಭರಣ, ಕಿವಿಯೋಲೆ
17	ಕುಂಭ	ಗಡಿಗೆ, ಕುಂಭದ ಆಕಾರದ ಕಲಸ
18	ಕುಮುದ	ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮಡಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ (ಕುಂಭ) ಮತ್ತು ಕಪೋತದ ನಡುವಿನ ಮಡಿಕೆ
19	ಕೂಟ	ಚೌಕ ವಿನ್ಯಾಸದ ನಾಲ್ಕೂ ಕಡೆ ಇಳಿಜಾರಾದ ಚಾವಣಿಯುಳ್ಳ ಗುಡಿಸಲಿನಂತೆ ಕಾಣುವ ದೇಗುಲ ಮಾದರಿ
20	ಕೇಯೂರ	ತೋಳಬಂದಿ
21	ಕೈಪಿಡಿಗೋಡೆ	ಮೊಗಸಾಲೆ ಅಥವಾ ಮಾಳಿಗೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಕಟ್ಟಿರುವ ಅಲಂಕೃತ ತುಂಡುಗೋಡೆ
22	ಕೋಷ್ಟಕ	ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನಿಡಲು ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ ಭಾಗ
23	ಗರ್ಭಗೃಹ	ಮೂಲವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿರುವ ಭಾಗ
24	ಗ್ರೀವ	ಶಿಖರದ ಕುತ್ತಿಗೆಯಂತಿರುವ ಭಾಗ
25	ಗೋಪುರ	ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಲಾದ ಅಂತಸ್ತುಗಳುಳ್ಳ ರಚನೆ
26	ಚತುರ್ಭುಜ	ನಾಲ್ಕು ತಲೆಗಳ ರಚನೆಯಿರುವ ಶಿಖರ
27	ಚತುಷ್ಕೂಟ	ನಾಲ್ಕು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದೇವಾಲಯ

28	ಚಾಚುಪೀಠ	ಕಂಬದ ಮೇಲ್ಭಾಗ ಮುಂಚಾಚಿದ ರಚನೆ
29	ಜಗತಿ	ವೇದಿಕೆಯ ಕಟ್ಟೆ, ತಳಪಾಯ
30	ಜಗಲಿ	ವೇದಿಕೆಯ ಕಟ್ಟೆ
31	ಜಟಾಮುಕುಟ	ಜಟೆಗಳ ಕಟ್ಟಿನಂತೆ ಕಾಣುವ ಕಿರೀಟ, ಜಡೆಮುಡಿ
32	ತ್ರಿಕೂಟ	ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದೇವಾಲಯ
33	ದ್ರಾವಿಡಶೈಲಿ	ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತೀಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ರಚನೆ
34	ದ್ವಾರಪಾಲಕ	ದೇವಾಲಯದ ದ್ವಾರದ ಎರಡೂ ಮಗ್ಗುಲಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲ್ಪ
35	ದ್ವಾರಬಂಧ	ಬಾಗಿಲ ಚೌಕಟ್ಟು, ಬಾಗಿಲಿನ ನಿಲುವು
36	ದ್ವಿಕೂಟ	ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದೇವಾಲಯ
37	ದೀಪಸ್ತಂಭ	ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದೀಪ ಹಚ್ಚಲು ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ಕಂಬ
38	ದೇವಕೋಷ್ಠ	ದೇವತಾ ವಿಗ್ರಹವನ್ನಿರಿಸಲು ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವ ಗೂಡು. ಇದಕ್ಕೆ ದೇಗುಲದಂತೆ ಶಿಖರ ಮುಂತಾದ ಅಲಂಕಾರವಿರುತ್ತದೆ.
39	ನವರಂಗ	ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಎದುರಿನ ಸುಕನಾಸಿ ಅಥವಾ ಅಂತರಾಳದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಗೀತಾದಿ ರಂಗಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಕಟ್ಟುವ ಒಂಬತ್ತು ಅಂಕಣದ ಮಂಟಪ

40	ನಾಗರಶೈಲಿ	ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮಾದರಿ
41	ನಾಗಶಾಖಾ	ನಾಗನಾಗಿಣಿ ಜೋಡಿಗಳ ಸಾಲಿನಿಂದಾದ ದ್ವಾರಬಂಧದ ಶಾಖ
42	ನಿರಂಧಾರ	ಗರ್ಭಗೃಹದ ಸುತ್ತ ಒಳಗಡೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಪಥವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಾಸದ
43	ಪದ್ಮ	ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಖುರಕದ ಮೇಲೆ ಬರುವ ಮಗುಚಿದ ಪದ್ಮದ ಆಕಾರದ ಮಡಿಕೆ.
44	ಪದ್ಮನಾಭ	ಹೊಕ್ಕಳು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮ ಪದಕಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುವ ವಿತಾನದ ಪ್ರಕಾರ
45	ಪದ್ಮಶಾಖಾ	ಪದ್ಮದ ಪಕಳೆಗಳ ಸಾಲಿನಿಂದಾದ ದ್ವಾರಬಂಧದ ಶಾಖೆ
46	ಪಂಚಕೂಟ	ಐದು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದೇವಾಲಯ
47	ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಪಥ	ಭಕ್ತರು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಹಾಕಲೆಂದು ಗರ್ಭಗೃಹದ ಸುತ್ತಲೂ ಬಿಟ್ಟಿರುವ ಸ್ಥಳ
48	ಪ್ರಭಾವಳಿ	ವಿಗ್ರಹಗಳ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಅಲಂಕರಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಮಾನಿನಾಕಾರದ ರಚನೆ ಪಾದಗಟ್ಟೆ ಅಥವಾ ಉತ್ಸವ ಮಂಟಪ-ರಥೋತ್ಸವ, ಉತ್ಸವಗಳು ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಹೊರಟು ತಲುಪಬೇಕಾದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸ್ಥಳ
49	ಪ್ರಾಕರಗೋಡೆ	ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತ ಕಟ್ಟಲಾದ ರಕ್ಷಣಾತ್ಮಕ ಗೋಡೆ
50	ಬಲಿಪೀಠ	ಬಲಿ ಕೊಡುವ ಸ್ಥಳ
51	ಬಾಗಿಲುವಾಡ	ಬಾಗಿಲಿನ ಚೌಕಟ್ಟು

52	ಭೋದಿಗೆ	ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ತೊಲೆಯನ್ನು ಕೂಡಿಸಲು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಭಾಗ
53	ಬುವನೇಶ್ವರಿ	ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯ ಮಧ್ಯಯ ಒಳಸರಿದ ಭಾಗ
54	ಮಕರತೋರಣ	ಬಾಗಿಲುವಾಡ ಅಥವಾ ಪ್ರವೇಶದಲ್ಲಿ ಮೊಸಳೆ, ಆನೆ, ಮೀನು, ಶಿಲ್ಪ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕರಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆಕೃತಿ
55	ಮಚಬಂಧ	ಮಂಚದಂತೆ ಕಾಣುವ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಪ್ರಕಾರ
56	ಮಂಟಪ	ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಬಗಳಿರುವ ಸಭಾಗೃಹ
57	ಮಿಥುನ	ಶುಭಸಂಕೇತವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗುವ ಗಂಡು ಹೆಣ್ಣು ಜೋಡಿ
58	ಮಹಾದ್ವಾರ	ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು, ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ
59	ಮಹಾಮಂಟಪ	ನವರಂಗ ಅಥವಾ ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮಂಟಪ
60	ಮುಖಮಂಟಪ	ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರವೇಶ ಮಂಟಪ
61	ರಂಗಮಂಟಪ	ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ನಾಟಕ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಪ್ರದರ್ಶನ ಸ್ಥಳ
62	ರತ್ನಶಾಖಾ	ರತ್ನಗಳ ಸಾಲಿನ ಅಲಂಕಾರವುಳ್ಳ ದ್ವಾರಬಂಧದ ಶಾಖೆ
63	ಲತಾ	ಬಳ್ಳಿ
64	ಲಲಾಟಬಿಂಬ	ಬಾಗಿಲ ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಮಧ್ಯಭಾಗ
65	ವಿತಾನ	ಛತ್ತು
66	ವಿಮಾನ	ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲಿನ ಶಿಖರ

67	ವೇಸರ ಶೈಲಿ	ನಾಗರ ಮತ್ತು ದ್ರಾವಿಡ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯ ಸಮ್ಮಿಳನ
68	ಶಿಖರ	ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲಿನ ರಚನೆ
69	ಸಪ್ತಮಾತೃಕೇಯರು	ಏಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಫಲಕ
70	ಸಭಾಮಂಟಪ	ಅಂತರಾಳ ಮುಂಬದಿಯ ಒಂಬತ್ತು ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಅಂಕಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಂಟಪ
71	ಸಮಭಂಗಿ	ಸಮಕೋಣದಲ್ಲಿ ನಿಂತ ಭಂಗಿ
72	ಸುಕನಾಸಿ	ಗಿಣಿಯ ಕೊಕ್ಕಿನಂತೆ ಶಿಖರದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮುಂಚಾಚಿರುವ ರಚನೆ
73	ಸೋಪಾನ	ಮೆಟ್ಟಿಲು, ಪಾವಟಿಗ

ಗ್ರಂಥಋಣ

ENGLISH

Brown Percy : Indian Architecture, D.B. Taraporevalasons and Co.Pvt.Ltd.,Bombany 1942

Chakravarti N.P. : The Minor Rock Edicts of Asoka and some Connected problems AI No.4-1948

Deo S.B. : Problem of south Indian Megaliths, Dharwar-1937

Desai Dinakara : The Mahamandalesvaras Under Chalukyas of Kalyani, Indian Historical Research Institute, Poona, 1951

Desai P.B. : A History of Karnataka, Dharwad,1970

Devaraju D.V.(et.,all) : Heggadehalli, A Report on Megalithic Excavation, Mysore, 1996

Dhaky M.A.& Miester.M : The Indian Temple forms in Karnataka Inscriptions and Architecture, Abhinav Publication, New Delhi, 1997

Dhaky M.A : Encyclopedia of Indian Temple Architecure, South Indian Upeer Dravida Desa, Vol 1, Part-2 American Institute of Indian Studies, New Delhi. 1996.

Dhavaliekar. M.K : Satavahana Art-Sarada Publishing house New Delhi, 2004

Debala Mitra : Bhuvaneswara, A.S.I. New Delhi-1978

Fergusson Jemes : Architecture in Dharwar and Mysore Culcutta -1866

Goopal B.R : The Chalukyas of Kalyana and the Kalachuris, Karnataka University, Dharwada, 1981

- : Minor Dynasties of South Indian, Karnataka Vol.I New Eramadras, 1982

Gopinath Rao T.A : Elements of Hindu Iconography, Vol-I and II Poona 1961

Gopal.R : Cultural Study Hoysala Inscriptions Directorate of Archaeology And Measuems mysore-2000

Guruaj Rao B.K : Megalithic Culture in South Indian, Mysore-1976

Hultzsch : The Inscriptionas Asoka, Cropus Inscription Indicarum; Oxford 1925,

Joshi.R.V : Pleestocene studies in the malhaprbha basindep-RI Pune dharwad-1955

Krishna.M.H : Excavation at Chandravalli, Archaeological Survey of Mysore, Mysore-1931

Krishnamurthy M.S : The Nolambas, University of Mysore,Mysore, 1981

Krushna Deva : Temples of Indian, Vol I Aryan Books International-New Delhi-1999

Kulakarni.R.H : Pre and early Chalukya art in Karnataka, Harmgn Publishers, New Delhi-2009

Nagaraj Rao M.S : Protohistoric Culture of the Tungabhadra Valley-Dharawad 1971

- : The Chalukyas Kalyana, Mythic Society, Bangalore-1983

Narasimha Murthy.A.V : The Sevunas of Devariri, Rao and Raghavan, Mysore-1971

A.V. (ed) : Archaeology of Karnataka, Mysore-1978

Neelakanta Sastri K.A : A. History of South India-oxterd publications Delhi

Patil C.S : Temples of Raichur and Bellary District, Karnataka (1000-1325 A.D.) Directorate of Archaeology and Museums Mysore-1992

Rao S.R. : Lothal and Indes Civililation, Asia Publication House, Newdelhi-1973

Rapson E.J : British Museum Catalogue of the Coins of the Andras

Rea Alexnder : Chalukyan Architecutre; Including examples

From the Bellari District,Madras Presidency, Archaeologucal Survey of Indian,Madras,1896

Setter S. : The Hoyasalas Temples, Institute of Indian Art History, Dharwad-1992

Soundararajan K.V : The Early Temple Architecture of Karnataka And its Ramification, Dharwad 1960

Sundara A. : The Earth Chamber Tombs of South Indian, Delhi 1975

Suryanarayan Roa : A History of Vijayanagar, Asian Educational Services 1993

Wheeler R.E.M : Bramhagiri and Chandravalli Megalithic and Other Cultures in the Chitradurga District, Mysore State, A L No-4 1947-48

JOURNALS/REPORTS

I.A : Indian Antiquary

I.A.R : Indian Archaeology-A Review

I.H.R.C : Indian Historical Records Commission

M.A.R. : Mysore Archaeological Reports

Q.J.M.S : Quartery Journals of mythic society

K.I. : Karnataka Inscription

S.I.I. : South Indian Inscription

E.C. : Epigraphia Carnatica

GAZETTER

Chicradrug District Gazetter

Karnataka State Gazetteer

ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವಕೋಶ 14 ಸಂಪುಟಗಳು (1968–2004) ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮೈಸೂರು.

ಕನ್ನಡ

ಅಪರ್ಣ.ಕೂ.ಸು : ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪ ಪರಿಚಯ, ಪ್ರಸಾರಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಹಂಪಿ–1991

ಕರೀಗೌಡ ಬೀಚನಹಳ್ಳಿ (ಸಂ.) : ಕರಕುಶಲ ಕಲೆಗಳು, ಪ್ರಸಾರಂಗ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿ, 2000

ಕಮಲದಾನಿ ಗುರುರಾಯರು : ಶ್ರೀ ಹರಿಹರೇಶ್ವರ ಮಹಿಮೆ, ಮೆ.ಜೆ.ಡೆ. ಪಬ್ಲಿಷರ್ಸ್ ಹರಿಹರ, 1994

ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ (ಸಂ) : ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳು ಭಾಗ–1 ಪ್ರಸಾರಂಗ ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ–1999

ಕೃಷ್ಣ. ಎಂ.ಎಚ್ : ಕರ್ನಾಟಕದ ಪೂರ್ವ ಚರಿತ್ರೆ, ಸಾಧನ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ–1953

ಕೃಷ್ಣರಾವ್ .ಎಂ.ವಿ. ಮತ್ತು ಕೇಶವ : ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ, ಕರ್ನಾಟಕ

ಭಟ್ಟ : ಸಹಕಾರ ಪ್ರಕಾಶನ ಮಂದಿರ, ಬೆಂಗಳೂರು 1970

ಗಂಡುಗಲಿ.ಟಿ.ಎಸ್ : ನೋಡಬನ್ನಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಮದಕರಿ ಪ್ರಕಾಶನ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ 1995

ಗೋಪಾಲ.ಬಿ.ಆರ್ : ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು
1986

ಗೋಪಾಲರಾವ್ ಹೆಚ್.ಎಸ್ : ಶಾಸನಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಲ್ಯಾಣಚಾಲುಕ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಂದು ಸಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಮೈಸೂರು. 1993

ಚನ್ನಬಸಪ್ಪ ಎಸ್.ಪಾಟೀಲ : 'ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೋಟೆಗಳು'
ಪ್ರಸಾರಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ, 1999

ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ. : ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ,
ಪ್ರಸಾರಂಗ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ,
ಮೈಸೂರು 1966

ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ.ಎಂ : ಹೊಸತು ಹೊಸತು (ಸಂಪ್ರಬಂಧ ಸಂಪುಟ)
ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು-೧೯೯೮

ಜಯಮ್ಮ.ಬಿ. : ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸ್ಮಾರಕಗಳು ಮತ್ತು
ರು.ಮು.ಷಡಕ್ಷರಯ್ಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲಾಡಳಿತ, ಧಾರವಾಡ-
೨೦೦೭

ಜಯಮ್ಮ.ಬಿ : ಧಾರವಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪುರಾತತ್ವ, ಅನ್ನದಾನ ಭೈರವ ಪ್ರಕಾಶನ
ಬೆಂಗಳೂರು-೨೦೧೦

ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ.ಎಚ್ : ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸಮೀಕ್ಷೆ,
ಮೈಸೂರು-೧೯೭೪

ದೇವರಕೊಂಡಾರೆಡ್ಡಿ : ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರ ದೇವಾಲಯಗಳು-ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ,
ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ. ಬೆಂಗಳೂರು-೧೯೯೫

ನಾಗಯ್ಯ ಜೆ.ಎಂ : ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳು ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ,
ವೀರಶೈವ ಅಧ್ಯಯನ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬೆಳಗಾವಿ-೧೯೯೨

ನಾಡಿಗೇರ ಕೃಷ್ಣರಾಯ : ಹರಿಹರ ಕ್ಷೇತ್ರ ಐ.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ-೧೯೭೨

ಪ್ರಭಾಕರ ಎಂ.ಎಸ್ : ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುಚಂದ್ರಿಕೆ,
ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಹಂಪಿ-೨೦೦೦

ಪಾಡಿಗಾರ ಎಸ್.ವಿ. : ಪುರಾತತ್ವ ಪರಿಚಯ, ರಾಮಾಶ್ರಮ ಪಬ್ಲಿಕೇಶನ್ಸ್

ಧಾರವಡ, ೧೯೮೭

ಪುಟ್ಟಣ್ಣ ಎಂ.ಎಸ್. : ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪಾಳೆಯಗಾರರು, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೨೪

ಬಸವರಾಜ ಕೆ.ಆರ್.(ಸಂ) : ನೊಳಂಬ ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ೧೯೭೬

ಬಾಲಸುಬ್ರಮಣ್ಯ(ಅನುವಾದ) : ಮರೆಯಲಾಗದ ಮಹಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ
ಸೂರ್ಯನಾರಾಯಣರಾವ್.ಬಿ.

ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವದ್ಯಾನಿಲಯ ಹಂಪಿ–೨೦೦೦

ಮಹದೇವ ಸಿ. : ವಿಜಯನಗರ ಗಾರೆ ಶಿಲ್ಪಗಳು

ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಹಂಪಿ–೨೦೦೦

ಮಹದೇವ.ಸಿ ಮತ್ತು ಇತರರು : ಕರ್ನಾಟಕ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕೋಶ (ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ)

ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಹಂಪಿ–೧೯೯೯

ರಾಜಶೇಖರ.ಎಸ್. : ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪ, ಸುಜಾತ ಪಬ್ಲಿಕೇಶನ್ಸ್

ಧಾರವಾಡ–೧೯೭೮

ರಾಜಶೇಖರಪ್ಪ ಬಿ. : ನಿರಂತರ (ವಿಮರ್ಶನ ಸಂಶೋಧನ ಲೇಖನ ಸಂಕಲನ)

ಲೋಕಪಾವನ ಪ್ರಕಾಶನ ಪಾಂಡಪುರ ೨೦೦೧)

: ದುರ್ಗಶೋಧನ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು

ಬೆಂಗಳೂರು ೨೦೦೧

: ಇತಿಹಾಸ ಕಥನ, ಸಿ.ವಿ. ಜಿ.ಪಬ್ಲಿಕೇಷನ್ಸ್, ಬೆಂಗಳೂರು ೨೦೦೧

ರಾಬರ್ಟ ಸಿವಿಲ್ : ಮರೆತು ಹೋಗಿರುವ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವಿಜಯನಗರ

ಅನು. ಡಾ॥ ಸದಾನಂದ ಕನವಳ್ಳಿ : ಪ್ರಸಾರಂಗ ಹಂಪಿ ೧೯೯೨

ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ಎಸ್.ಕೆ : ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪ: ನೆಲೆ ಹಿನ್ನೆಲೆ. ಪ್ರಸಾರಂಗ ಬೆಂಗಳೂರು

ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಬೆಂಗಳೂರು–೧೯೭೫

: ಭಾರತೀಯ ದೇವಾಲಯ; ನೆಲೆ–ಹಿನ್ನೆಲೆ ಬೆಂಗಳೂರು–೧೯೮೦

ಲಕ್ಷ್ಮಣ ತೆಲಗಾವಿ (ಸಂ) : ಇದು ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಸ್ವಾತಿಪ್ರಕಾಶನ ಬೆಂಗಳೂರು.

ಲಕ್ಷ್ಮಣತೆಲಗಾವಿ : ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲಾ ಇತಿಹಾಸ ಅಧ್ಯಯನ ವ್ಯಾಪಕತೆ ಮತ್ತು
ಸಾಧ್ಯತೆ–

ಒಂದು ಶತಮಾನ, ವಾಲ್ಮೀಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಪದ: ಹರ್ತಿಕೋಟಿ–
೨೦೦೪

ವೆಂಕೋಬರಾವ್ : ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಪ್ರಪಂಚ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಘ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೨೮

ಶಕರನಾರಾಯಣರಾವ್ ಎಚ್.ಎಂ. : ಶ್ರೀ ಹರಿಹರ ದೇವಾಲಯ ಶಾರದಾಮಂದಿರ,
ಮೈಸೂರು

೧೯೮೨

ಶ್ರೀನಿವಾಸ.ಪಿ.ಆರ್. : ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ದೇವಾಲಯ, ಮೈಸೂರು ೧೯೫೯

ಶ್ರೀಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿ.ಎಸ್. : ಹೊಯ್ಸಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ,

ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಮೈಸೂರು–೧೯೬೫

ಶಿವರಾಮಕಾರಂತ : ಭಾರತೀಯ ಶಿಲ್ಪ, ಬೆಂಗಳೂರು ೧೯೭೫.

ಶ್ರೀನಿವಾಸ.ಎಂ.ವಿ.ಮತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮಣ ತೆಲಗಾವಿ: ಹುಲ್ಲೂರು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಜೋಯಿಸರ ಐತಿಹಾಸಿಕ

ಲೇಖನಗಳು, ಮೈಸೂರು–೧೯೭೬

ಶೇಷಶಾಸ್ತ್ರಿ.ಆರ್. : ಕರ್ನಾಟಕ ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು

ಬೆಂಗಳೂರು–೧೯೭೫

ಷೇಕ್ಆಲಿ ಮತ್ತು ಇತರರು (ಸಂ) : ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ ಸಂಪುಟಗಳು (೧–೭) ಕನ್ನಡ

ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ ಹಂಪಿ–೧೯೯೭

ವೆಂಕಟರತ್ನಂ.ಎ.ವಿ. : ವಿಜಯನಗರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳೀಯ ಸರ್ಕಾರ

ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ,

ಮೈಸೂರು–೧೯೭೪

ಸುಂದರ.ಅ. : ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಗ್ ಇತಿಹಾಸಕಲೆ, ಲಲಿತಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ ಬೆಂಗಳೂರು-೧೯೯೪

ಸುರೇಶ್.ಬಿ. : ಚಿತ್ರದುರ್ಗ-ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲಾಗಳ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಸಂಶೋಧನಾ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬಾಲೇನಹಳ್ಳಿ-೧೯೯೮

ಸೂರ್ಯನಾಥಮ ಕಾಮತ್ : ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಇತಿಹಾಸ-೧೯೯೯

: 'ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೋಟೆಗಳು' ಹಂಪಿ -೧೯೯೯.

ಲೇಖನಗಳು

ಕುಲಕರ್ಣಿ.ಆರ್.ಎಚ್. : ಬನವಾಸಿ ಕದಂಬರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಕಲೆ, ಕದಂಬ ಅಧ್ಯಯನ ಮೈಸೂರು, 1997

: ಜಡಗೇನಗಳ್ಳಿ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಮಾಧಿಗಳ ಉತ್ಖನನ ಒಂದು ಮರು ವಿವೇಚನೆ, ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂ.30 ಮೈಸೂರು, 2000

ಗುರುರಾಜರಾವ್.ಬಿ.ಕೆ : ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್‌ಶಿಲಾ ಸಮಾಧಿ ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂ-1 ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ 1970-71

ಜಯಮ್ಮ.ಬಿ. ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ : ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಕುಂದಗೋಳ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳ ಅಪರೂಪದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ನಂ.೨೦ ಬೆಂಗಳೂರು-೨೦೦೫

: ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸ್ಮಾರಕ ಶಿಲ್ಪಗಾಳು, ಇ.ದ. ಸಂ. ೨೫.೨೦೦೧

: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟಕ ಕಾಲದ ಸ್ಮಾರಕಶಿಲ್ಪಗಳು ಇ.ದ.ಸಂ. ೨೮.೨೦೧೨

ತಿಪ್ಪೇಸ್ವಾಮಿ.ಎಸ್. : ಕೂನಬೇವು ಗ್ರಾಮ ಪರಿಸರ: ಚಾರಿತ್ರಿಕ ವಿವೇಚನೆ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ
ತಾಲ್ಲೂಕು ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಮ್ಮೇಳನ ಕೂನವೆವು ೨೦೦೨
: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮತ್ತಿಷ್ಟು ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ನೆಲೆಗಳ
ಇ.ದ.ಸಂ. ೨೨.೨೦೦೭
: ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಜ್ಜಿ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಗಿತಹಾಸ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ
ತಾಮ್ರದ ಕೊಡಲಿಯ ಪತ್ತೆ ಇ.ದ.ಸಂ. ೨೭-೨೦೧೨

ರಾಜಶೇಖರಪ್ಪ.ಬಿ. : ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಸವಾಲುಗಳು
ತರಳಬಾಳು,ಚಿತ್ರದುರ್ಗ
: ಹುಲ್ಲೂರು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಜೋಯಿಸರು, ಮಹಮಾರ್ಗ
: ಹುಲ್ಲೂರು ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ ಶಾಸನ ಇ.ದ.ಸಂ.೨೦
ಬೆಂಗಳೂರು-೨೦೦೫
: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಒಂದು ಅಪ್ರಕಟಿತ ಶಾಸನ ಇ.ದ.ಸಂ. ೨೧-೨೦೦೬
ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಎರಡು ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿಗ್ರಹಗಳು
ಇ.ದ.ಸಂ. ೨೨-೨೦೧೨

ರಾಮದಾಸರೆಡ್ಡಿ.ಎಸ್.ಜಿ. : ಹಳೇದೊಡ್ಡೇರಿಯ ಪ್ರಾಕಾಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕುರುಹುಗಳು
ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ.೨೦ ಬೆಂಗಳೂರು-೨೦೦೫
: ಪುರ್ಲಹಳ್ಳಿ ಪ್ರಾಗಾಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕುರುಹಗಳು, ಇ.ದ.ಸಂ
೨೨-೨೦೦೭
: ಹರತೀಕೋಟೆಯ ಪ್ರಾಗ್ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಅವಶೇಷಗಳು
ಇ.ದ.ಸಮ. ೨೩-೨೦೦೮

ಲಕ್ಷ್ಮಣ ತೆಲಗಾವಿ : ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ತಿರುಮಾಳಪುರ ಪರಿಶೋಧನೆ ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ-೬, ೧೯೯೦

: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪರಿಸರದ ಕುಳಿಭರಿತ ಭೀಮನಗುಂಡ, ಪುರತಾತ್ವಿಕ ಅಧ್ಯಯನ ದರ್ಶನ ಸಂ. ೨೧-೨೦೦೬

ವೆಂಕಣ್ಣಾಚಾರ್.ಕೆ. : ಪ್ರವಾಸಿಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಯೋಜನೆ ೧೯೯೯

ಶೇಷಾದ್ರಿ.ಎಂ. : ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯ ಭೂಶೋಧನೆ, ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕ, ಸಂ-೩೨ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ೧೯೫೦

ಸುಂದರ.ಅ. : ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಯ ಎರಡು ತಾಮ್ರದ ವಸ್ತುಗಳು, ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ ಬೆಂಗಳೂರು.

: ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಪರಿಸರ ಇತ್ತೀಚಿನ ಪುರಾತತ್ವ ಶೋಧನೆಗಳು ಮಾನವಿಕ ಭಾರತಿ-೧೦೭೮

: ಜಟಂಗರಾಮೇಶ್ವರದಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಪುರಾತತ್ವ ಅವಶೇಷಗಳು ಮತ್ತು ಐತಿಹ್ಯ ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ ಸಂ.೬

: ಹಿಡಂಬಪಟ್ಟಣ : ಒಂದು ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕ ಟಿಪ್ಪಣಿ

ಇತಿಹಾಸದರ್ಶನ

ಸಂ. ೭-೧೯೯೨

ಸುರೇಶ.ಬಿ. : ನೀರ್ಗುಂದ ಗ್ರಾಮದ ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಶೇಷಗಳು, ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಿಸ್ಟರಿ ಕಾಂಗ್ರೇಸ್ ಪ್ರೊಸೀಡಿಂಗ್ಸ್ ಸಂ. VI, ೨೦೦೬

: ಬುರುಡೇಕಟ್ಟಿ ಗ್ರಾಮದ ಪ್ರಾಚ್ಯಾಚಶೇಷಗಳು ಇ.ದ.ಸಂ. ೨೩-೨೦೦೮

: ಬಾಗೂರಿನ ಶ್ರೀ ಚನ್ನಕೇಶವದೇವಾಲಯ: ಪ್ರೊಸೀಡಿಂಗ್ಸ್ ಆಪ್ ಕರ್ನಾಟಕ ಹಿಸ್ಟರಿ ಕಾಂಗ್ರೇಸ್ ಸಂ. VIII-೨೦೦೮

	:	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಇ.ದ.ಸಂ. ೨೬-೨೦೧೧
	:	ಹಿರಿಯೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಸ್ಮಾರಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇ.ದ.ಸಂ. ೨೭-೨೦೧೨
	:	ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಆಳ್ವಾರರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇ.ದ.ಸಂ ೨೮-೨೦೧೩
ಸೋಮಶೇಖರ ಮತ್ತು ತಿಪ್ಪೇಸ್ವಾಮಿ	:	ನೆರೇನಾಳು ಪರಿಸರದ ಬೃಹತ್‌ಶಿಲಾ ನೆಲೆಗಳು, ಇ.ದ.ಸಂ. ೨೩-೨೦೦೮
ಜಾಗೂರು ನಾಗರಾಜಪ್ಪ	:	ಹೆಗ್ಗೆರೆ ಬಸದಿ ಒಂದು ಪರಿಚಯ ಜೈನ್‌ಮಿಲನ್, ಹೊಸದುರ್ಗ ೨೦೦೨-

ಛಾಯ ಚಿತ್ರ ಸೂಚಿ

೧) ಸೂರ್ಯ ಮೂರ್ತಿ, ಮಧುರೆ, ಚಳ್ಳಕೆರೆ,ತಾ

೨) ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಇಸಾಮುದ್ರ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತಾ

೨ಅ) ಲಿಂಗು, ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಇಸಾಮುದ್ರ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತಾ

೩) ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹುಲ್ಲುರು, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ತಾ

೪) ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹುಲ್ಲುರು, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ತಾ

೫) ವೀರಭದ್ರ ಮೂರ್ತಿ, ರಾಮಪುರ, ಚಳ್ಳಕೆರೆ, ತಾ

೬) ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪ, ಗುಂಡೇರಿ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ತಾ

೭) ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪ, ದೇವಸಮುದ್ರ, ಚಳ್ಳಕೆರೆ, ತಾ

೮) ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಗುಂಡೇರಿ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ತಾ

೯) ಲಿಂಗು ಶಿಲ್ಪ, ಗುಂಡೇರಿ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ತಾ

೧೦) ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪ, ಜಟ್ಟಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು, ತಾ

೧೧) ಜಟ್ಟಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಜಟ್ಟಂಗ ಗಿರಿ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು, ತಾ

೧೨) ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಹೀರೆಬೆನೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತಾ

೧೨ಅ) ಶಿವಲಿಂಗು, ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಹೀರೆಬೆನೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತಾ

೧೩) ಶ್ರೀ ಬಾಚೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಕೋಗುಂಡೆ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತಾ

೧೪) ಲಿಂಗು, ಕೋಗುಂಡೆ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತಾ

೧೪ಅ) ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ನೀರ್ಗುಂದ, ಹೊಸದುರ್ಗ, ತಾ

೧೪ಆ) ಪಾಳುಬಿದ್ದಿರುವ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಹೊಸದುರ್ಗ, ತಾ

೧೫) ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ

೧೬) ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ

೧೭) ಕುಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಗುಂಜಿಗನೂರು, ಹೊಸದುರ್ಗ, ತಾ

೧೮) ಶಿವಲಿಂಗು, ಗುಂಜಿಗನೂರು, ಹೊಸದುರ್ಗ, ತಾ

೧೯) ತ್ರಿಶಂಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು, ತಾ

೨೦) ಮಹಿಶಿಮರ್ದನಿ, ಜಟ್ಟಿಂಗರಾಮೇಶ್ವರ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು, ತಾ

೨೧) ತ್ರಿಶಂಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಒಳನೋಟ, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು, ತಾ

೨೨) ಸಂಪಿಗೆ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ

೨೩) ಸಂಪಿಗೆ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರನೋಟ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ

೨೪) ಭೈರವಮೂರ್ತಿ ಸಂಪಿಗೆ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ

೨೫) ಗಾಳಿ ಮಂಟಪ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ

೨೬) ಪಂಚಲಿಂಗ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ

೨೬ಅ) ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಿವಲಿಂಗು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ

೨೬ಆ) ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ಒಂದು ನೋಟ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ

೨೭) ತೇರುಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಹಿರಿಯೂರು ನಗರ

೨೮) ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ, ಹುಲ್ಲುರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತಾ

೨೯) ಮಂಟಪ ಶ್ರೀರಾಮಪುರ, ಹೊಸದುರ್ಗ, ತಾ

೩೦) ಬಯಲು ಗಣಪತಿ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ನಗರ

೩೧) ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿ, ಮಧುರೆ, ಚಳ್ಳಕೆರೆ, ತಾ

೩೨) ಸಭಾ ಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಂಗಣ, ಚನ್ನಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಬಾಗೂರು, ಹೊಸದುರ್ಗ, ತಾ

೩೩) ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯ ಹೊರನೋಟ, ಬಾಗೂರು, ಹೊಸದುರ್ಗ, ತಾ

೩೩ಅ) ಓಕುಳಿ ಮಂಟಪ, ಬಾಗೂರು, ಹೊಸದುರ್ಗ, ತಾ

೩೪) ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ

೩೫) ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ, ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಆಳ್ವಾರರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟಪರಿಸರದಲ್ಲಿ

೩೬) ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ, ಹೊರನೋಟ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ

೩೭) ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ಮೂರ್ತಿ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ನಗರ

೩೮) ಲಕ್ಷ್ಮೀ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ ಹೊರನೋಟ, ಹೆಚ್.ಡಿಪುರ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ತಾ

೩೯) ಲಕ್ಷ್ಮೀ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ನವರಂಗ, ಹೆಚ್.ಡಿಪುರ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ತಾ

೪೦) ಪ್ರತೋಲಿ, ಹೆಚ್.ಡಿಪುರ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ತಾ

೪೦ಅ) ಅನಂತಶಯನ ಚಿತ್ರ, ಅಂಬಲಗೆರೆ, ಹಿರಿಯೂರು, ತಾ

೪೧) ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿ, ಜಟ್ಟಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು, ತಾ

೪೨) ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರನೊಟ, ಪಂಡರಹಳ್ಳಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತಾ

೪೩) ಅಬ್ಬಿನ ಹೊಳೆ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರನೊಟ, ಹಿರಿಯೂರು, ತಾ

೪೪) ಬಾಗೆನಹಾಳ್, ವೀರಗಲ್ಲು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತಾ

೪೫) ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿ, ಗುಂಜಿಗನೂರು, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ, ತಾ

೪೬) ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ ಹೊರನೊಟ, ಹೆಗ್ಗೆರೆ, ಹೊಸದುರ್ಗ, ತಾ

೪೭) ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ ಹಿಂಭಾಗದ ಭಾಗ, ಹೊಸದುರ್ಗ, ತಾ

೪೮) ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ, ಒಳಭಾಗ, ಹೊಸದುರ್ಗ, ತಾ

೪೮ಅ) ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿರುವ, ಪದ್ಮದ ಚಿತ್ರ, ಹೊಸದುರ್ಗ, ತಾ

೪೯) ವಿರಮಾಸ್ತಮ್ಮ, ಚಿಲ್ಲಹಳ್ಳಿ, ಚಳ್ಳಕೆರೆ, ತಾ

೫೦) ಏಕನಾಥೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ

೫೧) ಮಹಿಷಮರ್ದನಿ, ದರಂಪುರ, ಹಿರಿಯೂರು, ತಾ

೫೨) ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು, ಬಾಗೆನಹಳ್ಳಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ತಾ

೫೩) ಕಾರ್ತಿಕೆಯಮೂರ್ತಿ, ಮಧುರೆ, ಚಳ್ಳಕೆರೆ, ತಾ

೧) ಸೂರ್ಯಶಿಲ್ಪ - ಮಧುರೆ, ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾ.

೨) ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ - ಇಸಾಮುದ್ರ,
ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾ.

೨ಎ) ಲಿಂಗು, ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ -
ಇಸಾಮುದ್ರ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾ.

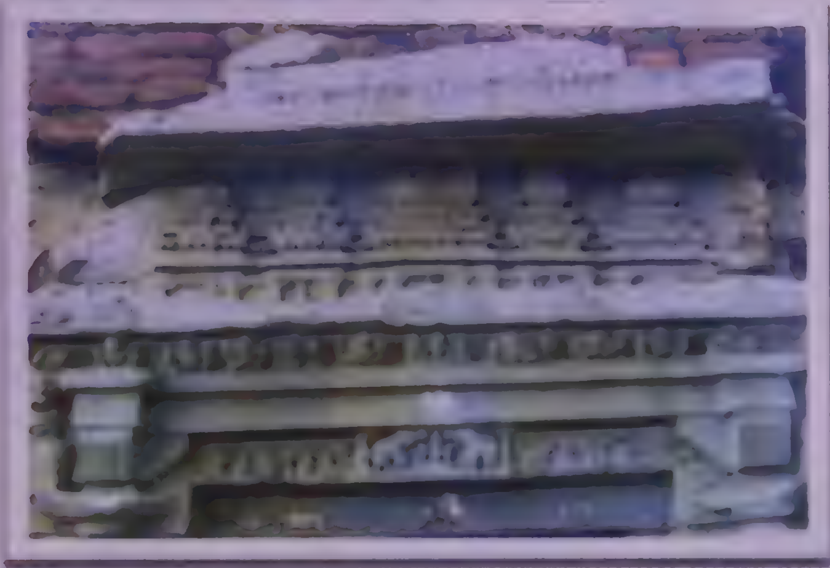
೩) ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ - ಹುಲ್ಲೂರು,
ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾ.

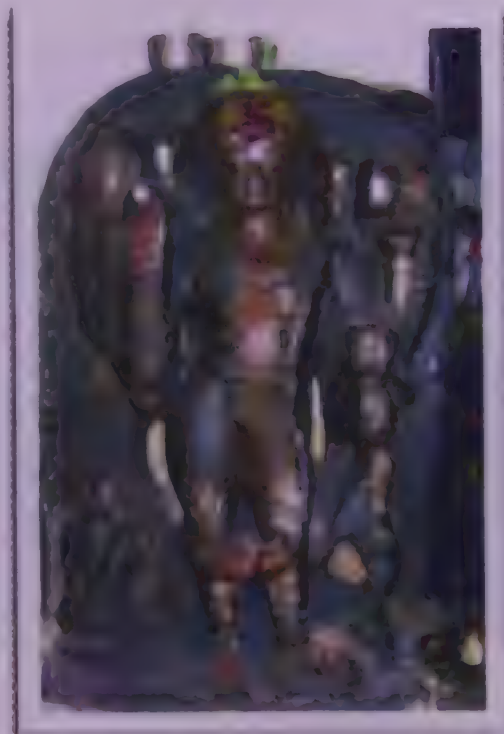

೪) ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ – ಹುಲ್ಲೂರು.
ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾ.

೫) ವೀರಭದ್ರಮೂರ್ತಿ – ರಾಂಪುರ
ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾ.

೬) ನಂದಿಶಿಲ್ಪ – ಗುಂಡೇರಿ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾ.

೭) ನಂದಿಶಿಲ್ಪ – ದೇವಸಮುದ್ರ, ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾ.

೮) ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ – ಗುಂಡೇರಿ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾ.

೯) ಲಿಂಗು – ಗುಂಡೇರಿ, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾ.

೧೦) ಸೂರ್ಯ – ಜಟ್ಟಿಂಗರಾಮೇಶ್ವರ,
ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾ

೧೧) ಜಟ್ಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ – ಜಟ್ಟಿಂಗಗಿರಿ,
ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು. ತಾ.

೧೩) ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ – ಹಿರೇಬೆನ್ನೂರು.
ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾ.

೧೩ಎ) ಶಿವಲಿಂಗು – ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ,
ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾ.

೧೫) ಶ್ರೀ ಬಾಚೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ – ಕೋಗುಂಡೆ,
ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾ.

೧೪) ಶಿವಲಿಂಗು – ಬಾಚೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ,
ಕೋಗುಂಡೆ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾ.

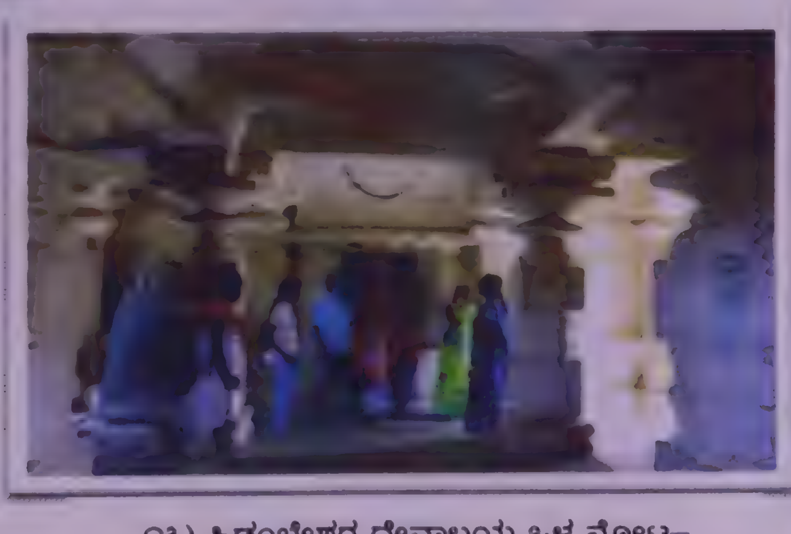
೧೪ಎ) ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ – ನೀರ್ಗುಂದ,
ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾ.

೧೪ಬಿ) ಪಾಳುಬಿದ್ದಿರುವ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ –
ನೀರ್ಗುಂದ, ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾ.

೧೫) ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹೊರ ನೋಟ–
ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ.

೧೬) ಹಿಡಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಒಳ ನೋಟ–
ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ.

೧೭) ಕುಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ – ಗುಂಜಿಗನೂರು,
ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾ .

೧೮) ಶಿವಲಿಂಗು – ಗುಂಜಿಗನೂರು, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾ .

೧೯) ತ್ರಿಶಂಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹೊರ ನೋಟ –
ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾ .

೨೦) ಮಹಿಶಿ ಮರ್ದಿನಿ ಶಿಲ್ಪ – ಜಟ್ಟಿಂಗರಾಮೇಶ್ವರ,
ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾ .

೨೧) ತ್ರಿಶಂಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಒಳ ನೋಟ –
ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾ .

೨೨) ಸಂಪಿಗೆ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹೊರ ನೋಟ –
ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ .

೨೩) ಸಂಪಿಗೆ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ–, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ
ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ .

೨೪) ಬೈರವಮೂರ್ತಿ ಸಂಪಿಗೆ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ
ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ – ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ .

೨೫) ಗಾಳ ಮಂಟಪ – ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ .

೨೬) ಪಂಚಲಿಂಗು – ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ .

೨೬.ಎ) ಪಂಚಲಿಂಗುಗಳು – ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ .

೨೬.ಬಿ) ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ನೋಟ–
ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ .

೨೭) ತೇರುಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ನೋಟ–
ಹಿರಿಯೂರು ನಗರ .

೨೮) ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ –
ಹುಲ್ಲೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾ .

೨೯) ಶ್ರೀರಾಂಪುರ ನಾಟ್ಯ ಮಂಟಪ – ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾ

೩೦) ಬಯಲು ಗಣಪತಿ – ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ನಗರ.

೩೧) ವಿಷ್ಣುಶಿಲ್ಪ – ಮಧುರೆ. ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾ.

೩೨) ಸಭಾಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಂಗಣ ಚನ್ನಕೆಶವ ದೇವಾಲಯ – ಬಾಗೂರು, ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾ.

೩೩) ಚನ್ನಕೆಶವ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ನೋಟ – ಬಾಗೂರು, ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾ.

೩೩ಎ) ಓಕುಳಿ ಮಂಟಪ ಚನ್ನಕೇಶವ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಂಗಣದಲ್ಲಿ – ಬಾಗೂರು. ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾ.

೩.೪) ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ –
ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ.

೩.೫) ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ
ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಆಳ್ವಾರರು – ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ.

೩.೬) ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ನೋಟ
– ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ನಗರ.

೩.೭) ವೇಣುಗೋಪಾಲಸ್ವಾಮಿ ಮೂರ್ತಿ –
ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ನಗರ.

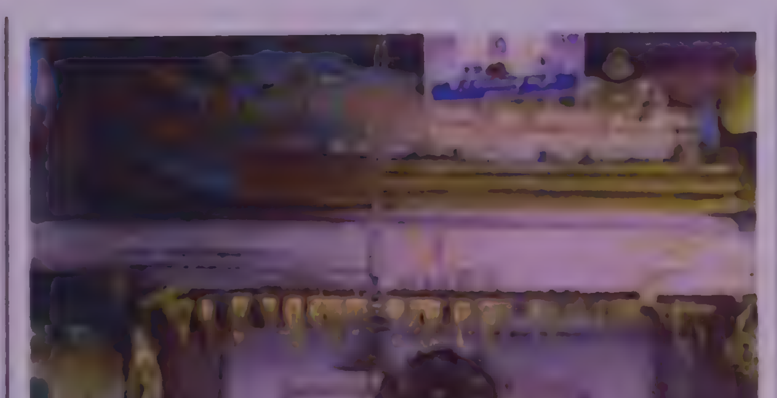
೩೮) ಲಕ್ಷ್ಮೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ನೋಟ – ಹೆಚ್.ಡಿ.ಪುರ, ಹೊಳಲ್ಕರೆ ತಾ.

೩೯) ಲಕ್ಷ್ಮೀರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ನವರಂಗ – ಹೆಚ್.ಡಿ.ಪುರ, ಹೊಳಲ್ಕರೆ ತಾ.

೪೦) ಪ್ರತೋಲಿ – ಹೆಚ್.ಡಿ.ಪುರ, ಹೊಳಲ್ಕರೆ ತಾ.

೪೦ಎ) ಅನಂತಶಯನ ಚಿತ್ರ – ಅಂಬಲಗೆರೆ, ಹಿರಿಯೂರು ತಾ.

೪೧) ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿ ಜಟ್ಟಿಂಗರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ –
ಜಟ್ಟಿಂಗಗಿರಿ, ಮೊಳಕಾಲ್ಮೂರು ತಾ.

೪೨) ರಂಗನಾಥಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಹೊರ ನೋಟ –
ಪಂಡರಹಳ್ಳಿ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾ.

೪೩) ಅಜ್ಜನ ಹೊಳೆ ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ನೋಟ –
ಹಿರಿಯೂರು ತಾ.

೪೪) ಬಾಗೆನಾಳ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ವೀರಗಲ್ಲು – ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾ.

೬೫) ವಿಷ್ಣುಶಿಲ್ಪ – ಗುಂಜಿಗನೂರು, ಹೊಳಲ್ಕೆರೆ ತಾ.

೬೬) ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯ ಹೊರ ನೋಟ – ಹೆಗ್ಗೆರೆ,
ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾ.

೬೭)ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯ ಹಿಂಭಾಗ– ಹೆಗ್ಗೆರೆ,
ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾ.

೬೮)ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯ ಒಳ ನೋಟ– ಹೆಗ್ಗೆರೆ,
ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾ.

೪೯ಎ)ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪದ್ಮ - ಹೆಗ್ಗೆರೆ.
ಹೊಸದುರ್ಗ ತಾ.

೪೯) ವೀರಮಾಸ್ತಮ್ಮ - ಚಿಲ್ಲಹಳ, ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾ.

೫೦)ಏಕನಾಥೇಶ್ವರಿ ದೇವಾಲಯ - ಚಿತ್ರದುರ್ಗ
ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ.

೫೧)ಮಹಿಶಿ ಮರ್ದಿನಿ - ಬಾಗೆನಾಳ್ , ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾ.

೫೩)ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು – ಬಾಗೆನಾಳ್ . ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾ.

೫೪) ಕಾರ್ತಿಕೆಯ ಮೂರ್ತಿ – ಮಧುರೆ, ಚಳ್ಳಕೆರೆ ತಾ.

